ACTA
UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS

FACULTAS PHILOSOPHICA
PSYCHOLOGICA 37 – 2007
SUPPLEMENTUM

ACTA
UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS

FACULTAS PHILOSOPHICA
PSYCHOLOGICA 37
SUPPLEMENTUM

KVALITATIVNÍ PŘÍSTUP A METODY VE VĚDÁCH O ČLOVĚKU VI

Vybrané aspekty teorie a praxe

Editoři:

Vladimír Řehan
Matúš Šucha

Univerzita Palackého v Olomouci
Filozofická fakulta

Olomouc 2007

1. vydání

Editoři © Vladimír Řehan, Matúš Šucha, 2007

ISBN 978-80-244-1813-1
ISSN 1214-3251

Konferenci pod záštitou hejtmana Olomouckého kraje
RNDr. Ivana Kosatíka,
rektora Palackého univerzity v Olomouci
prof. RNDr. Lubomíra Dvořáka, CSc.
a primátora statutárního města Olomouce
Martina Novotného

společně organizovaly
Katedra psychologie Filozofické fakulty UP Olomouc,
Centrum adiktologie Psychiatrické kliniky VFN a 1. LF UK Praha

ve spolupráci s partnery
Olomoucký kraj
Statutární město Olomouc
Psychologický ústav Akademie věd ČR
Inštitút psychológie FF PU Prešov
Katedra psychologie FF UK Praha
Katedra pedagogické a školní psychologie PedF UK Praha
Katedra psychológie a patopsychológie PdF UK Bratislava
Institut pedagogicko psychologického poradenství ČR
Institute for Psychology, Hungarian Academy of Sciences
Sdružení SCAN
Časopis adiktologie
Časopis BIOGRAF

za laskavé finanční podpory
Filozofické fakulty UP Olomouc
Statutárního města Olomouce
Evropského sociálního fondu

Poděkování patří také všem, kteří se na zdárné přípravě a průběhu konference podíleli:
Mgr. Radka Bartošová, Mgr. Martin Dolejš, PhDr. Marek Kolařík, Mgr. Roman Gabrhelík, Jan Haase, Mgr. Mirek Charvát, Lucka Kozlerová, Mgr. Jaroslav Vacek

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA
PSYCHOLOGICA 37 – 2007 SUPPLEMENTUM

OBSAH

Předmluva
Ivo Čermák 11

Kvalitativní přístup: vybrané teoretické a výzkumné aspekty

Možnosti reflexe fenoménu „dětí ulice“ z třetích zemí v Praze
a institucionální kapacity k jeho řešení
Pavel Bareš, Milada Horáková, Běla Hejná 15

Príprava na prácu s trpiacim človekom – predstavy študentov
Milina Bubeníková 25

Příběh a obraz: proměny v našem vnitřním světě
Ivo Čermák, Petr Štěpánek 37

Narativně orientovaný výzkum: interpretační perspektivy
Ivo Čermák, David Hiles, Vladimír Chrz 53

Výzkum tacitních znalostí u manažerů a využití pojmové mapy
Aleš Gregar, Petra Kressová, Jana Matošková, Vlastimil Švec 67

Popis, analýza a interpretace jako tři typy a fáze transformace kvalitativních dat
Daniel Heller 75

Komplexní přístup v medicíně – pilotní analýza témat
Hana Konečná 83

Several qualifications to divorce: A qualitative approach
Monika Kornaszewska-Polak 91

Narativní analýza životních příběhů žen trpících agorafobií
Magdalena Koťová 103

Výzkum reakcí na nezaměstnanost jako východisko orientující poradenský proces
Alina Kubicová 113

Ošetřovatelský výzkum
Jana Kutnohorská 123

Nesem vám noviny, poslouchejte: metodologické úskalia analýzy tlače
Barbara Lášticová, Magda Petrjánošová 129

Psychologické aspekty podporovaného zaměstnávání aneb
Kvalitativní výzkum a osoby s mentální retardací
Martin Lečbych 141

Interakce ve výzkumném prostředí a tvorba dat
Ivana Loučková 149

Zapojování členů zkoumaných skupin do výzkumného procesu:
Community Engagement Model
Pavel Nepustil 163

Špatný, normální a výborný život z pohledu dětí ve věku 8–11 let
Aleš Neusar 171

Autenticita manažera
Pavla Nuslauerová 179

Analýza chování v prostoru: využití mentální map a rozhovorů
Veronika A . Polišenská 185

The psychological description of selected aspects of the functioning of ACOA
(Adult Children of Alcoholics) based on anamnesis, the Rotter Incomplete Sentence
Blank (RISB) and The J. Sacks & S. Levy Sentence Completion Test (SCT)
Izabela Rajska-Kulik 199

Characteristics of domestic violence offenders
Danuta Rode 211

The course of a mediation process in criminal cases of adults and its effects shown
in the light of the opinion of mediators
Magdalena Rode 229

The Influence of a Minor Sufferer's Antisocial Behaviours on the Assessment of Her Testimony Credibility (case study)
Joanna Różańska-Kowal 247

Integrativní model interpretace snových obsahů
Martin Saic 253

Od praktických problémů policie k zakotvené teorii. Zkušenosti s využíváním metodologie kvalitativního výzkumu při řešení vědecko výzkumných úkolů katedry společenských věd Policejní akademie ČR
Jože Spurný 263

Dialogické jednání – vyhodnocování reflexí
Stanislav Suda 269

Kvalita života a úřady práce
Alois Surynek 279

Jak se vyznat v babylonské krajině? – Kritéria kvality kvalitativního výzkumu
Klára Šeďová, Roman Švaříček 289

Genderové rozdiely v prežívaní náboženskej viery na základe obsahovej analýzy IPA
Peter Tavel 301

Application of TAT in clinical diagnosis and judicial estimation – using TAT to research the motivation of people making a decision to adopt a child
Justyna Trepka – Starosta, Agnieszka Roszkowska 313

Doslov
Vladimír Řehan 327

Jmenný řejstřík 329

Věcný rejstřík 331

O autorech 335

Content 351

Abstracts 355

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA
PSYCHOLOGICA 37 – 2007 SUPPLEMENTUM

ÚVOD

Analýza a interpretace – kriterium kompetence kvalitativního výzkumníka

Zaměření konference na analýzu a interpretaci kvalitativních dat nebylo náhodné, nýbrž vyplynulo z diskusí zakladatelů konference, kteří sledují produkci odborných publikací založených na kvalitativním výzkumu v česko-slovenském prostoru velmi pozorně a systematicky. Zjistili jsme, že ona část výzkumného procesu, kde má výzkumník prokázat, jak zacházel s daty, aby pak přesvědčil čtenáře, že jeho/její závěry jsou smysluplné a korektní, je poněkud poddimenzována. Důvody mohou být přirozeně nejrůznější, omezenost prostoru, které stávající časopisy poskytují je jen jeden z nich. Přesto je právě analýza a s ní související interpretace dat v kvalitativním výzkumu jedním z pilířů spolehlivosti celého přístupu. Kvalitativní výzkum je sice trpěn, někdy využíván, ale stále podrobován kritice pokud jde o validitu či důvěryhodnost. Kompetentně provedená analýza, výstižně popsaná, může pak nedůvěru kvantitativně orientovaných kolegů přinejmenším zmírnit.

Kritičtí bychom měli být sami v průběhu celého výzkumného procesu. Klíčovým pojmem je kritická reflexe. Kvantitativní výzkum většinou imponuje jako proces založený na kanonizovaných postupech bez patřičné sebereflexe samotného výzkumníka. V mnoha případech se za proklamovanou „objektivitou“ či „nestranností“ ve skutečnosti skrývá odmítnutí kritické reflexe. V důsledku to může znamenat morální distanci, lidé pro „experta“ nepředstavují živé subjekty spoluvytvářející výsledek výzkumu. V kvalitativním výzkumu je participant téměř hýčkán jako nositel významu jevu, který studujeme. Je však přirozené, že v průběhu interpretace a analýzy poněkud podstoupíme od konkrétního jedince a zamyslíme se nad tím, jaké významy lze z „textu“ získaného od participanta rekonstruovat, jak jim lze rozumět jako takovým, jak souvisejí s již existujícími významy a jakou funkci mají v kultuře či jak s ní interagují. A v tomto duchu jde o jiný typ objektivity.

Analýza je do jisté míry technickou dovedností, zejména tam, kde jsou již postupy vyvinuty (např. zakotvená teorie, diskurzivní analýza, některé fenomenologické procedury, apod.). Přesto nakonec výzkumník vždy stojí před problémem, co z procesu poznávání zachytí a jakým způsobem. Můžeme proto tvrdit, že psaní výzkumné zprávy je estetickým počinem, kde kromě kritické reflexe usilujeme o konceptuální koherenci, integraci.

To vyžaduje osobní angažovanost výzkumníka, schopnost procházet znovu a opakovaně jednotlivé fáze výzkumu a nebát se zpochybňovat je. Vědomí morální dimenze výzkumu vede pak k pojetí participanta jako spolutvůrce „textu“, což navíc zvyšuje validitu výzkumu a dovoluje vyjadřovat se k tomu, co se ve výzkumu s participanty dělo, jak jej prožívali, jak se eventuelně měnily jejich perspektivy.

Texty, které jsou ve sborníku zahrnuty, reprezentují podstatnou část toho, co na 6.mezinárodní konferenci *Kvalitativní přístup a metody ve vědách o člověku* se zaměřením na analýzu a interpretaci v lednu v roce 2007 na půdě olomoucké university odeznělo. Konference se zúčastnili též polští kolegové a spoluautorem jednoho příspěvku je britský psycholog.

Je zřejmé, že čeští a slovenští výzkumníci jsou v kvalitativních exploracích otevření mnoha přístupům, někdy však nemají dostatek zkušeností nebo dokonce volí kvalitativní výzkumnou cestu náhodně či stále setrvávají v iluzi, že je snazší, než kvantitativní. Je to omyl, který se jeho nositeli nevyplatí, protože záhy pozná, že jde o náročnou práci, jejíž plody navíc nejsou scientometricky nastavenou majoritní vědeckou komunitou oceněny. Někoho uchvátí divergence, kterou může vpustit do svého myšlení, neotřelé metafory, s nimiž si může pohrávat, spojování zdánlivě nespojitelného, pluralismus, jež může být rozvinut v jedné studii, dokonce i kombinace kvantitativních a kvalitativních postupů. Současně však musí být respektován disciplinovaný přístup, kdy si je výzkumník vědom toho, že každý krok implikuje další a tak je postupně zjištění „tvořeno“. Disciplinovaný přístup je zárukou toho, že se výzkumník „vyhrabe“ ze záplavy banalit a balastu a nepodlehne fascinaci daty. Což ve vztahu k tématu konference kupříkladu znamená schopnost odlišit deskripci od interpretace, avšak zároveň sofistikovaně zacházet s různými rovinami interpretace, neboť analýza již interpretací může být.

Kvalitativní výzkum je obtížný pro všechny, kteří byli vzděláváni v kvantitativní metodologické tradici, protože nejde o to zaměnit jednu metodu za druhou. Smyslem je dospět k jiným zjištěním, než jsou ta, která přináší kvantitativní výzkum. To vyžaduje změnu způsobu přemýšlení o povaze zkoumané reality i o tom, co se děje, když s ní výzkumník interaguje. Je nezbytné zapomenout na „METODU“ či alespoň neztratit ze zřetele, že zkoumáme významy velmi komplexních jevů, i když se „nimráme“ v detailech. Kvalitativnímu výzkumníkovi též pomůže, je-li filozoficky vzdělán, když dokáže využívat jiné než obvyklé způsoby psaní, když se naučí interpretovat data v různých kontextech a nebrání se interdisciplinaritě.

Příspěvky ve sborníku je možné chápat jako pokusy na cestě k propracovanější analýze a promyšlenější interpretaci kvalitativních dat se všemi přednostmi i nedostatky, které je mohou doprovázet. Jsou také reprezentativním průřezem témat a postupů, kterým čeští a slovenští kvalitativní výzkumníci věnují pozornost.

V Brně 13. října 2007
Ivo Čermák

KVALITATIVNÍ PŘÍSTUP:

VYBRANÉ TEORETICKÉ A VÝZKUMNÉ ASPEKTY

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA
PSYCHOLOGICA 37 – 2007 SUPPLEMENTUM

MOŽNOSTI REFLEXE FENOMÉNU „DĚTÍ ULICE“ Z TŘETÍCH ZEMÍ V PRAZE A INSTITUCIONÁLNÍ KAPACITY K JEHO ŘEŠENÍ

Milada Horáková, Pavel Bareš
Výzkumný ústav práce a sociálních věcí v.v.i.

Běla Hejná
UNDP/UNV Bosna a Hercegovina

Abstrakt:

Fenomén „dětí ulice“ patří ke smutné realitě dnešních světových i evropských metropolí. Jeho existence se stala impulzem pro vznik mezinárodního výzkumného projektu „Protection and Support Measures for Third Country National Street Children in the EU Member States“ podporovaného evropskou komisí v rámci programu Daphne. Příspěvek se zaměřuje na nejdůležitější metodické otázky, jaké vznikají v souvislosti s empirickým výzkumem nástrojů ochrany „dětí ulice ze třetích zemí“. Stěžejním pojmem je kategorie „nezletilý bez doprovodu“. Příspěvek objasňuje i další relevantní pojmy a dostupné zdroje dat včetně zhodnocení jejich reliability. Teoretická východiska jsou doplněna výsledky výzkumného šetření, které se opírá se o strukturované rozhovory se zástupci institucí angažujících se v problematice.

Klíčová slova:

integrace, nezletilý bez doprovodu, pobytový status, sociálně-právní ochrana dětí, nestátní neziskové organizace, statistiky

Pozn.:

Výzkum byl podpořen grantem Evropské komise v rámci programu Daphne (2004-1080-YC).

1 Ochrana dětí ulice ze třetích zemí jako téma evropského projektu DAPHNE

Podle odhadu UNICEF žije ve světě 100 milionů dětí na ulici. Většinou se jedná o děti žijící v chudinských oblastech rozvojových zemí, např. Latinské Ameriky, Afriky či Asie. Jejich počet ale narůstá i v evropských velkoměstech, i když se způsobem života značně liší od dětí na ulici ze zemí třetího světa. Děti ulice v evropských velkoměstech jsou relativně novým fenoménem, který odráží proměnlivý charakter migračních toků v tradičních i nových imigračních zemích. Ochraně dětí a mládeže je v zemích EU přikládán značný význam. Přesto v systému ochrany specifické skupiny dětí a nezletilých z třetích zemí existují značné deficity. Důvodem je obtížné sladění nástrojů azylové a imigrační politiky s právními instrumenty určenými k ochraně dětí mladistvých. Děti ulice představují specifickou rizikovou skupinu silně ohroženou sociálně patologickými jevy, jakými jsou prostituce, drogová závislost a bezdomovství. V případě mladistvých, kteří ukončili školní docházku či mladistvých dospělých podporuje vznik fenoménu nezaměstnanost.

Nezletilí cizinci ze třetích zemí bez doprovodu jsou postiženi důsledky restriktivní azylové a migrační politiky, která znesnadňuje využití existujících institucionálních nástrojů sloužících ochraně legálních migrantů ze třetích zemí a rezidentů EU. V jednotlivých členských zemích EU jsou užívány rozmanité přístupy k řešení případů „dětí ulice“, ale dosud nebyla zaznamenána jakákoli cílená koordinace iniciativ. Proto vznikl tento výzkumný projekt, který si klade za cíl identifikovat nástroje ochrany dětí a nezletilých bez doprovodu ze třetích zemí ve čtyřech evropských velkoměstech – Amsterodamu, Berlíně, Madridu a Praze. V příspěvku prezentujeme nejdůležitější zjištění získaná výzkumem o nástrojích na ochranu dětí ulice používaných v České republice a o situaci v Praze.

2 Metodologie výzkumného projektu

Výzkum probíhal ve dvou relativně samostatných liniích. Cílem první části výzkumu bylo zmapovat prostředí, které ovlivňuje charakter fenoménu dětí ulice v Praze. V této části výzkumu byly zmapovány existující informace o používání pojmu v českých podmínkách, zájem médií, pozornost výzkumných institucí a právní prostředí ochrany dětí a mladistvých cizinců z třetích zemí v České republice. Shromážděny byly také statistiky a odhady, které mohou alespoň rámcově vypovídat o rozsahu fenoménu.

Ve druhé části výzkumného šetření jsme uskutečnili polostrukturované rozhovory se zástupci institucí a organizací angažujících se v problematice. Jejich cílem bylo zmapovat okruh těchto organizací, zachytit míru jejich spolupráce, nalézt dobré praxe na straně jedné a problémy na straně druhé a navrhnout opatření tam, kde existují nedostatky.

V rámci šetření byly osloveny odbory ministerstev a jimi zřizované organizace, jimž tato problematika přísluší. Dotázáni byli zástupci ministerstva práce a sociálních věcí (dále jen „MPSV“), ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy (dále jen „MŠMT“), ministerstva spravedlnosti (dále jen „MS“), ministerstva ministerstvu vnitra (dále jen „MV ČR“), jmenovitě zástupci Odboru azylové a migrační politiky (dále jen „OAMP“), Správy uprchlických zařízení (dále jen „SUZ“) a Odboru bezpečnostní politiky (dále jen „OBP“) a Policie České republiky. Rozhovory proběhly i ve specializovaných zařízeních zřizovaných ministerstvem školství k ochraně dětí-cizinců (Modrá škola a Permon), s pracovníky úřadů městských částí a obecních úřadů, v jejichž působnosti se nezletilí cizinci bez doprovodu nejčastěji vyskytují. Osloveny bylo dále Městské centrum sociálních služeb a prevence (dále jen „MCSSP“) jakožto instituce zřizovaná orgány samosprávy. Neziskové organizace byly zastoupeny organizacemi věnujícími se dětem ulice či terénní sociální práci s rizikovými skupinami (o.s. Šance, o. s. Sananim, Drop In o.p.s., Rozkoš bez rizika, La Strada); organizace pracující s cizinci, žadateli o azyl a uprchlíky reprezentovali zástupci Poradny pro uprchlíky (dále jen „PPU“) a Organizace na pomoc uprchlíkům (dále jen „OPU“); mezivládní a mezinárodní organizace reprezentovaly: International Organisation for Migration (dále jen „IOM“) a Úřad vysokého komisaře OSN pro uprchlíky (dále jen „UNHCR“).

3 Legislativní nástroje ochrany nezletilých bez doprovodu

Děti a mladiství ze třetích zemí bez doprovodu zákonných zástupců (tzv. „děti ulice“) se na území hlavního města Prahy de facto objevují, ale de iure neexistují. Kategorii „děti ulice” právní řád České republiky nezná. Právní a institucionální ochrana se váže ke kategorii nezletilý cizinec bez doprovodu (dále jen „NBD“) a tato kategorie je i statisticky vykazována.

Děti a mladiství jsou skupinou osob, kterým náleží ze zákona ochrana (Zákon 359/1999 Sb.). Sociálně právní ochrana se v plném rozsahu vztahuje na děti občanů stejně jako na děti – cizince s trvalým pobytem v České republice, ale i na děti s hlášeným pobytem delším nežli 90 dnů. V nezbytném rozsahu je poskytována i dětem, které pobývají v ČR nelegálně. Ohlašovací povinnost ukládá každé fyzické či právnické osobě nahlásit místně příslušnému obecnímu úřadu nezletilce bez ochrany zákonných zástupců (občana i cizince). Místně příslušný úřad má dále povinnost informovat obec s rozšířenou působností a ta činí další kroky k jejich ochraně.

Zákon 326/1999 Sb. ve znění pozdějších předpisů definuje od února 2005 nezletilé cizince bez doprovodu (NBD) takto: „Pro účely tohoto zákona se rozumí nezletilým cizincem bez doprovodu cizinec ve věku 15 až 18 let, který přicestuje na území bez doprovodu zletilé osoby odpovídající za něj podle právního řádu platného na území státu, jehož občanství cizinec mladší 18 let má, nebo v případě, že je osobou bez státního občanství, na území státu jeho posledního bydliště, a to po takovou dobu, po kterou se skutečně nenachází v péči takovéto osoby; nezletilým cizincem bez doprovodu se rozumí i cizinec

mladší 18 let, který byl ponechán bez doprovodu poté, co přicestoval na území" (Zákon č. 428/2005 Sb.).

Na zletilé cizince z třetích zemí (post-minors), kteří nemají povolení k pobytu, se ochrana dětí a mladistvých již nevztahuje. Nelegální pobyt navíc blokuje přístup ke stávajícím nástrojům ochrany mládeže (která může být v případech hodných zřetele poskytována až do věku 26 let). Pro nelegální migranty po nabytí zletilosti jsou zařízení pro mládež v krizové situaci de iure nedostupná. De facto je ale někteří z nich v určitém rozsahu využívají za předpokladu, že jejich poskytovatelé zavřou oči nad jejich nelegálním postavením. V případě zadržení policií jsou zletilí cizinci umístěni do detenčních zařízení Cizinecké a pohraniční policie (dále jen „CPP"). Jejich právní postavení již nelze legalizovat a jejich pobyt je ukončen vyhoštěním. Vyhoštění zletilí cizinci nejsou obvykle deportováni a tudíž nemusejí ze země vycestovat a mohou se opět pohybovat na území ČR jako nelegální migranti.

4 Dostupné údaje o NBD

Výskyt sledovaného jevu nelze přesně statisticky podchytit. Uvádíme proto nejdůležitější dostupná data ilustrující rámcově jeho rozsah. Údaje se liší jak v počtech uváděných osob, tak ve své relevanci.

Údaje odborníků z praxe může zkreslit řada okolností; jedna osoba může být sečtena vícekrát, případně může být vedena v evidenci více organizací, naopak, řada z nich nemusí být nikde vykazována. Obecným problémem je možnost posuzování věku dotyčných osob, kdy jejich vlastní výpověď o věku může být účelová a ani metody zjišťování věku pro vyšetřovací účely nejsou zcela spolehlivé (nehledě na jejich časovou náročnost, nákladnost a skutečnost, že jsou uplatnitelné pouze na některé skupiny osob).

V průběhu roku 2005 bylo v souvislosti s nelegální migrací přes státní hranice ČR orgány ochrany hranic ČR a sousedních států registrováno celkem 3 783 cizinců z třetích zemí, z toho bylo 343 dětí do 15ti let a 195 osob ve věku od 15ti do 18ti let.

Z celkového počtu 343 dětí byl jako „nezletilá osoba bez doprovodu"prokazatelně zjištěn pouze jeden občan Ruska (z oblasti Dagestánu). Jinak se většinou jednalo o děti doprovázené rodiči, i když u některých skupin cizinců nebylo možné jednoznačně určit vazby nezletilce na osobu, která jej doprovázela. Ředitelství služby CPP, upozorňuje na problematičnost určování nezletilců bez doprovodu mezi zadrženými nelegálními imigranty a nepovažuje údaje o jejich počtu za spolehlivé.

V souvislosti s nelegální migrací přes státní hranice a neoprávněném pobytu na území ČR bylo v roce 2005 identifikováno 760 nezletilých, z nichž 411 bylo ve věku do 15 let a 349 ve věku od 15 do 18 let. V období let 1999 – 2005 požádalo o azyl v ČR celkem 1,518 nezletilých bez doprovodu (NBD) zákonných zástupců, čtvrtinu tvořily dívky. Nejvíce nezletilých žadatelů o azyl přišlo v tomto období z Afghánistánu (240), Indie (240) a Číny (215). Země bývalého sovětského svazu byly dalším významným zdrojovým regionem uvedeného typu migrací; 51 nezletilých žadatelů o azyl bez doprovodu přišlo

z Ukrajiny, 48 z Gruzie, 46 z Arménie, 49 z Moldavska, 40 z Ruska, 34 z Ruska-Čečenska, 10 z Běloruska. Početné byly i následující skupiny: 89 mladistvých bez doprovodu přišlo ze Srí-Lanky, 85 z Vietnamu, 63 z Rumunska, 53 ze Slovenska. Bulharsko nebylo mezi zdrojovými zeměmi nezletilých žadatelů o azyl nijak významně zastoupeno (8 osob v období 1999–2005), ačkoli organizované gangy zneužívaly v letech 1998–2001 právě bulharské dívky k pouliční prostituci a krádežím v Praze. Podle odhadů policie jich zde stále 50–80 setrvává. (MV ČR 2005).

„Česká republika je klíčovou tranzitní zemí pro migraci z Východu na Západ. Zatímco je přesně evidován počet nezletilých žadatelů o azyl, počet ostatních nezletilých cizinců přesně zdokumentován není. Nicméně jestliže přes 100 nezletilých bez doprovodu požádá ročně o azyl, 75% se jich poté ztratí. Vzhledem k jejich nízkému věku a nedostatku zkušeností lze předpokládat, že se dostaly do kontaktu s kriminálním prostředím, včetně aktivit souvisejících s obchodováním s lidmi." (Poradna pro uprchlíky 2004) V lednu 2006 bylo umístěno ve specielních zařízeních určených pro mladistvé cizince bez doprovodu v Praze a okolí celkem 52 nezletilých cizinců. Podle expertů se NBD z třetích jen výjimečně pohybují mimo okruh zařízení MV ČR a MŠMT, která jsou pro ně určena.

Počty mladistvých cizinců bez doprovodu se rychle mění, protože většina z nich odchází do zemí, kde mají rodinné či etnické zázemí.

5 Fungování institucionálních nástrojů určených k ochraně nezletilých bez doprovodu

Polostrukturované rozhovory se zástupci institucí a organizací angažujících se v problematice ochrany dětí a mladistvých měly za cíl zachytit fungování institucionálních nástrojů z hlediska spolupráce mezi organizacemi, příkladů dobré praxe, nevyřešených problémů vyžadujících urgentní zásahy a návrhů na řešení.

Spolupráce mezi organizacemi v této oblasti vyvrcholila vytvořením expertní skupiny zaměřené specielně na práci s nezletilými cizinci bez doprovodu. Zástupci ministerstev, orgánů státní správy, státem zřizovaných výchovných a vzdělávacích institucí, nevládních organizací pracujících s cizinci zde intenzivně spolupracují a koordinují své aktivity. Tato spolupráce není vždy zcela bezproblémová a limitují ji různé cíle a přístupy. V některých oblastech nejsou dostatečně stanoveny kompetence. Intenzivní spolupráce a koordinace aktivit se omezuje na organizace pracující s nezletilými cizinci bez doprovodu, kontakt s organizacemi pracujícími s ohroženými skupinami mládeže chybí a to proto, že cizinecká problematika přesahuje kompetence organizací zaměřených na ochranu a prevenci dětí a mládeže v České republice.

Mezi příklady dobré praxe můžeme zařadit především vznik specializovaného zařízení pro nezletilé bez doprovodu, které spadá pod ministerstvo školství (Dům pro děti cizince). Tímto krokem byla současně vyřešena legalizace pobytu nezletilých bez doprovodu v ČR a byly zabezpečeny jejich základní potřeby v oblasti bydlení, stravování, ošacení, zabezpečení přídavků na děti, zdravotního pojištění, vzdělávání, trávení volného času. Každé dítě prochází diagnostickým vyšetřením a v případě potřeby jim je poskytována psychologická

pomoc. Nezletilé děti bez doprovodu získávají touto cestou nárok na právní ochranu a právní zastoupení. To se může jevit jako samozřejmost, poměřujeme-li problematiku péče o děti cizince s problematikou ústavní výchovy. V případě cizinecké legislativy však podobná uspořádání běžná zdaleka nejsou a institucionální nástroje v oblasti péče o děti cizince zpravidla zůstávají daleko za mechanismy institucionální péče o dítě.

Od roku 2004 relevantní ministerstva více koordinují své aktivity v oblastech zdravotní péče, sociální ochrany, při vytváření adaptačních, vzdělávacích, integračních, repatriačních a dalších programů. V tomto ohledu sehrává pozitivní roli existence výše zmíněné expertní skupiny. Pozitivně je třeba hodnotit také aktivitu neziskových organizací při poskytování právní pomoci a organizování volnočasových aktivit pro nezletilé žadatele o azyl.

Velice důležitá je také povinnost místně příslušného soudu určit dětem a nezletilým bez doprovodu opatrovníka. Opatrovník může být určen z okruhu příbuzných či zákonných zástupců, nejčastěji je opatrovnictví svěřeno Odboru sociálně právní ochrany dětí místně příslušného městského/okresního úřadu. Stává se ale, že soud určí za opatrovníka osobu vydávající se za strýce či tetu. Mnohdy lze jen těžko prokázat, že se nejedná o příbuzné (děti často nemají doklady), ale o osoby zapojené do nelegálních aktivit spojených se zneužíváním dětí a mladistvých či obchodováním s lidmi.

Vývoj právních předpisů v oblasti ochrany dětí a mladistvých bez doprovodu v cizineckém právu byl dotazovanými reprezentanty státních institucí hodnocen pozitivně. Terénní sociální pracovníci ji naopak hodnotili kriticky především z hlediska možnosti uspokojit potřeby cílové skupiny. Problematika bydlení a zaměstnání mladých bez domova není celkově uspokojivě řešena. V případě nezletilých cizinců bez doprovodu je největším problémem to, že cizinecká legislativa není dostatečně provázána se zákony na ochranu dětí a mladistvých v ČR.

Nejvýraznější problémy se týkaly pobytového statusu mladistvých po nabytí zletilosti. Ačkoli se v jejich životě de facto nic nemění, stávají se z chráněné skupiny nežádoucí skupinou. Věk 15ti let, kdy musejí požádat o občanský průkaz (který současně pro absenci příslušných dokumentů nemohou získat) je hranicí, kdy začínají jejich problémy. Ty vrcholí dosažením zletilosti, kdy jsou překvalifikováni na nelegální migranty a jako takoví jsou odsouzeni k pobytu v detenčních zařízeních pro cizince a následnému vyhoštění. Jedině soustavná příprava na povolání v Domě pro děti-cizince jim i po nabytí zletilosti zaručuje legální pobyt v zemi do té doby, nežli je příprava na povolání ukončena. Poté je ale čeká vyhoštění, protože jsou nelegálními migranty a jejich pobyt nelze legalizovat.

Značným problémem je také to, že pracovníci orgánů sociálně právní ochrany dětí nejsou až na výjimky dostatečně odborně vybaveni pro práci s dětmi cizinci. V současnosti jsou sice realizována školení pro tyto zaměstnance, nicméně jejich úspěšné proškolení značně ztěžuje jednak rychle se měnící legislativa a jednak celková komplikovanost cizinecké legislativy.

Popsané problémy byly reflektovány také v některých návrzích na zlepšení současného systému. Kromě nich byla uvedena také některá další doporučení, která šla nad rámec právě popsaných problémů nebo tyto problémy zobecňovala.

V prvé řadě můžeme hovořit o požadavku některých expertů, aby odpovědné orgány vůbec připustily, že problém „dětí ulice“ existuje. Samotná ohlašovací povinnost problém neřeší, jestliže se nezletilí skrývají. Je třeba přestat chápat organizace upozorňující na tyto problémy jako nějaké „potížisty“ nebo jejich tvrzení ignorovat s tím, že jsou přehnaná, neopodstatněná či lživá. Pouze je-li problém akceptován, může být řešen.

Lze stěží očekávat, že by radnice určité městské části připustila, že má na svém území byť jen jediné „dítě ulice“ (tím by připustila, že příslušný odbor nejedná, i když to od něho zákony přímo vyžadují).

Rozhodně je pak potřebné řešit nejisté právní postavení nezletilých ve vztahu k budoucnosti. Od počátku by mělo být jasné, k jakému cíli je jejich ochrana směrována: zda k integraci v ČR anebo přípravě na repatriaci po dovršení zletilosti.

V zákoně o pobytu cizinců, o azylu a o sociálně právní ochraně dětí a mladistvých by se také měla sjednotit věková hranice po kterou je mladistvý chráněn, za optimální byla experty z nevládních organizací, kteří pracují z nezletilými bez doprovodu, pokládána hranice 19 let, přičemž možnost určitých měkčích podmínek by měla u dospělých cizinců platit pro mládež do 26 let.

Dále se jednalo se například o návrh na vytvoření pravidel umožňujících legalizaci pobytu těch, kteří nemají osobní a cestovní doklady a nemohou je ze země původu získat.

Z řady respondenty uváděných doporučení stojí za pozornost také doporučení k zakládání nízkoprahových sociálních zařízení pro řešení krizových případů, domů na půl cesty či tzv. SOS vesniček. Tato zařízení mohou nezletilým cizincům bez doprovodu umožnit kontakt s vrstevníky a zabránit jejich izolaci od běžného života. Jinými slovy se zde hovoří o nástrojích, které budou podporovat začleňování dětí a mladistvých cizinců bez doprovodu do české společnosti.

6 Závěr

Děti a mladiství, jejichž situace by se dala přirovnat k „dětem ulice“ v Guatemale, Rusku, Vietnamu, Kazachstánu a na Ukrajině, kteří skutečně žijí a spí na ulici, která je jejich jediným domovem, se v Praze ani v celé ČR vůbec nevyskytují. Narůstá ale počet těch, jejichž životním prostorem je ulice, která slouží zejména k využívání volného času, ale u některých i k získávání obživy a mimořádně slouží i jako příležitostné bydlení. Mezi tyto „děti ulice“ patří zejména mladí narkomani a prostituti (Syrový, Kubálková, 2000). Definice „děti ulice“ podle expertů nevystihuje situaci v evropských velkoměstech. Výraz „mladí na ulici“ lépe reflektuje existenci různých na sobě nezávislých subkultur mládeže, které se objevují ve velkoměstech a mezi nimiž nejsou výrazné sociální vazby ani kontakty. Definice „děti ulice ze třetích zemí“ je příliš vágní a nereflektuje právní a institucionální rámec platný v ČR. „Děti ulice“ jako statistická jednotka neexistují, nelze proto ani kvantifikovat rozsah fenoménu.

Praha není dosud cílovým místem pro nezletilé bez doprovodu z třetích zemí. Rychle odcházejí do jiných zemí, kde mají rodinné či etnické zázemí. Otázka je, zdali tato situace přetrvá i v budoucnu.

Jako nejzávažnější problémy je třeba podle názoru expertů vnímat:

- Chybí konsistentní vládní politika, která by rozlišovala okruh nezletilých, jejichž integrace je žádoucí, a okruh těch, u nichž je cílem repatriace. V praxi tak vládní instituce působí svými kroky proti sobě. Zatímco MŠMT a MPSV se snaží o integraci dítěte či nezletilého, CPP v něm vidí potenciálního nelegálního migranta, kterým se de facto po nabytí zletilosti stává. Veškerá práce věnovaná integraci je za této situace vynakládána zbytečně. Na druhé straně je třeba připustit, že mnozí z nezletilých bez doprovodu jsou již ve věku před dosažením zletilosti značně narušení;
- nedostatečná možnost ověření dokladů nejen nezletilých bez doprovodu, ale i těch, kteří se vydávají za jejich zákonné zástupce a vyzvedávají je v zařízení pro děti – cizince;
- nemožnost legalizovat pobyt osob bez dokladů po nabytí zletilosti. Většina nezletilých bez doprovodu má správní vyhoštění a jejich pobyt nemůže být proto legalizován, a to ani v případech, kdy jsou již částečně integrováni a přejí si zůstat v ČR;

Co je třeba zlepšit podle expertů:

- skupiny nezletilců mají být cíleně připravovány s ohledem na jejich vlastní úmysl a zájem se integrovat v ČR nebo na to, že mají správní vyhoštění a po nabytí zletilosti budou muset odejít;
- měla by se zlepšit spolupráce mezi státy při vyhledávání těch, po kterých se „zem slehla“, vytvořit telefonní kontaktní čísla či webové stránky, jejichž prostřednictvím by mohli ti, kteří svévolně opustili zařízení pro děti-cizince (či záchytná, pobytová nebo integrační střediska pro žadatele o azyl) dát zprávu, že jsou naživu a v pořádku;
- právní úprava trestných činů kuplířství, ohrožování mravnosti by měla být sjednocena, v některých zemích se nejedená o trestný čin, a proto repatriace nezletilců nezaručuje, že je rodiče znova neprodají mezinárodním gangům (např. Bulharsko);
- právní pozice streetworkers není ve vztahu k nezletilým a mladým cizincům konzistentní; na jedné straně jim mají pomáhat, na druhé je mají ohlásit a ocitají se tak ve vnitřním konfliktu.

Literatura

MV ČR (2005). *Bulharské dívky: interní analýza Odboru bezpečnostní politiky*. Praha: MV ČR.

Poradna pro uprchlíky. (2004). *Aktuální přehled činnosti Poradny pro uprchlíky, o.s. k 1.8.2004.* Nepublikováno, podklad pro zpracování Výroční zprávy za rok 2004 poskytnutý Poradnou pro uprchlíky autorům v elektronické podobě.

Syrový, P., Kutálková, P.(2000). *Mladí na ulici hlavního města Prahy*. Praha: Městské centrum sociálních služeb a prevence.
Zákon č. 326/1999 Sb. o pobytu cizinců na území České republiky a o změně některých záklonů, ve platném znění.
Zákon 359/1999 Sb. o sociálně právní ochraně dětí.
Zákon č. 428/2005 Sb., kterým se mění zákon č. 326/1999 Sb., o pobytu cizinců na území České republiky a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů, a některé další zákony.

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA
PSYCHOLOGICA 37 – 2007 SUPPLEMENTUM

PRÍPRAVA NA PRÁCU S TRPIACIM ČLOVEKOM – PREDSTAVY ŠTUDENTOV

Milina Bubeníková
Ústav nelekárskych študijných programov JLF UK v Martine

Abstrakt:

Predstavitelia niektorých pomáhajúcich povolaní sa vo svojej práci dostávajú do kontaktu s trpiacim človekom. Lekári, sestry, ale aj kňazi po skončení vysokej školy riešia problémy ťažko chorého, zomierajúceho, príbuzných, pozostalých a pod. Zamerali sme sa na študentov prvých a posledných ročníkov vybraných profesií. Zaujímalo nás, čo si študenti myslia ako ich škola pripraví, resp. pripravila na takúto prácu. Výsledky poukazujú na určité rozdiely medzi študentmi zdravotníckych a teologických fakúlt, ale aj rozdiely medzi študentmi prvého a posledného ročníka.

Kľúčová slova:

Pomáhajúce povolania, pregraduálna príprava, utrpenie, sestra, kňaz

Pozn.:

Vznik tohoto textu byl podpořen grantem VEGA 1/1393/04 Rozdiel medzi prípravou a požiadavkami praxe v pomáhajúcich povolaniach

1 Úvod

Pomáhajúce povolania, najmä tie, ktorých predstavitelia pracujú s človekom trpiacim si zaslúžia väčšiu pozornosť zameranú nielen na problémy týkajúce sa práce, ale aj prípravy. Zamerali sme sa na vybrané skupiny profesií, kde sa jej predstavitelia dostávajú do

kontaktu s ľudským utrpením, či už je to človek chorý, v kríze alebo umierajúci. Práca s takýmito ľuďmi je veľkou záťažou a je potrebné sa venovať aj pregraduálnej príprave. Tak ako sa mení technické vybavenie zdravotníckych zariadení, menia sa aj požiadavky na zamestnancov. Okrem toho sú na nich kladené omnoho väčšie požiadavky ako to bolo v minulosti. Z toho dôvodu by bolo vhodné zmapovať prípravu z pohľadu študentov, do akej miery si myslia, že je dostatočná pre tento typ práce. Príprava rôznych profesií má svoje špecifiká, ktoré pomáhajú pri práci s trpiacim človekom, ale môžu pôsobiť negatívne, resp. aj ohrozovať. Vybrali sme si povolania, kde sa vo väčšej miere vyskytuje pocit „poslania" pre výkon profesie. Práve to môže do určitej miery „ohrozovať" jednotlivcov pri ich práci, ohrození sú syndrómom vyhorenia, ale aj inými formami profesionálnej deformácie. Z toho dôvodu sme sa v rámci projektu VEGA 1/1393/04 **Rozdiel medzi prípravou a požiadavkami praxe v pomáhajúcich povolaniach,** zamerali na získanie informácií zo strany študentov. Vybrali sme si študentov na začiatku pregraduálnej prípravy, keď sú vo veľkej miere ovplyvnení ideálnymi predstavami o profesii, o svojej úlohe pomáhať a „zachraňovať" ľudí. Študenti pred odchodom zo štúdií majú viacej teoretických vedomostí, ale aj praktických skúseností, často sú aj kritickejší ku tomu čo im „ponúkla" fakulta. Z pomáhajúcich povolaní sme vybrali tie, kde po skončení štúdia sa dostávajú priamo do praxe a musia riešiť problémy ľudí trpiacich. Z toho dôvodu sme sa zamerali na skupinu študentov ošetrovateľstva a teológie.

2 Utrpenie

Čo je to ľudské utrpenie? Každý jednotlivec môže mať inú predstavu, inak ho definovať. Často naše vlastné problémy vnímame ako utrpenie a to čo prežívajú ľudia okolo nás „nie je vlastne nič". Niekto pod utrpením rozumie vážne zdravotné problémy ohrozujúce jeho život alebo život blízkej osoby; iný stratu zamestnania, blízkej osoby, fyzickú alebo psychickú bolesť, prežitú katastrofu, nedostatok a pod.

Inak je utrpenie vnímané človekom, ktorého sa týka, inak profesionálom. Utrpenie z pohľadu kresťanov je často spájané s možnosťou dostať sa bližšie k Bohu, k spaseniu. Pohľad na utrpenie dieťaťa, mladého človeka bude iný ako u človeka staršieho alebo starého. Podobne bude rozdiel v tom čo budú uvádzať ako príčinu utrpenia mladí alebo starší ľudia.

Utrpenie ovplyvňuje celého človeka, nielen jeho telo. Čo to teda utrpenie je? Křivohlavý (2004) uvádza, že všeobecne sa pod utrpením rozumie trápenie, strádanie a obraz biedy, aj telesné a duševné bolesti, ktoré toto všetko doprevádzajú. Utrpenie môže byť krátke alebo dlhé, ľahšie alebo ťažšie. V psychologickej terminológii sa často spája s distresom. Samo sloveso **trpieť** znamená prežívať trýzeň, núdzu, nepríjemnosť rôzneho druhu. Znamená tiež niečo si pretrpieť, znášať utrpenie, napr. tolerovať bolesť. Často sa spája s tým, čo označujeme slovom nemoc, choroba. Utrpieť potom znamená stratu, poškodenie, prípadne zranenie. Utrpenie sa často spája aj s telesnými problémami, ale telesné problémy spôsobujú väčšie alebo menšie psychické problémy. Zrodí sa **psychické utrpenie**, ktoré

môže z pohľadu jednotlivca prekročiť určitú znesiteľnú mieru. Na psychické utrpenie väčšinou nie sú „prášky“, nepomáhajú injekcie. Človek v takejto situácii sa cíti zúfalý, bezmocný, prežíva beznádej.

Podobne utrpenie definuje aj Mareš (1997), podľa ktorého strádanie ako miernejšia forma a utrpenie ako závažnejšia forma predstavujú svojbytné reagovanie jednotlivca na prežívanú a prežitú bolesť a ďalšie stresory, ktoré s ňou súvisia (úzkosť, strach, osamelosť). Ide o stav vyvolaný rôznymi distresmi a spojený s rôznymi udalosťami, ktoré ohrozujú integritu danej osoby. Utrpenie nie je len psychologickou a zdravotníckou kategóriou, ale bolo a je dôležitou kategóriou teologickou a filozofickou. U detí, ale aj u niektorých pacientov sa utrpenie prejavuje skrytejšími príznakmi. Bolesť a utrpenie by potom mohli ostať nerozpoznané a neliečené. Starostlivosť o človeka trpiaceho je tímovou záležitosťou.

V literatúre niektorí autori rozdeľujú utrpenie do troch štádií:

1. Prvé štádium – nemé utrpenie – redukuje vonkajšie prejavy a je uzavreté do seba.
2. Druhé štádium – vyjadrené utrpenie. Človek prijíma emócie a vyjadruje ich pred súcitiacou osobou
3. Tretie štádium – vyrovnanie sa so skutočnosťou. Je odrazom otvorenia sa, prejavenia utrpenia a prijatia prejavov solidarity od iných.

Týmito štádiami nemusí prejsť každý človek, štádia môžu rôznym spôsobom prechádzať z jedného do druhého (Mareš, 1997).

Môže to znieť paradoxne, ale utrpenie veľmi často motivuje človeka k nadmerným a nevšedným výkonom. Utrpenie môže človeka zlomiť ale ho tiež môže urobiť pevnejším, silnejším. Mnohí odborníci sa domnievajú, že utrpenie zohráva nenahraditeľnú úlohu pri formovaní zrelosti osobnosti. Ak je človek chránený pred touto skúsenosťou je ochudobnený v pohľade na svet, ľudí okolo seba ale aj na seba.

2.1 Načo je teda ľudské utrpenie?

Pre niekoho možno ľahká otázka a ľahká odpoveď. Je to niečo zbytočné, čo by na svete nemalo byť. Väčšinou však odpoveď na túto otázku je veľmi ťažká a ľudia, ktorí trpia ju často hľadajú, ale nevedia nájsť. Veľmi často počujeme otázku: Prečo, aký to má zmysel? Niekedy odpoveď ani nenájdeme.

Podľa V. E. Frankla (1994), utrpenie práve tam, kde nemôžeme zmeniť situáciu, skrýva v sebe možnosť zmeniť seba, „totiž možnosť dozrieť, dorásť, vyrásť nad seba samého.“ Utrpenie nám umožňuje zistiť svoje možnosti, vyskúšať svoje sily ale predovšetkým „posunúť“ sa niekde ďalej, dozrieť. Mohli by sme si povedať, že sme dostatočne zrelí, alebo načo mi je taká zrelosť, ktorá je vykúpená takým veľkým utrpením.

Lukasová (1998) podáva aj praktický „návod“ na zvládnutie osudových rán:

I. Poukázať na hodnotu: prijať utrpenie, nedať sa deprimovať je veľký ľudský výkon. Zasluhuje si uznanie, nie súcit.
II. Poukázať na zmysel: pripomenúť, že statočné znášanie utrpenia má v sebe niečo cenné, preto má zmysel. To si skôr uvedomí druhý človek ako sám postihnutý.

III. Poukázať na možnosti, ktoré ešte ostali. Napr. čo môže ešte robiť človek po úraze s trvalými následkami.
IV. Poukázať na perspektívy: tu si treba počínať opatrne, pretože utrpenie samo o sebe je nepochopiteľné.

Paradoxným spôsobom aj z vlastného zlyhania možno vyťažiť niečo pozitívne; možno sa z neho niečo naučiť. Zlyhanie nás učí skromnosti a pokore; môže nás motivovať, aby sme radikálne zmenili náš postoj k životu a zamerali sa na konanie dobra pre druhých, čo predtým nehralo v našich zámeroch významnú úlohu.

3 Ciele a otázky

Našim cieľom bolo zistiť nakoľko si myslia študenti vybraných pomáhajúcich profesií, že sú dostatočne pripravení na prácu s trpiacim človekom: Okrem toho sme sa zamerali aj na ich vlastné skúsenosti s utrpením, čo pri kontakte s utrpením prežívali a akým spôsobom túto situáciu riešili, alebo čo im v tomto smere pomohlo.

Ľudské utrpenie vyvoláva v človeku emócie, nezáleží na tom či sa utrpenie týka človeka alebo je svedkom utrpenia iného. Naše správanie je veľkej miere ovplyvnené tým čo prežívame. Pri kontakte s utrpením sa často objavujú negatívne emócie ako je hnev, smútok, žiaľ, zlosť. Emócie nám „bránia“ riešiť situáciu primerane, zvládnuť ju. Ako uvádza Goleman (1997) emócie majú svoju vlastnú logiku a svoj vlastný spôsob myslenia, ktorý je vzdialený racionálnemu mysleniu. Je dôležité naučiť sa vhodné spôsoby zvládania takýchto situácií. Často aj u profesionálov sa zisťujú menej vhodné spôsoby zvládania, alebo skôr obranné mechanizmy. Častejšie „unikajú“ z problémov do alkoholu alebo ku iným drogám. Dlhodobý kontakt s ľudským utrpením môže byť chronickým stresom alebo frustráciou, ktorá negatívne ovplyvní aj zdravie.

Práve z toho dôvodu sme sa zamerali aj na zisťovanie spôsobov zvládania, akým spôsobom riešili, kto im pomohol v tejto situácii.

4 Metodológia získania údajov

Na získanie údajov, sme použili dotazník vlastnej konštrukcie, ktorý bol zameraný na získanie informácií, ktoré vyplývali z cieľov. Dotazník pozostával zo 17 otázok, kde podľa potreby boli otázky otvorené, ale aj otázky s výberom z možností. Okruhy zamerania otázok:

Spokojnosť s náplňou, obsahom štúdia a odporúčané zmeny – 3 otázky
Osobná skúsenosť s utrpením, vplyv a riešenie – 6 otázok
Predpokladané problémové skupiny (vek, postihnutie) – 2 otázky
Ohrozenie syndrómom vyhorenia, riešenie záťaže – 4 otázky
Význam utrpenia, utrpenie a viera – 2 otázky

Dotazník skoro v identickej podobe bol rozdaný študentom prvého aj posledného ročníka vybratých fakúlt. Zo zdravotníckych profesií sme vybrali študentov ošetrovateľstva

a pôrodnej asistencie. Z teologických fakúlt sme oslovili teologické fakulty – evanjelickú, gréckokatolícku, pravoslávnu a rímskokatolícku. Dotazníky boli rozdané a zozbierané väčšinou osobne. O výsledkoch sme informovali predstaviteľov jednotlivých fakúlt.

5 Charakteristika súboru

Uvádzame čiastočné výsledky nakoľko ešte nie sú všetky dotazníky vyhodnotené.

Tab. 1: Popis výskumného súboru

	Teológovia		Zdravotníci	
	Prvý ročník	Posledný ročník	Prvý ročník	Posledný ročník
Počet	63	55	27	16
Vek	20,9	25,0	19,3	23,5
Muži	51	51	3	0
Ženy	12	4	24	16

Počet žien a mužov je ovplyvnený vybratých študijným odborom. Nakoľko väčšinu súboru teologických fakúlt tvorili študenti gréckokatolíckej a rímskokatolíckej fakulty, prejavilo sa to aj v prevahe mužskej populácie, čo je však naopak v zdravotníckych profesiách, kde odbor ošetrovateľstvo a pôrodná asistencia si vyberajú predovšetkým predstavitelia ženského pohlavia. Zdravotnícke profesie majú priemerný vek nižší ako študenti teológie. Najstarší študent v prvom ročníku na teologickej fakulte mal 40 rokov, v zdravotníckej profesii 23 rokov.

6 Vybrané výsledky

Zo všetkých údajov, ktoré sme získali z dotazníkov, uvádzame len niektoré odpovede na vybraté otázky.

Tab. 2: Spokojnosť s obsahom štúdia

	Teológovia		Zdravotníci	
	Prvý ročník	Posledný ročník	Prvý ročník	Posledný ročník
Spokojný	31	18	19	7
Nespokojný	30	36	7	8

Ako vidíme väčšia spokojnosť s obsahom štúdia je u študentov prvého ročníka zdravotníckych profesií ako teológov. Väčší rozdiel je ešte u študentov posledných ročníkov. Väčšiu nespokojnosť vyjadrujú študenti teologických fakúlt. Najčastejšie požiadavky boli: kontrakt s odborníkmi, ktorí pracujú s trpiacim človekom, práca v zariadeniach kde sú

starí, chorí alebo umierajúci ľudia. Viacej tieto požiadavky boli uvádza u študentov teologických fakúlt ako zdravotníckych odborov.

Tab. 3: Kontakt s ľudským utrpením

	Teológovia		Zdravotníci	
	Prvý ročník	Posledný ročník	Prvý ročník	Posledný ročník
Áno	62	52	26	15
Nie	1	0	1	1

Len ojedinele naši probanti uvádzali, že ešte neboli v kontakte s trpiacim človekom. V ďalšej otázke sme sa zaujímali o koho sa jednalo.

Tab. 4: Kto to bol

	Teológovia		Zdravotníci	
	Prvý ročník	Posledný ročník	Prvý ročník	Posledný ročník
Ja sám/a	23	17	7	2
Rodič, súrodenec	38	35	6	5
Starý rodič	30	27	15	7
Priateľ	37	24	9	4
Iný	21	21	8	6

Najčastejšie boli starí rodičia, rodičia, súrodenci alebo priatelia. Predpokladali sme, že najčastejšie budú v kontakte s ľudským utrpením prostredníctvom svojich blízkych príbuzných a najmä starých rodičov. Ako príčina utrpenia boli uvádzané vážne choroby, úraz ale aj smrť blízkeho človeka. Medzi iní uvádzali pacientov alebo klientov zo zariadení, ktoré navštevujú v rámci praxe alebo z vlastnej iniciatívy. Aj tu najčastejšie uvádzali chorobu, starobu alebo smrť.

Tab. 5: Čo ste cítili

	Teológovia		Zdravotníci	
	Prvý ročník	Posledný ročník	Prvý ročník	Posledný ročník
Hnev	11	11	11	1
Strach	25	16	15	8
Bezmocnosť	42	29	15	12
Neistotu	25	20	9	9
Pokoj	6	7	0	1
Radosť	1	0	0	0
Nádej	27	25	4	2
Beznádej	8	2	10	4

Keď sme sa zaujímali o tom, čo cítili, ako prežívali utrpenie najčastejšie v obidvoch skupinách bola uvedené bezmocnosť. Vieme, že najmä vo vzťahu vážnemu ochoreniu a smrti cítime sa bezmocní. Okrem bezmocnosti cítili strach a neistotu, resp. hnev. Sú to emócie, ktoré sprevádzajú stratu, ale aj vnímanie utrpenia niekoho iného. U študentov teologických fakúlt boli uvádzané aj pozitívne emócie, najmä nádej.

Tab. 6: Práca s rôznymi vekovými skupinami

	Teológovia		Zdravotníci	
	Prvý ročník	Posledný ročník	Prvý ročník	Posledný ročník
Malé deti	2,9	2,5	2,6	2,2
Školský vek	2,8	2,6	2,7	2,0
Dospievajúci	2,8	3,1	3,5	3,1
Dospelí ľudia	3,1	2,6	3,1	2,4
Starí ľudia	3,1	2,6	3,1	3,3

Práca s rôznymi vekovými skupinami vyžaduje rozdielny prístup, vedomosti, skúsenosti. Nie každý dokáže rovnako pristupovať k ľuďom v rôznych vekových obdobiach. Podľa toho si vyberajú aj špecifickú oblasť. Nižšie čísla sú výsledkom menších problémov a vyššie sú vo vzťahu ku väčším problémom u tejto vekovej skupiny. Pri každej mohli použiť škálu od jedna do päť. Keď porovnáme výsledky študentov zdravotníckych a teologických profesií sú pozorované určité rozdiely. Zdravotnícke profesie uvádzali častejšie problémy vo vzťahu ku vyšším vekových skupinám a menšia problémy s deťmi. U teologických profesií boli rozdiely medzi jednotlivými skupinami menšie.

Tab. 7: Problémové skupiny

	Teológovia		Zdravotníci	
	Prvý ročník	Posledný ročník	Prvý ročník	Posledný ročník
Starí ľudia	2,5	2,3	1,8	2,6
Duševne chorí	3,6	4,2	3,3	,34
Duševne zaostalí	3,3	3,6	2,2	3,1
S telesným poškodením	2,6	2,5	1,7	2,5
So zmyslovým poškodením	2,7	2,7	1,7	2,8
Ľudia závislí	2,9	3,5	3,3	3,2
Ťažko chorí	3,0	2,8	2,4	2,8
Umierajúci	3,0	3,0	2,3	4,4
Nezamestnaní	2,6	2,5	1,3	1,7
Bezdomovci	2,9	2,9	3,0	3,0
Ťažkí zločinci	3,1	3,4	2,2	3,5
Príbuzní	2,5	2,8	3,0	1,7
Pozostalí	2,7	2,7	2,0	3,2

Pri ďalšej otázke nás zaujímalo, ktoré oblasť, alebo ktoré skupiny s rôznymi zdravotnými alebo inými ťažkosťami by považovali za problematickejšie pre seba. Opäť používali škálu od jedna do päť. Medzi skupinou zdravotníckych a teologických profesií sú pozorované určité rozdiely. Napriek tomu je tu aj určitá podobnosť. Najviac obáv sa vzťahuje k duševne chorým, závislým a ťažkým zločincom. Ako najmenej problematické boli skupiny nezamestnaných. Zistili sme aj určité rozdiely medzi študentmi prvých a posledných ročníkov, najmä u študentov zdravotníckych profesií.

Tab. 8: Čo robia pri vlastnom ohrození

	Teológovia		Zdravotníci	
	Prvý ročník	Posledný ročník	Prvý ročník	Posledný ročník
Pomodliť sa	54	44	14	8
Prečítať Bibliu	36	33	3	4
Prečítať niečo iné	8	12	6	7
Pôjde sa prejsť	33	30	17	8
Zacvičí si	18	17	14	6
Fyzická práca	12	13	8	8
Agresia voči veciam	1	0	0	0
Ukľudňujúce lieky	0	0	0	1
Alkohol	1	1	2	0
Spánok	6	12	7	2
Hudba	28	17	19	11

Zisťovali sme čo najčastejšie robia, alebo čo im pomáha pri tom ak sa cítia „ohrození" problém vnímajú ako ťaživý. Pri tejto otázke zvolená profesia ovplyvnila spôsob zvládania ohrozenia. U teologických profesií najčastejšie boli uvádzané odpovede: pomodliť sa, prečítať si Bibliu. Často uvádzali aj telesnú námahu ako spôsob uvoľnenia, resp hudbu. U zdravotníckych profesií bolo v popredí uvoľnenie telesnou námahou, hudba ako spôsob uvoľnenia, ale aj modlitba. Minimálne boli uvádzané málo vhodné spôsoby vyrovnávania ako je agresia, alkohol, lieky.

Tab. 9: Hovoriť o svojich problémoch

	Teológovia		Zdravotníci	
	Prvý ročník	Posledný ročník	Prvý ročník	Posledný ročník
Áno	60	54	24	15
Nie	4	1	1	1

Ak máme nejaký problém je výhodou ak sa niekomu s týmto problémom môžeme zdôveriť. Zaujímalo nás, či podobný názor zastávajú aj naši probanti. Prevažná väčšina študentov obidvoch profesií o svojich problémoch hovoria, alebo považujú za dôležité hovoriť o tom, čo im spôsobuje ťažkosti.

Tab. 10: S kým rozhovor

	Teológovia		Zdravotníci	
	Prvý ročník	Posledný ročník	Prvý ročník	Posledný ročník
Priateľ	47	44	25	15
Rodič	20	11	11	9
Súrodenec	13	7	6	4
Kňaz	46	47	3	2
Psychiater	3	1	1	1
Psychológ	6	10	9	1
Poradca	4	5	2	0
Cudzí človek	4	2	1	0

V nasledujúcej otázke sme sa zaujímali s kým najčastejšie hovoria o svojich problémoch. Na základe dotazníka sme zozbierali pri tejto otázke zaujímavé výsledky. Rozdiely sú vo výbere osôb u študentov teologických a zdravotníckych profesií. Študenti teológie preferovali priateľov (veľmi často to boli spolužiaci) a rovnako boli uvádzaní aj kňazi. Rodinní príslušníci ako rodičia, súrodenci boli uvádzaní menej často. U študentov zdravotníckych profesií boli na prvom mieste priatelia a potom rodičia a súrodenci. Z odborníkov, ktorí sa zaoberajú profesionálne pomocou pri riešení problémov sa „lepšie umiestnili" psychológovia ako psychiatri.

Tab. 11: Strata viery u veriacich

	Teológovia		Zdravotníci	
	Prvý ročník	Posledný ročník	Prvý ročník	Posledný ročník
Áno	41	41	27	15
Nie	24	10	0	1
Neviem	0	1	0	0

Vieme, že človek v utrpení sa hnevá na ľudí, veci ale aj na Boha. Zisťovali sme, čo si myslia študenti obidvoch profesií, či veriaci človek v utrpení môže stratiť vieru v Boha. Zvolená profesia ovplyvnila odpoveď na túto otázku. U študentov teológie, najmä v prvom ročníku, uvádzali častejšie odpoveď nie. Ako dôvod bol: ak je naozaj veriaci nemôže stratiť vieru, bola to len povrchná viera a pod. U študentov zdravotníckych profesií boli odpovede jednoznačnejšie.

7 Diskusia

Výsledky, ktoré sme získali prostredníctvom dotazníka napriek tomu, že počet respondentov nie je veľký, poukazujú na určité rozdiely. Nižší počet je spôsobený aj tým, že nie sú ešte všetky dotazníky vyhodnotené. Pri porovnaní odborov ale aj rokov štúdia sme zistili určité rozdiely, ktoré môžu byť spôsobené zvolených študijným odborom, profesionálnou

socializáciou, ale aj osobným zrením jednotlivých probantov. Nemali by sme zabúdať ani na osobnostné faktory, rigiditu nielen osobnú aj rigiditu náboženstva.

7.1 Utrpenie – kontakt s trpiacim človekom, prežívanie utrpenia

Človek sa počas svojho života dostáva do kontaktu s rôznymi ľuďmi. Môžu to byť príslušníci najbližšej rodiny ale aj známi, priatelia a niekedy aj cudzí ľudia. Často s nimi prežíva aj ich problémy, ktoré sa ho môžu viacej alebo menej „dotknúť". Ako sme spomenuli vyššie, ľudské utrpenie môže zahŕňať širokú škálu problémov. Nakoľko náš súbor tvorili ľudia, ktorí mali dvadsať, resp. viac ako dvadsať rokov. V priebehu svojho života sa pravdepodobne dostali do kontaktu s trpiacim človekom aj niekoľkokrát. Potvrdilo sa to pri získaní výsledkov. Prevažná väčšina z nášho súboru uviedla, že sa vo svojom živote dostala do kontaktu s ľudským utrpením. Najčastejšie to bolo utrpenia najbližších ľudí. Veľmi často boli uvádzaní starí rodičia. Mladí ľudia okolo veku dvadsať rokov sú konfrontovaní so smrťou prostredníctvom svojich starých rodičov, ale môžu to byť už aj rodičia, súrodenci alebo priatelia. Potvrdilo sa to aj v odpovediach našich respondentov. Študenti teológie uvádzali aj osobnú skúsenosť s utrpením. Pri odpovedi ako to ovplyvnilo ich život, dosť často udávali, že to ovplyvnilo výber študijného odboru. Vybraté profesie predpokladajú prosociálnu orientáciu, potrebu alebo ochotu pomáhať, čo sa odrazilo aj na pomerne veľkom počte skúsenosti s utrpením aj cudzích ľudí. U končiacich študentov boli to klienti zo zariadení, kde študenti chodili na prax, alebo z vlastnej iniciatívy.

Keď sme zisťovali čo bolo dôvodom utrpenia, najčastejšie uvádzali nádorové alebo život ohrozujúce ochorenia, úraz, ale aj smrť, psychické problémy. Príčiny sú odrazom problémov súčasnej spoločnosti, najmä zdravotných, kde sa zvýšil počet život ohrozujúcich ochorení. Smrť, ktoré sme sa snažili „vytlačiť" mimo spoločnosti nás oslovuje bolestivejšie. Zvolené profesie sú tými, na ktoré sa so svojimi problémami takéhoto charakteru obracajú aj iní ľudia. Sú aj profesie, ktoré sa vedome pripravujú na častejší kontakt s ťažko chorým a umierajúcim človekom.

Utrpenie ovplyvňuje prežívanie človeka, nielen toho ktorého sa utrpenie dotýka, ale tých, ktorí sú nejako s ním spojení. Pri utrpení často prežívame stratu – blízkej osoby, zdravia, ilúzií – čo je väčšinou sprevádzané negatívnymi emóciami. Potvrdilo sa to aj v obidvoch našich súboroch. Najčastejšie prežívali bezmocnosť, strach a neistotu. V tomto smere ich „neochránilo" ani ich povolanie. Pri porovnaní študentov na konci štúdia, vo väčšej miere sa prejavil vplyv profesie, teda profesionálnej prípravy. U študentov teológie sme zistili, že menej často udávajú strach. Podobnú tendenciu môžeme pozorovať aj u študentov zdravotníckych profesií. Osobná skúsenosť v rámci profesonálnej praxe, uvedomenie si svojich možností, prípadne možností medicíny, Boha pravdepodobne ovplyvnili aj ich prežívanie. Pri porovnaní profesií výrazne častejšie uvádzajú študenti teológie prežívanie nádeje. Pravdepodobne je vplyv viery v Boha, náboženstva, kde často sa utrpenie dáva do vzťahu k priblíženiu sa k Bohu, utrpenie bude odmenené po smrti a pod, čo sa prejavilo aj pri odpovedia na zmysel utrpenia. U študentov zdravotníckych

profesií sa vnímanie utrpenia ako nádeje zistilo len ojedinele, čo bolo pravdepodobne spôsobené osobnou religiozitou.

7.2 Problémové skupiny, problémoví ľudia

Keď sa sme sa zamerali na zistenie najproblematickejšej skupiny vzhľadom na vek, neboli výraznejšie rozdiely. Mladší študenti ako by mali väčšie obavy v kontakte so staršími ľuďmi ako s deťmi. V veku dvadsať rokov sa častejšie dostávame do kontaktu s deťmi, keďže detstvo ešte nie je tak ďaleko lepšie si vieme spomenúť na vlastné problémy. Pochopiť starších ľudí, či už dospelých alebo starých je väčší problém. Z pohľadu vývinovej psychológie vieme, že je tu negatívnejší, kritickejší postoj ku staršej generácii. Zaujímavý výsledok je vo vzťahu k vrstovníkom, alebo vekovo najbližším. Častejšie sú uvádzaní ako problémová skupina. Môže to byť spôsobené obavy, že nebudú vnímaní ako autorita, ťažšie sa bude získavať dôvera. U zdravotníckych profesií môže byť príčinou aj obava z konfrontácie s chorobou ale aj hanblivosť pri ošetrovaní či už zo strany profesionálov, ale aj pacientov.

Pri zameraní na rôzne zdravotné ale aj spoločenské problémy najproblematickejšia bola skupina duševne chorých, mentálne zaostalých, závislých, umierajúcich a „zločincov“. Do určitej miery sa prejavuje vplyv spoločnosti, kde veľmi často sú obavy z kontaktu s duševne chorým človekom. Najčastejšie sú obavy z možného agresívneho konania. Podobné obavy sú aj vo vzťahu k závislým. Pri obidvoch skupinách je predstava ťažšie predvídať správanie. Niečo podobné sa očakáva aj od mentálne postihnutých. Nevieme ako budú reagovať, nepochopia čo im povieme. Obavy zo strany „ťažkých zločincov“ môžu byť spôsobené nedostatočnými alebo vôbec žiadnymi skúsenosťami s touto skupinou ľudí. Hodnotí sa ich čin a na základe toho sa predpokladá agresívne správanie, ohrozovanie okolia.

7.3 Zvládanie vlastných problémov

Pri zvládaní vlastných problémov sa vo veľkej miere odrazil vplyv zvolenej profesie. U študentov teológie najčastejšie sa využíva modlitba a čítanie biblie, u študentov zdravotníckych profesií pohyb alebo čítanie niečo iného ale aj modlitba. Aj keď sa negatívne formy zvládania označovali minimálne alebo skoro vôbec nepredpokladáme, že v skutočnosti nie sú používané. Uvedomujeme si, že tu pôsobila „cenzúra“. Zvolené možnosti sú ovplyvnené aj vekom respondentov, kde na uvoľnenie napätia sa používa nielen pohyb ale aj hudba.

Zaujímavé výsledky sme zistili pri otázke, ktorá sa týkala osôb, s ktorými sa respondenti rozprávajú o svojich problémoch. Rozdiel nebol len medzi profesiami, kde teológovia dávali prednosť kňazom a priateľom oproti zdravotníckym kde boli preferovaní priatelia ale aj rodičia a súrodenci. U študentov teológie, najmä u rímskokatolíckych a gréckokatolíckych, sa akoby vzdávali rodiny a obracajú sa k Bohu, ktorý sa pre nich stáva otcom,

rodinou, priateľom, najbližším. Prejavilo sa to aj v našich výsledkoch, kde bol rozdiel medzi študentmi rímskokatolíckej, gréckokatolíckej na jednej strane a študentmi pravoslávnej a evanjelickej na strane druhej. U študentov gréckokatolíckej fakulty ako človek, ktorý im pomáha, je manželka.

8 Záver

Uvedomujeme si, že náš súbor nie je na počet veľký aby sme mohli robiť nejaké závery. Napriek tomu si myslíme, že získané výsledky by nás mali prinútiť ku tomu aby sme sa pozastavili nad nimi a hľadali možnosti riešenia. Najmä z toho dôvodu, že tieto povolania môžu mať predstavu poslania pre zvolenú profesiu. Ak sú nie vedení ku tomu, aby sa mohli obrátiť aj na iných ľudí ako „svojich" ľudí, je riziko, že nakoniec môžu siahnuť po menej vhodných spôsoboch zvládania záťaže, čo vidíme aj v súčasnosti. V našom výskume chceme pokračovať aby sme získali validnejšie výsledky a snažili sa aj o ich využitie v praxi.

Literatúra

Frankl, V. E. (1994). *Vůle ke smyslu*. Brno: Cesta.

Goleman, D. (1997). *Emoční inteligence*. Praha: Columbus.

Křivohlavý, J. (2002). *Psychologie nemoci*. Praha: Grada.

Křivohlavý, J. (2004, říjen). *Psychická bolest.* O utrpení pokročile nemocných v akutní nemocnici z pohledu psychologa. Přednáška na setkání Sekce paliativní medicíny Společnosti pro studium a léčbu bolesti ČLS JEP, Brno, ČR.

Lencz, L. (2006, 2). *Utrpenie - psychologický prístup. Communio - missio. Internetový časopis pre novú evanjelizáciu* [cit. 2006-9-17]. Retrieved from http: //www.communio.sk/ citaj.php?id=180&issue=25

Lukasová, E. (1998). *I tvoje utrpení má smysl*. Česky: Brno: Cesta.

Mareš, J., et al. (1997). *Dítě a bolest*. Praha: Grada.

Stuchlíková, I. (2002). *Základy psychologie emocí*. Praha: Portál.

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA
PSYCHOLOGICA 37 – 2007 SUPPLEMENTUM

PŘÍBĚH A OBRAZ: PROMĚNY V NAŠEM VNITŘNÍM SVĚTĚ

Petr Štěpánek[1], Ivo Čermák[2]
Filozofická fakulta MU Brno[1], Psychologický ústav AV ČR[2]

Abstrakt

Narativity (vyprávění, příběhy, verbální reprezentace) a obrazy (kresby, malby) jsou zdrojem různých informací o našem vnitřním světě. Avšak oba nástroje poznávání slouží k porozumění stejné reality (psychiky, subjektivity) a umocňují se, pokud jsou použity současně. Oba mody vyjádření – narativní i obrazový – jsou také indikátorem změn způsobených různými vlivy (např. terapeutickými, vývojovými, apod.). V příspěvku se autoři zaměřují na interpretaci změn ve vyprávění a kresbě v průběhu arteterapie jedné její účastnice.

Klíčová slova:

narativní modus výrazu, obrazový modus výrazu, změny v procesu arteterapie

Pozn.:

Tato studie je součástí výzkumného záměru PSÚ AV ČR (AV0Z70250504) a byla podpořena GA ČR (406/06/1577).

1 Příběh a obraz: teoretická východiska

Cílem našeho sdělení je ukázat, že změna ve výtvarném (obrazovém) výrazovém modu může mít svou reprezentaci i v modu verbálním (narativním). Posluchači ihned vytane na mysli otázka, co je zdrojem této změny: na začátku můžeme odpovědět velmi obecně, nicméně přesně a kontextuálně: zkušenost. Touto zkušeností se myslí vše, co v daném

pozorovaném období je pro osoby, které nám poskytují informace, významné z hlediska jejich prožívaní, přičemž je třeba si uvědomit, že zachytit můžeme jen nepatrnou část. Nicméně je to dost pro to, abychom mohli tvrdit, že například dílčí událost (situace), dlouhodobější vlivy (podněty relevantní pro vývoj) či zkušenost z terapie budou oním relevantním kontextem, který je nezbytným pro úvahu o změně ve výrazu, obsahu či formě vyprávění a obrazu.

Takto pojatý kontext je součástí širšího konceptu – ***životního příběhu*** (či přesněji jeho segmentů, fragmentů, epizod, etc. – jeho částí, ať už je nazýváme jakkoli), jehož jsme tvůrci a který jsme schopni též v každém okamžiku prezentovat, tj. dát mu určitou podobu, tvar, většinou převyprávěním naší zkušenosti. Vyprávění či převyprávění implikuje jednoznačně verbální modus vyjádření, avšak máme přirozeně i jiné mody, o nichž lze předpokládat, že mohou pro člověka představovat medium často mnohem bezpečnější (a někdy též účinnější) k vyjádření obsahů, které se alespoň zpočátku brání převedení do narativní či verbální podoby. Obraz, kresba či výtvarný výraz jsou kódem, který je nadán touto funkcí. Otázku, kterou jsme si položili v úvodu, pak můžeme dále specifikovat – je zde nějaká souvislost mezi obrazovým (výtvarným) a verbálním (narativním) kódem při vyjadřování naší zkušenosti (prožívání) nebo jde o zcela autonomní systémy, které jen díky tomu, že jsme jimi vybaveni, jsme schopni transkribovat jeden ve druhý?

Takto položená otázka je jednak příliš komplikovaná, a kvalitativní výzkum nemá prostředky, aby ji pomohl zodpovědět. Dokonce ani v tradici kvantitativního zkoumání kognitivních funkcí nenacházíme příliš mnoho pokusů, o něž by bylo možné se opřít. Inspirující jsou výzkumy v rámci teorie ***duálního kódování*** (Paivio, 1971, 1986, 1991), které mimo jiné naznačují, že vizuální modalita je dominantní a že vyjadřování v tomto kódu facilituje i modus verbální.[1]

Jiným konceptem, který by mohl být užitečný pro porozumění vztahu mezi oběma modalitami je ***kognitivní styl***, zejména pojmeme-li jej ve shodě s Pavlem Machotkou (1999, 2003) jako komplexní charakteristiku, nikoli jen jako dispozici – jeho poznání nám zdánlivě paradoxně odhalí také motivy, a to méně zkresleně, než kupříkladu analýza obsahu životních událostí. Styl určuje do jisté míry, jak bude člověk ztvárňovat svoji zkušenost, a je též výrazem kognitivní kontroly prožívání (tj. přání, impulsů, apod.) uměleckými prostředky. Obecněji bychom mohli připustit, že se základní charakteristiky stylu objeví jak ve verbální, tak obrazové modalitě (viz také Bahbouch, 2002).

Obraz má však i své omezení v souvislosti se sdělováním a sdílením životní zkušenosti: není schopen na základě svých vyjadřovacích prostředků reprodukovat, dovyprávět celý příběh v jeho základních bytostných konturách. Obraz do příběhu vždy jen nahlédne, zachytí jeho okamžik, charakteristickou situaci či symptomatickou náladu (Czech, 1996).

Proto teprve jeho spojení s vyprávěním se může stát mimořádně přesvědčivým. Praktické konsekvence pak nacházíme v konceptu ***multimodální terapie***, který, když je

[1] O modu výtvarném a narativním uvažuje J. Krása (2007) jako o polaritě mezi podobou a slovem či mezi symbolickým a jazykovým systémem.

uplaťňován, je považován za účinnější nástroj změny v terapii než přístup unimodální (např. Šípek, 1991, 2001; Lazarus, 1976, 1981). K nim patří i některé přístupy k ***arteterapii***.

Na úrovni vyprávění příběhu nemůžeme ponechat stranou ***vnitřní scénář*** (např. Schank, Abelson, 1977; Schank, 1982; Mandler, 1984; Starý[2], 2000). Na kognitivní úrovni dochází ke spuštění automatické kognitivní odpovědi, rozvzpomínání, reaktivaci percepčně-kognitivních schémat, které pravděpodobně zpracovaly událost. Převyprávění zkušenosti v intenci narativních principů aplikovaných na scénář pak znamená rozvinutí individuálního příběhu jedince, což není nic jiného než využití fabulačních postupů jako jsou zápletky, figury, žánry apod., zkrátka scénář nabývá charakteru vyprávěného příběhu (Adler, 2004; Čermák, 2004; Čermák, Chrz, 2005; Chrz, Čermák, 2005)

Způsob výtvarného ztvárnění zkušenosti a následného vyprávění je imaginativním procesem vyúsťujícím do určitých metafor, tvarů, forem, žánrů, symbolů, příběhu, apod., a vede též k jejich reflexi (Hillman, 1975; Chrz, 2005; Slavík, 1998). Cílem (vědomým i nevědomým, uvědomovaným i neuvědomovaným) je zachycení a uspořádání zkušenosti do smysluplného celku, aby se jedinci z horizontu jeho prožívání neztratil smysl jeho bytí. Zkušenost, jež není vyprávěna, je jen nejasná, beztvará, a vposled i němá časová zkušenost, která představuje svět, jenž není vůbec obyvatelný (Ricoeur, 2000). Převyprávěním životního příběhu – ať již pomocí výtvarného nebo narativního výrazu se jedinec pokouší rozšířit svůj příběh do širších horizontů, snaží se nalézt odpověď na otázku, jak může změnit žánr či zaujmout jinou autorskou pozici tak, aby život, který žije, byl pro něj opět koherentním a fungujícím celkem (Čermák, 2004).

2 Kazuistická ilustrace vztahu obou modalit

Výše uvedené teoretické úvahy se pokusíme konkretizovat na výtvarných a narativních výtvorech dvacetileté Lenky, jedné z účastnic sebezkušenostního výcvikového dvousemestrálního kurzu Arteterapie, který probíhal na VOŠ sociálně pedagogické a teologické – Jabok v Praze v minulém roce. Lenka souhlasila, aby uvedené interpretace byly publikovány. Širším rámcem kurzu byla narativní perspektiva a v tomto duchu byl pojat i kurz arteterapie (viz např. Malchiodi, 2002).

Obrázky byly malovány podle zadání, které je uvedeno vždy za jeho názvem. Malovalo se ve skupině a vždy bylo navrženo několik témat (s předpokladem, že budou evokovat privátní obsahy). Každý účastník si sám zvolil téma a též způsob, kterým jej zpracuje: občas upravil název obrázku či navrhl své vlastní téma. Pro analýzu jsme z bohaté Lenčiny tvorby vybrali obrázky, které považujeme za klíčové z hlediska potíží (v Brunerově slova smyslu: „troubles"), s nimiž se vyrovnávala.

Ke každému obrázku Lenka vyprávěla příběh podle instrukce: „zkuste si k obrázku, který jste namalovala, vymyslet nějaký příběh".

[2] Jungem ovlivněný R. Starý pojímá scénář jinak než kognitivní psychologové, totiž jako naplnění účelu-entelechii.

Provedená stručná analýza obrázků i příběhů se nejvíce blíží typu, který je označován jako holisticko-formální analýza (Lieblich, Tuval-Mashiach, Zilber, 1998; Čermák, 2006; Čermák, Hiles, Chrz, 2007) s občasným důrazem na obsah. Analýza obrázků je dále inspirována Lowenfeldovou teorií (Lowenfeld, 1957; Perout, 2005, 2006) ontogeneze dětské kresby a malby, která je v českém kontextu hojně používána v rámci arteterapie.

Obr. 1: Nedělní návštěva kostela (namalovaný volně podle zadání tématu: *vzpomínka z dětství*).

Analýza obrázku č. 1

Kolorovaná kresba je ilustrativní a popisná. Prostor mezi linkami je vyplněn barvou, která nepodává svědectví o prostoru, ale spíše vypovídá o schematické zkušenosti s barvami. Stejné barvy jsou používány pro stejné objekty. Zcela chybí barevná perspektiva a barevný objem objektů. Barevnost je redukovaná. Autorka používá jen základní odstíny několika málo barev s malou intenzitou a sytostí.

Dále je patrná hieratická perspektiva – velikost objektů je určována autorčiným subjektivním významem. Děj obrázku je statický, čas je jakoby zastaven a toto „časové uvíznutí" není integrováno do atmosféry obrázku. Ráz obrázku naopak utváří dekorativní detaily (květiny, ovečky), které vyplňují volnou plochu. Postavy na obrázku mezi sebou nekomunikují, nejsou mezi sebou v kontaktu, jsou spíše jen „vyjmenovány". Chybí jim vyjádření vzájemných vztahů.

Výtvarně jde o obrázek, který má blízko k naivnímu umění. V rámci psychologie výtvarného vývoje a Lowenfeldova pojetí ontogeneze dětské kresby a malby se obrázek nachází ve schematickém období.

Pro obrázek je především typické vytvoření různých grafických schémat – typizovaných znaků, které autorka používá a opakuje (kopce, postavy, ovečky).

Celková charakteristika obrázku: **naivní – schématická popisná ilustrace**

Příběh k obr. č. 1

Je nedělní dopoledne a dvě sestry se spolu vydávají do kostela. Ta první je starší a zodpovědnější. Má světlé vlasy a popohání tu mladší aby si pospíšila. Starší sestra má světlé vlasy a cestou si utrhne květinu. Vede celý průvod lidí, kteří jdou do kostela, ona má pokorně skloněnou hlavu a občas si přivoní ke kytce. Ten průvod za ní jsou lidé bez tváře v dlouhých šatech, trochu vypadají jako andělé.

Kostel je malý v dálce a nemá moc výrazné barvy, přesto tam starší sestra chodí ráda, těší se a ví co ji čeká.

Mladší sestra se mezitím houpe na větvi stromu, který je na cestě do kostela, má veselé pruhované šaty, tmavé vlasy, které si učesala do dvou culíků s červenými mašlemi a veselé oči. Houpe se, klátí nohama a do kostela přijde pozdě, jde si sednout do zadních lavic, kde pořád pokukuje po ostatních lidech a se všemi se zdraví.

Starší sestra si mezitím sedla do první lavice, pozdravila se jen s těmi, které dobře zná a po skončení bohoslužby hned odchází domů. Mladší sestra moc nedává pozor a po skončení nedělních bohoslužeb se kolem ní shlukne kolečko podobně veselých lidí se kterými jde do cukrárny.

Doma se maminka ptá mladší sestry o čem mluvil pan farář a protože starší na tu mladší počkala, maminka ani neví, že ta mladší nešla hned domů. Mladší sestra odpoví, že mluvil o Pánu Bohu. Maminka se tomu pousměje a ptá se té starší co ještě pan farář povídal a ta jí to všechno věrně vypoví.

Spolu si sestry občas rády povídají i když jsou každá jiná, mají témata kterým se vyhýbají.

Stráví spolu neděli v přírodě, kdy starší sestra sbírá léčivé bylinky na zimu a ta mladší běhá, šplhá po stromech, rozbije si koleno...Je jim spolu dobře.

Večer jdou spát. Neděle končí a děj obrázku taky.

Analýza příběhu k obr. č. 1

Příběh, který se odvíjí od obrazu je popisem vzpomínky z dětství, bezstarostného, klidného, příjemného nedělního dopoledne, kde nedochází k žádnému dějovému zvratu, peripetii či vyvrcholení. Nevyskytuje se žádný problém. Příběh je charakterizován popisným stylem, jednoduchou konstrukcí děje, chronologicky uspořádaným sledem dílčích událostí. Zároveň však působí dojmem, jakoby něco bylo skryto ve druhém plánu, jakási tenze udržovaná tajemstvím, kterého se ani jedna postava nechce dotknout. Příběh odpovídá obrazu, avšak zřejmě facilitoval problém, který dosud nenabyl explicitní podoby.

Celková charakteristika příběhu: **deskriptivní, lineární rozvíjení děje, implicitní tenze.**

Obr. 2: Pouštění draků (autorka si vybrala z několika nabídnutých *podzimních témat*).

Analýza obrázku č. 2

Na obrázku je ve srovnání s předchozí malbou patrný mírný posun ve formálním zpracování. Barvy jsou použity ve vícero intenzitách a odstínech – vytváří se dojem plastičnosti. Některé další prvky (např. linky) jsou již funkčněji zapracovány do celkového kontextu. Jednotlivé objekty jsou však stále izolované, ale je zde již vidět snahu o větší vzájemnou provázanost. **Díky naznačenému pohybu postav a větší barevnosti působí obrázek živějším, dynamičtějším dojmem.**

Příběh k obrázku č. 2. Lenka neposkytla

Obr. 3: Kobra (akční akvarel jako reakce na nabídnuté téma*: imaginace o nepříjemném pocitu*).

Analýza obrázku č. 3

Zde nastává zásadní obrat. Obrázek je malován technikou akčního (vymývaného) akvarelu – „smejváku". Autorka zvládá experimentální výtvarnou techniku, která se opírá o prvek náhody. Náhodu umí respektovat a využívat jí. Je opouštěn racionální, grafický, popisný koncept ve prospěch emočně barevného, expresivního, gestického výrazu.

Obrázek je postaven na barvě. Autorka používá širokou paletu barev v různých odstínech a intenzitách, a uplatňuje i barevný doplněk. Dále pracuje s barevnou perspektivou a barevným objemem tvarové dominanty, čímž vytváří iluzi hloubky a prostoru (tíhy i vzdušnosti).

Kompozice je dynamická, obrázek je úhlopříčkami „rozpohybovaný", je patrný pohyb a kulminace napětí tvarové dominanty ve zlatém řezu z levé části obrazu (těžká, hustá barva) na pravou stranou, která je lehká, prostorná, vzdušná.

Obraz není doslovný, je interaktivní, provokuje divákovu fantazii k vlastní aktivitě a dotváření tvaru, děje. Divák se tak stává spolutvůrcem obrazu.

Z výtvarného hlediska se obrázek blíží expresionismu a především akční malbě.

Celková charakteristika obrázku: **expresivní, gestická, dynamická a akční malba.**

Příběh k obr. č. 3

Velká Kobra vyrazila kupředu. Uviděla svou oběť, která byla ve spěchu. Kobra tušila svou příležitost. Můžu vystřelit svůj oštěp se zbrklostí. HA! Pomalu se blížila. Rozvinula svůj ocas, aby zrychlila svůj pohyb. Rozvířila vodu, pomalu se stávala neviditelnou... Vystřelila!

V tu chvíli jsem vylila čaj, rozsypala cukr a začala mít pocit, že opět nestíhám, musím hodně mluvit a někam běžet...

Když se Kobra obrátila na ústup, vydechla jsem, pohodlně se posadila a uvařila si nový čaj...

Analýza příběhu k obr. č. 3

Ráz vyprávění se mění, příběh se výrazně zkrátil, je dynamický, rychle až překotně se řítí k závěru. Svou akčností koresponduje s obrazem. Jsou použity krátké, jednoduché věty. Děj příběhu se postupně každou větou zrychluje, graduje až k vyvrcholení, po němž nastává katarze, uvolnění. V příběhu se střídají a prolínají dvě roviny – v jedné rovině autorka popisuje chování Kobry, ve druhé pak promlouvá vnitřní řečí sama se sebou a zachycuje „ich" formou v přítomném čase své prožívání. Ve srovnání s předchozím příběhem došlo k obratu k sobě, implicitní tenze či ohrožení se stalo explicitním – je ztvárněno kobrou.

Celková charakteristika příběhu: **dynamická dějová zkratka, metaforické vyjádření ohrožení, self vstupuje na scénu.**

Obr. 4: Jarní rovnodennost (autorka si vybrala z několika nabídnutých *jarních témat*).

Analýza obrázku č. 4

Obrázek si ponechává kvality předchozího, navíc je analytický způsob zobrazení postupně nahrazován syntézou, je zde patrná jasná figura děje, objekty jsou vztahově i barevně provázané. Objevuje se přesné zachycování znaků a vzrůstá zájem o detail. Obrázek je malířsky postaven na barvě. Zcela vymizelo používání grafické linky a v důsledku těchto dvou posunů – převaze barevného akcentu a nepřítomnosti grafických linií – se na obrázku objevuje prvek náhody a emoční kvality. V rámci psychologie výtvarného vývoje a Lowenfeldova pojetí ontogeneze dětské kresby a malby se výtvor nachází na přelomu období kresebného naturalismu a pseudonaturalistického období.

Celková charakteristika obrázku: **metaforické, atmosférické a personifikované znázornění přírodního děje – den/noc, zima/jaro.**

Příběh k obr. č. 4

„Dobrý den“, usmívá se Jaro a podává ruce zimně, ta se zašklebí a povýšeně odpoví: „No nazdar! Tys mi tu ještě chyběla...“ Podá jí také ruce. Dívají se do očí. Pevně se drží a točí do kola a točí se celý měsíc, proto svítí slunce a za chvíli zase sněží. V jednu chvíli na sebe mrknou, pustí se a odskočí každá na svou polovinu, zima usne a začíná jaro...

Analýza příběhu k obr. č. 4

Příběh je velmi krátký, ale i tak je v něm patrna zápletka a její rozuzlení. Významným momentem je, že se objevuje poprvé přímá řeč a kooperativní pohyb jinak autonomních přírodních sil.

Celková charakteristika příběhu: **kooperace a autonomie v řádu přírody.**

Obr. 5: Dům s klepadlem – blázinec (namalovaný volně podle zadání tématu: *zážitek z praxe).*

Analýza obrázku č. 5

Obrázek reprezentuje krizi, která je patrná v ústupu z již získaných formálních kvalit výtvarného ztvárňování zkušenosti. Autorka věnuje větší pozornost obsahu, který je projevem zmíněné krize či problému. Nesnaží se používat prostor a jednotlivé prvky obrazu stojí samy o sobě a nejsou vztahově příliš provázané. Uspořádání jednotlivých prvků není řízeno kvalitní formou, ale snaží se pouze sdělovat obsah – určitou náladu, atmosféru, napětí, možná beznaděj: mohlo by jít o úzkostné či nenaplněné očekávání a bezradnost.

Obrázek je „plakátovitého typu", chybí iluze hloubky a prostoru, děj obrázku se odehrává v prvním plánu, další plány a tedy i kontext děje chybí.

Barevnost obrázku je opět redukována na několik základních barev, které používá jen v základních odstínech.

Obrázek je statický, čas a děj obrázku je zastaven v úzkostném okamžiku.

Obrázek je namalován ve velkém časovém odstupu od předchozích. V novém školním roce si totiž autorka v osobním životě řeší pro ni několik problematických témat (stěhování a nové bydlení, vyrovnává se s emočně náročnou praxí v Dětském domově na Ukrajině a zároveň přehodnocuje vztah ke své profesi – sociální práce). Výtvarná krize patrná na obrázku může být způsobena i problematickou situací v osobním životě.

Celková charakteristika obrázku: **regrese formy**

Příběh k obr. č. 5

Dům s klepadlem! Uf.... Běžela jsem dlouho. Jsem ráda, že jsem u cíle.

Co je to asi za dům? No, a budou mě tu chtít? Mít rádi? Brát mě vážně? Chvilku si vydechnu, pomodlím... třeba to půjde... „Pane Bože, ať je tam někdo doma, moc Tě prosím o ochranu a děkuji Ti, že jsem došla. Amen." Hu, snad to pomůže. To je jasný, že to pomůže. Tak hlavu vzhůru! Čtyři schůdky a jsem uvnitř.

Buch, buch... kroky, muž s hrbem mi přichází otevřít.

„Dobrý večer, můžu dál?"

„Jen pojďte děvenko, už na vás čekáme."

Zaradovala se a šla dovnitř. Ovanula ji vůně levandule a atmosféra starých domů. Šla do svého pokoje, bydlela sama. A pokud neumřela, bydlí tam dodnes.

Analýza příběhu k obr. č. 5

Příběh rozvíjí klíčovou scénu, zachycenou na obrázku. Objevuje se dialogická přímá řeč, ve vyprávění dívky poprvé. Zdánlivá bezradnost vyjádřená tříštěním dialogu navozuje mimořádně dynamický ráz minipříběhu. Bezradnost se však objevuje především v závěru, kde se mění forma – směrem k popisu. Závěrečná pohádková formule vyznívá v kontextu příběhu až ironicky.

Celková charakteristika příběhu: **ironický zlom děje**

Obr. 6: Muchomůrky bílé (namalovaný volně podle zadání tématu: *moje oblíbená píseň*).

Analýza obrázku č. 6

Obrázek vyjadřuje překonání předchozí krize. Autorka navazuje na již dosaženou úroveň ztvárňování zkušenosti výtvarnými prostředky. Výrazným posunem je vzájemná provázanost jednotlivých prvků, takže obrázek působí sceleným dojmem.

Z výtvarného hlediska došlo k zvláštnímu posunu k impresivnímu, pointilistickému způsobu malování.

Celková charakteristika obrázku: **integrace prvků**

Při letmém shlédnutí obrázků lze dále ještě konstatovat další změnu: ubývá postav, na prvních dvou obrázcích jsou čtyři postavy a na posledních dvou obrázcích je vždy postava jen jedna, z čehož lze hypoteticky vyvozovat, že se autorka soustřeďuje sama na sebe, věnuje pozornost především své identitě a její změně.

Příběh k obr. č. 6

„Muchomůrky bílé... ... bělejší než sněhy...“

„Hm, to je fajn, že není zima.“ Pomyslela si. „Ale vlastně každý den, z každého období může být krásný, vlastně to tak je. Já nemám oblíbená roční období, ale oblíbené dny a chvíle jednotlivých období...“ Jako je třeba tato. Březový háj, plný muchomůrek. Byla to velmi vzácná kombinace ušlechtilosti hřibu a spanilého stromu. Jejich krása a vzne-

šenost se setkaly málokdy, ale když obě tyto parádnice v sobě dokázaly něco překonat a dokázaly být spolu. To bylo pro obě přínosné a obohacující spojení, kterému se nic v celém vesmíru nevyrovná.

Procházela se touto podzimní krajinou, pobroukávala si písně Mejly Hlavsy, bylo jí teplo a blaho a podzimní krásné dny byly ještě všechny před ní a začal podzim, dvacátý druhý podzim jejího života a třetí podzim společného života muchomůrek a břízek.

Analýza příběhu k obr. č. 6

V příběhu je zachycen přírodní řád charakterizovaný vzájemností i v různosti. Vědomí přináležitosti člověka – snad autorky – k tomuto řádu. Pokus o formálně integrovaný a vyvážený příběh i z hlediska použitých prostředků narace.

Celková charakteristika příběhu: **pokus o integraci, vyváženost**

Tab. 1: Přehled charakteristik obrázků a příběhů

Název obrázku	Charakteristika obrázku	Charakteristika příběhu
1. Nedělní návštěva kostela	naivní – schematická popisná ilustrace	deskriptivní, lineární rozvíjení děje, implicitní tenze
3. Kobra	expresivní, gestická, dynamická a akční malba	dynamická dějová zkratka, metaforické vyjádření ohrožení, self vstupuje na scénu
4. Jarní rovnodennost	metaforické, atmosférické a personifikované znázornění přírodního děje – den/noc, zima/jaro	kooperace a autonomie v řádu přírody
5. Dům s klepadlem- bláznec	Regrese formy	ironický zlom děje
6. Muchomůrky bílé	integrace prvků	pokus o integraci, vyváženost

3 Závěr

Uvedená souběžná analýza obrázků a příběhů naznačila, že obrazová a narativní modalita spolu významově korespondují a že v obou kódech je zachycena změna. ***Životní příběh*** tak, jak jsme jej vymezili, je obrazem přirozeně zachycen pouze fragmentárně (a někdy i nahodile), stejně tak vyprávěním, které se k němu váže. Jsou-li obě modality či výrazové kódy interpretovány souběžně, ztvárňují životní zkušenost do smysluplného tvaru a dovolují ve větší míře odkazovat i k životnímu příběhu, případně může výzkumník využít zjištění na těchto dvou úrovních k evokaci vyprávění životního příběhu. Jako užitečný interpretační nástroj se ukázal i koncept ***duálního kódování*** – instrukce k malbě

aktivizovala korespondující „imageny“ ve vizuálním systému, obraz pak evokoval příslušné „logogeny“ ve verbálním systému. Následný rozhovor o obrazu přinesl další zpřesňující informace (rozhovor není součástí analýzy, ale lze alespoň lapidárně uvést, že potvrzuje zjištění obou provedených analýz). Zkušenost mladé ženy je v obou modech ztvárněna způsobem, z něhož je patrné, že vyjadřuje její potřeby, zachycuje krize, jimiž prochází, dále lze ze způsobu ztvárnění „vyčíst“ prožívané tenze a změny. Je tedy zřejmé, že též ***styl ztvárnění zkušenosti***, je významným prvkem analýzy. Praktické důsledky jsou též viditelné – pokud terapeut dokáže působit v obou kódech, pomáhá účinněji facilitovat proces hledání východiska a re-figurace zkušenosti (tj. naše zjištění má i ***terapeutické konsekvence***).

Literatura

Adler, M. (2004). Žánr klientova příběhu v psychoterapii, *Československá psychologie*, 48,1, 84–92.

Bahbouch, R. (2002). Struktura pravdě podobného příběhu. *Psychologie dnes*, 7–8, 28–29. Czech, J. (1996). *Nostalgie umění*. Praha: Pražská scéna.

Čermák, I. (1999). Hermeneuticko- narativní přístup k validitě interpretace nálezu v kvalitativně pojatém psychologickém výzkumu. In D. Heller, M. Sedláková, & L. Vodičková, (Ed.), *Kvantitativní a kvalitativní výzkum v psychologii* (pp. 42–51). Praha: Psychologický ústav AV ČR.

Čermák, I. (2004). Narativní terapie: mnohohlasný chór. In I. Čermák, M. Miovský, & V. Řehan, (Ed.). *Kvalitativní přístup a metody ve vědách o člověku III* (pp. 33–47). Boskovice: Scan.

Čermák, I. (2004). „Genres“ of Life –Stories. In D. Robinson, Ch. Horrocks, N. Kelly, & B. Roberts (Ed.), *Narrative, Memory and Identity. Theoretical and methodological issues* (pp. 211–221). Huddersfield, University of Huddersfield Press.

Čermák, I. (2006). Narativně orientovaná analýza. In M. Blatný (Ed.), *Metodologie psychologického výzkumu (Konsilience a rozmanitost).* (pp. 85–109). Praha: Academia.

Čermák, I., & Chrz, V. (2005). What is life story genre? In N. Kelly, Ch. Horrocks, K. Milnes, B. Roberts, & Robinson, D. (Ed.), *Narrative memory and everyday life* (pp. 49–57). Huddersfield: University of Huddersfield Press.

Čermák, I., Hiles, D., & Chrz, V. (2007). Narativně orientovaný výzkum: interpretační perspektivy. V tomto sborníku.

Hillman, J. (1975). *Re-Visioning psychology*. New York: Harper and Row.

Chrz, V. (2005). Konfigurace zkušenosti: figury a zápletky, které žijeme. In M. Miovský, I. Čermák, & V. Chrz. (Ed.): *Kvalitativní výzkum ve vědách o člověku IV* (pp.129–139). Olomouc: FF UP.

Chrz, V., & Čermák, I. (2005). Žánry příběhů, které žijeme. *Československá psychologie*, 49,6, 481–495.

Krása, J. (2007). Obraz a příběh: krátká studie konfromního řádu. In H. Gajdošíková (Ed.), *Kvalitativní přístup a metody ve vědách o člověku* (pp. 52–56). Praha: Univerzita Karlova. Sdružení SCAN.

Lazarus, A. A. (1976). *Multimodal Behavior Therapy*. New York: Springer.

Lazarus, A. A. (1981). *The Practice of Multimodal Therapy: Systematic Comprehensive end Effective Psychotherapy*. New York: Mc Graw-Hill.

Lieblich, A., Tuval-Mashiach, R., & Zilber, T. (1998). *Narrative Research: Reading, analysis and interpretation.* London: Sage Publications.

Lowenfeld, V., & Brittain, W. L. (1957). *Creative and Mental Growth*. Macmillan. New York.
Machotka, P. (1999). *Style and Psyche*. The art of Lundy Siegriest and Terry St. John. New Cresskill, Jersey: Hampton Press, Inc.
Machotka, P. (2003). *Painting and Our Inner World: The psychology of Image Making*. New York: Kluwer Academic/Plenum Publisher.
Malchiodi, C. A. (2002). Solution-focused and narrative approaches. In C.A. Malchiodi, (Ed.), *Handbook of art therapy* (pp.82–92). New York, London: The Guilford Press.
Mandler, J.M. (1984). *Scripts, stories, and scenes:aspects of schema theory.* Hillsdale, NJ: Erlbaum.
Paivio, A. (1971). *Imagery and verbal processes*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
Paivio, A. (1986). *Mental representations: a dual coding approach*. Oxford. England: Oxford University Press.
Paivio, A. (1991). Dual coding theory: retrospect and current status. *Canadian Journal of Psychology,* 45, 255–87.
Perout, E. (2005). Viktor Lowenfeld a jeho pojetí ontogeneze dětské kresby a malby I. *Arteterapie*. Časopis České arteterapeutické asociace, 2, 9, 27–32.
Perout, E. (2006). Viktor Lowenfeld a jeho pojetí ontogeneze dětské kresby a malby II. *Arteterapie*. Časopis České arteterapeutické asociace, 3, 10, 3–6.
Schank, R.C., & Abelson, R. (1977). *Sripts, plans, goals, and understanding*. Hillsdale, NJ: Etrlbaum.
Schank, R.C. (1982). *Dynamic memory: A theory of reminding and learning in computers and people.* Cambridge: Cambridge University Press.
Ricoeur, P. (2000). *Čas a vyprávění, I*. Praha: Oikoymenh.
Slavík, J. (2000). Expresivní tvorba v arteterapii v kontextech psychoterapie. In J. Slavík, (Ed.), *Současná arteterapie v České republice a v zahraničí.* Praha: Karolinum.
Starý, R. (2000). Velký malý příběh. In R. Starý, *Cheirón, Asklepiovská medicína a Jungovská psychologie.* Praha: Sagittarius, 19–36.
Šípek, J. (2001). *Postmoderní přímluva za příběh*. Psyche et Natura, 1, 91–96.
Šípek, J. (1991). *Případ multimodální terapie.* Československá psychologie, 25, 3, 259–262.

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA
PSYCHOLOGICA 37 – 2007 SUPPLEMENTUM

NARATIVNĚ ORIENTOVANÝ VÝZKUM: INTERPRETAČNÍ PERSPEKTIVY

Ivo Čermák[1], David Hiles[2], Vladimír Chrz[1]
[1]Psychologický ústav AV ČR
[2]Faculty of Health and Life Sciences, De Montfort University, Leicester, UK

Abstrakt

Autoři příspěvku představují model narativně orientovaného výzkumu. Šest přístupů k analýze a interpretaci je demonstrováno na příběhu ženy trpící rakovinou prsu: syžet-obsahová, holisticko-obsahová, holisticko-formální, kategoriálně-obsahová, kategoriálně-formální, kritická narativní analýza. Narativní analýza a interpretace se překrývají, což vyžaduje důraz na transparentnost jako základního principu kvalitativního výzkumu a aplikaci hermeneutických principů rozumění.

Klíčová slova:

narativní analýza, přístupy k interpretaci narativit, transparentnost

Pozn.

Tato studie je součástí výzkumného záměru PSÚ AV ČR (AV0Z70250504) a byla podpořena GA ČR (406/06/1577).

Když se účastníků výzkumu zeptáme, aby řekli něco o své zkušenosti nebo vysvětlili nějaký aspekt svého života, obvykle použijí narativní modus, tj. nabídnou popis, který má strukturu příběhu. Je zřejmé, že nestrukturované či semi-strukturované interview částečně posilují vynoření tohoto narativního modu. Ale narativní výzkum není jen metodou sběru

či analýzy dat, je to pole výzkumu per se. Obecná východiska narativního přístupu jsme pojednali jinde (Čermák, 2002, 2006, Hiles, 2003, Chrz, 2004). Tématem tohoto příspěvku je výzkumný postup, který postupně vykrystalizoval v průběhu posledních patnácti let a který jsme s Davidem Hilesem a Vladimírem Chrzem nazvali Narativně orientovaný výzkum (Narrative Oriented Inquiry – NOI).

1 Narativně orientovaný výzkum: charakteristika modelu

Model NOI vychází z psychologicky zaměřených přístupů k narativnímu výzkumu a zásadním způsobem zahrnuje jak proces sběru dat, tak také širokou škálu přístupů k analýze a interpretaci těchto dat. V rámci tohoto modelu zdůrazňujeme výzkum osobních narativit, zejména takových, které jsou získány pomocí narativních interview. Model však může být adaptován též na jiné druhy narativit, jako jsou autobiografie, deníky, tradiční, konverzační a terapeutické narativity apod.

NOI začíná **výzkumnou otázkou**. Pokud výzkumná otázka vychází z paradigmatu, které pojímá narativity jako participativní jednaní, v němž osoba může být autorem vlastních „význam utvářejících aktů" (Bruner, 1990), žité zkušenosti, porozumění skutečnosti a vlastního místa v této realitě, pak se narativní forma výzkumu nabízí sama o sobě.

Od výzkumné otázky se odvíjí **plán vedení narativního rozhovoru**, který je jakýmsi vodítkem pro vytvoření konkrétní strategie vedení rozhovoru (narrative interview guide – NIG). **Narativní interview** může začít velmi otevřenou formou výzvy k vyprávění: *„Vyprávěj mi o svém životě, ... o tom jak jsi byl vychováván"*, nebo může nabýt podoby na téma orientované otevřené otázky *„Jak jsi získal tento typ práce?... Vyprávěj mi o tom, jak ses dostal ze své nemoci? ... Jak jsi dospěl ke své diagnóze?"* První z nich by mohla být nazvána biografické interview druhá označena jako na téma zaměřené interview, avšak je zde mnoho variací, které lze použít.

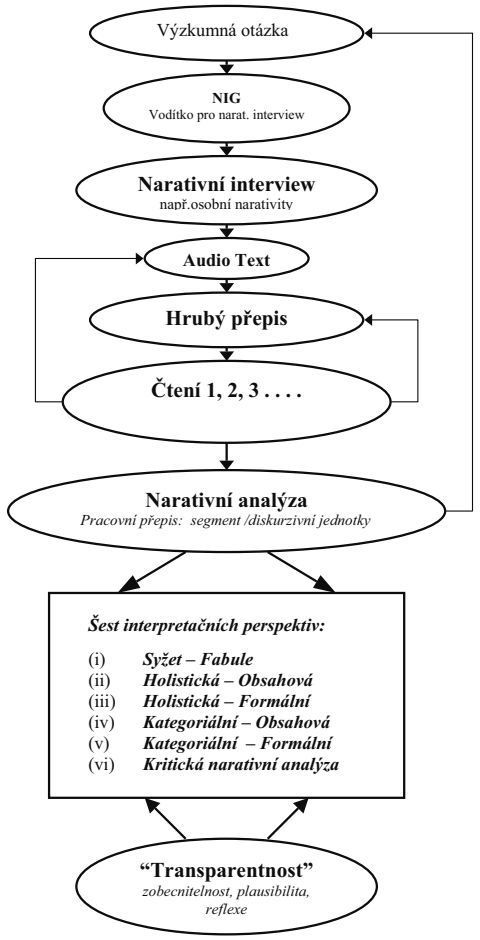
Narativní interview (Mishler, 1986a, 1986b) vyžaduje, aby bylo nahráno, takto se vygeneruje **audio text**, který je pak přepsán tak, aby byly osobní údaje participantů zachovány v tajnosti. Získáme tak **hrubý transkript**, z něhož poté může začít analýza dat. Tento přepis vyžaduje **opakované čtení**, což představuje zároveň primární úrovně interpretace. Smyslem takového setrvání u psaného přepisu je vybudovat obraz kontextu a příběhu jako celku. Zároveň se lze vracet k audio-textu a ujasňovat si detaily hrubého přepisu.

Narativní analýza pokračuje rozčleněním textu na segmenty neboli diskurzivní jednotky. Některé přístupy obhajují presentaci transkriptu s označenými řádky. Problémem je, že řádky jsou z podstatné části arbitrární. Protože narativity jsou v zásadě sekvencemi episod nebo událostí, preferujeme rozčlenit přepsaný text do očíslovaných sekvencí segmentů, přičemž segmenty by měly (i přes určitou míru arbitrárnosti) reflektovat „přirozenou" artikulaci vyprávění (tj. jak vyprávěného obsahu, tak i způsobu vyprávění).

Následně může být text rozložen do specifických jednotek analýzy, které jsou stanoveny dílčí použitelnou analytickou strategií. Text je potom upraven tak, aby na každé stránce byl dostatečně široký okraj pro poznámky a komentáře. Takto připravený text nazýváme pracovním transkriptem.

Analýza poté pokračuje výběrem vhodných **interpretačních perspektiv**. V příspěvku se budeme věnovat šesti z nich, bylo by však možné je doplnit o další. Následujících šest perspektiv je výsledkem integrace tří klíčových pramenů:

1) Hermanovo a Vervaeckovo (2001) rozlišení mezi ohraničenými, fixovanými, či danými („bounded“) a neohraničenými („unbounded“) motivy v narativním diskurzu. „Bounded“ motivy jsou dány vyprávěným příběhem, pokud se změní, změní se i příběh. „Unbounded“ motivy nejsou pevně stanoveny a nejsou pro příběh podstatné, ale přispívají k tomu, jak je příběh vyprávěn. Tato perspektiva ve skutečnosti spočívá v identifikaci *fabule a syžetu*; rozlišení provedli ruští formalisté navazující na Aristotelovu Poetiku. Fabule je obsah příběhu, naproti tomu syžet je formou narativity. V literární teorii může jít analýza ještě dál a rozlišovat uvnitř syžetu mezi zápletkou (plot) a modem vyprávění.

Obr. 1: Narativně orientovaný výzkum (NOI) – model

2) Druhým klíčovým zdrojem, který lze považovat za nejúplnější přístup k narativitě, je práce Lieblichové, Tuval-Mashiachové a Zilberové (1998). Jejich přístup k analýze narativních dat představuje čtyři interpretační perspektivy založené na identifikaci dvou bazálních dimenzí: *holisticko-kategoriální* (jednotkou analýzy je osoba jako celek vs. na témata či kategorie zaměřená analýza u vybrané skupiny osob), a *obsahově-formální* (zachycení příběhu jako takového vs. jak je příběh převyprávěn).
3) Třetím zdrojem je práce Emersona a Froshe (2004), kteří nabízejí přístup kritické narativní analýzy, v níž kladou důraz na „sensitivitu k tvorbě významu subjektem, k sociálním procesům a interpretaci jako konstrukci osobních narativit kolem průniků jedinců a jejich sociálních kontextů" (p. 9). Ta se stává šestou interpretační perspektivou, kterou jsme inkorporovali do našeho modelu NOI.

Posledním prvkem našeho modelu je koncept **transparentnosti**, který pojednáme v závěru stati. Model tak tvoří šest perspektiv interpretace. Každou z nich budeme ilustrovat na příkladu Hančina příběhu. Analyzovaný text je převzat z delšího rozhovoru, který byl součástí výzkumu zkušenosti žen s rakovinou prsu (Chrz, Čermák, Plachá, 2006).

3 Příklad užití NOI: zkušenost onemocnění rakovinou prsu

Základní výzkumná otázka zněla: *Jak zvládají ženy rakovinu prsu*? Pracovní přepis zvukového záznamu byl rozdělen do sekvenčně uspořádaných segmentů, tj. událostí, episod, momentů nebo posunů důrazů, které byly následně očíslovány. Přepis zahrnoval též všechna vyjádření, a to jak toho, kdo rozhovor vedl, tak paní Hanky. Již tento pracovní přepis je interpretačním procesem a tento fakt nelze v analýze pustit ze zřetele. V rámci ilustrace NOI se zaměříme na segmenty 12–26 z Hančina příběhu.

Transkribce části příběhu paní Hanky

1. Vyprávějte mi prosím o své zkušenosti s rakovinou prsu
(...)
12. Ten nádor byl hrozně velikej, ale ten lékař, ke kterýmu jsem přišla, tak mi prostě řekl diagnózu, že teda to vypadá na operaci, a že teda abych počítala spíš s ablací, protože to je strašně velký a že by mi teda nejdřív nabídnul zmenšovací chemoterapii
13. a já jsem prostě – když řekl slovo chemoterapie, tak to bylo pro mne tak strašný, a on docela byl – asi mě odhad dobře, protože na mne docela tak zhurta „Co blázníte, jako, chemoterapie – já jsem ji před čtyřma rokama sám jako absolvoval, a tak – jsem tady, a to bude dobrý. Akorát vám vypadaj vlasy". Já říkám „Ty vlasy to pro mě není vůbec důležitý,
14. já se bála tohohle", protože fakt i rok před tou nemocí mi umřela kamarádka – jako na rakovinu plic. Taky chodila na chemoterapii a taky ozařování a prostě – taky, to bylo rakovina se rovná smrt. Neznala jsem nikoho, kdo by prostě to přežil.

15. No, takže – to bylo takový dost hrozný, no ale nějak – jak jsem se dostala do tý léčby...měla jsem štěstí na ty lidi, který tam byli, který byli dál v tý nemoci, takže jsem najednou viděla, že vlastně se o tom mluví jako o chřipce [zasmání], jakože vůbec jako to. A měla jsem výhodu, že jsem měla kolem sebe lidi, který se mnou chtěli o tom furt mluvit a já taky teda.

16. Takže jsem se z toho opravdu vymluvila – no, všechno to probíhalo úplně úspěšně [povzdech], pak teda ty chemoterapie byly docela dobrý... Je fakt, že pak s tou operací, po těch čtyřech chemoterapiích to bylo trochu horší, můj zdravotní stav se už zhoršil dost, protože ta operace mě opravdu hodně porazila, že ta síla – už jí nebylo tolik, no.

17. Ale zase taky – prostě mám kamarádku, co má velkou rodinu a jezděj na celý léto pryč, takže když jsem skončila všechny chemošky, tak mě vzali s sebou na dovolenou na soukromou chalupu, s vnučkama, já nevím se všema lidma [zasmání]. Já jsem s nima byla asi čtrnáct dní a chodila jsem bez paruky a potom

18. – jenže pak přišla další rána [zasmání], když už jsem měla jít na ozařování, tak prostě – mi ta onkoložka dost teda hrozným způsobem na chodbě řekla, že mám prostě metastáze v plicích, a abych si už jako moc nedělala naděje, jo [hořké zasmání]

19. *To vám to takhle řekla?*

20. Na chodbě, no, to mě teda rozložilo, ale strašně. Protože to bylo pro mě úplně šílený,

21. naštěstí ten můj onkolog teda, poslala mě pak k němu, že dělali mi ještě dvě CéTéčka, všechno se to potvrzovalo, že teda mám nějakej velkej nádor v plicích a že se jedná zřejmě o metastázy, protože to bylo na druhý straně než to prso a všechno,

22. tak jsem se prostě rozloučila se životem [povzdech, pláče], opravdu, jako jsem – to měla těžký,

23. a on mi slíbil, že se pokusí sehnat někoho, jestli by mi to neodoperoval. Protože – že tedy ty výsledky z tý krve, že teda to nevypadá nic tak, ale že teda prokazatelně tam v těch plicích něco je, takže se pokusí mi někoho – a že ať na něj nespěchám, že to bude trvat čtrnáct dní až tři neděle.

24. No, tak v tomhle období jsem prostě [pousmání] nějak k tomu došla, že teda se mi nemůže nic horšího stát, než že jako můžu umřít, no. A že už mi umřelo tolik blízkejch lidí, že – prostě, že se třeba s nima někde potkám, no nebo tak. Tak to bylo takový docela dobrý, že člověk se dostane opravdu na to dno a pak už to zase šlo nahoru,

25. protože nakonec teda jsem se na tu operaci dostala, ten pan doktor byl takovej úžasnej [zasmání], ten mi teda prostě řek, že – popsal všechno co mi bude dělat, že teda to bude hrozný, že operace plic je opravdu hrozná, že [zasmání] dokonce připravil mě na to, že to bude bolet,

26. ale já jsem pořád říkala, že teda vydržím všechno, že se necejtím na to, abych umřela, protože si připadám, že mi nic není. Že teda jako že tak nějak dejchám dobře

a tak, že mi nepřipadá, že lidi který maj nemocný plíce, že nemůžou mluvit nebo tak [zasmání].

3.1 Syžet-Fabule

První interpretační perspektiva zahrnuje rozdělení pracovního transkriptu na syžet a fabuli (syžet je v transkriptu podtržen). Smyslem této analýzy je rozlišení dvou vzájemně provázaných částí: co bylo převyprávěno (fabule) a jak to bylo převyprávěno (syžet). Analýza se opírá o Hermanovo a Vervaeckovo (2001) rozlišení mezi ohraničenými, („bounded“) a neohraničenými („unbounded“) motivy v narativním diskurzu. Fabule obsahuje ohraničené motivy, které jsou určeny převyprávěným příběhem, zatímco syžet obsahuje neohraničené motivy definované jako nepodstatné z hlediska obsahu příběhu, avšak ovlivňující způsob vyprávění (jak je příběh vyprávěn). Příběhy tak nejsou chápany jenom jako události, ale jsou převyprávěny jedinečným způsobem, do jedinečných sekvencí, z jedinečného úhlu pohledu. Vypravěč – participant „umísťuje“ sebe s ohledem na tyto události, a toto umísťování není zakódováno pouze ve výběru příběhu (tj. obsahu), ale i v syžetu, konkrétním způsobu, v němž je převyprávěna jeho zkušenost.

Prvním stádiem analýzy je podtrhnout tyto „unbounded“ motivy. Výsledkem je přepis, v němž je syžet jakoby v uzávorkován. Testem dobře provedené analýzy je, když lze číst nepodtržené části textu jakožto smysluplné i při ignorování syžetu. Fabule tak může být čtena jako koherentní příběh, ačkoliv poněkud plochý.

V Hančině příběhu můžeme vidět, že syžet obsahuje převážně poznámky a důrazy typu*: tak, tedy, no, protože, proto, že, jenom, nějak, naštěstí, atd*., fráze začínající slovy: a*le, přesto,* a extralingvistické výrazy: *povzdechy, ach, smích či pousmání, pláč, atd*. Jasné jsou též dva zásadní segmenty – 14 a 24 – obsahující reflexe vyjádřené převážně jako syžet.

Tento typ analýzy se sebou může přinášet určité problémy vzhledem k tomu, že některá slova či fráze mohou spadat jak do kategorie syžetu, tak také fabule. Např. část formy narativity (především struktura zápletky) bývá zakotvena v obsahu a nelze jí proto pojednávat od něj zcela odděleně. Přesto je tento typ analýzy nezbytným prvním krokem, který je nutný učinit před dalšími fázemi analýzy. Důležité je, že v narativní analýze se musíme zaměřit na obojí – co a jak je zde (pře)vyprávěno. To nás konfrontuje s jemnějšími dimenzemi obsaženými v narativní analýze dat.

3.2 Holisticko-obsahová perspektiva

Důraz je kladen na fabuli, ačkoliv nikoli na úkor syžetu. Lieblichová a kol. (1998) nabízejí dvě verze tohoto přístupu, nejprve identifikaci široké perspektivy obecného tématu, tak jako v případové studii, a poté exploraci toho, jak specifické segmenty textu mohou vrhnout světlo na příběh jako celek. Způsob, jakým jsme přisupovali k Hančině příběhu, je variací druhé verze, identifikující body obratu v jejím příběhu a formulující jádrovou narativitu.

Zmíněné autorky (Lieblichová a kol., 1998, s. 62–3) doporučují:

1) Číst text opakovaně a bez specifického zaměření tak dlouho, dokud se nevynoří nějaká struktura či smysluplná konfigurace.
2) Prvnímu dojmu z takového druhu čtení dát písemnou podobu, tj. pokusit se reflektovat také kontradiktorické episody, neobvyklé části příběhu, všechno, co se zdá být disharmonické ve srovnání s koherentním obrazem příběhu.
3) Vybrat si z obsahu příběhu takové téma, které je možné sledovat od začátku do konce, tj. téma, které se v textu vyskytuje opakovaně a které se jeví být z hlediska příběhu jako celku vyznamotvorným nebo alespoň smysluplným.
4) Vyznačit různá témata a číst je separátně a opakovaně.
5) Sledovat výsledek různým způsobem, například, kdy se téma objevilo poprvé, kdy se témata kříží, které téma se jeví jako hlavní a které jako marginální, zachytit kontradiktorická témata.

Abychom dobře vystihli tento typ analýzy, je nezbytné opřít se o materiál z celého interview. Po rozvodu se Hanka (51 let) cítí ve velkém bytě a ve svém životě osamocená, děti již vyrostly a vylétly z hnízda. Snaží se být užitečná pro ostatní, začíná podnikat, což zvyšuje její stres. Diagnóza rakoviny prsu vede k rozchodu s novým partnerem, což v příběhu představuje první *bod obratu*.

Hanka se obává smrti, neboť chemoterapie je pro ni synonymem beznadějného boje. Lékař ji konfrontuje se svou zkušeností a trochu ji uklidní, rovněž zkušenost jiných pacientů působí blahodárně. Krizi však prohlubuje objevení dalšího karcinomu, tentokrát v plících. Operace a léčba jí sice ubraly životní sílu, ale oporu nachází ve svépomocné skupině, u kamarádky a u rodinných přátel. Nešetrné sdělení o metastázách nyní komentuje zdánlivě s nadhledem (viz její smích), což představuje způsob, kterým se snaží zvládnout dosud velmi nepříjemnou zkušenost. Sílu k boji s nemocí tak obnovuje díky racionálnímu postoji svého ošetřujícího lékaře onkologa. Jde o *druhý bod obratu,* který umožňuje, aby se Hanka vzpamatovala a který ji navrací k aktivnímu životu. Konečnost života a vlastní smrt jsou akceptovány a Hanka v nich spatřuje naději, že se setká s blízkými, kteří již zemřeli. V tuto chvíli nejenom nemoc, ale dokonce i smrt je přijímána jako otevření nového prostoru v interpersonálních vztazích. Hanka nyní rakovinu chápe jako smíření s osudem.

Zatímco v Hančině příběhu je možné identifikovat několik hlavních témat (např. v kategoriálně-obsahové analýze), tento přístup identifikuje ***jádrovou narativitu,*** tj. téma, které je živé a které smysluplně prochází celým textem. Z Hančina příběhu se vynořují takové pojmy jako životní síla, odolnost či touha po životě. Nejlépe bychom mohli toto jádrové téma vyjádřit jako jako ***„hledání vnitřní životní síly tváří v tvář smrti“***. Toto hlavní téma je reflektováno zejména v seg. 14/15 a 24/25/26.

3.3 Holisticko-formální perspektiva

Je zaměřena spíše na formu příběhu než na jeho obsah. V úvahu je vzata především fabule (tj. dějová linie, zápletka, spíše než jemný detail syžetu), při analýze je důraz kladen na narativní typologii, na vývoj narace a narativní kohezi (Lieblichová a kol., 1998).

Klasickou typologii naraci představuje Fryeovo (1957) rozlišení *romance, komedie, tragédie* a *satiry*, tj. narativní struktury a) potvrzující sociální řád, b) narušující či obnovující jej, c) vyjadřující jeho ztrátu či d) cynicky jej zpochybňující. Hančin příběh osciluje mezi „romancí" a „komedií" (přičemž oba termíny jsou užity ve výše naznačeném smyslu).

Gergen and Gergenová (1988) tvrdí, že každý příběh je charakterizován zápletkou či dějovou liní. Analýza zápletky je nejjednodušší formou identifikace tří základních vzorců životního běhu – progresivního, regresivího a stabilního, které mohou být kombinovány do komplexnějších zápletek (Čermák, 2004).

Konfigurace Hančiny zkušenosti s rakovinou může být charakterizována jednoduchým způsobem: celkové rozvíjení Hančina příběhu má podobu písmene „U". Příběh sestupuje ke dnu, od něhož se odráží vzhůru s jakoby novým (obnoveným) začátkem, jde o pohyb od osamění a separace k integraci do komunity. Ve vyprávění je opakovaně zdůrazňováno šťastné vyřešení – happy-end. Konfrontace s blízkostí smrti (seg. 24 – *„se mi nemůže nic horšího stát, než že jako můžu umřít")* je klíčovým momentem v této narativní konfiguraci (Chrz, Čermák, Plachá, 2006). Konfigurace, jejímž schematickým vyjádřením je tvar písmene „U", demonstruje specifickou fázi Hančina života (boj s rakovinou a bod obratu v průběhu nemoci) a reprezentuje basální dynamiku příběhu jako celku.

3.4 Kategoriálně-obsahová perspektiva

Je známa jako obsahová analýza. Zpravidla se postupuje tak, že se z textu vyberou dílčí výroky, které se seskupí do kategorií, ať již předem definovaných nebo vytvořených v průběhu analýzy textu. Běžné je kvantitativní zacházení s narativitou (viz Riessmanová, 1993). Lieblichová a kol. (1998) popsaly čtyři stádia této analýzy:

1) Na základě výzkumné otázky (např. „Jak jedinec zvládá život ohrožující onemocnění, kterým trpí") se určí *podtext*. Celý text je pak podroben analýze pod úhlem dané otázky, vybrané sekce jsou vyjmuty z kontextu celého příběhu a analyzovány separátně.
2) Definovat *kategorie obsahu* znamená vybrat slova, věty, skupiny vět nebo jiné jednotky analýzy jako východisko pro uspořádání do kategorií. Kategorie pak mohou být predefinovány teorií, nebo lze k textu přistupovat bezpředpokladově, opakovaně jej číst tak dlouho, dokud se smysluplné kategorie nevynoří. Ty jsou potom dále zkoumány, uváděny do vztahu apod. Tento postup je blízký zakotvené teorii či interpretační fenomenologické analýze (IPA). V praktické analýze jde o cirkulární proceduru, která zahrnuje pozorné čtení, vymezování kategorií, uspořádání subtextů do kategorií, generování myšlenek pro doplňkové kategorie nebo zjemňování dosavadních kategorií.
3) *Uspořádání výzkumného materiálu do kategorií* – jednotky analýzy jako jsou slova, věty, epizody apod. jsou přiřazeny k relevantním kategoriím.

4) *Vyvození závěrů z výsledků* – v tomto stadiu analýzy je možné kvantifikovat v každé kategorii jednotky analýzy, vytvářet frekvenční tabulky, či je případně podrobit statistické analýze tak, aby se získaly výsledky pro formulaci závěrů. S výsledky je možné zacházet deskriptivně a postihnout jimi obsahové univerzum ve vztahu ke zkoumané skupině osob. Postup se jeví jako jednoduchý a snadno proveditelný, řadu otázek však nelze v rámci tohoto modu jednoznačně zodpovědět. Kupříkladu: které jednotky analýzy vzít v úvahu, zda se zabývat též jejich intenzitou, zda brát v úvahu opakovaná tvrzení, jak je kvantifikovat apod. Částečně lze tato dilemata zmírnit pomocí dobře promyšlené výzkumné otázky. Kategorie mohou být úzké, jako například slova, nebo šířeji pojaté, jako jsou kupříkladu atribuční styl, internalita, globalita a stabilita, či aktérství a sdílení, v jejichž rámci jsou identifikovány další subkategorie (Mc Adams, 1993).

Pokud tyto principy aplikujeme na Hančin příběh, pak je možné se soustředit na pravidelnosti v textu a identifikovat významově nosné výroky vztahující se k výzkumným otázkám. Jednotky analýzy lze pak rozdělit do katagorií (shrnutí této analýzy je presentováno v rámečku 1).

Rámeček 1: Hanka: Kategoriálně – Obsahová analýza

Subkategorie (1) : *strach ze smrti*
[Seg. 13] Jednotka analýzy: *" ... když řekl slovo chemoterapie, tak to bylo pro mne tak jako, tak strašný".*

Subkategorie (2): *blízkost k lidem s podobným příběhem*
[Seg. 15] Jednotka analýzy: *"...měla jsem štěstí na ty lidi, který tam byli, který byli dál v tý nemoci,".*

Subkategorie (3): *ztráta fyzické síly*
[Seg. 16] Jednotka analýzy: *"...protože ta operace mě opravdu hodně porazila, že ta síla – už jí nebylo tolik, no".*

Subkategorie (4): *sociální opora*
[Seg. 17] Jednotka analýzy: *"Ale zase taky – prostě mám kamarádku, co má velkou rodinu a jezděj na celý léto pryč, takže když jsem skončila všechny chemošky, tak mě vzali s sebou na dovolenou na soukromou chalupu".*

Subkategorie (5): *druhá rána osudu*
[Seg. 18] Jednotka analýzy: *"...jenže pak přišla další rána (zasmání)... že mám prostě metastáze v plicích".*

Subkategorie (6): *akceptace nemoci*
[Seg. 24] Jednotka analýzy: *"...že teda se mi nemůže nic horšího stát, než že jako můžu umřít, no."*.

Subkategorie (7): *nalezení vnitřní síly*
[Seg. 26] Jednotka analýzy: *"...že teda vydržím všechno, že se necejtím na to, abych umřela, protože si připadám, že mi nic není."*.

Ve výzkumu, z něhož je ukázka převzata (Chrz, Čermák, Plachá, 2006), byla hlavním tématem kategorie *aktérství* (*agency)*, do níž všechny subkategorie přispívají. V Hančině případu byla identifikována dvě další hlavní témata: *sféry vlivu* (může zahrnovat subkategorie 1, 3, 5), a *odpovědnost* (může být umístěna do subkategorií 2, 4, 6, 7).

Hančino aktérství je vyjádřeno v jejím příběhu způsobem, v němž se pokouší dát smysl tomu, co se jí přihodilo. Jsou zde reprezentovány jemné aspekty kontroly versus kontingence obsažené v procesu utváření významu. V tomto vyprávění šťastné okolnosti a změny jejího postoje (body obratu) vedou příběh ke šťastnému konci, což můžeme považovat za Hančinu strategii zvládání.

Uvedená témata jsou v souladu s Frankovým (1995) pojetím, podle kterého může člověk na nemoc reagovat třemi základními konfiguracemi: restitučním vyprávěním, vyprávěním chaosu a vyprávěním hledání. Tyto konfigurace lze chápat z hlediska dimenze kontrola (predikce) versus kontingence. Zatímco v restitučním vyprávění je očekáváno znovunastolení původního stavu, od něhož nemoc člověka vychýlila, ve vyprávění chaosu je nemoc chápána jako cosi zcela nekontrolovatelného a nepředvídatelného. Hančin příběh představuje třetí typ – vyprávění hledání, ve které nemocný čelí utrpení, přijímá nemoc a hledá cesty, jak ji využít. Hanka je otevřená vůči krizi a akceptuje nepředpověditelnost a absenci kontroly, včetně nejzazší podoby nahodilosti, tj. lidské smrtelnosti (viz seg. 24 citovaný výše). Akceptování kontingence zde předznamenává „šťastný obrat" vedoucí k pozitivnímu vyznění jejího příběhu.

3.5 Kategoriálně-formální perspektiva

Je zaměřena na formální aspekty narativity, které specificky zahrnují syžet. Začíná volbou kategorie nebo subtextu určených pro analýzu, poté jsou pozorně explorovány lingvistické prostředky, výraznější důrazy a styly vyprávění. Takové rysy mohou zahrnovat: adverbia (např. *náhle*), slovesa vyjadřující mentální stavy (např. *myslím*), určení času a místa, minulé/současné/budoucí formy sloves, pasivní a aktivní slovesa, intenzifikátory – zesilovače významu (např. *opravdu, velmi*), přerušení chronologického a kauzálního rozvíjení narativity, opakování, apod. (viz Lieblichová a kol, 1998).

Zaměřili jsme se na dva rysy Hančina vyprávění – její užití přímé řeči a extralingvistických komponent. Oba slouží k zesílení emocionálního účinku vyprávěné události, vybavující převyprávění zkušenosti autenticitou a bezprostředností.

Přímá řeč se vyskytuje v seg. 13, kde slova lékaře jsou významná z hlediska posílení Hančina aktérství a jsou reflektovaná v její přímé řeči. Hanka v sobě podněcuje „vnitřní sílu" vedoucí k postupné akceptaci své nemoci a k odpovědnosti za aktivní boj s ní.

Extra-lingvistické komponenety, jako je smích, povzdech či pláč, indikují rysy ve vyprávění, které odkazují k obtížím nebo k dosud neintegrované zkušenosti.

Seg. 22 – *„tak jsem se prostě rozloučila se životem (povzdech, pláče), opravdu, jako jsem – to měla těžký"*

Nebo mohou reflektovat pokus o zvládnutí těžké zkušenosti nebo její uvědomění.

Seg. 26 – *„Že teda jako že tak nějak dejchám dobře a tak, že mi nepřipadá, že lidi který maj nemocný plíce, že nemůžou mluvit nebo tak (zasmání)"*

3.6 Kritická narativní analýza

Každá z pěti uvedených typů analýzy a interpretace přinesla mírně odlišnou perspektivu k porozumění narativního výzkumu, přičemž je zřejmé, že je zde mnoho interpretačních překryvů. Ale stále jakoby v našem přístupu něco chybělo. Jde o "funkčnost" Hančina příběhu. Jaký druh porozumění, popisu svého života Hanka nabízí? Jak Hanka vymezuje sebe s ohledem na svoji nemoc a řadu událostí, které sděluje? Proto zahrnujeme do našeho modelu šestou perspektivu, která je nejlépe exemplifikována v práci Emersona a Froshe (2004). Svůj přístup nazývají kritickou narativní analýzou, kterou charakterizují jako psychosociální, obsahující *„kritické zisky diskurzivní analýzy ... kombinované se zaměřením na aktivní konstrukci procesu, jehož prostřednictvím se jedinci pokoušejí zachytit své životy"* (s. 7).

Přístup zahrnuje mikroanalýzu syžetu a fabule, a je nejlépe jej použít poté, co byly aplikovány předchozí způsoby analýzy. Když analyzujeme Hančin příběh v této rovině, nacházíme tři výrazná kritická témata. Hanka zaujímá pozici ve vztahu ke:

1) zkušenostem s věcmi, které se jí přihodily, např. seg. 18 – *„pak přišla další rána"*, *s*eg. 24 – *„se mi nemůže nic horšího stát, než že jako můžu umřít";*
2) zdrojům, o něž se může opřít – lékařská intervence, lidé kolem mě, rodina, přátelé, vhled a reflexe, moje vlastní vnitřní síla, např. seg. 12 – *„by mi teda nejdřív nabídnul zmenšovací chemoterapii", s*eg. 15 – *„A měla jsem výhodu, že jsem měla kolem sebe lidi", s*eg. 15 – *„že teda vydržím všechno";*
3) zdravotnickému personálu, např. seg. 13 – *„asi mě odhad dobře",* seg. 13 – *„protože na mne docela tak zhurta", s*eg. 18 – *„mi ta onkoložka dost teda hrozným způsobem na chodbě řekla",* seg. 25 – *„ten pan doktor byl takovej úžasnej".*

V úvodu příběhu Hanka živě popisuje vzestupy a pády své zkušenosti s nemocí. Umísťuje sebe s ohledem na své tělo a obtíže procedur, které musí podstoupit. Pozitivně se vymezuje s ohledem na podporu a zdroje, které jsou jí nabízeny, zejména je šťastná s lidmi, kteří s ní chtějí mluvit a kteří jí dávají prostor pro vyjádření, s přáteli a rodinami, kteří jí akceptují bez paruky. Pozitivně se vymezuje k vnitřní síle, kterou v sobě objevila.

Ambivalentně se vymezuje vůči zdravotnickému personálu, který se o ni stará, který jí přináší dobré i špatné zprávy, který může být jak drsný a překotný, tak také podporující a pozorný, který plní své sliby a který se může jevit jako úžasný, když naslouchá znovu a znovu jejímu vyprávění.

Kompetence (aktérství) a odpovědnost, kterou Hanka získala v průběhu svého boje s rakovinou, a také druh vnitřní síly, kterou našla, když čelila smrti, jsou ztvárněny a dávají smysl prostřednictvím pozice, kterou zaujímá ve svém příběhu.

4 Kritické otázky NOI

1. Zachycení značného rozsahu narativních jevů, které mají být studovány: Narativně orientovaný výzkum postihuje celou škálu narativních fenomenů, které mohou být studovány: orální vs. psané, fiktivní vs. historické, životní příběhy vs. izolované události, vytvořené se záměrem vs. spontánní, veřejné vs. privátní, zprostředkované vs. intersubjektivní. Je otevřený narativitám, které se mohou vynořit v kontextu interview, v konverzaci, rodině, organizaci, klinickém setkání, a to vždy v kontextu zvýznamňujících praktik v široce pojaté kultuře. Navíc, každý typ narativity a každý kontext rozšiřuje exponenciálně možné výzkumné otázky. NOI zakládá rámec, v němž je možné s těmito zdroji dat zacházet.

2. Kritické otázky týkající se sběru narativních dat a jejich analýzy: Narativní výzkum je v různých variacích popisován jako „společná konstrukce významu" (Mishler, 1986a), nebo „sdílená participace v matrici významu" (Josselson & Lieblich, 2001). Data získaná z narativního interview mají zpravidla dobrou „face" validitu, ale kriticky je třeba pojednat o jejich autenticitě. NOI je hluboce zakořeněn v hermeneutické tradici, a proto interview nutně zahrnuje společnou konstrukci významu, stejně tak je tento princip aplikován na interpretační procesy, které jsou obsaženy v analýze dat. Ať už nabízejí interpretace výzkumných zjištění cokoliv, jsou bezesporu společným produktem jak participanta, tak výzkumníka, který data analyzuje. Což může být nepřekonatelnou překážkou pro výzkumníka vychovaného v pozitivistické tradici.

3. Dosažení transparentnosti v použitých metodách: Nakonec je třeba zdůraznit význam pojmu transparentnosti – který se vztahuje k potřebě být jasný a otevřený pokud jde o použité metody a předpoklady, z nichž vycházíme – to je základní požadavek kvalitativního výzkumu. Transparentnost je prvořadým kriteriem, které je základem pro kritické hodnocení, nezbytné pro započetí práce na psaní výzkumné zprávy. Metody dotazování, sběru dat a analýzy, pokud mají být dostatečně jasné pro druhé, aby mohly být replikovány, musí být nutně transparentní. Proto se pro důvěryhodnost NOI jeví nastolení principu transparentnosti jako klíčové. Navíc, nejenom pro druhé musí být jasné, co bylo provedeno a co bylo zjištěno, ale musí to být zřejmé i pro nás samotné, a to na každém kroku, v každém stádiu výzkumu.

Příběhy nejsou uzavřenými útvary, ale stále se rozvíjejícími a význam utvářejícími narativitami. Lze dokonce říci, že ve výzkumu jsou příběhy komplexem interpretačních procesů. Když se výzkumník rozhodne, že příběh má někde začátek a někde konec, pak mění jeho podobu i význam. Rozhodnutí tohoto druhu ukazují, jak hluboko je výzkumník ponořen do textu, jak významně se podílí na jeho podobě, a tak se nevyhnutelně stává jeho součástí.

Literatura

Bruner, J. (1990). *Acts of Meaning*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Čermák, I. (2002). Myslet narativně: Kvalitativní výzkum „on the road". In I. Čermák, M. Miovský (Eds.), *Kvalitativní výzkum ve vědách o člověku na prahu třetího tisíciletí* (pp. 11–25). Brno, Tišnov: PsÚ AV ČR, SCAN.

Čermák, I. (2006). Narativně orientovaná analýza. In M. Blatný (Ed.), *Metodologie psychologického výzkumu (Konsilience a rozmanitost)* (pp. 85–109). Praha: Academia.

Chrz, V. (2004). Výzkum jako narativní rekonstrukce. In M. Miovský, I. Čermák, V. Řehan, (Eds.), *Kvalitativní přístup a metody ve vědách o člověku III* (pp. 21–32). Olomouc: FF UP.

Chrz, V., Čermák, I. & Plachá, V. (2006) Cancer, finitude and life configuration. In K. Milnes, C. Horrocks, N. Kelly, B. Roberts & D. Robinson (Eds.), *Narrative, Memory and Knowledge: Representations, aesthetics and contexts* (pp. 149–158). Huddersfield: University of Huddersfield Press.

Emerson, P. & Frosh, S. (2004). *Critical Narrative Analysis in Psychology.* Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Frank, A.W. (1995). *The Wounded Storyteller: Body, illness and ethics.* Chicago: University of Chicago Press.

Frye, N. (1957) *Anatomy of Criticism*. Princeton: Princeton University Press.

Gergen, K.J. & Gergen, M.M. (1988). Narrative and the self as relationship. In L. Berkowitz (Ed.), *Advances in Experimental and Social Psychology*. San Diego: Academic Press.

Herman, L. & Vervaeck, B. (2001). *Handbook of Narrative Analysis*. University of Nebraska Press: Lincoln, London.

Hiles, D. (2003). *The Narrative Turn in Psychology*. Lecture Series: Brno.

Josselson, R., Lieblich, A. (2001). Narrative research and humanism. In K.J. Schneider, J.F.T. Bugental, J.F. Pierson (Eds.), *The Handbook of Humanistic Psychology: Leading edges in theory, research, and practice.* London: Sage Publications.

Lieblich, A., Tuval-Mashiach, R., Zilber, T. (1998). *Narrative Research: Reading, analysis and interpretation.* London: Sage Publications.

McAdams, D.P. (1993). *Stories We Live By: Personal myths and the making of the self.* New York: William Morrow and Company, Inc.

Mishler, E.G. (1986a). *Research Interviewing: Context and narrative.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Mishler, E.G. (1986b). The analysis of interview-narratives. In T.R. Sarbin (Ed.), *Narrative Psychology: The storied nature of human conduct.* New York: Praeger.

Riessman, C.K. (1993). *Narrative Analysis.* London: Sage Publications.

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA
PSYCHOLOGICA 37 – 2007 SUPPLEMENTUM

VÝZKUM TACITNÍCH ZNALOSTÍ U MANAŽERŮ A VYUŽITÍ POJMOVÉ MAPY

Jana Matošková, Vlastimil Švec, Aleš Gregar, Petra Kressová
Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně

Abstrakt:

Manažerskými tacitními znalostmi rozumíme praktické know-how získané na základě zkušeností (vlastních či zprostředkovaných), které manažeři využívají při své práci k dosažení svých cílů.

Náš současný výzkumný problém je definován takto: Které osobnostní, zkušenostní a situační faktory ovlivňují proces formování manažerských tacitních znalostí?

Pro sběr dat v této výzkumné etapě byly zvoleny rozhovory s manažery. Určitou zvláštností je, že při těchto rozhovorech se pracuje s pojmovou mapou. Tu manažeři na začátku interview konstruují z 30 předložených pojmů. Rozhovory jsou nahrávány na diktafon. Zaznamenávány jsou i vytvořené pojmové mapy, stejně jako základní data o manažerech. Na základě dosavadních zkušeností se tato metoda jeví jako přínosná, protože vede manažery k zamýšlení a může přinést informace významné pro identifikaci tacitních znalostí.

Klíčová slova:

Tacitní znalosti, manažerské tacitní znalosti, pojmová mapa, polostrukturovaný rozhovor

1 Úvod

Výzkum manažerských tacitních znalostí není dosud příliš rozvinutý. V zahraničí byly zkoumány některé aspekty tacitních znalostí manažerů. Např. R. J. Sternberg (1995,

1997) se pokusil ukázat, že tacitní znalosti jsou stěžejní součástí tzv. praktické inteligence. Spolu s R. K. Wagnerem objasnil, že tacitní znalosti jsou klíčem k manažerskému úspěchu (Sternberg, Wagner, 1992). Zajímavý je Wagnerův pokus o „měření" tacitních znalostí manažerů (Wagner, 1985). Tento autor použil dotazník zahrnující popis situací, s nimiž se manažeři setkávají. Dotazované osoby měly vyjádřit pomocí sedmistupňové škály svůj názor na efektivnost předložených řešení těchto situací. Některé výzkumy ověřovaly možnosti utváření tacitních znalostí pomocí příběhů z manažerského prostředí (např. Swap et al., 2001). U nás se podobnou cestou vydala L. Mládková (2005).

V roce 2005 vznikl na Univerzitě Tomáše Bati ve Zlíně čtyřčlenný tým, který se výzkumem manažerských tacitních znalostí vzhledem k jejich významu pro úspěšnost manažera začal cíleně věnovat. Členy tohoto týmu jsou: doc. PhDr. Ing. Aleš Gregar, CSc. – proděkan pro kombinované studium a celoživotní vzdělávání Fakulty managementu a ekonomiky UTB ve Zlíně, prof. PhDr. Vlastimil Švec, CSc. – ředitel Ústavu pedagogických věd Fakulty humanitnich studií UTB ve Zlíně, ing. Jana Matošková – asistentka na Ústavu managementu Fakulty managementu a ekonomiky UTB ve Zlíně, ing. Petra Kressová – asistentka na Ústavu managementu Fakulty managementu a ekonomiky UTB ve Zlíně.

Příspěvek je věnován popisu metod sběru dat, které jsme při svém dosavadním výzkumu použili a dílčím závěrům.

2 Manažerské tacitní znalosti

Manažerskými tacitními znalostmi rozumíme znalosti, které existují v lidské mysli. Na jejich vzniku se podílí explicitní znalosti a zkušenosti, dovednosti, intuice, osobní představy, mentální modely atd. manažera. Jedná se o praktické know-how, které manažer získal na základě zkušeností, ať již vlastních či zprostředkovaných, a které používá ve své práci k dosažení svých cílů. Nejedná se pouze o jednotlivá pochopená fakta, ale o vzájemně propojenou komplexní soustavu informací a znalostí. Tato soustava je obvykle tím komplexnější (složitější, rozsáhlejší, více provázaná), čím vyšší pozici manažer v organizační hierarchii zastává. Na vyšších pozicích se totiž řídicí pracovník dostává do kontaktu se širším spektrem situací.

Manažerské tacitní znalosti:

- významně ovlivňují jednání manažera a jeho způsob práce (např. zrychlují a usnadňují rozhodovací proces), a proto spolurozhodují o jeho úspěchu. Úspěch při výkonu řídicích činností závisí na množství a obsahu získaných tacitních znalostí, schopnosti využití získaných tacitních znalostí a ochotě tyto znalosti použít,
- zahrnují nejenom vědomosti, ale i dovednosti manažera, dokonce se zdá, že jsou součástí širších vnitřních (tacitních) předpokladů subjektu k jeho jednání v profesních situacích,

- jsou propojeny s explicitními znalostmi a lze hypoteticky uvažovat o jejich propojenosti s dalšími vnitřními předpoklady manažera (jeho schopnostmi, motivy, potřebami atd.),
- jsou závislé na kontextu – tacitní znalosti lze úspěšně předávat jen mezi lidmi, kteří sdílí kontext (např. mají stejné hodnoty, řeč či kulturu), navíc určitá tacitní znalost je pro člověka užitečná jen za určitých podmínek (kontextu),
- pravděpodobnost jejich osvojení má tendenci růst s růstem zkušeností s výkonem dané činnosti, ale nikoliv přímo úměrně (závisí rovněž na schopnosti jedince se ze zkušeností učit, extrahovat z nich to, co je důležité, skládat jednotlivé poznatky dohromady tak, aby vytvořily kompaktní celek, a to i s dříve získanými poznatky). Pro utváření tacitních znalostí není důležité jen množství zkušeností, ale také jejich variabilita a schopnost člověka na základě prožitku tacitní znalost v mysli zformovat.
- pro jejich formování je důležitá schopnost manažera poučit se ze svých chyb a získané zpětné vazby,
- předpoklady pro jejich formování na základě zkušeností jsou částečně vrozeny. Nicméně tuto schopnost lze také do určité míry rozvíjet vzděláváním,
- jejich formování podporují dobré mezilidské vztahy, důvěra a možnosti neformálních setkání.

Má-li člověk na manažerské pozici obstát, musí mít tacitní znalosti z různých oblastí. Musí získat především tacitní znalosti o lidech, s nimiž se dostává do kontaktu (např. musí porozumět jejich motivům, potřebám, pochopit, na co si musí dávat při jednání s nimi pozor).

Můžeme rozlišit jednak obecné manažerské tacitní znalosti, které potřebují všichni manažeři, a jednak tzv. specifické manažerské tacitní znalosti, které jsou svázány s oborem činnosti, postavením v hierarchické struktuře managementu apod.

K výše uvedeným poznatkům jsme dospěli na základě studia literatury (Baumard, 2001, Mládková, 2004, Sternberg, 1997) a výsledků našeho dosavadního výzkumu v této oblasti (viz níže).

3 Výzkum manažerských tacitních znalostí na Univerzitě Tomáše Bati ve Zlíně

Výzkumný problém, o jehož vyřešení náš tým usiluje, lze definovat takto: *Jak pomoci manažerům osvojovat si a rozvíjet tacitní znalosti potřebné k úspěšnému výkonu řídicí činnosti v procesu přípravy pro výkon jejich povolání?* Význam tohoto výzkumu vidíme v tom, že pokud rozpoznáme, které faktory napomáhají či naopak ztěžují formování tacitních znalostí v mysli manažerů, můžeme tyto poznatky využít mimo jiné k zefektivnění přípravy manažerů pro výkon jejich povolání, při výběru zaměstnanců, pracovním hodnocení, řízení kariéry, řízení znalostí v organizaci. Bude to tak přínosem pro teorii i praxi managementu.

V nedávné době jsme ukončili první fázi výzkumu. Jejími cíli bylo:

- Ujasnit konečné zacílení výzkumu.
- Vymezit základní pojmy, jichž se zvolená problematika týká.
- Otestovat vhodnost vytipovaných metod pro hlubší výzkum.

Sběr dat pro tuto fázi probíhal v dubnu 2005 až únoru 2006. Konkrétně byly v této fázi využity následující metody sběru dat:

a) ***polostrukturované rozhovory s manažery*** – bylo dotazováno celkem 17 manažerů působících na úrovni středního či vrcholového managementu a 1 student doktorského studijního programu FaME UTB ve Zlíně. Dotazovaní pocházeli z osmi organizací. Průměrný počet let, který zastávají či zastávali řídicí funkci, byl 13. Dotazovaní byli vybráni na základě úsudkového výběru. Rozhovory byly zaznamenány na diktafon a následně analyzovány.

b) ***dotazníky*** – osloveno bylo 451 manažerů, z toho 270 dotazníků bylo rozesláno klasickou poštou a 181 e-mailem. Z uvedených 451 dotazníků jich bylo 57 rozesláno v anglické verzi. Mezi oslovenými byli manažeři, kteří se umístili v soutěži o titul Manažer roku 2003 a 2004 organizované Manažerským svazovým fondem, manažeři působící ve firmách zařazených do žebříčku firem Top100 sestavovaného sdružením Czech Top 100, a ve firmách, které se umístily na předních místech v soutěži Subdodavatel roku 2004 organizované agenturou CzechInvest ve spolupráci se Sdružením pro zahraniční investice – AFI, a manažeři z vybraných firem působících ve Zlínském kraji.

Vráceno bylo celkem 30 dotazníků, tj. návratnost byla 6,65 %. Průměrný počet let v řídicí funkci u manažerů, kteří dotazník vyplnili, byl 13,29. Z 30 respondentů, kteří dotazník vyplnili, jich 27 uvedlo, že jsou členy vrcholového vedení organizace.

c) ***2 diskusní skupiny (focus groups)*** – první focus group se zúčastnilo 6 akademických pracovníků (z toho 2 doktorandi, 1 asistentka, 2 docenti, 1 profesor) a 1 zástupkyně praxe (personální ředitelka). Na druhé focus group se sešlo 5 akademických pracovníků (z toho 1 profesor, 1 docent, 1 asistentka a 2 doktorandi) a 3 zástupci firem (personální ředitelka, specialista pro nábor zaměstnanců, ředitel firmy). Z obou focus groups byl pořízen audiozáznam a ten byl následně analyzován.

Jako nejpřínosnější se prozatím pro výzkum jeví rozhovory s manažery. Osvědčily se rovněž diskusní skupiny. Ovšem jedním z problémů, se kterým jsme se při jejich organizování potýkali, byla značná časová vytíženost manažerů a nepředvídatelnost manažerské práce. Stalo se tak, že někteří manažeři, kteří účast na diskusi přislíbili, doslova na poslední chvíli svou účast odvolali. Dotazníkové šetření se nám v té podobě, v jaké bylo použito, nejeví jako příliš vhodné. Manažeři měli zodpovědět 7 otevřených otázek. Ale jimi vyplněné údaje byly příliš stručné, postrádaly kontext. Proto bylo občas obtížné poznat, co chtěl respondent danou odpovědí přesně vyjádřit.

Na diskusních skupinách bylo mimo jiné řešeno, jak pokračovat ve výzkumu dál. Byly navrženy tyto postupy:

- ***pozorování***, a to s využitím zvukových záznamů a videozáznamů jednání manažerů. Pro pozorování by mohly být navozeny situace i uměle (a to z běžné praxe či krizové) – např. pomocí hraní rolí.
  Cílem pozorování by bylo zjistit, jak v člověk bude v určitých situacích jednat, toto jednání nějakým způsobem pojmenovat a na základě toho vyvozovat poznatky o tacitních znalostech. Pozorování by bylo vhodné doplnit zpětným simulovaným vybavováním. Při něm by manažer zpětně sledoval a komentoval záznam svého jednání (proč jednal právě tímto způsobem).
  Nevýhodou pozorování ale je, že práce manažera je značně proměnlivá, a proto se budou obtížně hledat podobné situace a poznatky z pozorování zobecňovat. Navíc při použití videokamery nastanou pravděpodobně tyto problémy:
  - bude zachycen jen jeden případ manažerova jednání, proto problémem možná bude nedostatek bližších informací o prostředí, podnikové kultuře, tedy faktorech, které manažerovu práci výrazně ovlivňují,
  - kamera může působit rušivě, použití skryté kamery by mohlo narazit minimálně na etické bariéry,
  - analýza videozáznamu bude náročná, jak na zkušenosti, tak na čas.
- ***strukturované či polostrukturované rozhovory s manažery*** a jejich analýza: Je možné tyto rozhovory skloubit s pozorováním manažera (sledováním, jak reaguje, jak se tváří), příp. je lze doplnit navozením určité situace a sledováním, jak si s ní poradí.
- ***příběhy vyprávěné manažery*** – mohou být rovněž jedním z identifikačních nástrojů. Např. autobiografické příběhy.
- ***dotazníky s modelovými situacemi***:
  - podmínkou jejich použitelnosti je, aby se situace co nejvíce blížily realitě, např. situace musí být přizpůsobeny prostředí organizace, v níž bude dotazníkové šetření probíhat,
  - problémem by mohla být také nutnost jednoznačné a srozumitelné formulace situací a navržených strategií,
  - obtíží je i to, že situace v dotaznících uváděné jsou vytržené z kontextu. Proto se může stát, že manažer sice bude předpokládat, že by jednal určitým způsobem, ale při prožívání dané situace ve skutečnosti by reagoval jinak.
  - použití průměru (průměrného ohodnocení strategií jednání při vyhodnocování výsledků dotazníkového šetření) může mít v oblasti řízení malou vypovídací schopnost, protože řízení je o individualitě a různých přístupech k řešení problémů.
  - Určitou výhodou dotazníků může být zase možnost zakomponování projekčních technik, např. testu dokončování vět, testu interpretace obrázků.

3.1 Druhá fáze výzkumu

V současné době pracujeme na 2. etapě výzkumu. Výzkumný problém pro tuto etapu byl formulován takto: *Které osobností, zkušeností a situační faktory ovlivňují (podporují či naopak ztěžují) proces formování manažerských tacitních znalostí?*

Z výzkumných metod uvažujeme o použití

- Rozhovorů s manažery – bylo již v rámci této fáze uskutečněno 15 rozhovorů s manažery
- Diskusní skupiny – účastníci rozhovorů budou pozváni, aby prodebatovali zjištěné poznatky

Realizované rozhovory se týkaly zrání manažera (tj. období získávání praktických znalostí, dovedností, zkušeností potřebných pro úspěšný výkon manažerské práce). Tazatel přicházel na rozhovor vybaven následujícími pomůckami: diktafonem, digitálním fotoaparátem, sirkami (se 2 barvami hlaviček – černá, červená), souborem kartiček s klíčovými pojmy.

Kartiček s klíčovými pojmy bylo 30 + 1. Na jedné z nich bylo poznačeno téma rozhovoru – tj. zrání manažera – a ta byla před manažera položena při vysvětlování obsahu rozhovoru. Zbylých 30 pojmů se vztahovalo vždy nějakým způsobem k tomuto zrání. Byly vytipovány na základě analýzy dat z 1. fáze výzkumu a tří testovacích rozhovorů. Došlo tak k redukci původních cca 180 pojmů na 52 (pro testovací rozhovory) a na základě požadavků respondentů (kvůli časové úspoře, nejasnostem v chápání pojmů) na konečných 30 pojmů.

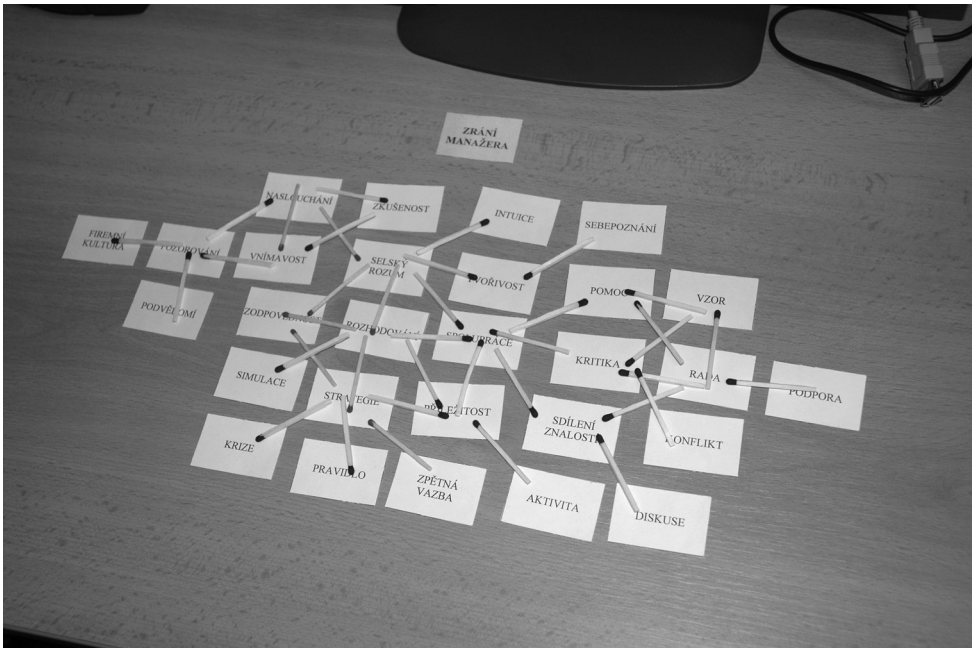
Samotný rozhovor s manažerem začínal vyplněním tzv. identifikačního listu, v němž byly zachyceny základní údaje o manažerovi, např. věk, zastávaná pracovní pozice, počet podřízených apod. Manažer poté dostal kartičky s pojmy. Jeho úkolem bylo si pojmy pročíst a vyřadit ty, u nichž podle něj souvislost se zráním manažera pouze okrajová či žádná. S kartičkami, které mu zbyly se pak pracovalo dále.

Manažer měl pojmy uspořádat do pojmové mapy a naznačit mezi nimi vzájemné vztahy pomocí sirek. K zdůraznění určitých vazeb mohl použít sirky s růžovými hlavičkami. K vymezení ostatních vazeb použil sirky s černými hlavičkami. „Mapu“ poté komentoval – proč ji poskládal zrovna tím způsobem. Tazatel mu pak kladl ještě dodatečné otázky týkající se zvolených pojmů (objasnění toho, jak je manažer chápe) a jejich vztahu ke zrání manažera. Celý rozhovor byl zaznamenán na diktafon a mapa pojmů byla vyfotografována.

Ukázalo se, že manažer skládá pojmy cca 10–20 minut a celý rozhovor trvá cca 1 hodinu. To bylo pro většinu manažerů ještě přijatelné.

Hlavní přínosy použité metody vidíme v tom, že vede manažery k hlubšímu zamýšlení nad obdobím zrání manažera a manažerskou prací, nutí manažery utřídit si myšlenky, usnadňuje vzájemnou komunikaci (manažer mapu používá k objasnění svého sdělení).

Proto se domníváme, že tato metoda může přinést informace významné pro identifikaci tacitních znalostí.

Obr. 1: Příklad pojmové mapy sestavené respondentem

V současné době nás čeká analýza zjištěných dat, konkrétně:

- Přepis rozhovorů.
- Zpracování základní statistiky o respondentech.
- Zjištění frekvence výběru pojmů.
- Kódování záznamu rozhovorů – 2 stupňové (tj. včetně vztahů mezi pojmy – k tomu budou využity i sestavené pojmové mapy).

4 Závěr

Výzkum manažerských tacitních znalostí považujeme za přínosný. Proto v něm chceme dále pokračovat. V dalších fázích výzkumu plánujeme opět využití kvalitativních výzkumných metod, např. pozorování manažerů při výkonu jejich práce, využití psychologických testů, analyzování příběhů vyprávěných manažery apod.

Literatura

Baumard, P. (2001). *Tacit Knowledge in Organizations.* London: SAGE Publications.

Mládková, L. (2004). *Management znalostí v praxi.* Praha: Professional Publishing.

Sternberg, R. J. (1995). Theory and Measurement of Tacit Knowledge as a Part of Practical Intelligence. *Zeitschrift für Psychologie*, 203, 319–334.

Sternberg, R. J. (1997). Managerial Intelligence: Why IQ Isn't Enough. *Journal of Management*, vol. 23, no. 3, 475–493.

Sternberg, R. J., & Wagner, R. K. (1992). Tacit knowledge: An Unspoken Key to Managerial Success. *Creativity and Innovation Management*, March, vol. 1, no. 1, 5–13.

Swap, W. et al. (2001). Using Mentoring and Storytelling to Transfer Knowledge in the Workplace. *Journal of Management Information Systems*, vol 18, no. 1, 95–114.

Wagner, R. K. (1985). Tacit knowledge in everyday intelligent behaviour. *Dissertation Abstracts International*, 46, 4049B. (UMI).

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA
PSYCHOLOGICA 37 – 2007 SUPPLEMENTUM

POPIS, ANALÝZA A INTERPRETACE JAKO TŘI TYPY A FÁZE TRANSFORMACE KVALITATIVNÍCH DAT

Daniel Heller
Psychologický ústav Akademie věd České republiky

Abstrakt:

Popis dat, jejich analýzu a interpretaci lze chápat jako tři typy jejich transformace a zároveň jako tři fáze této transformace. Autor srovnává tyto tři postupy transformace kvalitativních dat a ukazuje na rozdíly, které vyplývají z kladení důrazu na popis dat, na analýzu dat a na jejich interpretaci. Rozdílné přístupy mohou být ilustrovány příklady kvalitativních výzkumů z literatury. Transformaci dat považuje autor za nadřazený a klíčový pojem.

Klíčová slova:

Kvalitativní data, transformace dat, popis, analýza, interpretace

Pozn.:

Vznik tohoto textu byl podpořen výzkumným záměrem Psychologického ústavu Akademie věd České republiky AV0Z 70250504 „Člověk v kontextu celoživotního vývoje“.

1 Transformace kvalitativních dat

Popis dat, jejich analýzu a interpretaci lze chápat jako tři typy jejich transformace a zároveň jako tři fáze této transformace. Transformaci dat přitom považujeme za nadřazený a klíčový pojem. Na cestě od skutečnosti k jejímu poznání, od přírody a společnosti

k vědě, jsou na začátku data, údaje, informace a na konci vědecká reflexe, poznatky, poznání a teorie. Jednotlivé transformace dat reprezentují kroky na této cestě, stupně, které si lze představit jako schody vedoucí vzhůru.

Popis, analýzu a interpretaci dat považujeme za nejdůležitější typy transformace. Z filosofického hlediska je přitom třeba odlišit rovinu ontologickou („jak se věci mají“) a rovinu gnoseologickou („jak je poznáváme“). Již antický řecký myslitel Platon rozeznával věci „podle přírody“ a věci „podle dohody“.

Pojmy kvalita a kvantita, bez kterých by byl kvalitativně metodologický diskurz nepředstavitelný, zavedl Platonův žák Aristoteles. Již dlouho předtím však filosofové o možnosti kvalitativních transformací spekulovali. Myšlenka kvalitativních transformací byla zcela **přirozená** pro starší řecké přírodní filosofy (iónská škola), zatímco pro mladší řecké přírodní filosofy byly kvalitativní transformace či přechody **vyloučené.** Podle nich jakékoli změny v přírodě nejsou kvalitativní, ale kvantitativní. Středověká věda, zejména alchymie, kvalitativní transformace předpokládala. Dokládá to nejen vytrvalá a neúspěšná snaha o transmutaci prvků, ale i koncepce „dozrávání“ prvků, zejména kovů, od méně ušlechtilých k ušlechtilejším, která předpokládala spontánní kvalitativní transformaci jako něco přírodě imanentního.

V tomto příspěvku věnovaném transformacím kvalitativních dat, vycházíme z pojetí antropologa Harryho F. Wolcotta. Narodil se v roce 1929, titul B.A. získal v roce 1951 na University of California v Berkeley, titul M.A. v roce 1959 na San Francisco State College, Ph.D. v roce 1964 na Stanfordově univerzitě. Dnes je emeritním profesorem na University of Oregon, kde pracoval od roku 1964. Harry F. Wolcott se po celý život soustředil na antropologický a pedagogický výzkum, osvojování kultury a základy etnografického výzkumu.

Jeho nejvýznamnějšími publikacemi jsou: *Transforming Qualitative Data* z roku 1994, *Art of Fieldwork*, jejíž druhé vydání vyšlo v roce 2005, *Ethnography: A Way of Seeing* z roku 1999, *Writing Up Qualitative Research*, jejíž druhé vydání vyšlo v roce 2001, a S*neaky Kid and Its Aftermath: Ethics and Intimacy in Fieldwork* z roku 2002. Z dalších publikací uvádíme originální studii *The African Beer Gardens of Bulawayo: Integrated drinking in a segregated society*, kterou vydalo Rutgersovo centrum pro výzkum alkoholu (Rutgers Center of Alcohol Studies) v řadě monografií s pořadovým číslem 10 v roce 1974 (261 stran).

Kniha *Transforming Qualitative Data* s podtitulem *Description, Analysis and Interpretation* obsahuje čtyři části nazvané důraz na popis, důraz na analýzu, důraz na interpretaci a vyučování a učení se kvalitativnímu výzkumu. Čtrnáct kapitol je číslováno průběžně: 1. Něco starého, něco nového. 2. Popis, analýza a interpretace v kvalitativním výzkumu. I. část: *Důraz na popis:* 3. Přiměřené školy a nepřiměřená výchova: životní historie Lstivého Kida. 4. Ředitel základní školy: poznámky z terénního výzkumu. 5. Zpověď „cvičeného“ pozorovatele. II. část: *Důraz na analýzu:* 6. Malajská vesnice, kterou si vybral pokrok: Sungai Lui a Ústav kulturních záležitostí. 7. Život nefunguje: Kulturní alternativy k profesním alternativám. III. část: *Důraz na interpretaci.* 8. Učitel jako nepřítel. 9. Doslov, 1989: Kwakiutlská vesnice a škola po 25 letech. 10. Osvojování kultury: poznámky k pracovní

zprávě. 11. O hledání a odmítání validity v kvalitativním výzkumu. IV. část: *Vyučování a učení se kvalitativnímu výzkumu.* 12. Vyučování kvalitativnímu výzkumu. 13. Učení se kvalitativnímu výzkumu. 14. Síla uvažování.

Volání po studiu transformací kvalitativních dat přichází i odjinud. Michael H. Agar v knize *The Professional Stranger: An informal introduction to ethnography,* vydané v New Yorku již v roce 1980, napsal: *„Už je čas začít si dělat starosti s něčím, co bylo v metodologických diskusích implicitní...ty tajemné (záhadné, tajuplné, nevyzpytatelné) postupy (procedury), pomocí nichž proměňujete (transformujete) to, co vidíte a slyšíte, do srozumitelných vysvětlení."*

Harry F. Wolcott nepřímo odpověděl na toto volání tím, že ve své knize věnované transformaci kvalitativních dat položil čtyři otázky:

1. Jak „transformují" kvalitativně orientovaní badatelé to, co vidí a slyší, do srozumitelných vysvětlení?
2. Je vždycky nutné jít „za" vlastní data v popisném výzkumu? Smí badatel prezentovat data výhradně popisným způsobem a nechat na čtenářích – nebo na budoucnosti – úkol analyzovat je a interpretovat?
3. Jestliže jsou analýza a interpretace způsoby, jak jít „za" vlastní data, jsou tyto dva procesy potenciálně zaměnitelné nebo je užitečné mezi nimi rozlišovat?
4. Pokud můžeme udělat užitečné rozlišení, měli by se badatelé pokoušet v rámci výzkumu provést jak analýzu, tak interpretaci výzkumu, nebo by se mělo jejich úsilí zaměřit výlučně na jedno nebo na druhé?

Wolcottovou tezí je, že: *„Skutečné kouzlo kvalitativního výzkumu je v procesech* ***využívání*** *dat a ne v procesech* ***sběru*** *dat"* (v originále „real mystique of qualitative inquiry", „using data" a „gathering data").

Jak se tedy původní pozorování transformují do **srozumitelných vysvětlení**?

Harry F. Wolcott tvrdí, že „daty" se může stát leccos. Data mají potenciál, ale nic z nich nebude bez badatele, který realizuje shromažďování, sběr, generování, vytváření dat atd. Data se dokonce mohou stát kvalitativními či kvantitativními. To záleží na badateli, resp. na jejich využití. Stejná data mají různé významy pro badatele různých přesvědčení.

Wolcott rozlišuje *„inquiry"*, tedy pátrání, dotazování, zkoumání, šetření, bádání, průzkum, a *„research"*, tedy výzkum. Jistě není překvapením, že preferuje „broader scope", tedy větší šíři, rozsah, rámec, pole působnosti, rozhled či obzor.

Problém podle Wolcotta není v tom, jak *získat* data, ale co s nimi *udělat*.

Třemi nejčastějšími *způsoby získávání* dat jsou: *zúčastněné pozorování* (v originále participant observation, experiencing), *rozhovor* (v originále interviewing, enquiring) a *studium cizího materiálu* (v originále examining). Tři základní *způsoby práce* s daty jsou: 1. „data mluví za sebe", 2. analýza, systematická snaha najít klíčové faktory a vztahy mezi nimi, 3. snaha najít smysl, porozumět, vysvětlit. Interpretace je počátkem i vyvrcholením tohoto složitého procesu.

Tři základní kategorie – popis, analýza a interpretace – se nemusí nutně vylučovat, hranice mezi nimi jsou neostré. Jejich identifikace a rozlišení však zpravidla bývají užitečné.

Tyto tři kategorie lze také chápat jako projevy rozdílných důrazů různých badatelů, resp. jejich odpovědí na otázku, jak uspořádat a prezentovat data. Často se setkáváme s nejasnými kombinacemi termínů, například *deskriptivní analýza, interpretační data.* Frekventovaná je také záměna *analýzy* a *interpretace* – jako kdyby to byla virtuální synonyma. Existuje rozšířená tendence preferovat systematický terénní výzkum, v těchto případech jde o analýzu velmi široce pojatou.

Etnografové se často zaměřují na analýzu významů a symbolů.

Tři typy transformace kvalitativních dat lze dobře charakterizovat otázkami, které si badatelé v konkrétní fázi kladou:

Popis charakterizuje otázka „Co se tu děje?". Daty jsou pozorování badatele nebo pozorování jiných osob.

Analýzu charakterizuje otázka identifikace podstatných rysů a vztahů mezi nimi: „Jak to chodí?", případně „Proč systém nefunguje?" nebo „Jak by mohl fungovat lépe?".

Interpretaci charakterizuje otázka po významech a kontextech: „Co to všechno znamená?", „Co z toho všeho vyplývá?".

2 Transformace

Vraťme se ještě stručně k pojmu transformace, který jsme používali výše. Pochází z latinského *transformare* (přeměňovat, přetvářet) a v jeho základu je latinské slovo *forma* (řecky *morfé*, česky tvar). Používá ho řada vědeckých disciplin: v matematice a fyzice je jím označována přeměna) geometrických obrazců nebo formálních vztahů (rovnice, integrály, atd.) na žádoucí (symetricky podobné, kongruentní), ve fyzice je třeba zákony formulovat pokud možno tak, aby zůstaly při transformaci zachovány, tj., aby byly invariantní. Blízký k pojmu transformace je pojem *metamorfóza* (z řeckého *metamorfósis* – proměna). V mytologii metamorfóza označuje proměnění člověka ve hvězdy, prvky, kameny, rostliny nebo zvířata. Tuto problematiku zpracovali literárně již ve starověku Ovidius a Apuleius. Pojmy transformace a metamorfóza jsou společné vědeckému i uměleckému uchopení a pochopení světa.

3 Deskripce

Pojem *deskripce* pochází z latinského *descriptio* (popsání). Vyjadřuje popis určitého stavu věcí, jak se ve svých jednotlivých momentech jeví. Jako metodu *duchovních věd* (v protikladu k vysvětlujícímu, tj. příčiny zkoumajícímu postupu přírodních věd) požadoval deskripci zejména W. Dilthey. S největší přesností byla tato metoda rozvinuta ve fenomenologii. Přesné oddělení deskripce a vysvětlení se však ve většině moderních věd nedá provést. Každá výpověď zkušenostních věd se zakládá na kontrolovaném pozorování a na deskripci. Adjektivum deskriptivní patří v našem kulturním okruhu k frekventovaným, od deskriptivní poezie po deskriptivní geometrii.

V psychologii a společenských vědách jsou tradičně rozlišovány tzv. „narrow-band procedures“, tedy úzce zaměřené postupy, škály a metody, a tzv. „broad-band procedures“, tedy široce zaměřené postupy, škály a metody. Tato dichotomie byla součástí již klasického psychologického testování. Dnes se uplatňuje v procesech hodnocení lidí, realizovaných assessment centry.

4 Analýza

Pojem *analýza* pochází z řeckého *analysis*, což původně znamenalo vyproštění, později rozbor, rozčlenění. Analýza je vědeckou metodou založenou na dekompozici celku na elementární části. Jejím cílem je identifikovat podstatné a nutné vlastnosti elementárních částí celku, poznat jejich podstatu a zákonitosti. Komplementárním pojmem k analýze je syntéza. Ve filosofii a v logice se pracuje s analytickými soudy, tedy soudy, v nichž je subjekt jen vysvětlen, jejich predikát je v subjektu již skrytě obsažen, a syntetickými soudy (syntezemi). Ty rozšiřují poznání, protože predikát připojuje k subjektu něco nového. Kant se domníval, že všechny analytické soudy jsou „apriori“, nevyžadují empirické vědění a jsou pravdivé na základě významu svých termínů. Jsou pravdivé z logických důvodů (tautologie), nebo na základě jazykových konvencí, kterými se zabývá analytická filosofie. Lingvistika pracuje s jazykovou analýzou (lingvistickou analýzou), rozborem jazykových forem a textů podle určité lingvistické teorie a metody. V Anglii vznikl neopozitivistický směr filosofie jazyka analyzující logickou výstavbu přirozeného jazyka (analytická filosofie, G. J. Ryle, J. L. Austin). Pojem analýza je klíčovým pojmem řady přírodních věd. Matematická analýza je část matematiky zabývající se studiem pojmu funkce. Patří do ní zejména diferenciální počet, integrální počet, diferenciální rovnice, variační počet a funkcionální analýza. V analytické chemii jsou základními pojmy analýza a katalýza.

Společenské vědy využívají řadu různých druhů analýz, zejména při zpracování kvantitativních dat.

Analýza rozptylu je nejen metodou, ale odvětvím matematické statistiky, umožňujícím na základě rozkladu celkového rozptylu statistických dat na jednotlivé komponenty rozhodnout o stejnorodosti, případně struktuře těchto dat. Korelační analýza (zkoumání závislosti čili korelace) dvou nebo více náhodných veličin, se běžně používá např. v biologii, psychologii, sociologii, ekonomii. Faktorová analýza latentních proměnných byla původně explorační faktorovou analýzou, dnes se stále více používá konfirmační faktorová analýza, která potvrzuje či vyvrací předem postulované hypotézy. Shluková analýza je matematicko-statistickou metodou rozkladu dané množiny na co nejodlišnější podmnožiny co nejpodobnějších prvků. Analýza hlavních komponent je statistická metoda nahrazující statistické znaky jejich vzájemně nezávislými lineárními kombinacemi, tj. komponentami. Jestliže několik málo komponent vyčerpá podstatnou část celkové variability, je možné původní velký počet komponent nahradit několika hlavními komponentami, aniž bychom ztratili podstatnou část informace.

Průkopníkem v oblasti analýzy dat ve společenských vědách byl americký sociolog rakouského původu Paul Felix Lazarsfeld. Narodil se 13. 2. 1901 ve Vídni a zemřel 30. 8. 1976 v New Yorku. Zabýval se aplikací matematicko-statistických metod v empirickém výzkumu a výzkumu masové komunikace, volebního chování a dalších oblastí lidských aktivit. Jeho nejvýznamnějšími díly jsou: „Radio and the Printed Page" (Radio a tisk, 1940), „Mathematical Thinking in the Social Sciences" (Matematické myšlení v sociálních vědách, 1954), „Latent Structure Analysis" (Analýza latentních struktur, 1968), „Qualitative Analysis: Historical and Critical Essays" (Kvalitativní analýza: historické a kritické eseje, 1971). Monografii věnovanou **kvalitativní analýze** publikoval již před více než třiceti pěti lety.

Nelze opomenout *biografickou sociologii*, orientovanou na poznání a pochopení sociálního světa prostřednictvím zkoumání životů jednotlivců, jejich individuálního vnímání okolního světa i vlastního umístění v něm. Ta je postavena na biografické metodě, spočívající v analýze volně vyprávěných životních příběhů („life story", „life history"), resp. záznamů z hloubkových, nestandardizovaných interview, v obsahové analýze osobních dokumentů (dopisů, poznámek, rodinných kronik apod.) a v rekonstrukci individuálních životních běhů („life course"). Tento přístup navazuje na fenomenologickou sociologii a uplatňuje se zejména při studiu rodiny a jiných malých skupin či institucí, v historické sociologii, feministické sociologii a v konstruktivistické sociologii.

V *psychologii* a zejména v kvalitativním výzkumu mají své nezastupitelné místo **obsahová analýza** a **protokolová analýza**, kterými jsme se zabývali jinde (Heller, 2005).

5 Analýza kvalitativních dat

Zájemcům o analýzu kvalitativních dat je dnes již možno doporučit řadu kvalitních monografií, které plní zároveň roli učebnic. Matthew B. Miles, A. Michael Huberman a A. M. Huberman ve své práci „*Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook"*, jejíž druhé vydání vyšlo v roce 1994, tvrdí, že právě *analýza kvalitativních dat* je „Achilovou patou" kvalitativního výzkumu. Jejich kniha má třináct kapitol: 1. Introduction, 2. Focusing and Bounding the Collection of Data: The Substantive Start, 3. Focusing and Bounding the Collection of Data: Further Design Issues, 4. Early Steps in Analysis, 5. Within-Case Displays: Exploring and Describing, 6. Within-Case Displays: Explaining and Predicting, 7. Cross-Case Displays: Exploring and Describing, 8. Cross-Case Displays: Ordering and Explaining, 9. Matrix Displays: Some Rules of Thumb, 10. Making Good Sense: Drawing and Verifying Conclusions, 11. Ethical Issues in Analysis, 12. Producing Reports, 13. Concluding Remarks. Knihu lze označit za kvalitní systematicky koncipovanou učebnici metodologie, která rozšiřuje repertoár metod analýzu kvalitativních dat.

Novější prací věnovanou tomuto tématu je monografie Grahama R. Gibbse „*Qualitative Data Analysis"* z roku 2002. Třetí významnou knihou v této oblasti, která rozšiřuje obzory analýzy kvalitativních dat hledáním smyslu a komplementárních výzkumných strategií je monografie A. Coffeyho a P. Atkinsona „*Making Sense of Qualitative Data: Complementary*

Research Strategies" z roku 1996, která za více než deset let od svého vydání neztratila nic ze své inspirativnosti.

6 Interpretace

Poslední fází transformace kvalitativních dat je interpretace. Pojem interpretace pochází z latinského *interpretatio* (výklad, vysvětlení). Označuje výklad smyslu určitého textu, původně biblického. V **širším smyslu** se jako interpretace označuje každý přístup ke skutečnosti, který usiluje o výklad událostí, jevů, jejich podstat, příčin a způsobů jejich existence. V **užším smyslu** je jako interpretace označována uměnovědná, resp. literárněvědná disciplína, zakotvená ve specifickém charakteru slovesného uměleckého díla, usilující o plnohodnotné porozumění konkrétnímu dílu. Interpretace jako výklad i jako vědecká disciplína mají původ v hermeneutice.

Hermeneutika (z řeckého *hermeneuein* – vykládat, tlumočit, přeložit) je uměním výkladu (např. díla, motivu), resp. zvláštního vědeckého postupu při vysvětlování antických a středověkých textů. V tzv. historismu byla hermeneutika propagována ve zúženém významu *vciťujícího se rozumění* jako jediná přiměřená metoda duchovních věd. Filosofie a teorie jazyka usilují o univerzální teorii zachycení smysluplné reality (Gadamer, Apel), která se opět pokouší spojit v pojmu rekonstrukce strukturální a významové momenty. Psychoanalýza zaměřuje tuto rekonstrukci smyslu na individuální dějiny a jde jí především (s přihlédnutím k nevědomí a k úrovni prožitků) o léčebné působení procesu porozumění.

V průběhu 20. století došlo ve společenských vědách k nebývalému *metodologickému rozmachu* interpretace: například švýcarská škola „umění interpretace", formální metoda (formalismus), anglosaská „nová kritika" (new criticism), francouzská metoda výkladu textů (explication de textes), sociologická interpretace (všímající si vnětextových a mimoliterárních vztahů) a další.

Metoda interpretace textů a pojmů prosazovaná francouzským filosofem J. Derridou je označována jako *dekonstrukce* (z latinského *constructio* – sestrojení). Tím, že se centrální filosofické pojmy dekonstruují, čili jsou vyvázány ze své sebeinterpretace, vznikají v jejich otevřenosti a nejednoznačnosti „diference", které vytvářejí smysl.

Psychologie, resp. klinická psychologie, pracuje s interpretacemi jak v oblasti psychologické diagnostiky, tak v oblasti psychoterapie. Příkladem z první oblasti jsou projektivní testy, psychodiagnostické testy, které umožňují projekci. Východiskem bývá víceznačná, neurčitá situace, umožňující *různé subjektivní interpretace*, ovlivněné mj. nevědomými psychickými procesy. K nejznámějším patří Rorschachův test (inkoustových skvrn), tematicko-apercepční test (TAT), asociační test a scénotest. Právě *subjektivistická interpretace* výsledků je projektivním testům vytýkána jejich kritiky a oponenty. Příkladem z oblasti psychoterapie je kognitivní, resp. kognitivně-behaviorální terapie, psychoterapeutický směr odvozený z kognitivní psychologie. Vychází z toho, že psychické poruchy vznikají z chybných kognitivních zpracování životních situací a *interpretace* vlastních *stavů*

a *problémů* (zkreslené vnímání událostí, iracionální interpretace faktů, přesvědčení typu „nikdo mne nemá rád“). Cílem kognitivně-behaviorální psychoterapie je navození změny těchto nepřiměřených interpretací a navození kognitivně adekvátního způsobu zpracování situace a stavu klienta či pacienta (hlavními představiteli tohoto psychoterapeutického směru jsou Aaron T. Beck a Albert Ellis). Přístup zdůrazňující význam kvalitativní metodologie a kvalitativních dat ve společenských vědách může na tuto tradici psychologické diagnostiky a psychoterapie smysluplně navazovat.

Literatura

Agar, M. H. (1980). The Professional Stranger: An informal introduction to ethnography. New York: Academic Press.

Coffey, A., Atkinson, P. (1996). Making Sense of Qualitative Data: Complementary Research Strategies. Thousand Oaks, CA: Sage.

Gibbs, G. R. (2002). Qualitative Data Analysis. Buckingham: Open University Press.

Heller, D. (2005). Slovní výpovědi a protokolová analýza. In: M. Miovský, I. Čermák, V. Chrz (Eds.), Kvalitativní přístup a metody ve vědách o člověku IV, Olomouc, Vydavatelství Univerzity Palackého.

Lazarsfeld, P. F. (1940). Radio and the Printed Page. New York: Duell Sloan & Pearce.

Lazarsfeld, P. F. (1954). Mathematical Thinking in the Social Sciences. Glencoe, Illinois:
The Free Press.

Lazarsfeld, P. F. (1968). Latent Structure Analysis. Boston, MA: Houghton Mifflin Company.

Lazarsfeld, P. F. (1971). Qualitative Analysis: Historical and Critical Essays. Boston, MA: Allyn & Bacon.

Miles, M. B., Huberman, A. M., Huberman, A. M. (1994). Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook. (2nd ed.) Thousand Oaks, CA: Sage.

Wolcott, H. F. (1974). The African Beer Gardens of Bulawayo: Integrated drinking in a segregated society. (Monographs of the Rutgers Center of Alcohol Studies; no. 10) Publications Division, Rutgers Center of Alcohol Studies, 261 pp.

Wolcott, H. F. (1994). Transforming Qualitative Data. Thousand Oaks, CA: Sage.

Wolcott, H. F. (1999). Ethnography: A Way of Seeing. Walnut Creek, CA: AltaMira Press.

Wolcott, H. F. (2002). Sneaky Kid and Its Aftermath: Ethics and Intimacy in Fieldwork. Walnut Creek, CA: AltaMira Press.

Wolcott, H. F. (2001). Writing Up Qualitative Research. (2nd ed.) Thousand Oaks, CA: Sage.

Wolcott, H. F. (2005). Art of Fieldwork (2nd ed.) Walnut Creek, CA: AltaMira Press.

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA
PSYCHOLOGICA 37 – 2007 SUPPLEMENTUM

KOMPLEXNÍ PŘÍSTUP V MEDICÍNĚ – PILOTNÍ ANALÝZA TÉMAT

Hana Konečná
Zdravotně sociální fakulta Jihočeské univerzity České Budějovice

Abstrakt:

Poslední desetiletí přinesla změnu pohledu na pacienta jako na jednotu duševního a tělesného v kontextu prostředí a zavedla do medicíny základy multikauzálního pohledu na vztah mezi zdravím a nemocí. Tento přístup se už začíná učit i na vysokých školách. Nabídnutý příspěvek vychází právě z výuky „komplexního přístupu" na Zdravotně sociální fakultě. Je první pilotní kvalitativní analýzou tří set příběhů, které studenti napsali jako seminární práci na téma „příběh popisující souvislost bio-psycho-sociálních procesů".

Spíš než prezentací výsledků výzkumu, byť pilotního, je příspěvek ukázkou procesu prvního zpracování dat, je něčím jako zveřejněním prvních stránek výzkumného deníku.

Klíčová slova:

komplexní přístup, narativní medicína, pilotní analýza, kvalitativní metodologie, psychosomatika

1 Úvod

Změna paradigmatu v medicíně od biomedicínského modelu k systémovému (bio-psycho-eko-sociálnímu, holistickému, komplexnímu, psychosomatickému, ...) přinesla změnu pohledu na pacienta jako na jednotu duševního a tělesného v kontextu prostředí a zavedla do medicíny základy multikauzálního pohledu na vztah mezi zdravím a nemocí (Baštecký & kol. 1993, Kebza 2005, Trapková & Chvála 2004). Tento přístup se už začíná

učit i na vysokých školách. Rozhodnout se takový předmět zařadit je snadné a správné. Vědět co je jeho cílem a smyslem také není problém. Horší je to s uvedením do praxe, tedy se samotnou výukou. V mém chápání není komplexní přístup nějakou statickou snadno popsatelnou věcí. Pro mne je komplexní přístup způsobem myšlení, je integrací poznatků získaných v mnoha jiných předmětech (filozofie, psychologie, sociální práce, etika, ošetřovatelství, ...) a schopností a odvahou je tvořivě použít v různých kontextech – a tam se velmi těžko hledá cesta, jak „komplexní přístup" vyučovat a ještě hůř se hledá cesta jak z něj studenty zkoušet. Jsem přesvědčená, že jinak než rozborem různých příběhů se tento předmět učit dá jen velmi těžko, mnohem výstižnější by pro toto téma v mém podání byl název „narativní medicína". A po delším váhání jsem se rozhodla „příběhem" i zkoušet, studenti dostali za seminární práci k zápočtu napsat příběh popisující souvislost a propojenost bio-psycho-sociálních procesů. Měli možnost napsat příběh jak pravdivý tak vymyšlený. Nesměla jsem ale poznat, že příběh je vymyšlený. Rozsah byl dán minimum 2 stránky formátu A4, horní hranice dána nebyla. Forma byla dána formátem příběhu – úvod do příběhu, jeho zápletka a nějaký konec.

2 Předvýzkumný stav

Po několika semestrech mám přes 300 seminárních prací. Naprostá většina těch příběhů je velmi zajímavých. Jsou to buď vlastní příběhy pisatelů či jejich blízkých osob nebo příběhy se kterými se pisatel setkal ve své praxi.

2.1 Popis souboru

Pisatelé příběhů, tedy studenti „komplexního přístupu v medicíně", jsou ženy i muži (s výraznou převahou žen), různého věku (od 20 let po střední věk, učím totiž i studenty kombinovaného studia, z nichž mnozí mají za sebou 25 let praxe a víc), různých oborů: všeobecná sestra, tzv. sociální práce (správný název je jiný), zdravotnický záchranář, porodní asistentka, ochrana zdraví.

2.2 Předvýzkumná analýza dat

První analýzu dat jsem dělala nevědomě a průběžně, ještě před rozhodnutím pustit se do výzkumu. Když jsem dostala semestrální práci – příběh, vždy jsem si ho po přečtení nějak nazvala, abych si pak při zapisování zápočtu vzpomněla, co konkrétní studentka napsal/a a mohla se jich zeptat na nějaké doplňky k příběhu a také na to, zda příběh byl pravdivý nebo ne. Ty o jejichž pravdivosti jsem pochybovala hned jak jsem je dostala, jsem nepřijala a nikdy se mi nestalo, že bych pravdivý příběh považovala za nepravdivý. Opačný případ, že jsem nepravdivý příběh považovala za pravdivý, se mi stal mnohokrát.

Příklady názvů příběhů
- Zázračné injekce na hubnutí
- Chtěla říct rodičům, že tu také je
- Tábor mažoretek a bolesti bříška
- Zlomené srdce a chátrající tělo
- Počurávání ve školce
- Nemohoucí profesorka v ošetřovatelském centru
- Vliv státní ideologie na zdraví
- Ekzém, holčička a farář Ferda
- Jak jsme čekali na miminko
- Cukrovka a bílý havran
- Beru to tak jak osud přináší
- Dědovy léky na kolena
- Červený polštářek
- Sirotek a šplhání po laně
- Alkoholička staniční sestra
- Hospic a LDN
- Dýchám
- Rozvod na malém městě
- Chtěla bych být jako ostatní, tedy stíhat

Připomínám znovu, že názvy jsem nevolila za výzkumným účelem, ale s cílem na příběh si vzpomenout při psaní zápočtů. Cílem bylo odlišit ty příběhy od sebe, a to odlišení bylo dáno někdy konrétním obsahem příběhu (Počurávání ve školce), ale někdy také výrazným detailem (Červený polštářek)

3 Rozhodnutí pustit se do výzkumu

Uvědomila jsem si, že jsem vlastně bez nějakého úmyslu získala velmi zajímavá data a že by bylo škoda je nezpracovat, třeba jako podklad pro výuku „komplexního přístupu v medicíně“. Výzkum přišel ke mně a rozhodnutí pustit se do něho urychlila právě informace o přípravě konference o kvalitativním přístupu ve vědách o člověku.

Bylo mi jasné, že data je nutno zpracovat kvalitativně, protože je na nich nejzajímavější ta různorodost (Miovský 2005). Musím říci, že i když nějakou zkušenost s kvalitativním výzkumem mám, přesto se považuji za výzkumníka nezkušeného, jsem si velmi dobře vědoma úzkých hranic svých teoretických znalostí a schopností. Narozdíl od kvantitativního výzkumu, který má vypracované jasné postupy, do výzkumu výzkumník vstupuje vyzbrojen hypotézami a dobře definovanými nástroji na zpracování dat, moje pocity z kvalitativního výzkumu jsou vždy jako že proti mase, o které toho vím velmi málo, stojím s holýma rukama a s velkým strachem, zda tu nejistotu, tu nestrukturovanost ustojím, zda budu mít dost odvahy vracet se hodně zpátky, když zjistím, že jsem se vydala

špatnou cestou (a přiznat si tu skutečnost), a zda si s úkolem si poradím tak, aby přinesl validní výsledky. Nakonec ale převažuje zvědavost a očekávání dobrodružství, které je s kvalitativou spojeno.

3.1 Popis výzkumného souboru

K dnešnímu dni mám 315 příběhů, z toho je 247 pravdivých, tedy 79%. Nepravdivé jsem ze souboru vyřadila, ale jistě by bylo zajímavé zabývat se tím, jaká témata si pisatelé vybrali pro příběhy vymyšlené. K tomu je nutno dodat, že jsem si vědoma toho, že studenti byli při psaní příběhů ovlivněni mým pojetím předmětu „komplexní přístup", které není ani psychoanalytické ani behaviorální, jak bývá u lidí věnujících se „psychosomatice" časté, ale „rogeriánské".

3.2 První výzkumná analýza dat

Rozhodnutí nabídnout toto téma na konferenci o kvalitativním přístupu přišlo dva měsíce před konáním konference. Vzhledem k časovým možnostem jsem se rozhodla, že moje vystoupení na konferenci přinese sdělení, že jsem se do takového výzkumu pustila a že se pokusím identifikovat témata, která si studenti zvolili pro napsání seminárních prací, tedy témata, ve kterých je výrazná či nějak zjevná souvislost bio-psycho-sociálních procesů. Všechny příběhy jsem znovu několikrát přečetla, abych je do sebe více „vstřebala" a snáz se mi dělala jejich analýza (Strauss & Corbinová 1999), teď už za výzkumným účelem. Přitom jsem zjistila, že jejich pojmenování za účelem snadné identifikace pro zápočet nemusí vždy odrážet obsah příběhu. Uvažovala jsem nad tím, zda bych si neměla příběhy pro výzkumné účely přejmenovat, ale u některých se mi tak špatně hledal výstižný název, protože se týkají mnoha témat a nelze určit, které téma dominuje, že jsem se rozhodla původní názvy ponechat. Usnadňuje mi to vzpomenutí si na konkrétní příběh, protože jsem jej pod původním názvem již několikrát četla. Ovšem nelze tedy vždy tvořit vyšší kategorie podle těchto názvů ani podle názvů příběhy do kategorií zařazovat, je nutné znát obsah příběhu.

3.3 První pokus o kategorizaci

Při dalším čtení příběhů jsem se pokusila a vytvoření skupin příběhů, které by měly společné téma. První pokus dopadl takto:

- Poruchy příjmu potravy
- Sebepoškozování
- Zdravotní problémy jako manipulace s okolím
- Partnerské vztahy
- Prostředí školy a školky spouštěč

- Pobyt v domově důchodců
- Vliv státní ideologie na zdraví
- Psychosociální konsekvence primární nemoci
- Rezignace nebo boj s nemocí
- Velká zátěž
- Alternativní medicína
- Vliv médií
- Tělesné projevy psychického onemocnění
- Soustředění pozornosti na detaily, strach z nemoci
- Nesprávné označení nemoci jako psychosomatické
- Rizika povolání zdravotníků a sociálních pracovníků
- Neochota udělat změnu
- Ztráta životní náplně
- Rodinné vlivy
- Vypadalo to jako duševní nemoc – a nebyla
- Drogy
- Poškození lékařem
- Zbytečná smrt – úraz nebo sebevražda
- Různé

Analýza kategorií mi přinesla zajímavá zjištění, upozorňující na nedostatky a nesystematičnost v tvorbě kategorií. Některé kategorie jsou přímo diagnostickou jednotkou (poruchy příjmu potravy), jiné zrcadlí vztahovou rovinu (rodinné vlivy, partnerské vztahy), další jsou označením nějakého přechodu v životě (prostředí školy a školky – spouštěč, pobyt v domově důchodců), další jsou projevem osobnostních charakteristik hrdiny příběhu (zdravotní problémy jako manipulace s okolím, rezignace nebo boj s nemocí, neochota udělat změnu) či zdůrazněním vnějších okolností (vliv médií, vliv státní ideologie na zdraví). To by samo o sobě chyba nebyla. Chybou bylo, že jsem příběhy zařazovala vždy jen do jediné z těchto kategorií, jak ukážu na příkladu kategorie „poruchy příjmu potravy“.

3.4 Analýza příběhů zařazených do stejné kategorie

Do kategorie „poruchy příjmu potravy“ jsem zařadila například tyto příběhy:

- Anorexie u muže
- Bulimie a dohled sestry
- Zázračné injekce na hubnutí
- Matka versus přítel a mentální anorexie
- Dva příběhy o infertilitě
- Jak maminka neuhlídala Štěpánku s anorexií
- Mentální anorektik

- Mentální anorexie jako výsledek působení dlouhodobějšího stresu
- Náladová anorektička a její rodina
- Naše malá válka – hubnutí
- Ortorexie
- Vdaná paní a anorexie
- Chtěla říct rodičům, že tu také je

I z názvů příběhů je patrné, jak rozdílné jsou tyto příběhy. Nebýt stereotypu v myšlení, který mne vedl k automatickému označování příběhu diagnostickou jednotkou a následnému zařazování do kategorie „poruchy příjmu potravy", zařazovala bych ty příběhy jinam. V mnohých z nich je totiž výraznějším tématem problematika jiná než problematika jídla (např. Chtěla říct rodičům, že tu také je, Mentální anorexie jako výsledek působení dlouhodobějšího stresu).

3.5 Závěr z první výzkumné analýzy

První analýza mne přivedla k jednoznačnému závěru. Chyba není ve špatně zvolených kategoriích. Mnohé z nich jsou zvolené dobře a budou použity v další analýze. Chyba je v tom, že jsem příběhy zařazovala do jediné kategorie. V dalším kole analýzy bude třeba zařazovat každý příběh vždy do několika kategorií, protože každý je tvořen více tématy. Nabídku kategorií bude nutno rozšířit. Kategorie „různé", do které jsem zařadila 10% příběhů, bude bohatým zdrojem nových kategorií. Při další práci pak tyto základní kategorie bude potřeba seskupit do vyšších, zastřešujících, kategorií.

4 Závěry pilotního výzkumu pro medicínu

Výzkum je na svém úplném začátku. Už teď mi ale přinesl zajímavá zjištění týkající se předmětu výzkumu – komplexní medicíny.

4.1 Poruchy příjmu potravy jsou vážným problémem

Překvapilo mne, jak mnoho příběhů se týká již zmíněných poruch příjmu potravy. Z těch pravdivých to je 33 příběhů, tedy 13%. Protože jsou to často příběhy vlastní či z blízkého okolí, lze říci, že poruchy příjmu potravy nejsou pouze současným mediálním hitem, ale skutečně se vyskytujícím vážným problémem.

4.2 Poškození pacientů

Poměrně častým a závažným problémem je označování tělesných symptomů za psychosomatické, tedy související s nějakou psychickou disharmonií, a posílání pacienta za

psychologem či psychiatrem. V mnoha případech to znamená zanedbání potřebné léčby a následky mohou být až fatální. Příběhů zařazených do kategorie „nesprávné označení nemoci jako psychosomatické“ mám 13, což je 5,3 procenta ze všech pravdivých. Zanedbanou nemocí je v nich i nemoc psychická – deprese. Místo dalšího vysvětlování nabízím názvy těch příběhů, považuji to za dostatečné memento:

- Přehlédnuté vředy na dvanácterníku
- Bolesti hlavy a nádor na mozku
- Bolesti v břiše a návrh psychofarmak
- Dva příběhy – pacienti s nádory
- Hypotenze nebo šikana?
- Migréna nebo nádor
- Nádor na mozku u chlapečka
- Porucha tvorby mozkomíšního moku
- Psychosomatika nebo zánět ledvin
- Cysta na hypofýze
- Simulace nebo trombofilie
- Špatný přísun inzulinu a nařčení z hypochondrie
- Skok pod vlak – zanedbaná psychóza

4.3 Přínos nebo slepá ulička?

Třetím závěrem je uvědomění si, jak strašně rozsáhlá a rozličná je oblast, kterou se zabývám a pokouším nějak uchopit. Už jen počet příběhů, které se mi zatím nepodařilo zařadit do nějaké z docela velkého množství navržených kategorií! Možná bude třeba udělat co příběh, to další zvláštní kategorie. Nemohu si pak nepoložit otázku, zda se svou snahou toto téma nějak strukturovat, aby bylo možné „komplexní přístup“ nějak učit, nedostávám do situace, které jsem se rozhodně chtěla vyhnout, protože ji považuji za špatnou. Tedy po vzoru klasiků psychosomatiky do označování některých nemocí či symptomů za ty s větším podílem psychosociální problematiky a ty ostatní za pouze somatické...

Literatura

Alexander, F. (1950). *Psychosomatic Medicine*. London: Norton.
Baštecký, J., Šavlík, J., Šimek, J. (1993). *Psychosomatická medicína*. Praha: Grada Avicenum.
Danzer, G. (2001). *Psychosomatika.* Praha: Portál.
Heřt, J. a kol. (1995). *Alternativní medicína*. Praha: Avicenum.
Hnízdil, J., Šavlík, J., Beránková, B. (2005). *Bolesti zad. Mýty a realita*. Praha: Triton.
Kebza, V. (2005). *Psychosociální determinanty zdraví*. Praha: Academia
Komárek, S. (2005). *Spasení těla. Moc, nemoc a psychosomatika*. Praha: Mladá fronta.
Konečná, H. (2006). *On the Quest for a Child*. Praha: Triton.

Michel, G.F., Mooreová, C.L. (1999). *Psychobiologie. Biologické základy vývoje chování*. Praha: Portál.
Miovský, M. (2005). *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada
Poněšický, J. (2002). *Psychosomatika pro lékaře, psychoterapeuty i laiky*. Praha: Triton.
Schreiber, V. (2000). *Medicína na přelomu tisíciletí*. Praha: Academia.
Strauss, A., Corbinová, J. (1999). *Základy kvalitativního výzkumu – postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Boskovice: Albert.
Trapková, L., Chvála, V. (2004). *Rodinná terapie psychosomatických poruch*. Praha: Portál.
Vymětal, J.(2003): *Lékařská psychologie*. Praha: Portál.

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA
PSYCHOLOGICA 37 – 2007 SUPPLEMENTUM

SEVERAL QUALIFICATIONS TO DIVORCE: A QUALITATIVE APPROACH

Monika Kornaszewska-Polak
Institute of Psychology, University of Silesia, Poland

Abstract:

Separation, parting or divorce is generally presumed as the best solution for many marital problems. The review of international clinical and psycho-sociological research on divorce proves that the institution of divorce is the simplest answer for most kinds of disagreement between couples. Additionally, contemporary culture puts no pressure on durability of marriage and shows that children increasingly pose no impediment to divorce. Many of the external reasons of divorce such as financial problems can be easily weaken, but the internal ones as the lack of character adjustment can not be solved comparably. As evidence an intergenerational transmission analysis shows that some defective behavioral patterns bloc the possibility of personal development and can disable personal delivering from the cycle of divorce.

Key words:

family, divorce, intergenerational transmission, transgression

1 The divorce situation in contemporary world

Contemporary family seriously depends on contemporary culture which puts no pressure on durability of marriage and family. The family as an institution gradually has grown weaker: it carries out fewer of its traditional social functions that have been transferred to other institutions, especially the state. The most important social consequence of this family picture is low family stability. Family members become more autonomous and

less bound as a group. Separation, parting or divorce is generally presumed as the best solution for many marital problems. Additionally, children increasingly pose no impediment to divorce.

As a group, children from "broken" families significantly differ in lifespan from two-parent family children. They suffer different kinds of anxiety, experience chronic physical pains and continuous tiredness, feel guilty and lack of self confidence far more often then children from intact families. Very often they soothe their pain by taking drugs and alcohol. Thus, many serious psychiatric consequences emerge. The results of Duncan Timms research in Sweden showed that the experience of family disruption involving parental separation or divorce has negative effects on later mental health of their offspring (Popenoe, 1992). Boys born to divorced women, living with a cohabiting couple in mid-childhood, at the age of 17 (late adolescence) have a particularly high rate of behavioral disorders.

The cultural background of divorce in different Western nations shows that certain divorce policy leads to certain social consequences. In the United States the crisis of family was a consequence of the life style spread out by Sexual Revolution of 1968. In Sweden, due to relative high economic security many people have chosen cohabitation and never get married. The results of psychological research prove that the children with cohabiting parents face about three times greater risk that their parents will eventually separate then the children with married parents.

In German situation, the main difference is that the typical single parent family had been a consequence not of divorce, but of the death of the husband in the World War II. In Poland and other post-communist countries as Czech Republic, communism destroyed the authority of family by civil marriages and easy access to a quick divorce. This situation led to the negligence of young generation and creation of more fragile societies.

2 Several qualifications to divorce

A family passes from generation to generation specific spiritual inheritance such as different patterns of behavior, which help in adjustment to a changing environment. This intergenerational transmission can be both adaptive and disruptive and lead to the high or low personal well-being. One of the most disruptive patterns transmitted by generations is the family inheritance of divorce.

2.1 Qualifications to divorce

We can generally divide several reasons, which emerge in the process of divorce crisis, into external and internal factors. Further division of internal reasons of divorce shows such invariable factors as personality features or variable (habitual) factors as patterns of behavior. The divorce reasons very often have subjective character, for example the way

of treating a personal success or failure, but the spouses in divorce conflict attach them an objective importance, so that they became formal (juridical) qualifications.

External factors	Internal factors	
Caused by situations	**Personality features**	**Models of behavior**
• alcohol overuse, • marital infidelity, • financial problems, • housing problems, • long-lasting absences at home	• lack of personality adjustment, • lack of personal communication, • conflicts with in-laws	• coping with problems, • successes or failures, • emotional intimacy or distance, • abuse

Table 1. The examples of external and internal reasons of divorce.

External, situational reasons of divorce, such as financial or housing problems, can be changed by attaching adequate effort and commitment to solve them, especially that marital partners produce them in the divorce situation. In a pre-divorce conflict both spouses often create artificial causes of their marital break-up in order to start a legislation process. In the contrary, the internal reasons of divorce, such as the lack of willingness in communication and understanding each other, are rather difficult to change. It is possible, for example, when an external expert (mediator) is taking part in solving marital conflicts (Przybyła-Basista, 2006).

Nevertheless, the established patterns of spouses' behavior seem to be the most difficult aspects of divorce. These patterns of behavior transmitted from divorcing parents to their children and later on duplicated by the children in their own marital relationships are impossible to be eradicated for the sake of their habitual and sometimes automatic character.

2.2 The hypothesis of divorce pattern transmission

Intergenerational transmission of different behavioral patterns is a natural fact creating the identity of a family. Paradoxically, one of such behavioral pattern is the transmission of divorce behaviors, which destroys family's identity leading to its break-up. We can consider the nature of this paradoxical transmission. The finding of Wolfinger (1999) is consistent with Amato's (1996) argument that the etiology of the intergenerational transmission of divorce is psychological and not mediated by socioeconomic well-being or any other external variables.

International research concerning the social transmission of divorce showed that it is much more likely that the marriage will end in divorce, if at least one marital partner comes from a family of divorce. Diekmann stands: "For marriage duration of 20 years the

probability of divorce for children whose parents were divorced is approximately twice that for children from two-parent families" (Diekmann, Engelhardt, 1999, p. 787).

Statistical analysis of Western population using General Social Surveys and experimental data showed important results of family divorce transmission for the period of 20 years (approximately 1970–1990):

Author of research	**Variable**	**Results**
Allen, Stoltenberg, Rosko, 1990	**marital behavior**	Adolescents from divorced families view the family as less cohesive and less socially desirable, so it is less likely they will marry.
Wolfinger, 1999*	**marital satisfaction**	The adult children of divorce more often report low marital satisfaction.
	education	The transmission of divorce was not attenuated by controls on respondent's education or occupational prestige.
Diekmann, Engelhardt, 1999*	**faith**	The divorce risk for Catholic marriages is up to 40 % lower than that for non-Catholic couples.
	fertility rate	Respondents from divorced families have generally fewer children.
Corak, 2001	**marital durability**	Children whose parents divorced are more likely to suffer separation or divorce.

* data from the General Social Surveys

Table 2. The results of research on family divorce transmission.

The results presented above show that the children of divorce as adults are less likely to get married, being married experience low levels of marital satisfaction, are less willing to have offspring and eventually are prone to separate or divorce in difficult marital conflicts. All these psychological aspects are involved in creating cognitive patterns which are transmitted as ways of thinking, individual judgments about reality, personal beliefs or taken attitudes within a family. The most adequate theory explaining the nature of intergenerational cognitive attitudes seems to be the theory of McLanahan and Bumpass.

McLanahan and Bumpass (1988) distinguished three main groups of contextual hypothesis of divorce pattern transmission:

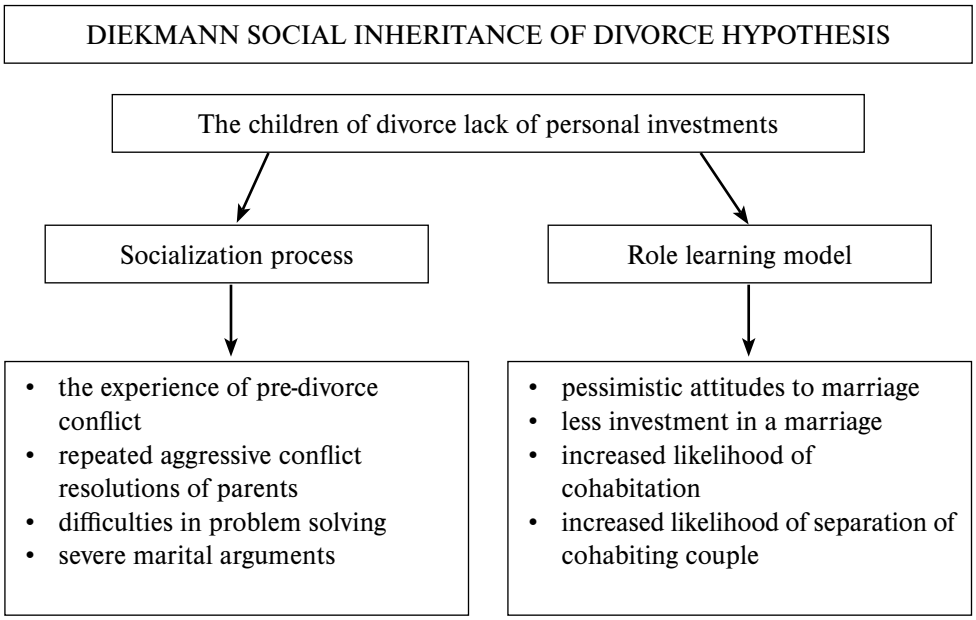
1. Stress hypothesis – parents' divorce provides a push factor that causes children to leave home prematurely to marry and assume adult roles.
2. Socialization hypothesis – variety of cause-and-effect relationships: the inheritance of attitudes against marriage and family, socio-psychological "learning from a model", reduced disciplining (lack of control) in families with single parents.

3. Economic deprivation hypothesis – emphasizes the economic results of a parental divorce: reduced standard of living and a push factor to departure from family home and early marriage.

One more transmission hypothesis turned out to be the most interesting and useful model for the present studies, partially explaining the transmission effect. Diekmann hypothesis and research concerning personal investments in the marriage suggest that the difference in personal investments in partnership of children of divorce depends on two processes (Diekmann, Engelhardt, 1999).

First process shows that in divorced families more pessimistic attitudes toward marriage are adopted through socialization training. This training would lead to less investment in a marriage partnership and an increased likelihood of cohabitation. Research has proved that cohabitors are more skeptical about marriage and more prone to divorce if they eventually marry (Brüderl, Diekmann, Engelhardt, 1999).

Second process points to the role-learning model which predicts distinct differences between children of divorced and intact families. Divorced parents as role models have communicated a more pessimistic vision of the family to their children. Children of divorce probably have experienced pre-divorce conflicts between their parents which ended with far more frequent and perhaps aggressive conflict resolutions than do other family types. As a result, the reduction of the children of divorce inclination to make heavy personal investments in a partnership caused more premarital cohabitation and fewer children among respondents. By all those factors, children of divorce are constrained from investing in marital partnerships and family bounds.

Graph 1. Diekmann' theory of social inheritance of divorce.

To sum up, national surveys as an analytic method showed a wide variety of qualifications to divorce. Nevertheless, it is not the amount of qualifications that allows us to point to the causes of particular divorce situation, but the quality of a properly chosen factor that helps to solve the individual problem. Portraying the wide context of family bounds, the Genogram qualitative method seems to be a very useful psychological tool to examine family patterns of behavior.

3 Quantitative and qualitative research – comparison

Many researchers claim that qualitative research cannot be used for international studies, at least for the international comparisons. Americans, Swedes or Germans use multivariable surveys for sociological investigations. All these research result more in general conclusions and in drawing a wide context of social trends in human behavior, than in setting forth the adequate reasons of a particular situation.

As an example, the comparison of two results of research carried out with American General Social Survey will be shown. Using data from single cross section McLanahan and Bumpass (1988) found that the rate of divorce transmission did not vary for respondents from different birth cohorts. In the contrary, Wolfinger research effects offer a strong test for change in divorce transmission. He used General Social Surveys in the period from 1973 till 1996, to examine trends in the intergenerational transmission of divorce. For 1973, the equation yields a ratio of 2.72. By 1996, this ratio has declined to 1.49 – a dramatic decrease in the intergenerational transmission of divorce over the last 20 years.

Unfortunately, presented results probably missed the point. One important variable was not taken into consideration. In order to divorce one must first marry, and that is what Americans and many others Western societies have not been doing. As we can see, measuring the extent of family dissolution by using only the divorce rate is of limited utility (Popenoe, 1988). Furthermore, social surveys focus almost entirely on material measures of well-being and avoid the nub of the problem that is individual psychological factors, especially emotional dimensions.

The limited utility of multivariate quantitative research tools must be also emphasized especially when making intercultural comparisons with the United States research results (Popenoe, 1992). Most studies reporting the transmission hypothesis effects use North American data and thus, it is questionable, whether this transmission effect is confined to North American societies and whether the strength of the effect varies across other countries and cultures (Diekmann, Engelhardt, 1999).

Still, multivariate analysis can provide also an important benefit: they show differences in sociodemographic variables for the categories of family of origin. These variables can be used as further hypothesis about the validity of alternative transmission-effect explanations. Such an alternative explanation can be provided by mentioned earlier method – The Genogram.

4 Genogram as a qualitative method

The Genogram as a psychological research method is used to order the demographic data of a family, its emotional relations and the critical life events. The picture of a family tree, drawn in the Genogram, can be partially a projective method (as The Koch Tree Test) used for the diagnosis of people in the context of their family and social circumstances.

The Genogram shows:

- the ordered system of graphic signs and symbols;
- it collects information about the family, enable to understand the family atmosphere and capture its uniqueness: outlook, language, the type of relations of its members;
- it shows most psychological and cultural characteristics such as: illness in the family life, holidays and special occasions, family anxieties, personal addictions, subjective well-being or conflicts with law.

Family therapists claim that The Genogram shows many family patterns in approximately short time (de Barbaro, 1999). Thus, the method is a convenient ground to create the clinical hypothesis of a particular divorce problem connected to a family context. The social surveys showed a serious decrease in intergenerational transmission of divorce in last twenty years, but it was more a "cohabitation problem", than the lower level of divorce rate (Popenoe, 1988). This gap in scientific explanations can be filled up by such qualitative method as The Genogram. This method takes into consideration general rules established for the whole population and reduces these rules to facts and specificity of particular family divorce conflicts.

As an example, two family genograms are analyzed to show specific patterns transmitted from generation to generation. The genograms were created in particular situations and the patterns transmitted in the families were dependent on historical period, financial supplies of the family, but mostly on the strength of ego of significant family members.

4.1 The first family genogram

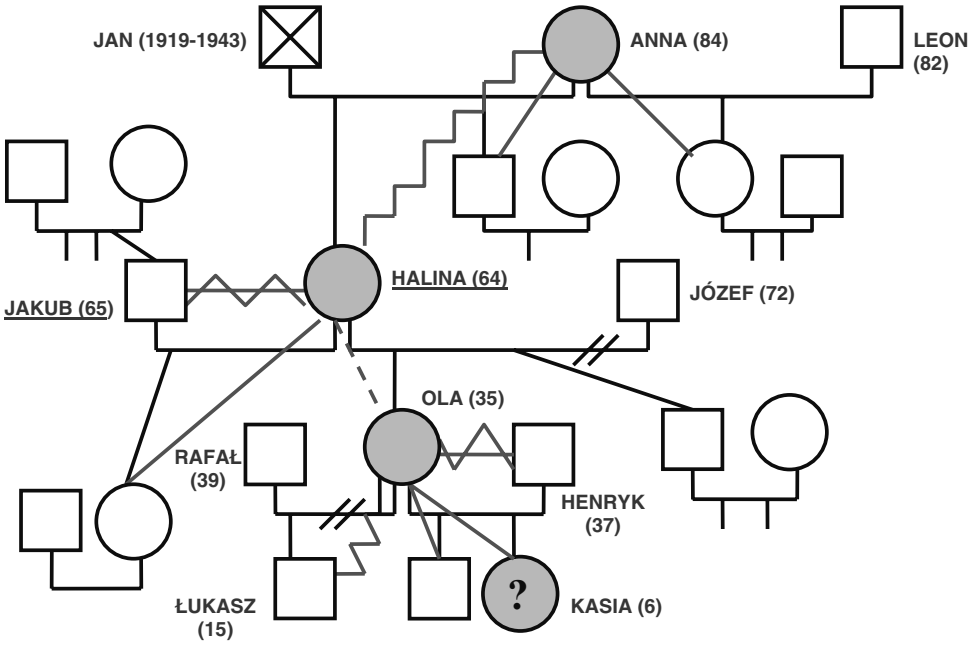
The first presented family is the four generation family of Halina (64) and Jakub (65), who have been a couple for 26 years. This family genogram is presented on Graph 2. The Halina's family of the origin seems to be a relatively happy family with stable bounds. Her mother Anna (84) widowed after the Second World War, having two financially dependent children, had to decide on a next marriage. Anna must have been very brave, strong and full of energy woman. Nevertheless, Anna had several serious conflicts with her oldest daughter Halina, and in the contrary had good relations with her younger children.

The former Halina's marriage broke up 29 years ago, because of alcoholism of her first husband Józef. In the previous marriage Halina had two children, Ola and Tadeusz. The current conflict of Halina and her husband Jakub is based on occupational problems; she has a paid work, but he is working only in the garden. Because the wife is a breadwinner,

the husband feels unhappy and unwanted. This conflict seems to be not very threatening for their marriage, because of spouses' long lasting experience in marriage problem solving. She has one daughter with the current husband, Jolanta. But Halina like her mother has not treated her children in the same way. She prefers her younger daughter Jolanta (25) more than the older one, Ola, with who she has ambivalent relations. Halina confessed that she felt relief after her daughter become independent and left family home.

Ola's family situation seems to be similar to her mother's. She decided to divorce with her first husband Rafał (39), with who she had one son Łukasz (15). That divorce decision was made probably because this couple was forced to marry, after the young girl got pregnant. Ola had been only 19 that time. After many conflicts Ola decided to finish her relationship with Rafał and found a new husband later on. Although, Ola has a strong positive relation with current husband, Henryk (37), she quarrels with him as well. Ola loves both her children conceived during her current marriage, but has troubles in relations with her first son, Łukasz.

Searching for patterns of intergenerational transmission in this family we can see the inheritance of strong, energetic women, each of them have three children and have to decide on divorce with first husband, despite the fact that Anna's first husband died. Halina and Ola have strong positive relationships with their current husbands, but there also are several conflicts with the spouses. Additionally, we can see similarities in relationship disorders between mothers and daughters (Anna – Halina, Halina – Ola) and

Graph 2. The four generation family of Halina and Jakub genogram.

also mother and son (Ola – Łukasz). Thus, the question is whether the intergenerational transmission of divorce will come to Ola's daughter, Kasia (because she is a girl) or it will come to Łukasz (his relationship with mother is bad).

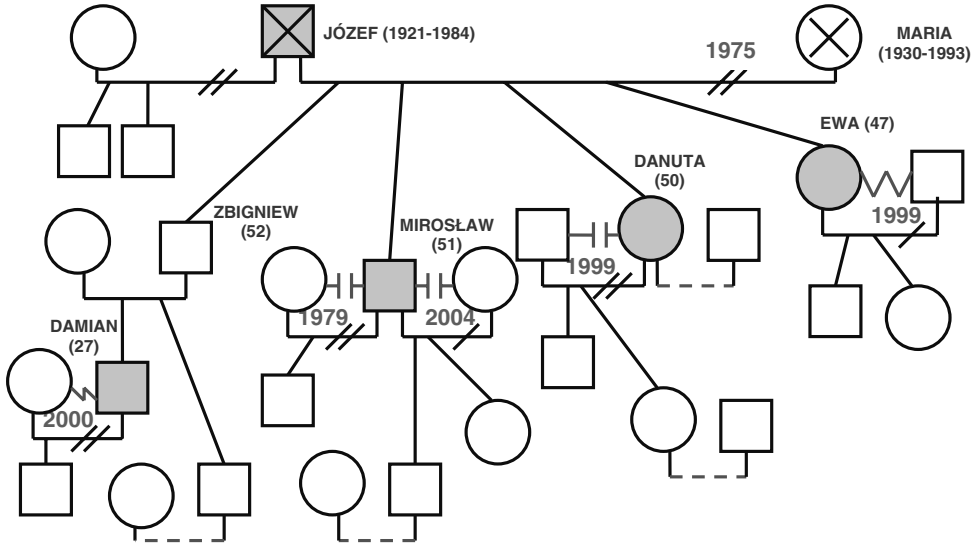
4.2 The second presented family genogram

The second presented family is the three generation family of Józef (63) and Maria (63), who were a couple for about 25 years and now are both dead. The second family genogram is presented on Graph 3. Józef was a miner and died of coronary attack and Maria was a governess in Soviet Union and died of cancer. The personality of husband, Józef, is very important for this intergenerational patterns transmission. Józef was always emotionally instable, did not manage with his problems, and willingly used alcohol and abuse in problematical situations. Before he married Maria, he had been married to his first wife, Genowefa, with who he had two sons. The divorce of Józef and Maria was caused by the husband's alcoholism and physical and psychological abuse. The additional reason of this divorce was the problem of extreme poverty. Maria decided to stay with her husband for several years, although she did not love him anymore, because she did not have any financial resources for herself and her four children. When the situation was financially stable for the family, Maria decided that there was a good time to separate from her husband.

All the children of Józef and Maria experienced the intergenerational transmission of divorce pattern. Their second son, Mirosław (51) divorced with his first wife Jolanta, because of lack of personality adjustment, frequent marital rows and mutual physical abuse. Mirosław also separated with his second wife Anna, because Mirosław's overuse of alcohol and physical abuse towards his second family. The third child of Józef nad Maria, Danuta (50), also decided for divorce with her husband Longin, because of his overuse of alcohol and psychological abuse towards Danuta. She had managed to find a new partner before her divorce with first husband took place.

The fourth child, Ewa (47) is in separation with her husband Marek and they decided to live together till the time their children finish study courses and live on their own. So that the last coupe is together only for their children good, but decision about divorce has been already made. The first son did not decided to divorce with his wife, but his son, Damian (27) divorced with his wife Magdalena. That divorce was caused by necessity of getting marriage by two young adults who were not ready for long-lasting relationships. Also Magdalena was pregnant in the age of 19, so this relationship was not up to reality demands.

The main pattern of intergenerational transmission in this family is the pattern of impulsive husbands (Józef, Mirosław) who could not manage with their problems with adaptive ways of coping but use destructive ways as overuse of alcohol or physical and psychological abuse. Another intergenerational transmission in this family is the inheritance of tough, hard-working women – Maria, Danuta, Ewa – who, in spite of difficult

Graph 3. The three generation family of Anna and Józef genogram.

existence conditions, decided of divorce and life on their own with children. We can also see a slight tendency in cohabitation among young generation that can be the consequence of instable family patterns inherited from their parents and grandparents.

5 Conclusion: Further perspective of the intergenerational transmission

The main question that was raised with regard to The Genogram method was: Whether qualitative research can effectively disclose the reasons for divorce and help in transgression of intergenerational transmission of divorce in behavioral patterns? In most cases this method discloses the hidden behavioral mechanisms and the results of particular genogram can be used for the proper assessment of spouses' attitudes in divorce conflict (de Barbaro, 1999). The Genogram method including family members' interviews precisely analyze the context of family relations, in which defective patterns of reactions were created. These behavioral patterns are based on deeply-rooted beliefs transmitted from generation to generation.

Permanent socio-cultural beliefs of divorcing spouses, concerning such values as truth or justice decide about the choice of juridical process (Przybyła-Basista, 2006). The spouses in most cases want to gain a just sentence, not to make a compromise by resignation of their rights and privileges during pre-divorce mediations. This compromise requires the difficult personal decision of transgression of personal beliefs and gaining another perspective such as: partner's point of view, objective point of view, children well-being

or minimization of financial loss. This transgression can be made if only the intergenerational transmission of family picture was more positive than negative. Otherwise, the defective behavioral pattern will push the spouse in the cycle of divorce and split the family life leaving its members in a total lost.

In conclusion, it is very important to underline that the number of divorced families increases with time, as well as the consequences of this fact experienced by the members of families. One of the most important consequences is intergenerational transmission of behavioral patterns that causes lack of investment in marital relationships by the children of divorce. Presented quantitative research showed valuable social trends in family life style, but qualitative research provided particular psychological characteristics of a family in the form of behavioral patterns and intergenerational beliefs. The Genogram as a qualitative method seems to disclose effectively the reasons for divorce and help spouses in understanding of intergenerational transmission of divorce behaviors within their families. Further exploration of this qualitative method can contribute to better understanding of spouses' attitudes and beliefs in divorce conflict and help in their transgression of mutual aversion and prejudices.

Literature:

Allen, S. F., Stoltenberg, C. D., Rosko, C. K. (1990, September). Perceived Psychological Separation of Older Adolescents and Young Adults From Their Parents: A Comparison of Divorced Versus Intact Families. *Journal of Counseling and Development*, 69, 1, 57–61.

Amato, P. R. (1996). Explaining the Intergenerational Transmission of Divorce. *Journal of Marriage and the Family*, 58, 628–640.

Brüderl, J., Diekmann, A., Engelhardt, H. (1999). *Premarital Cohabitation and Marital Stability in West Germany. Institute of Sociology.* University of Mannheim, Mannheim, Germany. Unpublished manuscript.

Corak, M. (2001, July). Death and Divorce: The Long-Term Consequences of Parental Loss on Adolescents. *Journal of Labor Economics*, 19, 3, 682–716.

de Barbaro, B. (Ed.). (1999). *Wprowadzenie do systemowego rozumienia rodziny.* Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellonskiego.

Diekmann, A., Engelhardt, H. (1999, December). The social inheritance of divorce: Effects of parent's family type in postwar Germany. *American Sociological Review,* 64, 6, 783–794.

McLanahan, S. S., Bumpass, L. L. (1988). Intergenerational Consequences of Family Disruption. *American Journal of Sociology*, 94, 130–152.

Popenoe, D. (1992). Thriving Families in the Swedish Welfare State; Family Decline: A Rejoinder. *Public Interest*, 109; 114–118.

Popenoe, D. (1988). *Disturbing the Nest, Family Change and Decline in Modern Societies.*
New York: Aldine de Gruyter.

Przybyła-Basista, H. (2006). *Mediacje rodzinne w konflikcie rozwodowym.* Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Wolfinger, N. H. (1999, August). Trends in the intergenerational transmission of divorce. *Demography*, 36, 3, 415–421.

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA
PSYCHOLOGICA 37 – 2007 SUPPLEMENTUM

NARATIVNÍ ANALÝZA ŽIVOTNÍCH PŘÍBĚHŮ ŽEN TRPÍCÍCH AGORAFOBIÍ

Magdalena Koťová
FFUK Praha, doktorské studium oboru klinická psychologie
Vojenský rehabilitační ústav, Slapy nad Vltavou

Abstrakt:

V referátu se autorka pokusila zachytit živou, jedinečnou a subjektivní zkušenost žen trpících agorafobií. V analýze životních příběhů se zaměřila na způsoby jejich narativní strukturace a analyzovala vybrané „aspekty ztvárnění života". Mezi ně patří: životní témata, ztvárnění jednání, zápletky, osobní hodnoty a přesvědčení, obrazy sebe sama a druhých, reflexe a hledisko. Zvolená metoda analýzy dat umožnila interpretovat příběhy v jejich jedinečnosti a zároveň bylo možné zachytit i společné vzorce a témata, která se v životě respondentek opakovala. S využitím narativní analýzy životních příběhů se autorka rovněž pokusila odpovědět na otázku, jaké mohou být příčiny onemocnění agorafobií u žen. V textu jsou uvedeny vybrané výňatky z interpretací jejich životních příběhů.

Klíčová slova:

Agorafobie, Životní příběh, Narativní analýza, Ženy

Několik slov úvodem…

Agorafobie, stručně řečeno strach z prázdných či naopak i ze zalidněných prostor, je nemocí velice specifickou, a to z toho důvodu, že jde o syndrom, který je, i díky své symptomatologii, „spojnicí" mezi vnitřním světem člověka a mezi světem veřejným. Bytostně se týká vztahu člověka ke světu a tento vztah je vždy velice těžko uchopitelný a postižitelný. Uvedená skutečnost může být důvodem, proč dnes vedle sebe existuje mnoho různých

teorií agorafobie, nahlížejících na toto onemocnění z různých perspektiv – z pohledu psychoanalýzy, kognitivně-behaviorálních teorií, sociálního konstrukcionismu, genderových teorií a feminismu, poststrukturalismu či teorií umění. Architekti příčiny onemocnění agorafobií hledali například ve špatném plánování urbánních prostor, psychoanalytici ve vnitřních konfliktech pramenících z Oidipova komplexu, feminističtí teoretici a teoretičky v sociálních podmínkách života žen a ve vlivu konstruktu ženství a mateřství, sociologové v odporu ke vzrůstající materiální spotřebě.

Termín „agorafobie" je složen z řeckých slov AGORA (αγορά) a PHOBOS (φόβος). AGORA (αγορά), neboli tržiště, je doslovně místem, kde se lidé shromažďují. Agorafobie je nemocí velice rozšířenou a v odborné literatuře se uvádí, že je obtížně léčitelnou; její symptomy často přetrvávají mnoho let.

Následující text se opírá o výsledky výzkumu provedeného při přípravě textu diplomové práce. Je nutné podotknout, proč jsem se věnovala narativní analýze životních příběhů *žen* trpících tímto onemocněním. Výskyt symptomů agorafobie je v současně době z hlediska pohlaví výrazně nesymetrický. V odborné literatuře, americké i evropské, bývá zpravidla uváděno, že zhruba 80 % klientů, kteří trpí agorafobií a dostanou se do psychologické či psychiatrické péče, je ženského pohlaví; 60% těchto klientů jsou vdané ženy, 20% svobodné. Dalších 20 % tvoří muži.[1]

1 Teoretický výzkum

V rámci teoretického výzkumu jsem se zabývala otázkou, jaké mohou být příčiny onemocnění agorafobií u žen. Studovala jsem nejrůznější historické i současné teorie týkající se tohoto onemocnění, zkoumala jsem odlišné tematizace, které odrážely dobu svého vzniku a do velké míry i osobnost autorů. Za pozoruhodná pojetí agorafobie považuji zejména teorie urbanisty C. Sitteho, F. O. Westphala, S. Freuda, M. Balinta, R. D. Langa, W. Worringera či E. DaCosta Meyer.

2 Empirický výzkum

Psychologie nemá jediné univerzální všezahrnující výkladové schéma – tato skutečnost mimo jiné znamená i výzvu k neustálému hledání nových interpretačních možností, ke kladení smysluplných otázek a k hledání odpovědí na tyto otázky. Pro mnohé, i značně odlišné výklady, existuje dostatek více či méně podložených „důvodů". „Podloženost" důvodů je velice ošidný pojem. Co nám říká? Platí spíše nějaký důkaz vyvozený ze statistického šetření nebo je významnější tvrzení terapeuta, založené na osobní zkušenosti a na vztazích s klientem? Taková otázka je nesmyslná, neboť oba přístupy k verifikaci tvrzení mají svůj specifický smysl a platnost. Lze se domnívat, že výzkumné strategie či teoretické

[1] VYMĚTAL, J. et al. (2000) Uvedená procenta vypovídají podle J. Vymětala především o zahraniční populaci, dají se však použít i na populaci v ČR.

rámce, které si psychologové vybírají jako orientační rámec své práce, si volí nikoliv na základě důkazů, ale vlastního přesvědčení, dobře zvládnutých precedentů, svého vztahu ke světu, k druhým lidem a k sobě samému, na základě své „víry". Teorie používané pro popis světa odpovídají nějakým způsobem našemu založení či naladění. Mému založení vyhovuje naslouchání a čtení příběhů.

Při interpretaci vycházím z hermeneutické pozice, která říká, že příběh a život jsou smysluplné jen ve vzájemné interakci a jejím prostřednictvím. To mimo jiné znamená, že význam života je závislý na příbězích, které vytváříme, sdělujeme si je a naslouchámе jim, protože v řeči se nám nejen ukazují naše lidské možnosti, vztahy k fakticitě a k druhým lidem, k sobě k samému, ale i k bytí jako takovému.

V kvalitativním typu výzkumu jde v první řadě o zachycení každodennosti spolu s problematickými momenty a také významů, které svému vlastnímu životu a jednotlivým událostem jedinec dává. Jde o pokus porozumět obtížím klienta z kontextů jeho životního příběhu. Narativní analýzu životního příběhu jsem si zvolila také z toho důvodu, poněvadž pojímá příběh jako nejpřirozenější formu sdělování a vyjádření jedinečné lidské zkušenosti. Je zřejmé, že s textem vždy úzce souvisí kontext, což v důsledku znamená, že příběh nemůže být čten mimo vnější sociokulturní rámec, který do interpretace vstupuje a měl by být výzkumníkem adekvátně reflektován. Porozumění životnímu příběhu v širších sociálních souvislostech je podle mého názoru pro výzkum onemocnění agorafobií klíčové. Ukazuje se, že onemocnění agorafobií úzce souvisí mimo jiné s životními a sociálními podmínkami jedince, s výchovou v rodině, s rolemi, které ženy přejímají a pravděpodobně i s tzv. tradiční formou manželských a rodinných svazků.

2.1 Vzorek respondentek a metoda analýzy dat

V rámci výzkumu jsem hovořila s pěti ženami, které byly toho času hospitalizovány v psychiatrických léčebnách. Rozhovory jsem nahrávala, přepisovala a poté opakovaně četla. Respondentky jsem vždy požádala, aby mi vyprávěly svůj životní příběh. Ke zpracování příběhů jsem si vyžádala písemný souhlas. Veškeré identifikační údaje týkající se respondentek jsou změněny. Z důvodů omezeného rozsahu příspěvku uvádím shrnutí životních příběhů pouze dvou žen.

Pro analýzu dat v podobě životního příběhu a odpovědí na doplňující otázky jsem se rozhodla na základě četby textů D. P. McAdamse použít tzv. kategoriálně-formální narativní analýzu. Jde o metodu, která umožňuje nahlédnout na způsoby narativní strukturace textu. Pomocí tohoto přístupu jsem analyzovala vybrané „aspekty ztvárnění života". Mezi ně patří:

- životní témata,
- zápletky,
- hodnoty a přesvědčení,
- obrazy sebe a druhých,

- reflexe a hledisko,
- ztvárnění jednání.

2.2 Ztvárnění jednání, míra aktérství

Ztvárnění vlastního života vyprávěním příběhu vypovídá o řádu jednání. *„Rozvrhnout sám sebe v životě znamená rozvrhnout se jako jednající (popřípadě i „nejednající") postava."*[2] Při čtení a následné analýze vyprávění respondentek jsem se zaměřila zejména na ztvárnění jednání, na způsoby a míru tzv. aktérství. Zajímalo mne, zda jsou ženy trpící agorafobií aktivními „tvůrkyněmi" svého života, či zda se nechají, obrazně řečeno, „vláčet osudem".

Zaměřila jsem se též na to, jak se rozhodovaly a rozhodují; tedy jaké ve svém životě učinily volby a jaká rozhodnutí naopak neučinily. V rámci výzkumu bylo důležité zjistit, jak byly tyto ženy vychovávány – zda tzv. k poslušnosti, zda přivykly tomu, že svůj život podřizují přáním ostatních, nebo zda byly vychovávány k získání vnitřní svobody, jistoty a schopnosti vycházet ze svých vlastních potřeb, záměrů a přání.

2.3 Životní témata

V životních příbězích lidí lze většinou vysledovat určitá témata, leitmotivy, které procházejí jako červená nit celým vyprávěním a do velké míry určují jeho podobu a vypovídají o tom, oč se v životě jedná. Může jít o potíže, se kterými se lidé, „hrdinové vyprávění", potýkají, či o setkávání s lidmi, podobu vztahů, o hodnoty a také o to, jak do života zasahují například tzv. velké dějiny. Životní témata mimo jiné utvářejí i celkové směřování života, které lze určit i ze způsobu a obsahu vyprávění.

2.4 Zápletky

Zápletky, podobně jako životní témata, ukazují na případné potíže hrdinů příběhu a na způsoby jejich uchopení, vyrovnání se s nimi a na jejich překonávání. Zápletka, která mne vzhledem k zaměření výzkumu primárně zajímala, byl rozvoj nemoci, to, jak ji respondentky chápaly, v čem spatřovaly její příčiny a jak se s ní vyrovnávaly a vyrovnávají. Zápletka je v příběhu tím, co dává událostem a jednání hrdinů určitou souvislost a směřování. Onemocnění má v životě člověka nějaký význam, jde o završující vyústění určité situace. Zajímalo mne, jaké souvislosti existují mezi každodenními zápletkami v životě respondentek se „zápletkou agorafobie". V jaké životní situaci ženy onemocněly a z jakého důvodu zrovna agorafobií. Obvykle je základem zápletky určitý typ životního směřování. Zajímalo mne, zda lze při pohledu na životní příběh respondentek nahlédnout, že z určitých důvodů bylo vyústění do nemoci „logické".

[2] CHRZ, V. (2003a)

Zápletka je v příběhu tím, co posunuje děj dál. Z tohoto hlediska lze na nemoc pohlížet jako na specifickou zápletku. Zdárné vyřešení zápletky – vyléčení se z nemoci – může být krokem, který je nutno učinit, aby životní příběh mohl *smysluplně* pokračovat. Zkoušky a strádání hrdinů příběhů mají hluboký smysl v tom, že jsou *zastávkami* na cestě, během kterých se hlavní aktér musí naučit něco podstatného, něco, co bude v budoucnu potřebovat.

Agorafobie je skutečně „zastavením se" na cestě, znehybněním. Je omezením možnosti pohybovat se ve vnějším světě, chodit, jednat, pracovat. Toto omezení přístupu do vnějšího světa „se děje" z toho důvodu, že ve vnitřním světě nemocného je něco hluboce v nepořádku; chybí kompetence k tomu, pohybovat se dál a aktivně ztvárnit příběh až do konce. Z tohoto hlediska můžeme nahlížet na nemoc jako na výzvu, která říká, že je nutná změna.

Můžeme si ovšem položit otázku, zda agorafobie není jednáním, které si hrdina příběhu „volí" jako v dané chvíli jedinou možnou a nabízející se strategii zvládnutí svých životních zápletek. Nemoc má určitý smysl a funkci. Nejenom v tom, že nám dává například zprávu o tom, že něco děláme špatně a je nutno zastavit, zvolnit či změnit způsob života. Příznaky nemoci jsou také tím, co utváří, řídí či mění vztahy mezi lidmi. Z „pohledu" aktérek může jít při onemocnění agorafobií o způsob, jak odpovědět na životní výzvy a vyřešit situaci, se kterou si nevědí rady.

2.5 Hodnoty a přesvědčení

Za klíčovou otázku v životě člověka lze považovat otázku po jeho smyslu. Při analýze životního příběhu jsem se zaměřila na to, co je pro respondentky důležité, „oč v jejich životě běží", jaké jsou jejich hodnoty – a co považují za smysl hodný jejich úsilí. Otázky po hodnotách a smyslu, zakotvení vlastní existence, považuji za významné, neboť v onemocnění agorafobií je klíčovým pocitem úzkost. Pokud se zhroutí či neexistuje orientační rámec našeho života, pociťujeme prázdno. Chybění referenčních bodů se stává nesnesitelné a je právě tím, co úzkostné stavy vyvolává. Pokud si během života nevytvoříme vodítka či „referenční body" sami v sobě, žijeme neautentickou existenci, v níž se necháme řídit a ovlivňovat druhými; pak se také v okamžiku, kdy bychom měli převzít odpovědnější rozhodování o svém osudu, rozevře propast a s ní hrůza z možného, obavy ze svobody či z nutnosti volby – a ze zodpovědnosti, kterou s sebou nutnost volit přináší.

2.6 Obrazy sebe a druhých

Při analýze životních příběhů mne zajímalo, jak respondentky vidí a popisují samy sebe, jaký je jejich sebeobraz. Při sdělování životního příběhu dochází k tomu, že vyprávějící ztvárňuje sebe sama jako „postavu".

Při analýze obrazů druhých ve vyprávění životního příběhu šlo o to pochopit, jak respondentky vnímají zejména tzv. „důležité druhé" (important others) a jejich role. Pro

pochopení světa respondentek je důležité, jakým způsobem se s druhými lidmi setkávají, co od nich přijímají či co od nich naopak nedostávají.

2.7 Reflexe a hledisko

Ve vyprávění respondentek mne zajímal především způsob, jakým reflektují „vnější svět" – události, vztahy s lidmi a v neposlední řadě své onemocnění. S reflexí úzce souvisí i hledisko vypravěče příběhu. V souvislosti s hlediskem vypravěče příběhu jsem se zaměřila zejména na to, jak je příběh vyprávěn. Zda jde například o líčení sledu životních událostí či spíše o subjektivní pohled na ně, který nám napoví, jak je respondentky prožívaly či prožívají.

3 Shrnutí narativních analýz jednotlivých životních příběhů

Narativní analýza poukazuje na řadu odlišných horizontů, v nichž se mohou odehrávat životních příběhy nemocných agorafobií. Lze odhalit nejenom odlišné kontexty a akcenty, ale i některé společné problémy, zápletky, hodnotové orientace a vztahy k okolnímu světu. Přesto se zdá, že obraz vzniku onemocnění agorafobie a jejího průběhu je poměrně pestrý a je třeba velice citlivě a obezřetně zvažovat ty momenty, které jsou společné či mohou mít obecnější povahu. Zde upozorňuji na skutečnost, že uvedené analýzy životních příběhů je nutno chápat jako konstrukty. Navíc každá analýza naráží nejen na problém předporozumění či hermeneutického kruhu, ale i na to, co je zamlčené, zasuté, zapomenuté či vůbec neodhalené.

Metodologicky je zřejmé, že v případě snah o postižení příčin onemocnění agorafobií jde vždy o individuální příběh, který se jako takový vymyká zobecnění – neboť o jedinečném není v plném slova smyslu možné klasické vědecké poznání.

3.1 Ztvárnění jednání

Analogické zápletky a momenty v příbězích žen agorafobiček lze nalézat zejména tam, kde se ve vyprávění ukazuje ztvárnění jednání, míra aktérství. Aktérství je vždy nějakým způsobem „problematické". Problematické momenty lze pravděpodobně nalézt v jednání všech lidských bytostí – je tedy otázka, co spojuje způsob a míru aktérství respondentek. Nápadné se zdá, že v jejich jednání v nejrůznějších životních situacích chybí schopnost opírat se zejména o vlastní touhy a přání. Způsob rozvržení sebe sama jako jednající bytosti ve světě je vždy nějakým způsobem vázán na identitu člověka. Z uvedených příběhů by se mohlo zdát, že identita respondentek je nějakým podstatným způsobem „nejistá", není ani výrazná, ani silná. Je přirozené, že pokud necítíme jistotu sami v sobě, pokud naše já není referenčním bodem, svět můžeme vnímat jako ohrožující a reagovat na něj

úzkostí. Na příbězích, které respondentky vyprávěly, se v různých momentech ukazuje, že do jisté míry „mechanické“ plnění povinností v určitém okamžiku selže.

Absence vlastních přání a záměrů mohla být způsobena výchovou, v jejímž rámci byla v případě respondentek zřejmě akcentována poslušnost a jistá míra sebeobětování. Rodiče respondentek nepředali svým dcerám výraznější sebevědomí a schopnost uvědomit si, že jsou svobodnými bytostmi, které se života a svého aktérství nemusí bát, neboť ho lze naplnit smyslem (a nikoliv jen zaplnit povinnostmi).

S osobní identitou úzce souvisí i hledání a nalézání vlastního životního smyslu – věcí, o které stojí za to usilovat. Největší „podobnost“ vyprávěných příběhů spatřuji právě ve vztahu ke smyslu vlastního života, protože ve všech vyprávěních se ukázalo, že respondentky něco jako životní smysl výrazně postrádají. Domnívám se, že onemocnění agorafobií by v příbězích respondentek mohlo být spojeno právě s problémem identity, s absencí smyslu a jisté ne-samostatnosti.

4 Interpretace jednotlivých životních příběhů

4.1 Paní Simona

Při čtení příběhu nemocné agorafobií – paní Simony – jsem dospěla k závěru, že se v jejím životě neustále objevovaly situace a období, ve kterých byla tzv. „poslušná“, snažila se být vždy „ta dokonalá“ a splnit všechny povinnosti (které na ní byly kladeny), bez ohledu na to, zda se jí chtělo nebo ne, a bez ohledu na to, jak se přitom cítila. Je nutno poznamenat, že *poslušnost* v tomto smyslu lze interpretovat jako životní téma i jako způsob aktérství, neboť obě dvě kategorie se v životě nezbytně prolínají a úzce spolu souvisí. Téma poslušnosti v životním příběhu paní Simony bych nazvala „potřeba vždy dostát všem nárokům a povinnostem“.

Je možné se domnívat, že výchova paní Simony probíhala zřejmě v tom smyslu, že celý horizont možností, který svět nabízí, nebyl reflektován. Dítěti se tzv. „neotevíral celý svět“, ale bylo naopak vedeno k dodržování pravidel malého uzavřeného prostoru rodiny. Paní Simona byla vychovávána k poslušnosti, což znamená – k nesvobodě. Matka paní Simony své dceři zřejmě dokázala velice úspěšně „vnutit svou vůli“ a tím ji do značné míry zbavila vlastní „vůle“. Určitou poslušnost můžeme vysledovat i ve „fungování“ v práci, kde na sebe nechávala nakládat stále větší množství povinností a aktivit bez patřičné odměny. Podobně tomu bylo v situaci, kdy se za manželem odstěhovala do Brna, přestože chtěla žít ve svém rodném městě.

V celém životním příběhu chybí jakákoli zmínka o tom, co paní Simonu baví, co má ráda, jaké jsou její vlastní osobní zájmy. Byla zřejmě již záhy vedena k tomu, aby pasivně a poslušně plnila své povinnosti, což mohlo způsobit, že aktivně netvořila svůj vlastní svět zaplněný věcmi a lidmi, o které usiluje.

Podle J. Brunera bývá klíčovým momentem narativní konstrukce narušení obvyklého, řádného či očekávaného. Pro toto narušení řádu užívá autor termínu „potíž“ (trouble). Potíž příběh „pohání“ a činí ho hodným vyprávění. Dá se říci, že takovou potíží, zápletkou,

bylo v životě paní Simony onemocnění agorafobií. Domnívám se, že pohled na agorafobii jako na zápletku, ke které příběh po delší dobu směřoval, je užitečné spojit s transgeneračním pohledem na nemoc a její význam v rodině.

Vztahy v původní rodině paní Simony se výrazně zhoršily v době, kdy byla paní Simona v pubertě a její matka zřejmě nezastávala svou roli, ať už díky případné depresi po rozchodu, alkoholismu či díky onemocnění popisovanému jako zánět mozku. První symptomy počínajícího upadaní do agorafobie se u paní Simony objevily zhruba v době, kdy její vlastní děti dorůstaly do puberty a ona pracovala až dvanáct hodin denně, starala se o děti a chodila pětkrát týdně plavat. Pokud se v této souvislosti podíváme na agorafobii jako na možný způsob aktérství, může se zdát, že právě nemoc jí umožnila vyjádřit něco, co by sama za sebe nedokázala. Agorafobie je svého druhu zastavením se, vyloučením se z aktivit ve vnějším světe a u paní Simony došlo postupně i k tomu, že nebyla schopna starat se o rodinu ani sama o sebe. Je možné, že agorafobie byla vyjádřením skrytého přání konečně si odpočinout a pocitu, že je všeho moc a nedá se to zvládnout.

Je možné, že paní Simoně začala pomalu docházet neúnosnost a nezvládnutelnost celé situace a možná se rozhodovala, zda opustit stávající zaměstnání a najít si jiné. Vzhledem k její zodpovědnosti a pečlivosti ve vztahu k pracovním povinnostem bylo toto rozhodování pravděpodobně obtížné a agorafobické symptomy se z tohoto pohledu jeví jako něco, co jí umožnilo zůstat doma. Rozhodování o tom, zda se vzdát stávajícího zaměstnání či nikoliv, mohlo být též ztíženo vědomím původní motivace k tomu do práce nastoupit. Paní Simona začala hledat zaměstnání po mateřské dovolené, kdy si uvědomila, že již nezná nic jiného než svět péče o děti a o domácnost. Práce byla zřejmě jakousi možností změny a částečného útěku od stereotypu. Paní Simona však zvolila zaměstnání, ve kterém nenacházela žádné zalíbení. Z tohoto hlediska je zajímavé, že příznaky onemocnění, které člověka přinutí uzavřít se doma, nastaly v době, kdy se paní Simona jakoby ocitla v bludném kruhu – práce a současně péče o rodinu ji vyčerpávaly a zdá se logické, že situace vyústila tzv. „útěkem do nemoci“, kdy paní Simona nemohla chodit do zaměstnání ani se starat o rodinu.

Paní Simona onemocněla agorafobií v životním období, kdy podle E. H. Eriksona dochází k řešení otázky generativity versus stagnace. Člověk se v tomto období obrací více do sebe a začíná se zabývat smyslem svého konání, své existence. Může se zdát, že u paní Simony mohla být agorafobie útěkem před touto výzvou po odpovědném a svobodném hledání smyslu vlastní existence, po činnosti a cílech, které nejsou vázány na to, co očekávají, co si přejí či přikazují druzí lidé, ne ve smyslu „co bych měla“, ale „co bych chtěla“. Jinými slovy – onemocnění agorafobií mohlo být vyjádřením stagnace.

4.2 Slečna Lenka

Slečna Lenka se zřejmě ve třetím ročníku vysoké školy ocitla v bludném kruhu nároků, obvinění a pocitu nevděku. Pravděpodobně vnímala velký tlak, protože otci vadilo, že příznaky nemoci, které považoval za „vsugerované“, jí znemožňují navštěvovat školu.

Otec těžce nesl, že byla nucena přerušit studium a obviňoval ji, že jedná tak, aby mu komplikovala život. Zároveň ji tížilo vědomí, že rodiče za školu platí a ona je „nevděčná", protože oni se snaží pro ni hodně udělat.

Její aktérství v tomto bludném kruhu je do jisté míry paradoxní. Agorafobie je nemocí, která „způsobí", že nemůže navštěvovat školu, kterou si ani nepřála studovat. Otci může tedy „předložit" pádný důvod k tomu, že momentálně není schopná dostát jeho nárokům (ne že jim dostát nechce z jakési vlastní „zlovůle"); otec však pro tyto pádné důvody nemá nejmenší pochopení. Slečna Lenka se tedy snaží ze své nemoci vyléčit, aby „vyhověla" možné touze otce po „zdravých dětech". Terapie je však zdlouhavá a nepostupuje úplně snadno a můžeme se ptát, zda tato skutečnost není způsobena tím, co slečně Lence „zůstane", když se vyléčí. Jaký bude její zisk? Může se vrátit do školy, kterou nechce studovat; o jiných alternativách své budoucnosti nemá představu. Onemocnění agorafobií lze z této perspektivy nahlížet jako způsob řešení konfliktu mezi tím, jak alespoň částečně dostát nárokům otce a zároveň brát ohledy na vlastní přání a potřeby (i když tato přání se netýkají toho, co by slečna Lenka chtěla, ale spíše toho, co si nepřeje).

Je pochopitelné, že se u slečny Lenky objevuje strach ze svobody, ze svobodné volby, protože není „vlastníkem" uspokojivých vodítek, podle kterých se řídit. Žije neautentickou existenci řízenou představami druhých, jejímž jazykem je agorafobie.

V otázce budoucího povolání je pozoruhodné a zároveň vzhledem ke kontextu celého příběhu logické, že slečna Lenka má dvě, poměrně matné, představy o tom, co by chtěla dělat. Jednou z nich je zaměstnání, při kterém by mohla cestovat a druhou práce policistky, při které by měla uniformu, tedy nějakou zvnějšku přidělenou „tvář" a identitu. Pokud se na tyto možnosti podíváme metaforicky a nahlédneme je ve vztahu k otci (tento vztah ovlivňuje veškeré Lenčino jednání) vypovídají o dvou možnostech řešení hluboké osobnostní krize. V cestování, o kterém slečna Lenka uvádí, že je vzhledem k její nemoci nemožné, lze spatřovat představu úniku ze vztahu, odpoutání se. V práci policistky, tedy vykonávání stejné činnosti, kterou koná otec, lze nahlédnout jakési „splynutí" s ním, vyhovění jeho nárokům a představám a „proměnění se" se v člověka, který je mu velice podobný (už tím, že by ráda nosila uniformu[3], která slouží jako identifikační znak). Může jít samozřejmě o spekulaci, ale zdá se, že v úvahách slečny Lenky jsou nějakým způsobem „nevědomě" nastíněny možné varianty řešení její životní situace a zároveň i jisté vodítko pro terapii.

Namísto závěrů…

Doufám, že i ze stručných ukázek interpretací lze porozumět tomu, proč je metodologicky nosné nahlížet na onemocnění agorafobií jako na zápletku v životě člověka. Zápletce v příběhu vždy předchází tzv. expozice. V kontextu určitého onemocnění mohou být svého druhu expozicí vztahy člověka s druhými lidmi, osvojování si způsobu aktérství

[3] Téma uniformy se objevilo i v životním příběhu další respondentky. U ní mizely symptomy nemoci ve chvílích, kdy se pohybovala v uniformě, protože, jak říká, *„nešla sama za sebe"*.

či získávání hodnot a přesvědčení. Pokud vykládáme agorafobii jako zápletku, je možné, že se nám podaří pochopit její specifický smysl v příběhu. Z narativní analýzy životních příběhů se ukázalo, že onemocnění touto nemocí by bylo možné pojímat jako „nabízející se" (svým způsobem logické) řešení životních potíží či bezvýchodných situací. „Nabízející se" v tom smyslu, že agorafobie se svými specifickými symptomy je svého druhu způsobem aktérství, které člověka činí závislým na druhých a způsobí, že se čím dál tím více vzdává svobodného pohybu ve světě.

Zdá se zřejmé, že onemocnění agorafobií poskytuje vypravěčkám i jisté zisky – umožňuje jim vyřešit obtížnou životní situaci, ve které se jejich prostor teoreticky nekonečných možností zúžil na několik eventualit, z nichž ani jedna není plně přijatelná. A jelikož do velké míry postrádají smysluplnou představu budoucnosti, je pro ně těžké se symptomů zbavit, protože v momentě vyléčení se objevují důležité otázky – co jim zůstane? Jak budou jednat, když je aktérství tak obtížné? A také – o co se opřít?

V narativní analýze se ukázalo, že je zřejmě podstatné vždy se znovu a znovu tázat, jaký smysl má onemocnění agorafobií a co by jím mohlo být na symbolické rovině vyjádřeno. Domnívám se, že agorafobie by v tomto kontextu mohla být chápána jako „zastavení se na cestě životem", protože z nějakého důvodu není možné žít život stejným způsobem jako „před onemocněním". Z úvah o průběhu onemocnění nelze též vyloučit skutečnost, že agorafobie je nemocí, která tzv. „funguje v určitém systému", zejména v systému vztahů.

Seznam použité literatury:

Bruner, J. (1980). *Acts of Meaning*. Cambridge: Harvard University Press.

Bruner, J. (1986). *Actual Minds, Possible Words*. Cambridge: Harvard University Press.

Chrz, V. (2003a). Možnosti narativního přístupu k autobiografickému rozhovoru. *Bulletin PsÚ*, 9, 1, 21–57.

Vymětal, J. et al. (2000). *Speciální psychoterapie (Úzkost a strach)*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství – J. Kocourek.

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA
PSYCHOLOGICA 37 – 2007 SUPPLEMENTUM

VÝZKUM REAKCÍ NA NEZAMĚSTNANOST JAKO VÝCHODISKO ORIENTUJÍCÍ PORADENSKÝ PROCES

Alina Kubicová
Filozofická fakulta, Ostravská univerzita v Ostravě

Abstrakt:

Příspěvek prezentuje výsledky výzkumu realizovaného kvalitativní strategií zakotvené teorie. Analýza výpovědí dvanácti žen hledajících zaměstnání v Moravskoslezském kraji posloužila jako východisko orientující poradenský proces pro nezaměstnané. V příspěvku jsou nastíněna rovněž metodologická východiska zakotvené teorie, kterou autorka použila k analýze dat. Centrální kategorií výzkumu se staly strategie hledání zaměstnání, poukázaly na různorodost reakcí i potřeb žen v době nezaměstnanosti.

Klíčová slova:

zakotvená teorie, strategie hledání zaměstnání

1 Metodologická východiska výzkumu

Navzdory různým „firemním značkám“ v kvalitativním výzkumu, lze dle McLeoda (2001) hovořit o určité obecné metodě. Badatele, aplikujícího eklektický přístup v používání kvalitativních metod, označuje uvedený autor jako **„bricoleur“**[1] Bricoleur není schopen výsledek své práce dopředu naplánovat, jeho **bricolage** se během procesu tvoření objeví a někdy méně, někdy více překvapí i samotného autora. Tato metafora se mi v době před realizací mého výzkumu velmi líbila, zamlouvala se mi představa umělce tvořícího dílo, které je předem definované pouze v hrubých rysech. Nakonec jsem však tak odvážná

[1] Francouzské slovo bricoleur lze do češtiny přeložit jako všeuměl, který ke zhotovení svého díla používá nejrůznější nástroje.

nebyla, zvolila jsem pro svůj výzkum zakotvenou teorii, jednu z nejpoužívanějších metod v rámci kvalitativního přístupu.

Zakotvená teorie nespočívá, jak se domnívali někteří kritici Glaserovy a Straussovy metody, v prosté indukci. Zpracování dat zde probíhá na několika úrovních. **Konceptualizaci** a **kategorizaci** pojmů, která se provádí pomocí **otevřeného**, **axiálního** a **selektivního kódování,** doplňuje **konstantní porovnávání** a kladení otázek typu „co daný pojem znamená?", „co reprezentuje?". Pod vlivem pragmatismu Pearce se zejména Strauss snažil v zakotvené teorii spojit **indukci**, **dedukci** a **verifikaci**. Haig rozpracoval zakotvenou teorii dále do podoby **abduktivní metody**, pro svou práci používá označení „abductive explanatory inferentialism" (AEI). McLeod (2001) nachází indukci, dedukci a abdukci v zakotvené teorii v těchto fázích výzkumu:

- **indukce** – v průběhu otevřeného kódování,
- **dedukce** – přichází na řadu s konstantním porovnáváním a pořizováním vzorků vycházejících z teorie,
- **abdukce** – nastupuje ve fázi tvorby pojmů, nových hypotéz, s procesem „čekání" na objevení se nových významů.

O volbě zakotvené teorie rozhodla v mém výzkumu její metodická systematičnost, která se stala vítaným vodítkem a částečně i zárukou korektnosti výzkumu. Navíc, jako všechny kvalitativní metody nabízí zakotvená teorie možnost hypotézy tvořit a nikoliv je ověřovat, dává příležitost vidět svět očima druhých, pojmenovávat skutečnosti jejich slovy. Rozhodnutí pro zakotvenou teorii však bylo spojeno i s jistým problémem vyplývajícím ze skutečnosti, že ani mezi samotnými tvůrci této metody neexistoval jednotný názor v otázkách epistemiologických i metodologických (Babchuk, 1997). **Glaser,** zastávající extrémní kvalitativní paradigma, hájil názor, že svět respondentů se vynoří „sám" díky detailní pozornosti, vhledu. Hovořil o potřebném „postoji údivu" k událostem, které jsou předmětem výzkumu. Odmítal možnost předem připraveného předmětu výzkumu, ten se musí sám v průběhu bádání vynořit. Nesouhlasil se Straussem v otázce etapizace výzkumného procesu. Zdůrazňoval význam vhledu do kulturního rámce zkoumané sociální reality.

Strauss se místo toho více spoléhal na podrobný popis kulturního rámce a zdůrazňoval přesnost, signifikantnost, generalizaci a verifikaci. Druhý z dvojice zakladatelů uvedené metody spolu s Corbinovou skloubil kvalitativní výzkum s prvky hypoteticko-deduktivního paradigmatu, o čem svědčí požadavky na reliabilitu výzkumu, verifikaci závěrů, ale především velmi detailně popsaný metodický postup výzkumného procesu. Předmět výzkumu je z pohledu této dvojice autorů již obsažen ve výzkumné otázce a tudíž v určité, byť nedokonalé formě, je předem stanoven.

Již zmiňovaný **Haig**, hlásící se k vědeckému realismu, ve své rekonstrukci zakotvené teorie charakterizoval tuto metodu jako abduktivní. Klíčovou pro realizaci celého výzkumu vnímal selekci a formulaci výzkumného problému. Nesouhlasil s výše zmíněnými autory v názoru, že metoda a problém existují odděleně. Pro Haiga je zakotvená teorie především na problém zaměřenou metodou. Explicitní formulace předmětu zkoumání umožňuje přesně vymezit postup řešení.

Od roku 1967, kdy vyšla kniha „The Discovery of Grounded Theory" dvojice autorů **B. Glasera** a **A. Strausse,** došlo ke fragmentaci této metody, přičemž je možno rozlišit několik samostatných proudů. Kromě již uvedených přístupů rozpracovali vlastní model zakotvené teorie také L. Schatzman, B. A. Turner i D. Rennie (McLeod, 2001). Posledně uvedený autor se ve své práci pokusil rozšířit tuto metodologickou perspektivu o filosofický rozměr. Z pohledu Rennieho se v této metodě spojuje fenomenologie s hermeneutikou. Fenomenologický rys je možno zachytit v jisté pozvolnosti, která provází proces hledání významů v obdobích čekání na objevení (vynoření se) nové kategorie. Pro Rennieho je zakotvená teorie především metodou interpretační, jeho orientace proto míří více směrem k hermeneutice. Předností Rennieho zakotvené teorie je, že ne vždy srozumitelné postupy interpretace „tradiční" hermeneutické filosofie, přenesla do srozumitelnější podoby několika praktických kroků.

2 Výzkum strategií hledání zaměstnání

Cílem mého výzkumu bylo poznání reakcí jedinců na nezaměstnanost, jako východiska orientujícího poradenský proces. Vzhledem k použité metodě i specifickému časoprostoru, ve kterém byl výzkum realizován, nešlo o ověřování hypotéz a objektivizování zkušeností s nezaměstnaností. Pokusila jsem se zachytit nezaměstnanost jako sociální událost v lidském životě, zajímaly mě reakce jedinců na tuto událost, jejich prožívání i jednání. Platnost závěrů výzkumu má lokální charakter, stejně jako sociální realita, která determinuje vnitřní i vnější projevy bytí aktérů.

V přípravné fázi jsem realizovala 10 nestrukturovaných rozhovorů s pěti nezaměstnanými ženami a pěti nezaměstnanými muži. Soubor jsem posléze redukovala na skupinu nezaměstnaných žen. Kariéra žen měla vždy přerušovaný průběh. Ve scénáři sociálních rolí, které ženy hrají, je zakomponována zkušenost s opakovaným hledáním zaměstnání. Vlivem působení řady sociálních i ekonomických faktorů zaujímají ženy na trhu práce jinou pozici než muži. Navíc ženy tvoří větší část klientely veškerých typů poradenských služeb.

Skupinu respondentů tvořilo dvanáct žen z Moravskoslezského kraje. Všechny ženy byly osloveny během informační schůzky, kterou pořádal Úřad práce v Českém Těšíně pro nově evidované uchazeče o zaměstnání. Těchto schůzek jsem se během prvního pololetí roku 2002 účastnila a touto cestou se prvně kontaktovala s respondenty. Další setkání už probíhala na neutrální půdě, v kavárnách, ve dvou případech v domácnosti žen. Individuální rozhovor s každým respondentem trval kolem 45–60 minut. Informace byly získávány pomocí nestrukturovaných explaračních rozhovorů, které jsem se souhlasem účastnic výzkumu nahrávala na kazety. Rozsáhlý zvukový materiál byl následně převeden do písemné podoby. Cestou kódování (otevřeného, axiálního a selektivního) byla vytvořena kostra příběhu odhalujícího subjektivní postoje k práci, evaluace zkušeností s nezaměstnaností, přístupy k hledání nového zaměstnání.

Vzorek žen byl sledován během prvního půl roku jejich nezaměstnanosti. První rozhovor s každou z dvanácti žen proběhl krátce po jejich zaevidování na úřadu práce, dále byly tyto ženy sledovány ke konci šestiměsíční podpůrčí doby, přičemž opakovaný rozhovor byl realizován s osmi ženami, s ostatními byly pouze telefonicky zjištěny změny v otázce jejich zaměstnanosti či nezaměstnanosti. V tomto příspěvku jsou prezentovány výsledky jen prvního rozhovoru se všemi 12 ženami.

Věkové spektrum respondentek je široké, nejmladší účastnici bylo 21 let, nejstarší 57 let. Byly zjištěny tyto **kauzální podmínky nezaměstnanosti:**

- výpověď ze strany zaměstnavatele pro nadbytečnost,
- návrat z ciziny (jednalo se o dvě nejmladší respondentky),
- ukončení mateřské dovolené,
- výpověď ze strany nezaměstnané,
- rozvázání pracovního poměru dohodou,
- odebrání invalidního důchodu,
- návrat po 15 letech na trh práce (do doby registrace na ÚP byla tato žena v domácnosti).

Dlouhou dobu jsem se nemohla rozhodnout pro určení centrální kategorie. Uvažovala jsem o „prožívání nezaměstnanosti" a „zkušenosti s nezaměstnaností". První alternativa měla v sobě dynamický náboj, který je v tomto případě výhodou, dává možnost rozvinout děj příběhu kolem tohoto pojmu. Nakonec cestou selektivní analýzy se vynořila **„strategie hledání zaměstnání"** a tu jsem zvolila jako ústřední kategorii.

2.1 Dynamika strategií hledání zaměstnání

Každý jev má svou historii, proces během kterého se tvoří, mění a zaniká. Ne jinak je tomu i v případě strategií hledání zaměstnání. Rozhovory s nezaměstnanými ženami na začátku jejich evidence na úřadu práce nemohly postihnout víc než jen úvodní stadium konstruování strategií hledání zaměstnání. Centrální kategorie tohoto výzkumu nemá statický charakter, lze předpokládat, že v dalším období nezaměstnanosti se úvahy žen o kariérových cílech i cestách, vedoucích k jejich dosažení, budou měnit.

Okamžik, který bychom mohli označit jako začátek konstruování strategií hledání zaměstnání, není snadné určit. Ve výpovědích respondentek lze najít několik momentů, které k tomuto kroku vedly. Spouštěcími mechanismy byly:

- **ztráta** (hrozící i faktická ztráta zaměstnání),
- **nespokojenost** s dřívějším postavením (na trhu práce i mimo trh práce),
- **obava** z materiálního nedostatku,
- **potřeba** úspěchu a seberealizace v zaměstnání.

Strategie hledání zaměstnání nezahajuje nezaměstnanost, proto kauzální podmínky obou jevů nemusí být identické. V úzké interakci těchto dvou jevů platí, že kauzální podmínky jednoho determinují charakter druhého a obráceně.

Způsob, jakým nezaměstnané ženy přistupují k hledání nového zaměstnání, determinuje kromě **kauzálních podmínek i řada intervenujících faktorů**. Hlavními jsou věk, rodinný stav, postoj rodiny i širšího sociálního prostředí k události, kterou je nezaměstnanost, průměrná míra nezaměstnanosti (na regionálním i celostátním trhu práce), počet uchazečů o zaměstnání na jedno volné pracovní místo, dřívější praxe, kariérové aspirace, zdravotní stav, místo bydliště, finanční úspory, sociální dávky, osobní hodnoty, biografické události (osobní, rodinné tragédie).

Interakce kauzálních a intervenujících podmínek strategií hledání nového zaměstnání se odehrávají v určitém **kontextu**[2], který v případě nezaměstnaných žen tvoří **subjektivně vnímaný status**. Výzkum ukázal, jak negativně je v naší společnosti mezi ženami vnímán status nezaměstnaného, a to i přesto, že roste sociální akceptace argumentace přesouvající odpovědnost za nezaměstnanost z nezaměstnaných osob na ekonomický či politický vývoj. Z následujícího textu vyplývá tendence žen sebekategorizovat se jinak než-li „nezaměstnaná". Je zde naznačen i vztah mezi subjektivně připsaným statusem a strategií hledání zaměstnání.

Nezaměstnané ženy s nezletilými dětmi volí jako určující status **ženu v domácnosti**. Pokud ostatní členové rodiny vyjadřují podporu s touto identifikací a navíc ekonomická situace nevytváří větší problémy v zaběhnutém rytmu celé rodiny, na začátku nezaměstnanosti tyto ženy zaujímají při hledání zaměstnání více pasivní přístup.

Samoživitelky s malými dětmi rovněž odmítají přijmout status nezaměstnaného. Jejich zejména ekonomická situace je nutí reagovat na daný stav více aktivní strategií. Je zde patrný vliv přijímané odpovědnosti za sebe i děti. Kvůli dětem mají tyto ženy okruh vhodného zaměstnání zúžen. Hledání ideálního pracovního místa, které dovolí skloubit mateřskou i pracovní roli, se tak může stát příčinou prodlužující se nezaměstnanosti. Pravidlo více aktivního přístupu žen samostatně pečujících o děti při hledání nového zaměstnání neplatí ve všech případech. Skutečností, které mohou vést k pasivitě, bude jistě více. V souboru respondentek se nacházela v podskupině matek samoživitelek žena, jejíž pasivnější strategie hledání zaměstnání byla dána přetrvávajícími problémy s bývalým manželem, které v době výzkumu řešila soudně.

U dvou respondentek jsem použila pro označení statusu **„budoucí podnikatelka"** a **„nenezaměstnaná"**. V obou případech se jednalo o ženy mladé, rozvedené s nezletilými dětmi ve vlastní péči. Tím, čím se odlišovaly od ostatních, byla jejich jasná představa toho, co chtějí ve své kariéře dosáhnout i přesvědčení o vlastních pracovních kvalitách. Proaktivní jednání těchto žen je možné přičíst na vrub neúspěchu v manželstvích, která skončila rozvodem. Obě ženy se soustředily na budoucí seberealizaci v podnikání. K jejich aktivnímu přístupu je silně motivovala snaha nahradit dětem po materiální stránce prožité nelehké období. Obě zároveň nezaměstnanost vnímaly na jejím začátku jako přechodnou, krátkodobou událost.

---

[2] Kontext je dle Strausse a Corbinové (1999) možno charakterizovat jako soubor podmínek, za nichž jsou uplatňovány strategie jednání.

Nakolik společensky nežádoucí je status nezaměstnaného, ukazuje i tendence hodnotit jako přijatelnější status **příjemce invalidního důchodu** či **starobního důchodu.** Oproti nezaměstnanému má důchodce zajištěn stabilní příjem, při jehož stanovení se nezkoumá materiální situace jedince. Možnost úniku z nezaměstnanosti do důchodu (invalidního či starobního) dává ženám pocit určité svobody – nejsou závislé jen na pomoci ze strany úřadu práce. Kalkulace s důchodem ve skutečnosti zpomaluje tempo hledání zaměstnání.

Jedna z dvanácti účastnic výzkumu se identifikovala se statusem **absolventa**. Také pro tuto ženu, která se po pěti letech vrátila ze zahraničí, bylo přijatelnější akceptovat na trhu práce pozici jedince bez pracovních zkušeností před statusem nezaměstnaného. Výpověď této mladé ženy působila velmi ambivalentním dojmem. V manifestační strategii prezentovala velmi aktivní přístup, byla připravena na přestěhování se, zahájení studia, hledání zaměstnání na hlavní i vedlejší pracovní poměr. Její latentní strategie ostře kontrastoval s tímto pro veřejnost připraveným plánem, ve skutečnosti nezaměstnanost využívala jako období prázdnin.

Subjektivně vnímaný **status nezaměstnaného** byl mezi respondenty zaznamenán čtyřikrát. Podle míry akceptace tohoto postavení na trhu práce, lze tuto skupinu dále členit. Bezproblémové přijetí deklarovala pouze jedna mladá osoba žijící ve společné domácnosti s matkou, která této ženě poskytovala materiální i psychickou podporu. V jejím sociálním prostředí, zejména mezi vrstevníky, se nezaměstnanost stala, jak sama respondentka uvedla, samozřejmostí. Její strategie hledání zaměstnání byla v době těsně po zaevidování v registru ÚP pasivní. Tři ženy ve středním věku, které se definovaly jako nezaměstnané, prožívaly tuto skutečnost velmi negativně. Přes podobnost těchto tří žen v rovině sebekategorizace, jejich reakce na nezaměstnanost a strategie hledání nového zaměstnání byly různé.

Postup 44-leté svobodné ženy, která sama podala výpověď, lze označit jako velmi aktivní. V případě dvou dalších, které se ocitly v této situaci na základě výpovědi ze strany zaměstnavatele pro nadbytečnost, vzhledem k věku (49 let a 54 let), dlouholeté profesní identifikaci (v jednom případě 31-leté praxi u jednoho zaměstnavatele) i představám o celoživotním zaměstnání, lze hovořit o stavu šoku, který ovlivňuje způsob konstruování strategií hledání nového pracovního místa. V jejich strategiích převládala pasivita. Mnoho úsilí stála obě ženy snaha vyrovnat se s vývojem kariéry, najít ztracenou psychickou rovnováhu. Na začátku evidence na ÚP nebyly s to začít aktivně hledat nové zaměstnání.

2.2 Varianty strategií hledání zaměstnání

Výzkum ukázal, že ženy mají několik připravených verzí strategií hledání zaměstnání. Své úvahy o řešení nezaměstnanosti prezentují navenek v tzv. strategii **manifestační**. Jde o tu verzi, kterou sdělují na úřadě práce, zaměstnavateli, širšímu sociálnímu prostředí. Kromě ní existuje i vlastní plán, který nemusí být zcela v opozici k manifestačnímu, může se lišit například jen v časovém horizontu (*„začnu s hledáním až po prázdninách," „až potom, co se dám dohromady"*, většina počítá s šesti měsíční podpůrčí dobou na úřadu

práce, jako obdobím přípravy na skutečné hledání zaměstnání). Tuto druhou variantu strategie lze označit jako **latentní**.

Z výpovědí respondentů vyplynula další dvojice strategií hledání zaměstnání, kterou lze pojmenovat jako **hlavní** a **alternativní** plán. Hlavní strategie implementuje představy o zaměstnání, které nejvíce korespondují s očekáváními žen. Současně s tím, jak jsou nezaměstnaní konfrontováni s informacemi o trhu práce i prvními odmítavými reakcemi ze strany zaměstnavatelů, si část z nich tvoří alternativní postupy. Někdo hovoří o zadních vrátkách. Jde o plán, ve kterém se odráží jisté ústupky od preferované cesty. Některé nezaměstnané ženy mají připravenou hierarchii zaměstnání, ve kterých by se mohly uplatnit, přičemž na jednom pólu se nachází ideální, na druhém více reálná varianta.

Osoby vracející se po dlouhé době na trh práce se v otázce hlavní a alternativní strategie hledání zaměstnání odlišují od ostatních. V souboru respondentek se nacházely dvě ženy pokoušející se o návrat do zaměstnání po 14 a 15 letech. Skutečnost, že obě ženy poslední zaměstnání vykonávaly před rokem 1989, ve zcela jiném legislativním i hospodářském kontextu, vedla na počátku jejich evidence na ÚP k neschopnosti či nepřipravenosti vytvořit si více strategií hledání zaměstnání. Deklarovaný postoj „beru cokoliv" je známkou neschopnosti určit konkrétní oblast pracovní činnosti, která je zajímá. Podobný přístup je možné shledat u osob rezignujících, kdy jde o projev ústupku, který determinují obavy z hrozícího odchodu z trhu práce.

Strategie hledání zaměstnání jsou zároveň zrcadlem **aktivního** či **pasivního** přístupu k nezaměstnanosti. Výzkumem bylo zaznamenáno celé spektrum postupů, od vysoce aktivních až po vysoce pasivní. Z důvodu omezeného rozsahu tohoto příspěvku zde charakteristiku zjištěných strategií neuvádím.

3 Interpretace nezaměstnanosti

Zjištění strategií, kterými se klient sám pokouší najít zaměstnání, má v poradenství pro nezaměstnané význam. Pro volbu poradenského přístupu a technik práce poradce s nezaměstnaným samotné rozpoznání strategií nestačí. Důležitým ukazatelem stavu klienta je jeho interpretace nezaměstnanosti.

Postoj respondentek k nezaměstnanosti a způsob interpretace této události byl velmi diverzifikovaný. Samozřejmě je to dáno rozdílnými kauzálními i intervenujícími podmínkami nezaměstnanosti. V rozhovorech zaznělo široké spektrum názorů od velmi negativních až po neutrální. Opakovaně se ve výpovědích objevilo označení nezaměstnanosti jako události spojené se ztrátou. Ve dvou případech respondentky popisovaly čekání na výpověď. Mohlo by se zdát, že informace o chystaném propouštění zaměstnanců i bez časového určení odchodu ze zaměstnání, umožní lidem připravit se na tuto skutečnost, ale není tomu vždy tak. Nejistota provázející toto očekávání působí na některé jedince jako paralyzátor. Ztráta zaměstnání ženy zaskočila – na úrovni racionální o ní sice věděly, emocionálně jí však neakceptovaly.

Nezaměstnanost je proces, během kterého jedinec přichází o řadu atributů souvisejících se světem práce. Může se jednat o ztrátu osobní identity, sociálního statusu, životní jistoty, smysluplnosti, časové struktury dne, psychické rovnováhy či iluzí. Lidé zvyklí na vysoké pracovní nasazení špatně snáší ztrátu rychlého tempa aktivit.

Nezaměstnanost byla vnímána některými respondentkami také jako událost vedoucí k omezení například osobní nezávislosti, sociálních kontaktů, spotřeby i možnosti sledovat vývoj v oboru své profese. Pro ženy po mateřské dovolené se příchodem na úřad práce nic podstatného nemění. Tyto ženy nevnímají výrazný rozdíl mezi předtím a teď, k nezaměstnanosti zaujímají neutrální postoj. Obdobné hodnocení nezaměstnanosti lze zjistit u žen, které mají přislíbeno nové pracovní místo. Nezaměstnanost je pro ně jen krátkou dobou prázdnin či možností jak získat pro zaměstnavatele dotaci z úřadu práce na nově vytvořené pracovní místo.

Ženy prožívající velmi negativně nezaměstnanost se snaží racionální argumentací zmenšit zápornost své zkušenosti. Hovoří o masovosti nezaměstnanosti, zdůrazňují, že podobný problém sdílí dnes mnoho lidí. Porovnávají nezaměstnanost s ostatními krizovými okamžiky života, konstatují, že existují i horší věci. Přesvědčují samy sebe i ostatní o cizí odpovědnosti za jejich nezaměstnanost. Pokud ke ztrátě zaměstnání došlo v důsledku rozpadu firmy, mají další důkaz o své nevině. Ženy disponující finančními prostředky (odstupným a podporou v nezaměstnanosti) jsou při pokusu o redefinici negativních pocitů úspěšnější. V případě, kdy během nezaměstnanosti ženy musí sáhnout po úsporách, nebo kdy svou materiální situaci hodnotí jako tíživou, persuaze racionální cestou nefunguje. O výsledku procesu racionalizace nezaměstnanosti rozhoduje i chování sociálního prostředí. Respondentky, které našly akceptaci svých argumentů v nejbližším okolí i na úřadu práce, vnímaly toto přijetí jako projev sociální podpory. Osamělost, ať už faktická nebo subjektivně prožívaná, podporuje u nezaměstnaných žen pesimisticko- fatalistické přesvědčení o příčinách ztráty zaměstnání i budoucím hledání nového pracovního místa.

4 Kontakt s úřadem práce

Není možné zde uvést a podrobně se věnovat všem fenoménům, které vyplynuly z analýzy výpovědí účastníků výzkumu. Jako zajímavý se jeví v kontextu této práce vztah nezaměstnaných osob k subjektům poradenských služeb. Vzhledem k tomu, že nejrozšířenějším poskytovatelem poradenství pro nezaměstnané je u nás síť úřadů práce, nezaměstnané ženy hovořily nejvíce o očekáváních, se kterými se obracely na tuto instituci.

V případě žen, pro které nezaměstnanost znamenala událost ztráty, první kontakty s tímto úřadem provázely velmi negativní emoce. U této skupiny respondentek se před i během návštěvy úřadu práce objevila silná stresová reakce. Nejčastěji se jednalo o nespavost, nechutenství, bolesti hlavy, nervozitu, strach. Tyto nezaměstnané ženy hovořily o přípravách, které předcházely těmto návštěvám. Obavy z úřadu práce deklarovala většina respondentek. Přirovnání návštěvy úřadu práce k návštěvám lékaře z úst ženy, která bojovala několik let s rakovinovým onemocněním, vypovídá o prožívaném stresu.

Ženám, které se vrací po delší době na trh práce, kontakt s úřady i tiskopisy nahání strach. Po určité době „izolace“ v domácnosti se obávají, zda budou umět formulovat své požadavky, vyplňovat dotazníky či ucházet se o zaměstnání. Pro mladší osoby vyřizování na úřadech nepředstavuje větší problém. Respondentky, které se vrátily ze zahraničí přijaly obvyklý scénář a ihned po svém příjezdu se registrovaly na úřadu práce.

6 Výběr poradenských přístupů

V psychologickém poradenství došlo v několika uplynulých dekádách k nebývalému nárůstu počtu nejrůznějších směrů a orientací. Dryden a Norcross (1990) citují ve své knize Harpera, který v 50. letech 20. století napočítal 36 psychoterapeutických přístupů. Parloff v 70. letech minulého století hovořil už o 130 samostatných poradenských školách, o deset let později Karasu specifikoval víc než 400 poradenských orientací. Za těchto okolností je zásadní otázkou: Které z těchto přístupů jsou pro poradenskou práci s nezaměstnanými vhodné? Problém efektivnosti v poradenství je v současné době aktuálním tématem mnoha teoretických debat i četných výzkumných studií (Watt, 1996). Evaluace poradenských výsledků není však vůbec snadná.

Nezaměstnaní tvoří velmi nesourodou skupinu. Je zřejmé, že poradenské služby musí reagovat na širokou škálu potřeb. Nastíněné skutečnosti mě přiměly hledat určité kritérium, podle kterého bych mohla ze současného počtu poradenských přístupů zvolit ty nejadekvátnější. Rozhodujícím determinantem volby se staly individuální bariéry úspěšného ucházení se o zaměstnání.

Na základě studia odborné literatury z oblasti práce s nezaměstnanými, potvrzeného výsledky kasuistik nezaměstnaných žen, jsem vytvořila následující hypotézu: Problémovou triádu subjektivních důvodů nezaměstnanosti tvoří:

1. **Nedostatečné nebo neodpovídající dovednosti.**
2. **Ztráta či narušení emocionální rovnováhy.**
3. **Problémy v rovině životního smyslu, hodnot a postojů.**

K těmto třem deficitním oblastem lze přiřadit tři poradenské přístupy, v rámci kterých byly rozpracovány techniky práce s klienty, které při eliminaci již výše uvedených nedostatků dosahují vysoké úspěšnosti. Jedná se o:

1. **Behaviorální směr** – pro klienty s problémovou dovednostní výbavou, jde především o dovednosti důležité během procesu hledání zaměstnání.
2. **Na klienta zaměřený směr** – pro klienty s poruchami emocionální rovnováhy a neadekvátním sebepojetím, sebehodnocením či sebeprezentací.
3. **Logoterapeutický směr** – pro klienty postrádající životní smysl, s těžkostmi s ukotvením hodnotové orientace.

Jako vhodný se nabízí rovněž **eklektický přístup**, který v souboru ostatních směrů zaujímá specifické postavení. Jde o přístup více zaměřen na praktickou stránku poradenské

interakce a orientaci, k níž se v posledních letech hlásí největší počet poradců (Dryden, Norcross, 1990, Jones, 1995).

Závěr

V předloženém příspěvku byly prezentovány výsledky výzkumu orientovaného na prožívání a jednání nezaměstnaných žen. Analýzou výpovědí respondentek jsem se pokusila odpovědět na otázku týkající se volby poradenských přístupů, vhodných v práci s uvedenou skupinou klientů.

Je zřejmé, že ne všichni nezaměstnaní potřebují poradenskou pomoc. Na druhé straně je mnoho těch, pro které ztráta zaměstnání znamená silně negativní událost a kteří v případě déletrvajícího období hledání pracovního místa, vyžadují odbornou pomoc. Kvalitativní výzkum prokázal provázanost otázek profesních s osobními i rodinnými, což potvrzuje úzkou spojitost kariér žen s ostatními sociálními rolemi. Na základě mého bádání se domnívám, že kariérové poradenství pro nezaměstnané nelze oddělit od poradenství psychologického. Nabídka poradenských služeb na úřadech práce, které jako instituce jsou u nás nejdostupnější nezaměstnaným lidem, by měla této skutečnosti odpovídat.

Literatura:

Babchuk, W. A. (1997) *Glaser or Strauss? Grounded Theory and Adult Education.* Paper from 1996 Midwest Research – To – Practice Conference in Adult, Continuing and Community Education, Michigan State University, East Lansing. Michigan. Retrieved October 2003, from Web site: http:// www.google.com.

Dryden, W., Norcross, J. C. (1990). *Eclecticism and integration in counselling and psychotherapy* (1st ed). Loughton: Gale Centre Publications.

Haig, B. D. (1995) Grounded Theory as Scientific Method. *Philosophy of Education*. Retrieved October 2003 from Web site: http:// www.ed.uiuc.edu/EPS/PES-Yearbook/95_docs/haig.html.

Kinach, B. M. Grounded Theory as scientific Method: Haig Inspired Reflections on Educational Research Methodology. *Philosophy of education society* 1996 – 2001 Retrieved November 2003 **from Web site:** http:// www.google.com.

McLeod, J. (2001). *Qualitative Research in Counselling and Psychotherapy* (1st ed). London: SAGE Publications.

McLeod, J. (2000). *Qualitative Research as Bricolage. Psychotherapy Research Annual Conference. Jun. 22. 2000*, Retrieved January 2004, from Web site: http://shs.tay.ac.uk.

Strauss, A., Corbinová, J. (1999). *Základy kvalitativního výzkumu* (1st ed). Boskovice: ALBERT.

Watt, G. (1996). *European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. The Role of Adult Guidance and Employment counselling in a Changing Labour Market. Final Report on EUROCOUNSEL, An Action Research Programme on Counselling and unemployment* (1st ed). Loughinstown: Co. Dublin.

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA
PSYCHOLOGICA 37 – 2007 SUPPLEMENTUM

OŠETŘOVATELSKÝ VÝZKUM

Jana Kutnohorská
Ústav společenských a humanitních věd, Lékařská fakulta, Univerzita Palackého, Olomouc
Ústav sociálního lékařství, Lékařská fakulta Univerzity Karlovy v Hradci Králové

Abstrakt:

Se vzrůstající odpovědností sester stoupá očekávání, že sestra sehraje aktivnější úlohu při zlepšování ošetřovatelské péče a k tomu má významně přispět právě ošetřovatelský výzkum. Výzkum v ošetřovatelství je mladá vědní disciplína.Vztah sestry k vědeckému výzkumu a účast sestry na vědeckém výzkumu nasměrovaly Etické normy v ošetřovatelském povolání a doporučení Rady Evropy z roku 1996. Výzkum v ošetřovatelství je systematický způsob kladení otázek, proto se volí ve výzkumu kvalitativní přístup. Na Ústavu ošetřovatelství a porodní asistence LF UP vzniklo metodou kvalitativního výzkumu již několik kvalitních diplomových a bakalářských prací.

Klíčová slova:

Sestra, ošetřovatelství, etické normy, důstojnost pacienta

1 Úvod

Cílem výzkumu v ošetřovatelství je zlepšit zdravotnickou péči se zřetelem na tradiční pojetí ošetřovatelství. Výzkumná práce v ošetřovatelství má svá specifika. V profesi zdravotních sester pracují především ženy a právě jejich schopnost vcítit se do světa druhého jedince může být pro výzkum v ošetřovatelství jedinečná a mimořádně přínosná Ošetřovatelství je aplikovaná vědní disciplína, která má vlastní teoretickou základnu poznatků a jejich praktickou aplikaci. Znamená to tedy, že věda v ošetřovatelství vystupuje

jako jednota dvou stránek: teoretických poznatků (předmět zkoumání) a metoda praxe (ošetřovatelský proces). Výzkum v ošetřovatelství je systematický způsob kladení otázek, systematická metoda dotazování. Má-li výzkum přinést věrohodné výsledky, které mohou být přínosem existujícímu vědění, musí být veden důkladně a logicky. Ošetřovatelství jako mladá vědní disciplína hledá svou specifickou metodologii. Nemá ještě jednoznačně vymezené pojmy a metody výzkumu a přebírá při vědecké činnosti, analogicky jako ostatní vědní disciplíny, terminologii a metody příbuzných oborů, například medicíny, pedagogiky, psychologie, sociologie.

2 Výzkum v ošetřovatelství

Podle definice WHO se ošetřovatelský výzkum soustředí na vytváření znalostí o péči o lidi ve zdraví a v nemoci. Směřuje k pochopení základních genetických, fyziologických, sociálních a behaviorálních mechanismů a dopadů životního prostředí, které ovlivňují schopnosti jednotlivců a rodin udržet nebo zlepšovat optimální funkce a minimalizovat negativní dopady nemocí. Ošetřovatelský výzkum klade důraz na vytváření znalostí o programech a systémech poskytujících ošetřovatelskou péči účinně a efektivně, o profesi a jejím historickém vývoji, o etickém kodexu ošetřovatelské péče a o systémech, které účinně připravují sestry naplňovat současné a budoucí společenské úlohy profese.

2.1 Výzkum součást profese zdravotní sestra

- hledat způsoby neustálého zlepšování ošetřovatelské péče,
- kriticky hodnotit užívané stereotypy,
- formulovat výzkumné otázky,
- provádět kvalitativní výzkum,
- potřebu výzkumu chápat jako součást své myšlenkové výbavy.

Výzkum je nástroj pro porozumění a hodnocení toho, co sestry dělají. Je velmi důležitý, protože zlepšuje znalosti a podporuje kritické myšlení. Výsledky výzkumu ovlivňují teorii i praxi ošetřovatelství. Ošetřovatelský výzkum:

- umožňuje sestrám zkoumat a kriticky hodnotit zavedené postupy, stejně jako zkoumat efektivitu a hodnotu postupů nových nebo navrhovaných,
- soustřeďuje se na vytváření znalostí o péči o lidi ve zdraví a v nemoci,
- směřuje k pochopení základních genetických, fyziologických, sociálních a behaviorálních mechanismů a dopadů životního prostředí, které ovlivňují schopnosti jednotlivců i rodin udržet nebo zlepšovat optimální funkce a minimalizovat negativní projevy nemocí,
- klade důraz na vytváření znalostí
  - ➢ o programech a systémech poskytujících ošetřovatelskou péči účinně a efektivně,

- ➢ o profesi a jejím historickém vývoji,
- ➢ o etickém kodexu ošetřovatelské péče,
- ➢ o systémech které účinně připravují sestry naplňovat současné a budoucí společenské úlohy profese,

- přispívá k celkové sumě lidského vědění a znalosti vytvářené výzkumem mohou mít praktické dopady ve vzdělání a /nebo v klinické praxi,
- zahrnuje široké spektrum témat, např.: klinická péče, péče o zdraví, příčiny špatného zdraví, vzdělání sester.

2.2 Etika ošetřovatelského výzkumu

Etické otázky ošetřovatelského výzkumu by měly být stále předmětem dialogu v kontextu s tím, jak se vyvíjí technika, jak postupuje rozvoj biomedicíny. Řešení etických dimenzí výzkumu spočívá také ve schopnosti badatelů vést na tomto poli konstruktivní dialog.

„Etické normy v ošetřovatelském povolání" se zabývají vztahem sestry k vědeckému výzkumu a účastí sestry na vědeckém výzkumu a to v Normě č. 4:

- Sestra využívá vědecké poznatky jako základ pro rozhodování v ošetřovatelské praxi.
- Kriticky zkoumá a zpochybňuje akceptované modely praxe.
- Aplikuje nové poznatky tak, aby modifikovala a zlepšila akceptované způsoby praxe.
- Systematicky sbírá údaje, které se týkají problémů ošetřovatelství.
- Zjišťuje problémy klinického ošetřovatelství a využívá výzkumný proces, aby je pomáhala řešit.
- Používá a přistupuje k výzkumu tak, aby mohla přispívat k tvorbě nových poznatků v ošetřovatelské praxi.

2.3 Strategie výzkumu v ošetřovatelství

Rada Evropy – Výbor ministrů na svém zasedání 15.2.1996 (558. zasedání náměstků ministrů) – přijala Doporučení k strategii rozvoje výzkumu v ošetřovatelství: Doporučení č. R(96)1.V tomto dokumentu se uvádí, že:

- Význam ošetřovatelství je pro osud našich pacientů zcela zásadní a musí být respektován.
- Ošetřovatelský výzkum je součástí oboru ošetřovatelství a je zaměřen k tomu, abychom získali nové poznatky ke zlepšení péče o naše pacienty.
- Výzkum v ošetřovatelství je zásadně důležitý nejen pro poskytovatele ošetřovatelských služeb, ale také pro ty, kteří je organizují, financují a zajišťují edukaci v tomto oboru.
- Výzkum a jeho uplatnění v praxi jsou kontinuálním procesem.

Z úhlu našeho pohledu jsou významné články Integrace výzkumu a praxe (článek 3) a Edukace pro ošetřovatelský proces (článek 4).

Integrace výzkumu a praxe (článek 3)

- Za cenné je třeba považovat takové aktivity, které budou založeny na vlastní praxi a budou zaměřeny na vlastní péči o pacienta/klienta v různých systémech péče a budou tak přispívat k bezprostřednímu uplatnění výzkumu v praxi.
- V ošetřovatelských profesích by se měli najít profesionálové, kteří se budou zabývat jednotlivými výzkumnými projekty, managementem a vedením výzkumu.
- Najít cesty, kterými by se co nejefektivněji předávaly informace, zajistit využití nových poznatků v praxi. Také ti, kteří se podílejí na rozhodování o zdravotnictví by měli mít k těmto závěrům a poznatkům snadný přístup.
- Důležité je využití moderních technologii, které umožní snadnější komunikaci a šíření informací na národní i mezinárodní úrovni.

Edukace pro ošetřovatelský výzkum (článek 4)

- Edukační systémy jednotlivých zemí by měly sestrám poskytnout informace a znalosti na různých úrovních včetně základní vědecké přípravy.
- Praktická příprava pro výzkum v ošetřovatelství by měla být náplní edukace vyššího stupně v ošetřovatelství.
- Pro zajištění kvality výzkumné práce je třeba garantovat, aby výzkumné týmy na určitých pracovištích mohly pracovat dlouhodobě.
- Výzkum v ošetřovatelství musí odpovídat etickým a profesním standardům, a to jak té které země, tak i mezinárodním.

Priority výzkumu v ošetřovatelství pro 21. století

Návrh Rady Evropy

- Podpora zdraví, tělesné a duševní pohody.
- Minimalizace a prevence vzniku zdravotních problémů, které jsou způsobeny nezdravým prostředím a poruchami chování, které kompromitují život a obecně snižují produktivitu.
- Snižování negativních účinků nových zdravotnických technologií na adaptační schopnosti jednotlivce nebo rodin s akutními nebo chronickými zdravotními problémy.
- Zajištění péče efektivním a přijatelným způsobem ohroženým skupinám, např. starým lidem, dětem s vrozenými vadami, jiným kulturním a etnickým skupinám, mentálně postiženým a lidem chudým.
- Klasifikace fenoménů ošetřovatelské práce.
- Ochrana principů etiky, kterými se řídí výzkum v ošetřovatelství.
- Vývoj nástrojů pro měření výsledků ošetřovatelské péče.
- Vývoj integrujících metodologií výzkumu z hlediska holistického pojetí člověka, jeho rodiny a životního stylu.

- Projektování a ověřování různých modelů pro poskytování péče o zdraví a jejich řízení, aby byly schopné udržet vysokou kvalitu ošetřovatelské péče a efektivitu vložených nákladů.
- Ověřování efektivity různých přístupů ve výuce ošetřovatelství pro profesionální způsob práce, který vyžaduje rozsáhlé vědomosti a široký rozsah dovedností.
- Identifikace a analýza historických a současných faktorů, které ovlivňují profesionální růst sester.

2.4 Dovednosti sestry potřebné pro kvalitativní výzkum

- odstup a kritická analýza situace,
- schopnost získat platné a spolehlivé údaje,
- schopnost abstraktního myšlení,
- teoretická a sociální vnímavost,
- schopnost udržet si analytický odstup,
- schopnost využívat dřívějších zkušeností a teoretických znalostí k interpretaci toho, co se zkoumá,
- dobré komunikační schopnosti.

Závěr

Výzkumá práce jako zdroj dalšího poznání je pro studenta velmi důležitá. Prezentuje v ní zájem o určitou oblast, snahu řešit konkrétní problém, schopnost shromáždit dosud poznané a porovnat s vlastním zjištěním. Vzhledem k tomu, že v ošetřovatelství se mimořádně zdůrazňuje holistický pohled na člověka, tj. jeho chápání v bio-psycho-sociálním komplexu je upřednostňován kvalitativní výzkum a dosud zpracované bakalářské a diplomové práce ukazují správnost této volby.

Literatura

Archalousová, A. *Přehled vybraných ošetřovatelských modelů*. Hradec Králové: Nukleus HK, 2003. ISBN 80-86225-33-X

Cormack, D.F. (edited). The research process in nursing. 3th ed. Oxford-London-Cambridge,1996. ISBN 0-632-04019-x

Fitzpatrick, J.J. *Encyklopedia of nursing research.* New York: Springer Publishing Copany,1998. ISBN 0-8261-1170-X

Ivanová, K. *Kvalitativní sociologický výzkum – jeho význam a praktické využití ve zdravotnictví.* Zdravotnictví v České republice, prosinec 2004, 4/VII/2004, s. 154–162. ISSN 1213-6050.

Ivanová, K. *Sociologie ošetřovatelství – metodologie společenského výzkumu v ošetřovatelství*. In kol. Výskum a vzdelavanie v ošetrovatelstve. Bratislava: Sborník Univerzity Komenského v Bratislave, 2003. 162–169 s. ISBN 80-88866-24-3.

Kutnohorská, J. *Etika v ošetřovatelství*. 164 s. Praha: Grada Publishing, 2007. ISBN 978-80-247-2069-2

Kutnohorská, J. *Kvalitativní výzkumu v ošetřov*atelství. Olomouc: Ústav teorie a praxe ošetřovatelství LF UP. 2006. Dostupné < http://unifor.upol.cz>

Kvalitativní výzkum ve vědách o člověku na prahu třetího tisíciletí. Psychologický ústav AV ČR Brno. Boskovice: Albert, 2000

Miovský, M.: *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada 2006. ISBN 80-247-1362-4

Notter, L., Hott, J.R. *Grundlagen der Pflegeforschu*ng. 2. Auflage. Bern: Verlag Hans Huber, 1994. ISBN 3-456-82490-4

Neutes, J.J.; Rubinson, L. *Research techniques for health science.* 3 th ed. San Francisco-Boston-New York,2002. ISBN 0-205-34096-2

Wilson, K., Butterwoth, T. *Strategické dokumenty pro všeobecné sestry a porodní asistenty (4*).Povědomí o výzkumu v praxi sestry a porodní asistentky. Pracovní text. Praha: MZČR.2002. ISBN 80-85047-23-3

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA
PSYCHOLOGICA 37 – 2007 SUPPLEMENTUM

NESEM VÁM NOVINY, POSLOUCHEJTE: METODOLOGICKÉ ÚSKALIA ANALÝZY TLAČE.

Magda Petrjánošová
Katedra psychológie, Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava

Barbara Lášticová
Kabinet výskumu sociálnej a biologickej komunikácie SAV, Bratislava

Abstrakt:

Tento text vychádza z výskumného projektu „Národ ako sociálna kategória a naratívna konštrukcia: prípad Slovenska 1989–2004“. Cieľom projektu je na základe analýzy vybraných slovenských denníkov preskúmať, aké mediálne reprezentácie slovenského národa boli produkované a cirkulované v kritických fázach sledovaného obdobia (1993, 1998, 2004); kým a na aké účely boli používané; a aké diskurzívne zdroje ich sýtili. V mnohých prácach analyzujúcich tlač sú metodologické predpoklady a analytické postupy zamlčané alebo nedostatočne popísané. Cieľom textu je poukázať na špecifiká a úskalia tejto metódy (pokiaľ ide o zber dát, ich analýzu a interpretáciu), ktoré ukážeme na analýze vybraných článkov z rokov 1993 a 2004.

Kľúčové slová:

analýza tlače, sociálne reprezentácie, národná identita, Slovensko, diskurzívne zdroje

Pozn.:

Vznik tohto textu bol podporený grantom VEGA 2/6159/26, „Národ ako sociálna kategória a naratívna konštrukcia: prípad Slovenska 1989–2004“, ktorý rieši Kabinet výskumu sociálnej a biologickej komunikácie SAV.

1 Úvod

V tomto texte budeme hovoriť skôr o teoretickej stránke analýzy tlače, otvoríme viacero dilem týkajúcich sa rozhodnutí pri výbere dát aj pri samotnej analýze, a na záver ukážeme dva príklady z nášho výskumného projektu.

V súčasnosti spolu s Janou Plichtovou riešime projekt „Národ ako sociálna kategória a naratívna konštrukcia: prípad Slovenska 1989–2004". Zaujíma nás predovšetkým, aké reprezentácie slovenského národa boli produkované a cirkulované v určitých konkrétnych fázach tohto obdobia; a kým a na aké účely boli používané. Odpoveď na tieto otázky by sme chceli nájsť prostredníctvom analýzy vybraných slovenských denníkov, ktorá nám umožní zachytiť zmenu konceptualizácií národnej identity Slovákov v meniacom sa spoločenskom a politickom kontexte.

Myslíme si, že skúmať mediálny diskurz je veľmi dôležité. Stotožňujeme sa s Richardsonovým (2007) názorom, že žurnalistika ovplyvňuje sociálny svet tým, že otvára určité témy a formuje verejný diskurz. Ovplyvňuje prinajmenšom to, na čo ľudia vôbec majú názor, ak už nie priamo tieto názory.

2 Prečo skúmať národnú identitu cez tlač?

V teóriách nacionalizmu panuje konsenzus o tom, že vznik moderných národov bol vo významnej miere podmienený aj vznikom tlače v národných jazykoch. To umožnilo vytvoriť imaginárne národné spoločenstvá (*imagined communities,* Anderson, 1991), ktoré umožnili ľuďom, ktorí by sa nikdy nestretli tvárou v tvár, prežívať pocit identity národnej skupiny. Tlač a médiá vo všeobecnosti sú dobrým komunikačným kanálom, ktorý poskytuje inštitucionálnu podporu pocitu národnej spolupatričnosti (Mann, in Conboy, 2006). Spolu so školou a inými inštitúciami, ako sú napríklad múzeá, sa stávajú významným faktorom národnej socializácie, potrebnej pre plnú intersubjektívnu participáciu na národnom projekte (De Cillia et al, 1999).

Napriek vyššie uvedenému však nemožno mechanicky predpokladať, že medzi mediálnymi reprezentáciami národa a národnou identitou je priamy vzťah (Schlesinger, 1993), a teda že národná identita je presne taká, ako sa o nej píše. Ako potom tlač konštruuje národné spoločenstvo (Conboy, 2006)? Zastávame názor, že tlač nereprezentuje verejnú mienku, ale je diskurzívnou arénou, v ktorej sa vyvíja politická aj verejná debata a formujú osobné názory a postoje (Triandafyllidou, 2002), a zároveň poskytuje diskurzívne zdroje na konštruovanie národných identít (porov. Lášticová, 2007).

Zdá sa teda, že práca s tlačou ako výskumným materiálom môže byť pre spoločenských vedcov veľmi užitočná, ale odkiaľ sa máme naučiť, ako na to?

3 Ako sa (ne)učíme analyzovať tlač?

Už pri letmom pohľade na učebnice kvalitatívnych metód, ktoré pochádzajú najmä z pera sociálnych psychológov (napr. Flick, 2002; Smith, 2003; Hendl, 1999), ale aj sociológov (napr. Silverman, 2005; Denzin a Lincoln, 1998) je zrejmé, že v nich niet nijakej samostatnej zmienky o analýze tlače, ktorú autori pravdepodobne považujú za ekvivalent akejkoľvek inej analýzy textu, a teda nie za samostatnú výskumnú metódu. V učebnici Miovského (2006) sa stretávame aspoň so samostatnou podkapitolkou venovanou analýze dokumentov, ktorá je uvádzaná ako typ výskumného plánu. Jedine v knihe Plichtovej (2002) sme našli celú kapitolu venovanú analýze tlače, a to z pohľadu teórie sociálnych reprezentácií.

Podobne preskúmanie hlavných česko-slovenských psychologických a sociologických časopisov za posledných desať rokov naznačuje, že systematickejšej analýze tlače sa výskumníci-psychológovia u nás vyhýbajú a zrejme uprednostňujú časovo menej náročné metódy. Napríklad v *Československej psychológii* ani v *Studii Psychologice* sme nenašli ani jeden takýto výskum. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa* uverejnila jeden text, ktorého spoluautorkou je už spomínaná Jana Plichtová, a ktorý sa zaoberá konštruovaním rodových rolí v dievčenských časopisoch (Morvayová, Plichtová, 2004).

Neostalo nám teda nič iné, ako študovať priamo zahraničné nepsychologické výskumné práce používajúce analýzu tlače, navzájom ich porovnávať a kombinovať, a hľadať postup, ktorý by bol najvhodnejší pre náš výskumný zámer.

4 Výber

4.1 Ako vyberať noviny a časopisy?

Domnievame sa, že aj v prípade analýzy tlače je potrebné a užitočné uvažovať o výskumnej vzorke, i keď ňou nie sú živí participanti, ale rôzne druhy textov. V literatúre sme sa stretli s nasledujúcimi výberovými stratégiami, ktoré sa týkajú jednak časového obdobia, ktoré má výskum pokrývať, a jednak množstva a typu zdrojov. Autori sa buď zameriavajú na krátke časové obdobie a veľké množstvo zdrojov (napríklad Billig, 1995), alebo na dlhšie časové obdobie a obmedzený počet zdrojov (Triandafyllidou, 2002).

V našom projekte sledujeme vydania denníkov SME (skôr stredo-pravá orientácia) a Pravda (skôr ľavicová orientácia) v rokoch 1993 (vznik samostatnej SR), 1998 (parlamentné voľby – koniec vlády premiéra Mečiara) a 2004 (vstup SR do EÚ). Zamerali sme sa vždy na dva týždne pred a dva týždne po týchto udalostiach.

4.2 Ako vyberať články?

Podľa nášho názoru najprepracovanejšie kritériá výberu textov ponúka Richardson (2004), ktorý vo svojom výskume o reprezentáciách moslimov a moslimskej komunity

v britskej tlači postupoval nasledovne. Kódoval a analyzoval len tie články, kde bol špecificky spomenutý:
- islam;
- človek, ktorý je moslim;
- organizácia alebo skupina, označená za moslimskú;
- krajina obývaná prevažne moslimami (napr. Irak, Indonézia);
- krajina, na ktorú sa (historicky, kultúrne, politicky) možno pozerať ako na moslimskú (napr. Libanon).

Zameral sa na výskyt týchto tém v úvode článku (titulok, podtitulok, perex); v jednom z prvých dvoch odsekov; ale aj neskôr v texte, ak im bol venovaný celý odsek. Cieľom bolo vylúčiť zbežné zmienky o islame, moslimoch, atď., ale zároveň do analýzy zahrnúť texty, v ktorých neboli použité kľúčové slová ako moslim, islamský, atď.

4.3 Praktické problémy pri výbere

Zdalo by sa, že dnes už nie sú pri zbere dát v takomto type výskumu žiadne problémy, keďže noviny a časopisy sú prístupné v elektronickej forme na internete. Na základe našich skúseností vidíme nasledujúce argumenty v prospech elektronického archívu/databáz:
- rýchle a ľahké vyhľadávanie podľa kľúčových slov alebo dátumov;
- prístup k plnej elektronickej verzii článku;
- ľahké a úsporné archivovanie;
- ľahšie kódovanie prostredníctvom softvéru na analýzu kvalitatívnych dát.

Narazili sme však aj na množstvo neočakávaných problémov:
- vyhľadávanie podľa kľúčových slov môže viesť k priveľkej redukcii dát (známe nevýhody deduktívneho prístupu oproti induktívnemu);
- elektronické databázy obsahujú dáta iba od určitého dátumu (zhruba 10 rokov dozadu);
- v elektronických verziách novín a časopisov chýbajú niektoré články (kratšie, menej dôležité);
- chýba informácia o veľkosti/ploche článku;
- chýba predstava o layoute – usporiadaní jednotlivých informácií na danej strane, veľkosti titulkov, atď.;
- chýbajú niektoré obrázky.

Takže sa jednoznačne prihovárame za prácu s papierovými verziami novín.

5 Analýza

5.1 Čo je vhodnou jednotkou analýzy?

Pri rozhodovaní o tom, ako budeme zozbierané texty analyzovať sa samozrejme musíme najprv rozhodnúť, čo bude jednotkou analýzy. Môže to byť celá novinová strana, jeden článok (tento prípad je najčastejší), ale môže ísť aj o jeden odsek alebo dokonca vetu – hlavne v prípade analýzy nadpisov článkov (porov. Altheide, 1996; k analýze nadpisov viď Láštičová, Petrjánošová, 2007). Výber jednotky analýzy samozrejme závisí od zvoleného typu analýzy.

5.2 Aký druh textovej analýzy je vhodný pre analýzu tlače?

Veľa autorov sa nehlási k nijakému konkrétnemu prístupu, hovoria o analýze tlače, sociálnych reprezentácií, mediálneho diskurzu. Klasickou metódou je pritom obsahová analýza (Berelson, 1952 in Plichtová, 2002), ktorá je zväčša kvantitatívna, pričom najčastejšie sa spočítava výskyt a spoluvýskyt termínov a zameriava sa skôr na manifestné obsahy. Množstvo autorov sa sústreďuje iba na túto úroveň analýzy, my ju však považujeme len za užitočný predstupeň kvalitatívnej analýzy.

Z množstva prístupov k analýze, s ktorými sme sa stretli, nás najviac zaujala kritická diskurzívna analýza (KDA, v angličtine CDA) v podaní Richardsona (2004, 2007), pretože ide dostatočne do hĺbky a je zároveň dostatočne komplexná. KDA vychádza z funkcionalistickej definície diskurzu a prepája lingvistickú analýzu s analýzou sociálnych praktík, čiže text analyzuje na viacerých úrovniach (Woods, Kroger, 2000 in Richardson, 2007).

Prvou úrovňou KDA je **lingvistická analýza** (Richardson, op. cit.), ktorá sa zameriava na viacero oblastí. V prvom rade si všíma výber a význam použitých slov, stratégie pomenovávania a popisov osôb a situácií. Napríklad niektoré slovenské denníky neustále označovali vtedajšieho premiéra Mečiara ako bývalého boxera, pričom manipulatívny zámer pri vybratí práve tohto označenia zo všetkých možných je úplne jasný. Lingvistická analýza si ďalej všíma vetnú konštrukciu, a to hlavne použitú syntax, pasívnosť/aktívnosť slovies a priamosť/nepriamosť predmetu, pretože cez ne sa konštruuje aktérstvo. Analýza použitia modálnych slovies a v slovenčine a češtine aj slovíčok ako „určite“, „asi“ a „údajne“ zasa ukáže, či je informácia podávaná ako overená alebo neoverená, dôveryhodná alebo nedôveryhodná. Ďalšou zaujímavou oblasťou je použitie hyperboly, metafory, metonymie, atď. a v texte skrytých predpokladov. Typickým príkladom je názov článku „Hainburg sa nás už nebojí“ (SME, 3. 5. 2004), ktorý budeme spomínať nižšie v tomto texte. Dôležitý je aj celkový spôsob výstavby textu, napr. poradie podávaných informácií, na základe ktorého čitateľ môže ľahko predpokladať neexistujúce kauzálne vzťahy (porov. Láštičová, Petrjánošová, v tlači).

Druhou úrovňou KDA je analýza **diskurzívnych praktík žurnalistiky a sociálnych praktík,** ktorá považuje za dôležité nesledovať len formálne charakteristiky textu, ale aj jeho spoločenské dôsledky (Gerbner, 1958 in Richardson, 2004). Kladie si otázky ako: Prečo sa

píše práve o tomto, na tejto strane, v takom rozsahu? Bude novinár odmenený/potrestaný za takýto článok? Ako je „značka“ novín komunikovaná cez výber článkov, layout, nadpisy, fonty, atď.? Akú moc a vplyv má citovaný zdroj? Je poradie citovania zdrojov dôležité? Potvrdzuje/ vyvracia správa určité stereotypy? Kto získa a kto stratí vďaka tejto správe?

5.3 Problémy pri analýze

Pri výskumnom projekte, kde sa využíva analýza tlače teda vyvstávajú viaceré praktické problémy. Predovšetkým treba vymyslieť systém, ako jednotlivé úrovne analýzy zmysluplne kombinovať. Ako sa nestratiť v detailoch podrobnej lingvistickej analýzy a zároveň vypovedať niečo aj o sociálnom svete?

Ďalším problémom je, že analýza tlače je najzaujímavejšia práve vtedy, keď sa sleduje zmena prezentácie nejakej témy v čase. Avšak naša vlastná skúsenosť ukazuje, že už aj desať- pätnásť rokov staré noviny sú niekedy v zlom stave a nie sú tak ľahko dostupné, ako sme predpokladali. Napríklad SME z roku 1993 je k dispozícii len v troch knižniciach na Slovensku a len prezenčne. Dá sa síce objednať naskenovaná verzia, ale nie vždy je vo vyhovujúcej kvalite (viď obr. 1). Aj podoba novín sa po desiatich rokoch zmenila výraznejšie, než sme očakávali. Ich rozsah aj štruktúra sú iné, čo sťažuje aj základnú kvantitatívnu obsahovú analýzu. Zmenil sa aj celkový štýl písania a prezentovania správ, zmenil sa používaný jazyk, počet a farebnosť obrázkov a pod.

6 Pokus o porovnanie prezentovania vzniku samostatnej SR a vstupu SR do EÚ

Na tomto mieste by sme chceli ukázať príklad komparatívnej analýzy dvoch tituliek denníka SME a jeho predchodcu Smeny. Prvý príklad je zo 4. 1. 1993, teda prvého dňa keď vyšli noviny po vzniku samostatnej Slovenskej republiky. Druhý príklad je z 3. 5. 2004, čiže dňa prvého vydania novín po vstupe SR do Európskej únie. Treba podotknúť, že tu zatiaľ neponúkame takú komplexnú analýzu, akej sa, inšpirované Richardsonom, chceme venovať v budúcnosti. Chceme skôr ukázať, že už jednoduché porovnanie nadpisov článkov, ich hlavných tém, použitého obrazového materiálu a slovníka umožňuje zachytiť odlišné prezentovanie týchto dvoch podobne významných historických udalostí a aj odlišný obraz Slovenska.

DENNÍK MLADÝCH

Smena

PONDELOK 4. 1. 1993 ● ČÍSLO 1 ● ROČNÍK 46 ● CENA 3 Kčs ● 10 S

PV čís. 1362/1993

buchy šampanského a ohňostroja sprevádzali

ZNIK SLOVENSKEJ REPUBLIKY

31. decembra 1992, krátko pred polnocou. Poťažy asi desaťtisíc ľudí ...eli na obrazovku, kde dovtedy česko-slovenská zástava. Úderom ...ročnosťou nová Slovenská republika. Štátna hymna. ... Tak sa začali v Bratislave prvé minúty vzniku naj... ...te, ako povedal premiér V. Mečiar, vzniku Slovenskej

...vory predsedu ...a predsedu ...a. Do posled... ...zneli prvé tóny ...ho nového roku ...ie slávnostným ...dy SR a vlády ...edsedu NR SR ...me na 2. str.)

V Dóme sv. Martina celebroval slávnostnú svätú omšu arcibiskup Ján Sokol. V kázni prosil Matku Pannu Máriu, aby vzala pod ochranu všetkých žijúcich v tejto vlasti. Počas omše malo premieru aj Te Deum Laudamus. Za nový štát sa konali aj slávnostné evanjelické pobožnosti a ekumenická pobožnosť na Námestí SNP. Potom svoje umenie predvádzali remeselníci, umelecki kováči, rezbári a ďalší.

Viac ako sto členov diplomatického zboru prijalo pozvanie na prvé stretnutie s predstaviteľmi samostatného Slovenska. V mene celého diplomatického zboru prehovoril apoštolský pápežský nuncius Svätej stolice Giovanni Coppa. Doteraz uznalo nezávislú Slovenskú republiku 70 štátov. Prvými štátmi, ktoré odpovedali nótu o diplomatickom uznaní, boli Ukrajina, Rumunsko a Nigéria.

(Ďalšie podrobnosti z prvých dní Slovenskej republiky čítajte na 3. str.) (ada)

Vyhlásenie Národnej rady Slovenskej republiky k vzniku nezávislej Slovenskej republiky

Slovenská republika sa 1. januára 1993 stáva nezávislým a demokratickým štátom.

Slovenská republika ako zvrchovaný, samostatný a právny štát je jedným z dvoch nástupníckych štátov Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky. Slovenská republika vyjadrila princípy svojej štátnos-

...dených dokumentov a záväzkov vytvára základné garancie slobody, spravodlivosti a mieru.

Národná rada Slovenskej republiky, nadväzujúc na Ústavu Slovenskej republiky a Ústavný zákon o zániku Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky, vyhlasuje, že 1. januára 1993 potvrdzuje vôľu

...tvrdzuje pripravenosť plniť všetky záväzky, ktoré z toho vyplývajú.

Národná rada Slovenskej republiky slávnostne vyhlasuje, že Slovenská republika nadväzuje na demokratickú tradíciu a humanistický odkaz predkov a že je pripravená nadviazať a rozvíjať diplomatické styky so všetkými demo-

Obr. 1: Časť prvej strany denníka Smena zo 4.1.1993, ktorá je venovaná vzniku samostatnej SR.

Na prvej strane Smeny zo 4. 1. 1993 hneď udrú do očí dva hlavné články a dva výrazné obrázky, ktoré sa venujú vzniku samostatnej SR a zaberajú asi dve tretiny strany. Prvý článok vľavo hore má názov „Výbuchy šampanského a ohňostroja sprevádzali VZNIK SLOVENSKEJ REPUBLIKY“. Je zrejme mienený ako hlavná správa, čo sa dá odhadnúť nielen z jeho prioritného umiestnenia, ale aj z veľkosti a výraznosti použitého písma v nadpise. Celá udalosť je v ňom podaná ako vážna slávnosť, ktorá má až punc posvätnosti: referuje sa o prvojanuárových omšiach (boli to špeciálne omše, nie bežné nedeľné), špecifikuje sa dokonca, že sa nekonala len katolícka svätá omša, ale aj evanjelické a ekumenické pobožnosti. Republika sa pritom definuje ako kresťanská, napr. sa osobitná pozornosť venuje tomu, že za viac ako sto prítomných členov diplomatického zboru prehovoril apoštolský pápežský nuncius Svätej stolice Giovanni Coppa. Dôležitou

témou je aj medzinárodné uznanie nezávislosti SR – spomínajú sa prítomní zahraniční diplomati a je uvedený dokonca aj presný počet krajín, ktoré už SR uznali.

Hneď vedľa tohto článku je oficiálne vyhlásenie Národnej rady SR k vzniku nezávislej SR, čiže oficiálne stanovisko najvyššieho štátneho orgánu k udalosti (v tomto čase SR nemala ešte nového prezidenta), je to teda prezentovaná ako udalosť mimoriadneho významu.

Po vizuálnej stránke zaujme najmä detailná fotografia od dojatia plačúceho vtedajšieho premiéra Mečiara, ktorý bol považovaný za otca samostatného štátu. Atmosféru slávnosti zasa ilustruje fotografia plného námestia v centre Bratislavy, na ktorom stoja, zrejme o polnoci, ľudia s prskavkami v rukách. Posledná tretina strany je venovaná celkom iným témam (podpísanie odzbrojovacej zmluvy START II, výbuch malej bomby v lahôdkárstve v Bratislave a pod.).

Pre pochopenie kontextu: na ďalších stranách správy o vzniku SR pokračujú v podobnom duchu, sú tam uverejnené fotografie politikov (o niektorých z nich je známe, že sú bývalí komunisti) v kostoloch na omši alebo dokonca pri svätom prijímaní, reportáže z osláv aj s fotografiami oslavujúceho pospolitého ľudu, prevláda optimizmus. Je tu však už aj prvý kritický hlas vo forme komentára (na str. 2, Potrebujeme jednotu či súťaž?), v ktorom sa otvorene kritizujú spory slovenských politikov a zaznieva varovanie, aby Slovensko neskončilo izolované od zvyšku Európy kvôli svojim tradicionalistickým a izolacionistickým tendenciám v kontraste k integračným trendom v Európe. Celkovo je poznať určité napäté očakávanie, rôzne krátke správy a rozhovory odpovedajú na implicitné, väčšinou nepoložené otázky, o tom, ako sa bude Slovensku dariť, či budú konflikty s Maďarmi, aké budú vzťahy s Čechmi. Dokonca je vidieť trochu až strach z budúcnosti, ale nakoľko Slováci už prežili mnoho ťažkých časov, aj tieto zvládnu – slovami Vladimíra Mečiara (str. 2, Povedali o vzniku samostatného Slovenska): „*Že bude v roku 1993 ťažko? Bude. Ale takých ťažkých rokov už bolo veľa. Po každej búrke sa vyjasní, po každom probléme príde nová nádej*."

Hlavnou témou celého spôsobu prezentovania vzniku SR je teda oddeľovanie sa, emocionálne aj praktické aspekty oddeľovania sa, hrdosť na dosiahnutie samostatnosti, aj obavy z budúcnosti. Okrem spomínaného komentára sa nikde nezjavil nesúhlas s rozdelením ČSFR, ako jediná nepriama kritika by mohla byť chápaná správa o chate na Morave, kde spolu silvestrovali Slováci, Česi aj Moravania, a ktorú úderom polnoci rozdelila nová štátna hranica na dve polovice.

Použitý postsocialistický jazyk nám dnes už často znie pateticky. Kým to však pripíšeme zmenám jazyka v čase, treba overiť, či to nie je špecifický jazyk citovaných predstaviteľov, akým hovoria aj dnes.

Obr. 2: Premiérky a premiéri krajín EÚ 25 so štátnymi vlajkami, titulná strana SME 3.5.2004.

Hlavný článok z 3. 5. 2004, ktorý približuje oslavy rozšírenia EÚ, má názov: „Európa sa už nedelí na Východ a Západ". Za týmto názvom sa skrýva implicitný predpoklad, že (1) Európa sa podobným spôsobom až do tohto okamihu delila, a že (2) všetci čitatelia zdieľajú túto informáciu spolu s autormi textu. Hneď vedľa tohto článku sa nachádza drobný text s názvom „Hainburg sa nás už nebojí", ktorý má v sebe opäť obsiahnutý implicitný predpoklad, že všetci čitatelia vedia, že v minulosti sa „nás" v Rakúsku obávali, pričom nevysvetlené „my" pravdepodobne označuje Slovákov, hoci by sa mohlo vzťahovať aj na iných obyvateľov bývalého východného bloku.

Fotografii sprevádzajúcej titulný text dominujú európski politici – premiéri a premiérky krajín EÚ 25, držiaci v rukách svoje štátne vlajky. Na rozdiel od roku 1993 (fotografia plačúceho premiéra Mečiara) v roku 2004 celkom logicky dominuje medzinárodný rozmer udalosti; téma spájania a nie rozdeľovania. Na rozdiel od roku 1993, na titulke nie je nijaký záber na oslavujúcich občanov – akoby (takto prezentovaný) vstup Slovenska do EÚ bol v prvom rade vecou politických elít, a až v druhom rade záležitosťou občanov.

Článok otvára citát z vyhlásenia vtedajšieho predsedu slovenského parlamentu a KDH Pavla Hrušovského, ktorý uvádza, že vstupom do EÚ síce „*objektívne strácame časť suverenity*", ale nestrácame zodpovednosť za samých seba. Druhá veta textu je citátom výroku prvého slovenského prezidenta Michala Kováča (1993–1998), ktorý navrhuje zmeniť slovenskú hymnu, lebo už je neaktuálna – Slováci vstupom do EÚ zrejme už svoj boj za národné sebaurčenie dobojovali a nad Tatrou sa už doblýskalo.

Článok je o všetkých 25 členských krajinách, nie len o SR. Venuje sa v prvom rade oficiálnym oslavám v írskom Dubline (Írsko bolo v prvom polroku 2004 predsedajúcim štátom EÚ), a až v jeho druhej časti je zmienka aj o oslavách na Slovensku, predovšetkým v hlavnom meste.

Na rozdiel od textu z roku 1993 tu nie je nijaká zmienka o náboženstve. Vstup do EÚ na rozdiel od vzniku samostatnej SR nie je prezentovaný ako niečo sakrálne, ale ako profánna udalosť, dominuje tu svetská – konzumná tematika (jediná zmienka o omši je na strane 3, kde sa píše, že na púti na kalvárii v Nitre v sobotu, aj na nedeľných kázňach v kostoloch sa kázalo o EÚ). Neslúžia sa omše, ale pije sa pivo, ľudia navštevujú koncerty, pristavujú sa pri stánkoch s typickými produktmi členských krajín.

Text neprezentuje ani nijaké obavy týkajúce sa budúcnosti Slovenska v EÚ. Sú v ňom naznačené len pragmatické zmeny, ktoré bude ešte treba urobiť. O oprávnenosti vstupu do EÚ panuje konsenzus, je to čosi samozrejmé, je to fakt. Po úvodnej pasáži o oslavách

a reakciách slovenských politikov, 3. odstavec textu hovorí o životnej úrovni, ktorá sa po vstupe v SR zvýši, pričom Írsko je uvádzané ako nasledovaniahodný príklad malej krajiny. Jediná obava do budúcna, ktorá v novinách z toho obdobia zaznieva, je zo zdražovania banánov, cukru a ryže kvôli novým clám.

Na rozdiel od textu z roku 1993, ktorý je výsostne pozitívny, sa však v roku 2004 v 7. odstavci – na konci článku o oslavách spomínajú aj demonštrácie oponentov v Poľsku, Prahe a Bratislave, pričom tieto hlasy sú na Slovensku označené za menšinové („*niekoľko euroskeptikov z OKS*“).

Predposledný – 8. odstavec cituje britský nedeľník The Sunday Times, ktorý pripomenul, že: „*Noví členovia neprichádzajú so žobráckou palicou. Prinášajú novú dynamiku a ak pomôžu presvedčiť skostnatené európske ekonomiky, aby sa reformovali, bude ich prínos veľký*“. Citovať informačný zdroj zo zahraničia je spôsob, ako potvrdzovať pozitívnu hodnotu vlastnej národnej skupiny. Je totiž pravdepodobné, že pokiaľ pozitívne hodnotenie pochádza od podobného nezávislého arbitra, zakladá sa na objektívnejších kritériách. V roku 1993 takýto pohľad zvonku nenachádzame.

Napokon posledná veta článku o oslavách rozšírenia EÚ upozorňuje, že nové krajiny sa od Írska učia aj nízkemu zdaneniu podnikov, čo sa vôbec nepáči Nemecku a Francúzsku. Rozšírenie EÚ teda prinesie nové konflikty, ale aj nové spojenectvá.

7 Ponaučenie na záver (pre nás)

Na základe vlastnej skúsenosti sa plne stotožňujeme s názorom, že analýza tlače je ťažká a časovo náročná (len zber dát z troch časových období, na ktoré sme sa v projekte zamerali, trval dvom výskumníčkam 8 týždňov). Je tiež celkom očividné, že analýzu dát treba dopredu dobre naplánovať, stanoviť si určité filtre (v prípade identity napr. my vs. oni), ktoré nám umožnia vyberať texty cielene, a nie náhodne a chaoticky, a ktoré zabránia zahlteniu výskumným materiálom. Sme presvedčené, že je užitočné analyzovať tlač na viacerých úrovniach – nielen kvantitatívne (frekvencia určitých tém), ale aj z lingvistického hľadiska (aspoň čiastočne), a rozhodne z hľadiska diskurzívno – sociálnych praktík. Je takisto dôležité poznať praktickú stránku fungovania novín (ako sa tvoria správy, ako vznikajú jednotlivé čísla novín, otázka vzniku a zániku novín ako takových, kontinuity), pretože i to umožňuje lepšie pochopiť, prečo sa v určitom období písalo o určitých témach istým spôsobom. Nemenej podstatné je aj poznanie spoločenského a politického kontextu skúmaných období, bez ktorého nie je možno odhadnúť zámer pisateľov a vydavateľov ani vnímanie čitateľov.

Citovaná literatúra

Anderson, B. (1991). *Imagined Communities.* London: Verso.
Altheide, D. L. (1996). *Qualitative Media Analysis*. London: Sage.
Billig, M. (1995). *Banal Nationalism*. London: Sage.

Conboy, M. (2006). *Tabloid Britain*. London: Routledge.
De Cillia, R., Reisigl, M., and Wodak, R. (1999). The discursive construction of national identities. *Discourse and Society,* 10, 149–173.
Flick, U. (2002). *An Introduction to Qualitative Research*. London: Sage.
Hendl, J. (1999). *Úvod do kvalitativního výzkumu*. Praha: Karolinum.
Lášticová, B. (2007). *Národná identita v kontexte európskej integrácie.* Nepublikovaná dizertačná práca. Bratislava: FiF UK.
Lášticová, B. Petrjánošová, M. (2007, 25.-27. 5.). Obraz Slovenska v slovenskej tlači: Pokus o kritickú diskurzívnu analýzu. Ústny príspevok na *9. pracovnej konferencii Biografu*, Borek u Suchomast: ČR.
Lášticová, B. Petrjánošová, M. (v tlači). Všetci za jedného jeden za všetkých? O písaní príbehov z výskumu. In M. Miovský, I. Čermák, V. Chrz (Eds.), *Kvalitativní přístup ve vědách o člověku* V. Umění ve vědě, věda v umění. Praha: Grada.
Miovský, M. (2006). Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu. Praha: Grada.
Morvayová, D., Plichtová, J. (2004). Rodová identita dievčat a mediálny diskurz. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa,* 39, 3–11.
Plichtová, J. (2002). *Metódy sociálnej psychológie zblízka*. Kvalitatívne a kvantitatívne skúmanie sociálnych reprezentácií. Bratislava: Médiá.
Richardson, J. (2004). *(Mis)Representing Islam*. Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins.
Richardson, J. (2007). *Analysing Newspapers: An Approach from Critical Discourse Analysis.* London: Palgrave Macmillan.
Schlesinger, P. (1993). Wishful thinking: Cultural politics, media, and collective identities in Europe. *Journal of Communication,* 43, 6–17.
Silverman, D. (2005). *Ako robiť kvalitatívny výskum.* Bratislava: Ikar.
Smith, J. A. (Ed.) (2003). *Qualitative psychology. A practical guide to research methods.*. London: Sage.
Triandafyllidou, A. (2002). *Negotiating Nationhood in a Changing Europe: Views from the Press*, Ceredigion, Wales and Washington D.C.: Edwin Mellen Press.

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA
PSYCHOLOGICA 37 – 2007 SUPPLEMENTUM

PSYCHOLOGICKÉ ASPEKTY PODPOROVANÉHO ZAMĚSTNÁVÁNÍ ANEB KVALITATIVNÍ VÝZKUM A OSOBY S MENTÁLNÍ RETARDACÍ

Martin Lečbych
FF UP Olomouc, katedra Psychologie, Vodární 6

Abstrakt:

V tomto příspěvku se zaměřujeme na obecné problémy, se kterými se setkáváme při výzkumu osob s mentální retardací. Na základě našich zkušeností se taktéž pokoušíme nastínit východiska výzkumu, která nacházíme v rámci kvalitativní metodologie. Sdělujeme též zkušenosti a dílčí výsledky z našeho výzkumu osob s mentální retardací, kteří procházeli programem podporovaného zaměstnávání. Tento výzkum naznačil, že pro úspěšnost podporovaného zaměstnávání není rozhodujícím faktorem míra mentální retardace, ale podpora, která je člověku s mentální retardací poskytována ze strany jeho blízkých osob i profesionálů a typ prostředí, ve kterém tento člověk vyrůstal.

Klíčová slova:

Kvalitativní výzkum, Mentální retardace, Podporované zaměstnávání, Problémy ve výzkumu osob s mentální retardací.

Slovo na úvod

Dobrý den dámy a pánové, můj příspěvek k této konferenci je rozdělen na tři části. V **první části** se zaměřím na **obecné problémy**, se kterými se setkáváme při výzkumu osob s mentální retardací. Ve **druhé části** se pokusím nastínit **východiska výzkumu** osob s mentální retardací v rámci kvalitativní metodologie a ve **třetí části** se Vás pokusím seznámit

se **zkušenostmi ze svého výzkumu** osob s mentální retardací ve službě podporovaného zaměstnávání.

1 Obecné problémy ve výzkumu osob s mentální retardací

Prvním, co nás při studiu odborné literatury a výzkumů týkajících se osob s mentální retardací zaujme, je skutečnost, že samotní lidé s mentální retardací obvykle **nejsou participanty výzkumů, které se jich přímo týkají**. Hojně se hovoří o nich, ale málokdy s nimi. Pozornost výzkumníků v této oblasti směřuje zejména k situaci, ve které se tito lidé nacházejí (např. k mapování počtu osob žijící v ústavní péči, počtu osob v jednotlivých sociálních službách apod.), nebo je pozornost zaměřena na jejich rodiče či rodinné příslušníky (např. jak se rodiče vyrovnávají s narozením postiženého dítěte, jak tuto skutečnost prožívají jejich sourozenci apod.). Výzkumy, které by věnovaly pozornost tomu, jak samotní lidé s mentální retardací prožívají vlastní postižení, jak se s ním vyrovnávají, jaké problémy ve svém životě sami definují, jaké mají názory na podmínky, ve kterých žijí, jakým způsobem života by chtěli žít apod., nacházíme s četností blízkou výskytu šafránu. Výzkumník, který se rozhodne zaměřit na tyto či podobné otázky, narazí na mnoho výzkumných problémů, pro které se obvykle rozhodne na výzkum se zapojením samotných osob s mentální retardací rezignovat, a o prožívání mentální retardace se dozvídáme zprostředkovaně od blízkých osob. Pokusím se nyní upozornit alespoň na ty výzkumné problémy, které se mi jeví jako nejdůležitější.

1. **Obtížná využitelnost testových a dotazníkových metod** – vzhledem k četným problémům osob s mentální retardací v oblasti čtení, psaní a porozumění psanému textu se jeví dotazníky a standardní psychologické testy osobnosti pro tyto osoby nevhodné. Těmito prostředky lze zkoumat jen velmi omezenou skupinu osob, kteří v těchto oblastech nevykazují problémy. Zpravidla se jedná o osoby s intelektem na hranici subnormy a lehké mentální retardace či v horním pásmu lehké mentální retardace. Pro osoby s těžším postižením intelektu jsou však tyto výzkumné metody nepoužitelné.
2. **Problémy s validitou a reliabilitou sebeposouzení osob s mentální retardací** – Wehmeyer a Kelchner (1995), autoři škály sebeurčení pro osoby s lehkou mentální retardací, opakovaně upozorňují na problém se sebeposouzením osob s lehkou mentální retardací. Jejich studie upozorňuje na nízkou stabilitu a konzistenci sebeposouzení osob s mentální retardací na sebeposuzovacích škálách i v přímých odpovědích na jednoduché dotazníkové položky. Tito autoři uvažují o nižší schopnosti introspekce některých osob s mentální retardací, o jejich větší ovlivnitelnosti jejich okolím a tendenci chápat dotazníkové otázky jako výkonové zkoušky, na které mají za úkol najít „správnou" odpověď.
3. **Obtížný přístup do prostředí, ve kterém osoby s mentální retardací žijí** – i když stále zaznamenáváme rostoucí tlak na integraci a inkluzi osob s mentální retardací, podstatná část těchto osob žije v určitém typu instituce či využívá určitého typu sociálních

služeb. Problémem není pouze ochrana osobních údajů těchto osob, ale také četné obavy mnoha institucí ze závěrů, ke kterým by mohl výzkumník prostřednictvím svého výzkumu dojít. Instituce, které mají dostatek sebevědomí k tomu, aby byly výzkumníkovi otevřené, se také obvykle o výsledky výzkumu zajímají a mají tendenci rozvíjet kvalitu poskytování svých služeb. Zprávy, které poté výzkumník předkládá, odrážejí ve velké míře také specifičnost těchto institucí.

4. **Velká systémová provázanost mezi způsobem života osob s mentální retardací a možnostmi, která má jejich prostředí** – lidé s mentální retardací, kteří žijí v naší složité společnosti, vyžadují různou míru podpory k tomu, aby dokázali žít podle svých představ a přání. Zdroje a formy podpory těchto osob se však velmi liší napříč různými regiony i napříč rodinami, ze kterých pocházejí. Pro porozumění osobám s mentální retardací je také nezbytně nutné reflektovat širší systémové souvislosti a ve výzkumu brát zřetel i na zdroje podpory a její rozličné poskytovatele. Je zřejmé, že jinak bude svůj život prožívat člověk, který díky službě podporované zaměstnávání získal práci na otevřeném trhu práce a vydělané peníze mu umožňují bydlet ve vlastním podnájmu, než člověk obdobných schopností, který pobírá invalidní důchod a bydlí s rodiči.
5. **Velká interindividuální rozmanitost v široce pojaté kategorii „mentální retardace“** – lidé s mentální retardací jsou především lidé, a tudíž mezi nimi nacházíme značné interindividuální rozdíly. Paušální popisy jednotlivých diagnostických kategorií v rámci mentální retardace (lehká, středně těžká, těžká, hluboká) jsou obvykle založeny na značném zjednodušení a mnohdy až nerealistickém zobecnění. Výzkumník, který se zajímá o mentální retardaci jako svébytný fenomén, je postaven před úkol zahrnout do svého výzkumu velmi širokou skupinu různých osob s různou úrovní mentální retardace. Tato skutečnost však značně komplikuje využití jednotné výzkumné metody, jak je patrno z předchozích tvrzení.

2 Východiska výzkumu osob s mentální retardací

Nyní svoji pozornost přesuneme k otázkám: „Jakým způsobem realizovat výzkum který by přímo postavil osoby s mentální retardací do role participantů?“, „Jak dosáhnout toho, aby byl člověk s mentální retardací kompetentním referentem o svém vlastním životě?“. Cestu k naplnění těchto otázek jsem nalezl zejména v kvalitativně pojatém výzkumu. Výzkumu, který vzhledem k uvedeným problémům rezignuje na aplikaci dotazníků, škál a jejich psychometrické zpracování, výzkumu, který se snaží brát zřetel na systémové souvislosti a mnohoznačnost pojmu mentální retardace a jeho kontextuálních významů.

Pokusím se nyní upozornit na metody, které se mi při výzkumu osob s mentální retardací osvědčují a také na jejich možná specifika či úskalí, se kterými se můžeme setkat.

1. **Rozhovor** – je jednou z klíčových metod k zapojení osob s mentální retardací jako participantů výzkumu. Výzkumný rozhovor s osobami s mentální retardací má však mnohá specifika a půvaby. Rozhovor by měl probíhat **opakovaně v několika různých**

setkání, neboť osoby s mentální retardací často potřebují více času na vybudování vzájemné důvěry a při prvním kontaktu s výzkumníkem může převládat podezíravost a opatrnost. Situace výzkumného rozhovoru je pro osoby s mentální retardací často velmi neobvyklá, neboť se příliš často nesetkávají se zájmem okolí o jejich vlastní názory a pohledy. Situace také klade nároky na **flexibilitu při vedení rozhovoru**. I když se výzkumník drží připravených otázek, je často nucen otázky vysvětlovat jazykem, který je osobě s mentální retardací blízký, je nucen volit velmi konkrétní jazyk, opakovaně se ujišťovat, zda-li mu je rozuměno a hojně využívat sekundárních otázek k rozvinutí řečeného. Zatímco rozhovor s lidmi s lehkou mentální retardací, kteří jsou verbálně zdatní, se příliš od běžného rozhovoru neodlišuje, rozhovor s lidmi s těžším postižením (středně těžká až těžká mentální retardace, kombinované sluchové vady) vyžaduje určitého **tlumočníka** či **facilitátora**. Pokud nás ve výzkumu zajímají neslyšící lidé se středně těžkou mentální retardací, bez tlumočníka se neobejdeme. Do role facilitátora se dostává člověk, který člověka s mentální retardací velmi dobře zná (rodič, sourozenec, patron, asistent) a dokáže mu vysvětlit výzkumníkovu otázku slovy, kterým rozumí, vysvětluje význam toho, co člověk s mentální retardací sděluje a v případně předkládat i odpověď za člověka s mentální retardací. V těchto případech je však vždy nutné ověřit, zda-li s touto odpovědí člověk s mentální retardací souhlasí. Ke stimulaci rozhovoru je také vhodné využít **názorných pomůcek**. Je-li například v centru zájmu výzkumníka, jak člověk s mentální retardací vnímá svoji rodinu, lze využít například figurky a šachovnici z testu FAST, které jsou velmi dobrou pomůckou k názornému uchopení situace v rodině a tím prostředkem k lepšímu vzájemnému porozumění.

2. **Pozorování** – je jednou z velmi cenných metod kvalitativního výzkumu, zejména pokud se výzkumníkovi podaří proniknout do prostředí, ve kterém se život osob s mentální retardací skutečně reálně odehrává. Pozorování by mělo probíhat **dlouhodobě**, neboť přítomnost výzkumníka výrazně mění atmosféru v prostředí, kde pozorování provádí. Čím více je prostředí chráněno před osobami „zvnějšku", tím více je atmosféra přítomností výzkumníka zkreslena. Pozorování jednotlivce s mentální retardací by také mělo probíhat **napříč různými sociálními kontexty** (v rodině, v práci, v ústavu sociální péče), neboť každý z kontextů má svébytné možnosti podpory osob s mentální retardací, které také značně ovlivňují jejich chování. Velmi cenné je systematické **pozorování v průběhu rozhovoru**, které může být cenným vodítkem k porozumění, která témata jsou pro osobu s mentální retardací zajímavá, která v něm vyvolávají rozpaky, či případně, do jaké míry souhlasí s názorem facilitátora, který mu při komunikaci pomáhá. Není neobvyklé, že komunikace osoby s těžším postižením je především globální a odehrává se prostřednictvím gest a zvuků.
3. **Ohnisková skupina** – pokud se výzkumník rozhodne volit ohniskové skupiny s osobami s mentální retardací, je vhodné volit skupiny osob, které se již mezi sebou alespoň do **určité míry znají** (např. skupina, která se schází jako sebeobhájci). Ve skupinách sestavených z lidí, vzájemně si neznámých převažuje stud, opatrnost a značný ostych hovořit o svých postojích. V případě osob s těžším postižením je nutné vést diskusi ve skupině více direktivně, aktivně se ptát jednotlivých účastníků a žádat je o jejich názor.

V těchto skupinách je mnohdy vhodné také **využít osobních asistentů**, kteří jednotlivé osoby dobře znají a umožní jim lépe situaci porozumět, nebo otázky lépe vysvětlit. Při aplikaci ohniskových skupin je nutno také účastníky **opakovaně upozorňovat na** to, že výzkumník stojí o jejich **osobní zkušenosti**, nikoliv obecné ponaučení nebo tvrzení druhých. Tyto skupiny mají často tendenci fungovat na principu určitého **magického klíče** a opakovat odpověď, kterou podal jiný člen skupiny, neboť se domnívají, že tato odpověď je správná, což jim například výzkumník svým úsměvem potvrdil.

4. **Analýza souvisejících materiálů** – analýza souvisejících materiálů je cenná do té míry, do které do které se tyto materiály přímo týkají výzkumného záměru. V případě, že se výzkumníkovi podaří získat materiály, které přímo popisují chování člověka s mentální retardací v určitém kontextu, který výzkumníka zajímá, může být jejich analýza stěžejní výzkumnou metodou. Velmi cenným materiálem mohou být například **zprávy z osobní asistence**, které barvitě popisují činnosti, kterým se člověk s mentální retardací s asistentem věnoval, jak se choval, co jej zajímalo, po čem touží apod. Získání těchto materiálů je však pro výzkumníka velmi svízelnou záležitostí a vyžaduje si také řádný souhlas s poskytnutím těchto osobních údajů.

Vzhledem k obecným problémům, které jsem již popsal je zřejmé, že uvedené výzkumné metody je nutno kombinovat a vzájemně propojovat. Pokud bychom byli odkázáni pouze na jednu z těchto metod, mohly by nám uniknout významné systémové a kontextové souvislosti.

3 Psychologické aspekty podporovaného zaměstnávání osob s mentální retardací

Cílem mého výzkumu bylo nalezení, popsání a porozumění psychologickým aspektům, které jsou v rámci podporovaného zaměstnávání osob s mentální retardací významné a určující pro jejich další osobnostní rozvoj. Svůj výzkum jsem směřoval k základní orientaci v tomto tématu a jeho a základnímu porozumění. Zajímal jsem se například o to, co motivuje osoby s mentální retardací ke vstupu do programu podporované zaměstnávání, jak se mění jejich osobnost a jejich životní styl v tomto programu, co lidé s mentální retardací na otevřeném trhu práce získávají a ztrácejí, jaké jsou jejich vztahy s ostatními lidmi na pracovišti a jak hodnotí samotnou službu podporované zaměstnávání. Protože se tyto otázky týkají přímo osob s mentální retardací, snažil jsem se je zapojit v co nejširší míře.

Data jsem se rozhodl získávat ze čtyř základních zdrojů: 1) od lidí s mentálním postižením, kteří procházejí programem podporovaného zaměstnávání; 2) od lidí, kteří jsou těmto lidem s mentálním postižením blízcí; 3) od pracovníků agentury podporovaného zaměstnávání; 4) od pracovních asistentů, kteří pomáhají člověku s postižením na pracovišti.

Data od lidí s mentální retardací jsem získával prostřednictvím metody polostrukturovaného rozhovoru s podporou facilitátora, při kterém je rozhovor veden s člověkem s men-

tálním postižením v přítomnosti třetí osoby, která tohoto člověka dobře zná a podporuje jej k samostatným odpovědím, vysvětluje jeho odpovědi nebo předkládá vlastní názory. Tyto rozhovory byly prováděny opakovaně v několika setkáních. V průběhu rozhovorů probíhalo také pozorování člověka s mentálním postižením, které se soustředilo na vzhled, úroveň vyjadřování, řeč a sociální chování.

Po tomto rozhovoru byly provedeny rozhovory s facilitátory, které se týkaly témat, které se vyskytovaly v průběhu rozhovoru s člověkem s mentálním postižením.

Údaje od pracovníků agentury podporovaného zaměstnávání a od pracovních asistentů byly získány metodou ohniskové skupiny, která sloužila pro ověření a doplnění údajů a jejich zasazení do širšího kontextu.

Celkem se výzkumu účastnilo 20 osob, z nichž bylo 7 lidí s mentální retardací (uživatelů služby podporované zaměstnávání), 6 různých facilitátorů, 3 pracovníci agentury podporovaného zaměstnávání a 4 pracovní asistenti. Výběr výzkumného souboru probíhal postupem teoretického výběru vzorku, který se řídil teoretickými otázkami, které vznikaly v průběhu výzkumu.

Ze získaných dat byl vytvořen doslovný přepis, který byl upraven do výzkumného protokolu s ohledem na anonymitu jednotlivých participantů a s ohledem na přehlednost textu. Získaná data jsem zpracovával v souladu s postupy otevřeného a axiálního kódování, popsané v metodice tvorby zakotvené teorie Strausse a Corbinové (1999).

Nejdůležitější zjištění, ke kterému jsem dospěl, je, že v rámci podporovaného zaměstnávání je hlavním faktorem, který ovlivňuje vstup člověka s mentálním postižením na otevřený trh práce, podpora, kterou mu poskytují nejenom profesionálové z agentury podporovaného zaměstnávání, ale také lidé v jeho nejbližším okolí. Míra podpory není v přímé úměře se stupněm postižení intelektu, ale podstatný vliv sehrává prostředí, ve kterém člověk s mentálním postižením vyrůstá a výchovný styl, kterému byl podroben.

Vyšší míra podpory je nutná u těch lidí s mentálním postižením, kteří vyrůstali v prostředí, které jim poskytovalo organizovanou zábavu a řadu zájmových aktivit a v prostředí, které jim vytvářelo pohodlí a zbavovalo je plnění běžných povinností a zodpovědnosti. Tento typ prostředí označujeme metaforou „zlatá klec“. U lidí, kteří vyrůstali v prostředí typu „zlatá klec“ se častěji vyskytuje jev, který označujeme jako „konflikt s realitou“ a po vstupu do zaměstnání se projevuje problémy s přijetím nového životního rytmu, obtížemi v rozlišení mezi prací a zábavou, hodnocením práce jako nadměrné zátěže a prožíváním ztrát spojených s nástupem do zaměstnání. Podpora na pracovišti je navýšena také o podporu spojenou s překonáváním těchto těžkostí.

Pokud je integrační úsilí vedeno již od předškolního věku dítěte s mentálním postižením, je v dospělosti průběh podporovaného zaměstnávání výrazně usnadněn. Průběh podporovaného zaměstnávání usnadňuje také program tranzit.

Lidé s mentální retardací, kteří se mého výzkumu účastnili, hodnotili službu podporované zaměstnávání velmi kladně a vstup na otevřený trh práce pro ně představoval také jejich osobnostní rozvoj, zejména v oblasti rozvoje sebedůvěry, sebevědomí, zodpovědnosti, samostatnosti, sebepoznávání, empatických dovedností a seberealizace.

Ukázalo se, že podporované zaměstnávání také výrazně podporuje rozvoj kognitivních schopností člověka s mentální retardací a člověk s mentálním postižením si také v průběhu podporovaného zaměstnávání osvojuje mnoho sociálních dovedností i navzdory očekávání jeho okolí, pokud pro něj tyto dovednosti nabudou smysl a konkrétní význam.

Můj výzkum mě také dovedl k vypracování fází, kterými člověk s mentální retardací v průběhu podporovaného zaměstnávání prochází a faktorů, které jejich úspěšné zvládnutí usnadňují a brzdí. O dílčích výsledcích by se dalo ještě dlouze hovořit, ale na závěr mi dovolte uvést ještě jedno zjištění, které mě při mém výzkumu překvapilo.

Zjistil jsem, že lidé s mentální retardací si nestěžují ani tolik na své postižení, jako na iracionální představy majoritní společnosti o nich samotných a na sociální důsledky, které jejich postižení má. Iracionální představy jsou dány nedostatkem informací a nedostatek informací vede ke strachu z kontaktu s těmito lidmi. Proto je v této oblasti nezbytně nutná osvěta, do které si dovoluji zařadit i svůj příspěvek na této konferenci, abychom se i ve výzkumu nebáli naslouchat lidem s mentální retardací a i přes zjevné problémy s „metodologickou čistotou“ našich výzkumů se snažili porozumět jejich přáním a problémům, snažili se je pojmenovat a zachytit. Děkuji za pozornost.

Literatura:

Wehmeyer, M., Kelchner, K. (1995). *The Arc's Self-determination scale*. Arlington: The Arc.

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA
PSYCHOLOGICA 37 – 2007 SUPPLEMENTUM

INTERAKCE VE VÝZKUMNÉM PROSTŘEDÍ A TVORBA DAT

Ivana Loučková
KSA FFUP Olomouc a KSP ZSF OSU Ostrava

Abstrakt:

Poznávací činnost je spojena s akceptováním konkrétního paradigmatu používaného ve výzkumné činnosti. Akceptování paradigmatu „prožívání – vědění – jednání" zásadním způsobem ovlivňuje proces tvorby dat tak, že tato operace definuje psychologická fakta kvalitativně. Vytvořená data mohou být následně zpracovávána odpovídajícími metodami.

Klíčová slova:

data, interakce, integrovaná strategie, metodologie, tvorba

Místo úvodu:

Skutečnost chápaná sama o sobě, žádný jednoznačný význam nemá. Význam získává až vztahem k tomu, co ji obklopuje. Právě tak skutečnost, které říkáme data, sama o sobě význam nemá. Význam dostává, když bereme v úvahu ty okolnosti, které předcházely jejímu vzniku a ty, které následují.

1 Proč jsou data tvořena a ne sbírána? Problematika tvorby dat

Termín „data" je v podstatě používán dvojím základním způsobem, a to jako (a) záznam pozorování, (b) to, co je analyzováno. Výzkumnou situaci znázorníme

diagramem 1.1, jehož smyslem je zpřehlednění procesů, tzv. fází, při tvorbě dat, nikoliv zobrazení všech dalších relací, které zde mohou být identifikovány.[1]

První fází je situace, kdy máme k dispozici univerzum potenciálních jevů, které odpovídají naší výzkumné úloze. V tomto univerzu (podle výzkumného záměru a s ohledem na přijímané paradigma) může být pozorováno cokoliv – objekty, znaky, znaky znaků, texty, bloky textů apod. Nemuselo by být bez zajímavosti sledovat také dobu, za kterou byla odpověď získána, případně fyzické reakce dotazovaného (pohyby rukou, grimasy apod.). V této fázi jsou základními výzkumnými postupy zaměřenými na získání zdrojových informací o aktuálně probíhajících jevech a procesech v daném výzkumném prostředí pozorování a rozhovor (interview). Tyto základní postupy jsou doprovázeny pomocnými (sekundárními) metodami (audio a video záznamy, popis postupů intervence badatele, operacionalizace a měření, administrace dotazníků, obsahová analýza textů včetně využití počítače). (Viz diagram 1.2, srov. např. Strauss, Corbin 1990, Mayring 1993, Frýba 1995). Takovéto záznamy pozorování nicméně ještě nelze považovat za data.

Ve druhé fázi jsou prováděny další interpretační kroky ze strany badatele, kdy se pozorování mění na data. Shodně s Frýbou (1995) i Hájkem (2001) lze tvrdit, že aktuální psychické procesy interakce mezi badatelem a jeho situací, (tj. jak vnějším prostředím, tak i jeho vnitřně prožívaným světem) jsou skutečně existující psychické jevy, které můžeme přímo pozorovat. Prožité jevy se stávají fakty vědění na základě výzkumné činnosti (epistemického jednání) a tím získávají význam pro teorii i praxi výzkumu jako údaje (data). Popisováním procesu interakce získáváme primární data. *Data tedy vznikají interakcí mezi pojmy teorie a fakty empirie.* Takto získáváme tři typy údajů (dat).

1. Údaje o *faktech* vzniklých zaznamenáváním pozorovaných jevů (záznamy pozorování). Předmětem vnitřního pozorování (introspekce) jsou a) jevy prožívání a b) jevy vědění o významu, smyslu a cíli jednání. Předmětem vnějšího pozorování (extrospekce) mohou být jevy chování (např. prosté pohybování se), ale také viditelné projevy prožívání jiných lidí a vědění o prožitcích v jejich jednání.
2. Údaje o *významech faktů*, které vznikají kódováním komunikace výzkumné jednotky s badatelem o vztazích mezi fakty a pojmy, případně daty a pojmy. Jedná se tedy o záznamy sdíleného vědění. Tento typ údajů lze získat různými metodami rozhovoru nebo i jinými (neverbálními) způsoby komunikace, přičemž obsahy komunikace se vztahují k faktům.
3. Údaje o *názorech, přesvědčeních, domněnkách* (jak výzkumných jednotek, tak i badatelů), jejichž vztah k faktům je nejasný, pochybný.

Údaje (data) o skutečnostech (faktech) pozorovaných během výzkumu jsou proto produkty badatelova vnímání a poznávání, jejichž kvalita je určena dovednostmi badatele, získanými

[1] Je důležité poznamenat, že tento diagram byl publikován Coombsem již v r. 1964. Obdobný, nicméně na Coombsově diagramu nezávislý, princip tvorby dat můžeme vidět v levé části diagramu 4 úvodní kapitoly jak uvádí Frýba (1995:28). Jsou specifikovány naprosto identické procesy při tvorbě dat, tedy i ovlivnění badatelem, jak oba autoři shodně uvádějí.

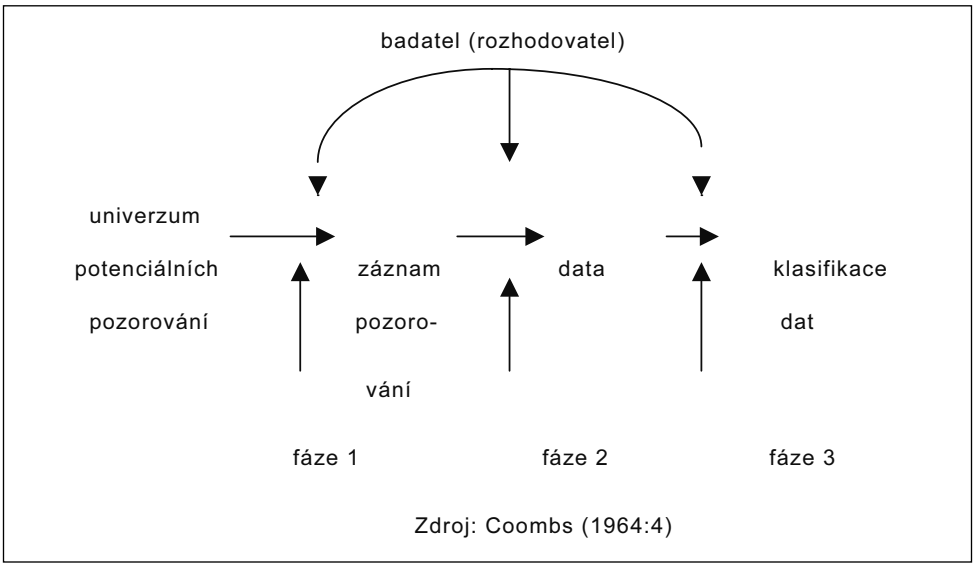

Diagram 1.1: Základní procesy při vytváření dat.

nácvikem odpovídajících technik. (Například nácvikem naslouchání, pozorování apod.) Jinými slovy *data jsou údaje o faktech výskytu metodicky pozorovaných jevů (fenoménů).* Tyto údaje o faktech jsou zaznamenány prostřednictvím symbolů (čísel, slov), které obsahují obecně sdílený význam. (Přesněji jedná se o význam jim přisuzovaný jednak samotnými výzkumnými jednotkami, jednak badatelem.) Jsou to údaje, které badatel utřídil a uspořádal tak, aby je bylo možno podrobit dalšímu zpracování a analýze, například i prostřednictvím nějakého formalizovaného programového systému pomocí počítače. *Data tedy nejsou ani skutečnostmi, ani jevy.*

Druhá fáze obsahuje klasifikaci pozorování v tom smyslu, že jsou identifikovány a označovány jak jednotlivé objekty (jednotky zkoumání), tak i všechny veličiny, které se mění, tedy „proměnné veličiny", podle toho paradigmatu, které akceptujeme pro svoji výzkumnou strategii, viz tabulka 1.1. Nemá smysl formálně diskutovat i tom, zda termín „proměnná" můžeme použít jedině pro cíle kvantitativního výzkumu nebo zda bychom ho mohli použít jako termínu i pro označení takové entity, která rovněž obsahuje proměnlivé hodnoty, avšak pro cíl kvalitativní výzkumné strategie. Tato fáze tvorby dat je vztažena k cílům, které mohou být velmi diferencované. Rozhodnutí pro volbu termínu akceptovatelného daným diskursem si badatel rozhodne sám.[2]

[2] Budeme-li se pohybovat v kvalitativním diskursu, daná skupina jevů může být označena jako otevřený kód, doména, obsahová kategorie apod. Jestliže přejdeme např. při zpracování těchto struktur do kvantitativního diskursu, může tyto struktury nazvat jako proměnné.

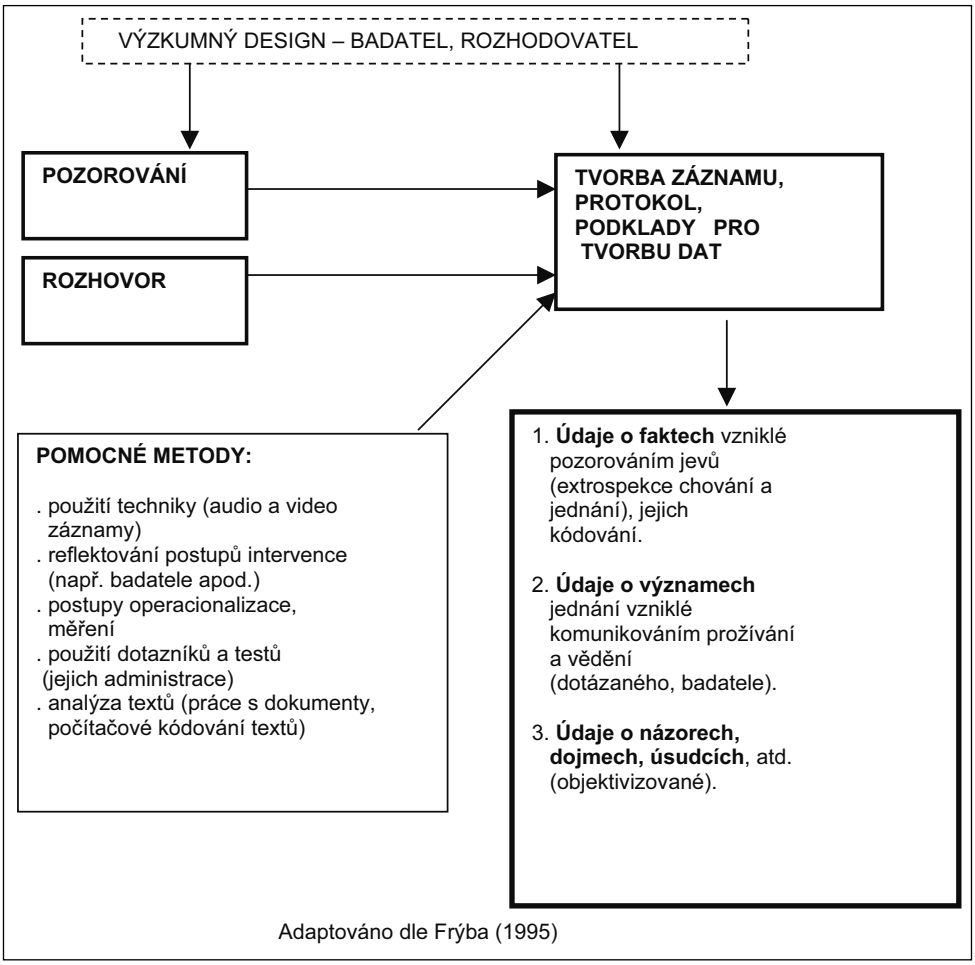

Diagram 1.2 Proces tvoření dat

TVORBA DAT	METODOLOGICKÉ PARADIGMA		
	KVANTITATIVNÍ	KVALITATIVNÍ	INTEGROVANÉ
Obvykle používané pojmy	Proměnná, znak, indikátor, sumovaný index, apod. Jsou definované deduktivně	Doména, obsahová kategorie, otevřený kód, axiální kód, apod. Jsou definované induktivně	Proměnná, obsahová kategorie, znak apod., používání termínů je dynamické. Definování je interaktivní

Tabulka 1.1: Tvorba dat a paradigmata

Metodické uspořádání dat lze provést jak ručním vyhledáváním určitých útvarů (u textových může jít např. o vyhledání tzv. domén, obsahových kategorií apod.), tak prováděním různých druhů kódování (např. otevřeným či axiálním kódováním při použití zakotvené teorie), jednoduchým kódováním odpovědí v dotazníku (omezíme-li se na behaviorální paradigma „stimul-reakce"), či kognitivním paradigmatem „představa – předpokládané jednání".

Z výše uvedeného je tedy zřejmé, že data mohou být

- textová, např. názvy knih, časopisů, autoři publikací, jména pracovníků, textové odstavce apod., zpravidla jim říkáme data kvalitativní,
- číselná, a to jako čísla mající svůj obsah, anebo číslice jako grafické symboly; pokud je třeba vyjádřit obsahovou stránku textu (slova) kondenzovanou formou, říkáme jim data kvantitativní.

Toto dělení není možno chápat dogmaticky. Často totiž (a s výhodou) kvalitativní údaje převádíme na kvantitativní. Lze to provést za předpokladu, že údaje chápeme jako kvantitativní číselné kódy, které jsou formálními symboly bez obsahové kvantity a naopak.

Tato fáze je proto klíčová pro následné zpracování dat, které se děje ve fázi třetí. Jinými slovy data jsou tvořena kvalitativně vždy, (i když zaznamenáváme četnostní údaje) a jsou závislá na vědomostech, dovednostech a kompetencích toho, kdo do této interakce vstupuje.[3]

Třetí fáze vytváření dat obsahuje detekci vztahů, uspořádání a struktur, které jednak a)vyplývají jako logické konsekvence z fází předešlých a jednak b) odpovídají modelům, které hodláme použít pro jejich analýzu. V této fázi jsou tvořeny různé typy dat (např. pro cíle kvantitativního výzkumu jako data profilová, relační apod.), nebo specifické typy kódů pro cíle kvalitativního výzkumu.

Badatel, jak již bylo řečeno, vstupuje v každé výzkumné fázi kreativním způsobem do sociální interakce tak, že všechny možnosti volby jsou mu zcela otevřeny. Toto signifikantním způsobem ovlivňuje nejen způsob další práce (přičemž postupně všechny fáze stále více omezují univerzum o možné inference plynoucí z předešlého), ale i výsledky, které se z analýzy obdrží. Předpokládejme například, že badatel odhaluje, která ze dvou typů politických orientací je pro společnost užitečnější. Ke studiu této problematiky může použít tvrzení a názory respondentů na základě dotazu vyžadujícího jednoduchou reakci: „ano", „ne". Ale může také chtít analyzovat jejich chování. Jestliže se pokusí zkoumat chování, bude pozorovat relace mezi různými stimuly (třeba i formou otázek vyžadujících složitější úvahy či rozhodnutí) a reakcemi (i případnými odpověďmi na písemný záznam). V tomto případě nepochybně dojde k jiným výsledkům, než kdyby analyzoval odpovědi na jednoduché stimuly. Rozhodnutí, zda si vybere ten či onen způsob, musí být učiněno

[3] Na jednom metodologickém semináři byly rozdány archy papírů, na nichž byly různé čáry. Úkolem bylo popsat, co na papírech účastníci vidí. Jedna přítomná uviděla prostorové seskupení, které identifikovala jako počitatelné objekty (jeden koloušek a dvacet čtyři motýlů), jiní viděli běžné, blíže nic neříkající klikaté čáry. Důležitou zkušeností však bylo, že někdo viděl dokonce počitatelné objekty (a mohl by je dále zkoumat), jiný neviděl.

ve druhé fázi, aby tak mohla být připravena data pro jejich potenciální zpracování ve fázi třetí.

Termín „tvorba dat" je zásadní, protože data jsou tvořena vždy, nejsou dána, proto ani nemohou být „sbírána".

2 Proč se zabývat daty?

Důvodů pro zkoumání, s jakými daty pracujeme, je jistě celá řada. Zde jsou uvedeny důvody tři.

2.1 Paradigma pro tvorbu dat

Poznání předmětu výzkumného zájmu závisí na tom, jaký druh dat, jako podklad pro předmět zkoumání, hodláme získat. Přesněji tvorba dat je závislá na použitém metodologickém paradigmatu, které pro jejich vznik použijeme.

Tradičně máme k dispozici paradigmata behaviorální a kognitivní. K dispozici máme ale i další paradigma[4], které bere v úvahu prožívání toho, kdo do interakce s jevy empirie vstupuje. Jedná se o paradigma triády „prožívání – vědění – jednání". Viz diagram 2.1. Toto paradigma umožňuje integrálně (celostně) pojmout a rozčlenit předmět výzkumu společenskovědních oborů nejen ve všech jeho procesech a jevech, ale i údajích (datech) o nich (viz Frýba 1995). Toto tzv. integrované paradigma je dosud používáno minimálně.

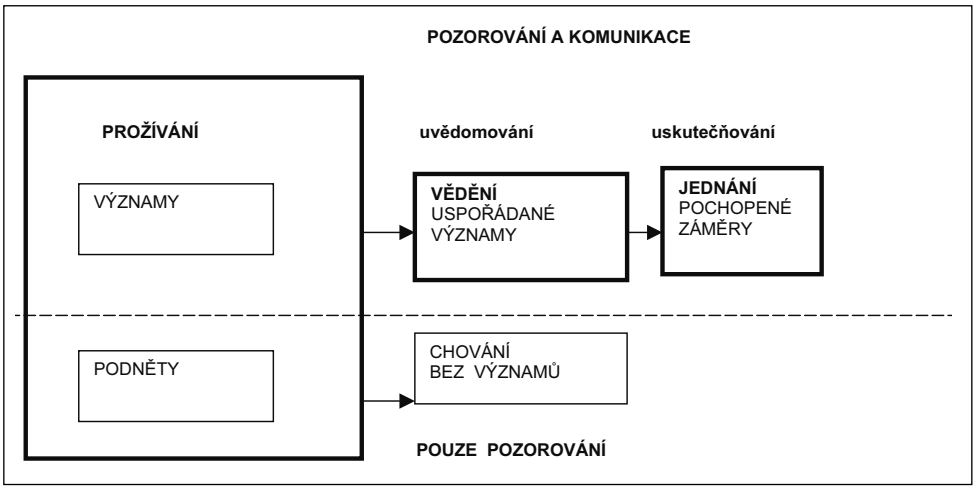

Diagram 2.1: Paradigma „prožívání – vědění – jednání" a „podněty – chování"

[4] Ráda bych řekla, že i toto paradigma je již tradiční (je k dispozici více než 10 let), nicméně tomu tak není.

2.2 Zaslepenost smyslů

Současná komunikace mezi lidmi, nejen odborníky badateli, je zatížena slepotou, zejména smyslovou[5]. Jinými slovy současnost je charakteristická tím, že se jako lidé

[5] Nezaslepenost znamená otevřenost vůči revizi předpokladů, vůči revizi dosavadních tradičních postupů, vůči změně, kterou se nám, často pro pohodlí zaběhaných tradičních postupů nechce akceptovat. Může být vztažena k různým výzkumným paradigmatům, proto má tento termín pro diferencovaná paradigmata různý význam.
Nezaslepenost vztahujeme jednak (A) k osobě badatele jako takové, jednak (B) k interakční výzkumné situaci. Nezaslepenost můžeme charakterizovat třemi elementy (rysy), z nichž první dva charakterizují badatele, třetí interakci.
A) (i) Jako určitý rys (element) nezaslepenosti badatele můžeme chápat jeho mentální uvědomění si předpojatostí a snahu o jeho „nezatahování" do výzkumného procesu, který je zpravidla označován v kvalitativní strategii pojmem „suspenze". Interpretativní sociologie, jak říká Petrusek, (1993:15)
„... sdílí fenomenologický předpoklad, že takové zkoumání vyžaduje vyloučit, suspendovat přirozený postoj k sociálním skutečnostem.... Suspenze přirozeného postoje znamená zříci se všech prekonceptů, předsudků, apriorních soudů a hodnocení, znamená tedy vyloučení banálního a předsudečného."
Aspekt nezaslepenosti „suspenze" však není doménou pouze jednoho výzkumného paradigmatu. Suspenze v kvantitativním výzkumu by měla být uplatňována v přípravné fázi výzkumu, kdy je tvořen (svým způsobem) výzkumný nástroj pro měření sociální skutečnosti. V procesu výzkumu by se zpravidla předpojatosti již uplatňovat neměly.
(ii) Dalším aspektem souvisejícím s nezaslepeností osoby badatele je *schopnost vidět* (registrovat) *skutečnost* tvořenou vnějším fyzickým prostředím, nikoliv pouze mentálně. Příkladem zaregistrování shody či rozdílu „mentálního záznamu skutečnosti" a „fyzického zaregistrování skutečnosti" má „aha" charakteristiku „uvědomění si" díky zaznamenání (povšimnutí si) skutečného. Tímto „uvědoměním si" je míněna „schopnost vidět skutečnost jako takovou, nezaslepeně".
B) (iii) Aspekt nezaslepenosti vztažený k dialogu ve *výzkumné interakci* s jinou osobou je označován jako „vyváženost", také „nestrannost", kterou je schopnost s otevřeností chápat, či vidět všechny situace, týkající se lidí, jako „stejně rovné", stejně důležité. Vyváženost má za účel kultivovat respekt k člověku nezávisle na měření hodnot, mít úctu ke každé osobě. To však neznamená absenci hodnot badatele. (Etické principy platí vždy za všech okolností. Např. neubližovat a neničit žádnou lidskou bytost, nebrat či nekrást – ani myšlenky kolegů, vystříhat se činnostem, které poškozují tělo, nepoužívat řeč nepravdivě a škodlivě, vystříhat se všeho, co zatemňuje schopnost „být všímavý".)
Termín nezaslepenost se vztahuje na všechny typy výzkumů, nejen na kvalitativní či integrovaný. Proto ho není možné ztotožnit s pouze s jedním rysem nezaslepenosti a to s termínem „suspenze" nebo „vyzávorkování". Princip nezaslepenosti by měl být uplatněn vždy při reflektování celého výzkumu. Je klíčovou vlastností a dovedností každého badatele. Zdrojem pro dovednost „být nezaslepen" je komparace tradičních omylů vědy či postupů, které byly ve vědeckém výzkumu používány, s novým poznáním. Dokonce i současnost lze charakterizovat obecněji pojatou slepotou, která je zaviněna zejména (a) egocentrismem a (b) nekultivováním lidských smyslů. Slepota egocentrická (mentální) je příčinou neschopnosti vidět situace, věci i lidské bytosti, zvláště takové, které jsou jiné, než my. Mohou to být např. tělesně postižení, bezdomovci či oběti nejrůznějších agresí (fyzických, psychických). Tato slepota postihuje všechny profese; vědce, badatele, učitele, nevyjímá ani sociální pracovníky. K objasnění slepoty smyslů může posloužit následující: Je možno spatřit v prodejnách knih zvláštní publikace, nesoucí honosný název „mezinárodní bestseller", „nová dimenze", anebo také „magické obrázky". Zajímavé je, že na nich všech nic magického není. Konstruktéři obrázků, zdatní programátoři využívají neustálého zdokonalování schopností lidského potenciálu pro využití ve zvláštním druhu umění – ve stereografii. Konkrétně se jedná o zdokonalující se možnosti výpočetní techniky a tím

vzájemně neslyšíme, ačkoliv hovoříme. *Jestliže se vzájemně neslyšíme či nevnímáme jako odborníci, dá se předpokládat, že budeme výzkumné sociální situace dobře zaznamenávat jako badatelé?*

Jsme postiženi „slepotou" všech smyslů, nejen vidění. Neslyšíme, ignorujeme „slyšení", když nám klient něco sděluje, nevíme, jak chutná čaj, neboť při pití čaje řešíme vědecký problém (ve své představě), přitom navíc kouříme a posloucháme rádio. Píšeme knihy, jejichž zdrojem není naše vlastní prožívání, vlastní pozorování skutečnosti, ale názory jiných. *Pracujeme s pamětí o někdy námi prožitém jevu, nikoliv s jevem samotným.* Příliš spoléháme na setrvačnost vjemů, na setrvačnost situací a to nejen v každodenním životě, ale i ve vědecké práci. Není chybou, jestliže přiznám, resp. si uvědomím, že něco „nevidím", nevím nebo nechci vidět. Chybou by bylo, zvláště chybou badatele, kdyby neměl vnitřní ochotu tento osobně zaviněný stav případně změnit.

Situace je uvedena příklady z praxe.

Příklad: TEXTOVA ZPRÁVA: E-MAILOVÁ POŠTA
Zpráva z 8.1.200X
... Na den, který jste požadovala, a to XXX, vypisuji termín zkoušení na 9.00 hod v mé pracovně na katedře.
Odpověď 10.1.200X
....V uvedený den, tedy v XXX, budu mít ještě zkoušení z dalších dvou předmětů. Nemám ale dosud časový rozvrh. Smím se zeptat, kam se mam dostavit, resp. kde budete zkoušet? A v jaký čas? ...

i o programování velmi složitých algoritmů na straně jedné a vědění o tom, jak funguje lidský zrak, na straně druhé. Kdo z vás je měl v ruce a prohlédl si je, ví, o čem je řeč. Pakliže ne, zkuste se někdy podívat. Je možno uvidět prostorový obrázek a identifikovat např. tři delfíny, i když původní kresba připomínala pouze nesmyslné „klikyháky". Pro ty, co uviděli alespoň jednou, je realita trojrozměrného obrazu i s možností identifikace počitatelných, tedy číselných elementů v tomto prostoru, mimo diskusi. Prostě to vědí. Ti, co neviděli, pravděpodobně neuvěří.

Každý průměrně inteligentní člověk má schopnost sebeřízení, jehož klíčovou součástí je i schopnost kultivace vlastní všímavosti (tj. schopnost něco zaregistrovat). Je tedy v jeho kompetenci tyto schopnosti kultivovat a zdokonalovat, tedy i rozvíjet schopnost „být nezaslepen".

Příklad: ZÁZNAM Z JEDNÁNÍ (Konflikt mezi pracovními skupinami)
Výchozí situace: Pracovní doba je od 7.00 hod do 15.30 hod.
Zdrojová situace: Dochází ke střetu zájmů, kdy chirurg žádá pracovníka ARO aby ve 14.00 hod uspal posledního pacienta s tím, že operace by měla skončit v 14.45. (Vždy existuje ale nějaká možnost, že se může operace poněkud protáhnout.) Člen skupiny ARO to odmítá s tím, že posledního člověka uspí ve13.45 hod.

Konflikt je však iniciován vyvolán pouze ve výjimečných situacích. Nicméně po dvou týdnech se vše řeší na vedení nemocnice.

Část ze záznamu jednání: Jedná se o pracovní výkonnost, dobu apod.
Sdělení zástupce jednoho z chirurgických pracovišť:

...Situace, kdy se začne operovat v 8.00 hod a ukončí operační program v 14.00 je s ohledem na pracovní výkonnost zcela stejná jako situace, kdy se začne 8.15 a ukončí práce ve 14.45 hodin. Jestliže by bylo nutno striktně zahájit operační program v 8.00 hod, všichni pacienti by museli být připraveni dříve než v 7.45 hod. Navíc jestliže jsou operační sály v jednom pavilonu a existují pouze dva výtahy, není možné zaručit, aby všechny operace byly zahájeny přesně v 8 hodin. Nelze nechávat pacienty před operací na sálech od 7.30. Jednalo by se o celou půl hodinu. Patnáctiminutová tolerance v žádném případě neohrozí výkonnost operatérů už proto, že po 14.30 či i 14.45 žádný další pacient již, s ohledem na limit finančních prostředků, uspán a operován být nemůže.... Celý konflikt se mi jeví jako zcela umělý, ve skutečnosti neexistuje.
Náměstek: zvýšeným hlasem
Všechny operace budou zahájeny přesně v 8.00 hodin.
Jednání bylo ukončeno.

2.3 Druhy kódování

Již bylo uvedeno, že tvorba dat, především v kvalitativním výzkumu, je závislá na tom, kdo do interakce s předmětem analýzy, tedy i do interakce s textem jako se zaznamenaným sdělením, vstupuje. To ukazuje příklad různého kódování stejného textu.[6]

Text	Kódování A	Kódování B
Vím, byla jsem poněkud jiná než ostatní spolužáci. Moji rodiče o mém zdraví nehovořili tak, že bych byla na tom tak dobře jako ostatní. Lehce jsem chytla třeba chřipku. Ale snažila jsem se ostatním pokud možno vyrovnat. Proto jsem dělala vše co dělali i ostatní.	odlišení zdravotní stav druh nemoci seberealizace	vnímání sebe, porovnávání s ostatními

[6] Tuto zkušenost jsem osobně zaznamenala na semináři v Canterbury vedeném prof. Winterem (viz Winter a Munn-Giddings 2001, který i z tohoto důvodu kritizuje kvalitativní výzkum jako takový.

Text	Kódování A	Kódování B
Byla jsem dlouhou dobu ve stresu. Ten jsem měla nejen v práci, ale i doma. Pokoušela jsem se nějak se osamostatnit a doma jsem spíš nebyla. Nebyla jsem jako druzí. Propadla jsem v životě. Moji kolegové, kteří mi říkávali, abych vše dělala podle sebe, z práce odešli. Četla jsem o tom, že by to tak mělo být dobré. Četla jsem o tom hodně knížek. Opravdu hodně. Ale všechno bylo nakonec špatně. Onemocněla jsem. Nevěděla jsem, co mám dělat.	stres prostředí seberealizace sebehodnocení kolegové sebevzdělávání nemoc, bezradnost	vnímání sebe, porovnávání s ostatními

3 Jaké jsou závěry a jaké je řešení?

Společenské vědy se zásadně liší od přírodních věd předmětem zkoumání. Jestliže budeme respektovat okolnost, že předmětem sociálních věd je jednání lidí jako živých bytostí a že lidé jako aktéři různých sociálních systémů se chovají tak, že nejen reprodukují struktury uvnitř nich, ale je i během jednání mění, potom dosavadní modely výzkumných přístupů nestačí. Proto je nabízena výzkumná strategie, v níž je teorie budována v interakci mezi jevy a pojmy, mezi aktivitami a idejemi. Samotná interakce je chápána jako dynamický systém. Zkoumání, které je založeno na interakci a dynamice, přesněji na interakčním a dynamickém myšlení uplatňovaném v různých výzkumných fázích, včetně tvorby dat, je nazývána integrovaná výzkumná strategie. (Viz Loučková 2001.)

Principy, které jsou v této strategii používány, lze vyjádřit jako:

1. orientaci na specifičnost jednotlivého člověka/skupiny jednak v kontextu jeho vlastního prožívání v sociální situaci, jednak v kontextu psychologicky pojatého systému interakcí osoby/skupiny s odpovídajícím životním prostorem (vlastní/skupinový psychotop),
2. kontrolované, přesně definované postupy popisování a pozorování,
3. ve vztahu k názorům zkoumané osoby/skupiny i badatele reflektovanou interpretaci smyslu popisovaného jednání a významů obsahů prožívání a vědění (použitím paradigmatu prožívání – vědění – jednání),
4. výzkumná situace je vztažena na každodenní skutečnost, (nikoliv uměle vytvořené okolnosti),
5. jsou jasně definované a rozlišované kroky zobecňování při konstruování teorie (např. zakotvené teorie, zobecnění ve formě kognitivních map v etnografickém přístupu apod.).

V integrované výzkumné strategii je pro tvorbu dat uplatněno paradigma „prožívání, vědění, jednání“. Jestliže hodláme využít princip interakce (neboli princip vzájemného jednání) zcela prakticky, získáváme v této strategii z jedné výzkumné situace dva, případně i více typů údajů. Tyto údaje můžeme následně zpracovávat různými výzkumnými metodami. Záznam interakce ukazuje níže uvedený příklad.

Z práce (Přibyl 1998), jejímž cílem bylo vyhledání sociálních souvislostí přechodu ze vzdělávacího do pracovního procesu, je uveden záznam rozhovoru se třemi typy informací, které byly získány v jedné sociální situaci, tj. při interview. Jsou rozlišené typem písma a odstavcem.

- Standardní písmo bylo použito pro dotazování a tučné písmo pro odpovědi dotázaného. (Údaje verbální komunikace.)
- Kurzívou byly označeny vnější projevy vycházející z konkrétní interakce. (Údaje pozorování.)
- V sloupci vpravo byla vypsána vlastní interpretace autora práce, která sloužila pro tvorbu otevřených kódů. Tato interpretace je jednou z možných a tedy závisí na výcviku a individuálních dovednostech výzkumníka. (Data otevřených kódů.)

Vytvoření a popis otevřených kódů byl jedním z dílčích cílů vyhledání sociálních souvislostí přechodu ze vzdělávacího do pracovního procesu. Při vyhledávání otevřených kódů šlo o důležité a opakující se významy vyhledané ve výpovědích respondentů, které byly pro jednotlivé respondenty významné a které bylo možno přiřadit k jednomu společnému jmenovateli (heslu), např. tradice, rodiče, finance, mezilidské vztahy apod. Výše uvedeným způsobem bylo vyhledáno osm otevřených kódů, které se s různou intenzitou ve výpovědích opakovaly. Mohly být (a také byly) použity jako vstup do vhodné analytické metody, která umožnila vyhledat významné sociální souvislosti.

Záznam rozhovoru a kontext (Přibyl 1998) Dotázaný: Kód: 7Sg4c Pohlaví: M Rok nar.: 1978	(Poznámky) kódy
Proč chodíš do školy, co ti dává ...co tě nebaví, jaké máš plány ...řekni co tě napadne. *Odpovídá s velkými mezerami. Hlas se mu nepatrně chvěje. Rozhlíží se kolem sebe.* **Na základce jsem vlastně napřed nevěděl kam pudu…, prostě nevěděl jsem co budu dělat a tak jsem se rozhodl, že budu studovat dál…prostě. Po tom, co jsem byl na brigádě…vlastně, jak pracujou zedníci, jo, myslím, že jako dost jsem se znechutil, protože… tohle já prostě dělat nemohu.** *Odmlčí se. Rozhlíží se kolem sebe.*Vadí ti manuální práce? **To bylo jedno hlavní kriterium, potom taky ty platy, něco taky rodiče, samozřejmě…** Přemýšlel jsi o nějaké specializaci, o konkrétní práci, která by tě bavila pro tu samotnou činnost? **Ne o tom jsem nepřemýšlel, protože mě jako na základce prostě nešlo všechno a proto jsem neměl moc volného času a musel jsem studovat…nedá se říct, že by mě jen něco zaujalo.**	(Otázky typu velká prohlídka“) Osobní rozhodnutí F=3 (Osobní zkušenost s manuální prací) (Zúžení, nabídka) Finance E=1 Rodiče D=1 (Sebehodnocení v průběhu základní školy)

Jak podle tebe se na školu dívají ostatní,... tví spolužáci, co myslíš jim škola dává?	
No…v prvním ročníku bylo na každým vidět jak je stejnej, všichni se snažili mít lepší známky než ostatní všichni jsme šplhali, každej se chtěl předvíst. Ve duháku to taky tak bylo a teď ve druháku se ta třída…prostě rozdělila na skupinky. Já mám třeba ve třídě děcka, s kterýma se třeba celej rok nebavím…, já jim řeknu ahoj a to je tak všechno. Prostě máš tam děcka který se učí, já se ale taky učím, ale vím co se mám učit, vyberu si to,co je důležité, ale někteří se učí všechno nazpaměť. Někteří na to kašlou prostě je to tam takový, …ale i podle těch zájmů rozdělený.	Prospěch C=3 (Zaměření na známky, důvod pro diferenciaci studentů) (Osobní rozhodování zaměřené na selekci vědomostí)
Když říkáš podle zájmů, tak tebe zajímá co?	
No já se zajímám o počítače, no baví mě matematika…, chtěl bych na ekonomku, …protože by mě třeba bavilo dělat v bance. Mě totiž nebaví nic složitýho jako je chemie, biologie…	
Mohl bys mi říct, co bys chtěl vůbec, co je tvým cílem v životě?	
Obecně?	Perspektivy G=3
Ano.	
Asi založit rodinu, mít štěstí teda, když se nedostanu na školu, tak určitě se z toho najde jiný východisko.	(Zřetelně rozlišuje, co ho zajímá)
Myslíš si, že je škola důležitá právě pro to co od života očekáváš vůbec ?	
Reaguje spontánně, je klidnější, usmívá se.	
No určitě jako je dobrý mít víc informací o světě, víc vědět …čím člověk víc ví, tím je lepší. Důležitý je všeobecný vzdělání. Střední školu,to je dobré pro uplatnění, to už má skoro každej, a proto bych chtěl jít dál. Podle mě většina chce jít dál.	(Opakovaná zřetelná perspektiva) (Upřesnění) Uplatnění A=3
Jak se díváš na dospělé, nejde o žádné konkrétní osoby. Co je na nich dobrého a co není?	(Důraz na důležitost vzdělání)
Tak třeba každý profesor má jiný přístup, některý je dobrácký, zadá nám, co se máme naučit…, ale někteří profesoři…připadá mi, že … až se divím, že se sem mohli dostat, takoví zmatení jsou, třeba nám zadají něco z hodinu na hodinu nebo nám to nezadají a chcou to po nás, s tím, že si myslí, že nám to zadali. Mezilidský vztahy, nic moc.	Tradice B=1
Ozvete se, když se to stane?	Mezilidské vztahy H=2
No, jistě, někteří ano, někteří ne…nebo se to zamluví…říkám, to je individuální, prostě.	

Místo závěru

Postupy popisování, interpretace a zobecňování na základě pozorování resp. interview *představují operacionální definice, jimiž jsou data interaktivně tvořena*, na něž je výzkum zaměřen a pomocí nichž je budována teorie. Jinými slovy *operace prožívání, vědění a jednání badatele kvalitativně definují psychologická fakta vztažená na jím vytvořená data, která se mohou dále zpracovávat kvalitativními i kvantitativními metodami.*

Literatura

Coombs, C.H. (1964). *A theory of Data.* New York: J. Wiley.
Frýba, M. (1995). *Psychologie zvládání života.* Brno: Masarykova univerzita.

Hájek, K. (2001). *Role porozumění tělesnému prožívání v práci a v duševní hygieně psychoterapeura.* Disertační práce. Praha: Filozofická fakulta UK.
Loučková, I. (2001). Směrem k integrovaným strategiím nejen ve výzkumu v sociální práci.
Pp. 313–328, in *Sociologický časopis 2001,* Vol. 37, No.3.
Mayring, Ph. (1999). *Einführung in die qualitative Sozialforschung. Eine Anleitung zu Qualitative Denken.* Weinheim: Psychologie Verlags Union.
Petrusek, M. (1993). *Teorie a metoda v moderní sociologii*. Praha: Karolinum.
Přibyl, M. (1998). *Sociální souvislosti výchovného poradenství v období přechodu ze vzdělávacího do pracovního procesu.* Olomouc: Diplomová práce.
Strauss, A., Corbin, J. (1999). *Základy kvalitativního výzkumu. (Postupy a techniky zakotvené teorie).* Boskovice: Albert.
Winter,R., Munn-Giddings,C. (2001). *A Handbook for Action Research in Health and Social Care.* London: Routledge.

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA
PSYCHOLOGICA 37 – 2007 SUPPLEMENTUM

ZAPOJOVÁNÍ ČLENŮ ZKOUMANÝCH SKUPIN DO VÝZKUMNÉHO PROCESU: COMMUNITY ENGAGEMENT MODEL

Pavel Nepustil
Sdružení Podané ruce

Abstrakt:

Text představuje inovativní přístup k výzkumu vyvinutý na University of Central Lancashire ve Velké Británii nazvaný Community Engagement Model. Svým pojetím se tento přístup blíží akčnímu výzkumu a je vhodný zejména pro výzkum tzv. „skrytých populací". Hlavní myšlenka spočívá v přímém zapojení členů zkoumaných skupin do výzkumu, přičemž výsledným efektem je nejen získání informací, které jsou běžnými postupy jen těžko dosažitelné, ale také zlepšení komunikace mezi marginalizovanými skupinami a většinovou společností, zvýšení kvalifikace a posílení sebevědomí jedinců zapojených do výzkumu a možnost rozvoje aktivit, ze kterých mohou mít zkoumané komunity prospěch.

Klíčová slova:

zapojení komunity – akční výzkum – etnické skupiny – sociální exkluze

Pozn.:

Tento text vznikl v rámci projektu Nový kontakt, který spolufinancuje Evropská unie, Státní rozpočet České republiky a Jihomoravský kraj

1 Úvod

Více než sto let trvající hledání objektivity v sociálně vědním výzkumu vedlo ve své radikalizované, „ideální" podobě k zajímavému rozložení sil: na jedné straně stáli respondenti – „lidské objekty" ověšené různými koncepty, kategoriemi, indexy, na straně druhé potom výzkumníci – „nadlidské bytosti" nezatížené lidskou nedokonalostí, jako jediní schopni generovat znalost. Teprve v posledních desetiletích začalo docházet k výraznějšímu rozostřování této polarizace, výzkumníci začali přiznávat svým „zkoumaným objektům" status lidí a zároveň se museli se stejným statusem smířit také sami. Dramatickými proměnami prošla terminologie užívaná pro „ty, kterých se ptáme" (proband – respondent – informant – partner v rozhovoru). Tento vývoj však nevyhnnutelně vedl k mnohým otázkám, rozhodně ne příliš příjemným z hlediska výzkumníků, kteří se do té doby těšili z benefitů svojí „nadlidskosti": Kde teď hledat pravdu, když jedni už na ní nemají neomezený nárok a druzí jsou příliš neuchopitelní pomocí objektivních kategorií? Jak máme zkoumat někoho, kdo je stejný jako my? Jak ospravedlníme fakt, že jedna skupina lidí sděluje pravdu o jiné skupině lidí?

Za takové situace není divu, že se začínají objevovat různá inovativní řešení, nová výzkumná paradigmata, přístupy a metody. Dochází také k dramatickým proměnám rolí ve výzkumu, z výzkumníků se začínají stávat participanti, z participantů výzkumníci. Já se zde budu zabývat druhou možností, tedy postavením členů zkoumaných skupin do role výzkumníků. Tato myšlenka rozhodně není nová, například v pedagogice tvoří tento směr významnou součást výzkumných projektů už dlouhá léta. Není divu. Představit si například dospělého studenta jazykové školy v roli výzkumníka není zase až takový problém. Horší je to v oblastech duševního zdraví, psychopatologie, nebo sociální patologie. Zde už není tak snadné představit si pacienta psychiatrické léčebny s diagnózou schizofrenie, bezdomovce, nezletilého delikventa nebo uprchlíka ze Somálska jako člena výzkumného týmu. Přesto se v poslední době ukazuje, že to je nejen proveditelný, ale i vysoce efektivní způsob, jak získat kvalitní výzkumná zjištění a navíc dosáhnout i žádoucích změn ve prospěch zkoumaných skupin a potažmo celé společnosti.

Paradigma akčního výzkumu, které přímo vybízí k zapojování zkoumaných jednotlivců a skupin do výzkumu a nastartování žádoucích změn, se v sociálních vědách a výzkumech duševního zdraví objevuje stále častěji a přináší velice pozitivní výsledky (Robert et al., 2003). Protože tento přístup dává velký prostor pro kreativitu a výzkumný design „šitý na míru", nebylo by užitečné snažit se o popis všeobecně platných principů. Pokusím se tedy představit jeden konkrétní model, který po své realizaci přinesl neoddiskutovatelně dobré výsledky. Jedná se o „Community Engagement Model" vyvinutý universitou v Central Lancshire ve Velké Británii, který se zaměřuje především na výzkum etnických komunit. Osobně jsem se potkal s několika členy výzkumného týmu, mezi kterými byli i uživatelé služeb duševního zdraví a když o sobě říkali: „jsem výzkumník", nikdo to nepovažoval za projev jejich diagnózy[1].

[1] O tomto modelu referuji s laskavým svolením prof. Jane Fountain (Centre for Ethnicity and Health, University of Central Lancashire)

2 Cíle modelu

Centrum pro etnicitu a zdraví (Centre for Ethnicity and Health) při University of Central Lancashire bylo založeno v roce 1990 a od počátku se snaží využívat inovativní přístupy pro své výzkumné projekty. Hlavním zaměřením multidisciplinárního týmu jsou etnické komunity[2] a k významným tématům patří oblasti drog a alkoholu, duševního zdraví, rasismu nebo zdraví obecně. „Sociálně vyloučené komunity jsou výzkumníky a zdravotními a sociálními službami často popisovány jako „skryté“ nebo „těžko dosažitelné“,“ píše v jednom ze svých článků profesorka Jane Fountain, a pokračuje: „Avšak základem přístupu Centra pro etnicitu a zdraví je, že to nejsou samotné komunity, které jsou skryté nebo těžko dosažitelné, ale že ti, kdo obvykle dělají výzkumy, nejsou v přístupu k nim a v získávání potřebných informací úspěšní a že existují bariéry, které ztěžují jejich přístup ke zdravotním a sociálním službám“ (Fountain, Patel, 2006, p. 1).

Základním problémem v mnoha výzkumech etnických nebo jiných sociálně vyloučených skupin je (kromě zmíněného ztíženého přístupu) také fakt, že jsou tyto studie realizovány často výhradně lidmi z univerzit, kteří stráví v terénu pouze krátkou dobu a potom se vrátí do akademického prostředí, kde napíšou výzkumnou zprávu a ta má často jen velmi malý dopad co se týče zlepšení kvality života lidí v komunitě. V jádru modelu Community Engagement stojí tedy požadavek, aby z výzkumu měly přímý zisk samotné zkoumané komunity, ale zároveň aby výzkum také přinesl validní zjištění týkající se různých oblastí života komunity. Jako prostředek k tomuto cíli zvolil univerzitní tým cestu přímého zapojení členů komunity v rolích tazatelů a také institucí a organizací, které jsou s komunitami v přímém kontaktu.

Svůj model definuje University of Central Lancashire jako „Simultánní a víceúčelové zapojení podporovaných komunit a relevantních agentur kolem tématu nebo sady témat, za účelem zvýšení povědomí, přístupu a identifikace potřeb a dosažení trvalého a rovnoprávného poskytování vhodných služeb“ (Winters, Patel, 2003, p. 5).

3 Klíčové prvky modelu

Úspěšná aplikace modelu předpokládá kvalitní organizaci a víceúrovňové vedení, které však nemá autoritativní podobu, ale spíše navozuje atmosféru otevřené komunikace. Aby toho mohlo být dosaženo, byly definovány následující klíčové prvky modelu (Fountain, Patel, 2006):

Facilitátor – hlavní postava celého projektu, jejímž úkolem však není autoritativní vedení a kontrola, ale spíše vytváření takového prostředí, ve kterém budou moci jednotlivé organizace a instituce společně pracovat na zadaném úkolu. K odpovědnostem facilitátora patří výběr organizací, které se budou na projektu podílet, výběr a vedení zaměstnan-

[2] Ve Velké Británii se tyto skupiny většinou popisují termínem „Black and minority ethnic communities“. Jsou to skupiny lidí, které se sami identifikují na základě rozdílné barvy kůže nebo ty, které mohou čelit diskriminaci kvůli svojí kultuře.

ců, řešení konfilktů, usnadňování komunikace mezi státními a nestátními organizacemi a podobně.

Komunitní organizace – základními požadavky na organizace účastnící se projektu bylo, aby zastupovali skupiny lidí, které se sama definují jako komunity, měly jejich důvěru, považovaly se za znevýhodněné vzhledem k danému tématu a měly chuť v této oblasti dosáhnout změny.

Úkol – týká se nejenom dosažení výzkumných zjištění v určité oblasti, ale ve stejné nebo i větší míře je orientován na zvýšení povědomí o daném tématu, snížení případného stigmatu, vzůst důvěry komunity v místní samosprávu a zapojení místních institucí do společné práce na vývoji potřebných služeb.

Výcvik – velice významný prvek v projektu vzhledem k tomu, že do rolí výzkumníků byli najímáni mimo jiné lidé bez kvalifikace a předchozí zkušenosti s výzkumem. Typický výcvikový program byl složen z pětidenního kurzu výzkumných metod a z třídenního kurzu týkajícího se zadaného tématu.

Podpůrný pracovník – jedná se o pracovníka univerzity se zkušenostmi z výzkumů různého druhu, který musí mít navíc dobré komunikační a manažerské schopnosti. V průběhu aplikace celého modelu má každý takový pracovník na starosti několik komunitních organizací, do kterých pravidelně dochází a je s nimi v neustálém spojení prostřednictvím telefonu nebo e-mailu.

Řídící skupina – skládá se ze zástupců místní samosprávy, úředníků, poskytovatelů služeb a pracovníků oblasti veřeného zdraví. Schází se pravidelně s komunitní organizací a sleduje, zda se cíle výzkumu slučují s vládními a místními prioritami a strategiemi pro danou oblast.

4 Implementace modelu v roce 2000[3]

Model Community Engagement začal tým z Centra pro etnicitu a zdraví vyvíjet a připravovat od poloviny devadesátých let. V té době byla ve Velké Británii v plném proudu debata o rovnocenném přístupu ke službám mezi různými etnickými a jinými skupinami a o způsobech, jak tyto skupiny lépe zaangažovat do rozvoje služeb. Tuto potřebu zohlednila také národní protidrogová strategie „Tackling drugs to build a better Britain", ve které vláda konstatovala, že dosvadní drogové služby jsou organizovány bílými lidmi pro bílé lidi a že pokud budou nadále investovány prostředky pouze do takové podoby služeb, budou z toho sice jejich stávající uživatelé profitovat, ale na druhou stranu se bude zvětšovat exkluze a nerovnost těch skupin, které služby dosud nevyužívají. V roce 2000 vyhlásila britská vláda tendr na národní projekt, který by identifikoval potřeby ohledně drogových služeb, vzdělání a prevence mezi tzv. Black and minority ethnic communities. University of Central Lancashire získala v tomto tendru na svůj projekt půl milionu liber a měla do něj zahrnout nejméně dvacet komunitních organizací.

[3] Informace z této kapitoly jsou převzaty z publikace Winters, M., Patel, K. (2003). Community Engagement. Report 1: The Process. Preston: Centre for Ethnicity and Health.

Univerzitní tým začal celý proces zapojování komunity výběrovým řízením, do kterého se mohly přihlásit místní komunitní organizace v oblastech, kde měl výzkum probíhat. Byly mezi nimi jak organizace specializující se na problematiku užívání drog, tak ty, které měly o této oblasti pouze malé povědomí. Mezi základní podmínky žádostí patřil požadavek, aby organizace ve svém návrhu výzkumu počítala přímo s členy komunity v rolích tazatelů. Zároveň byli o zahájení projektu informovány a požádány o spolupráci místní „drogové týmy" (drug action teams) a byl ustanoven operační tým složený ze zástupců organizace Lifeline. Samotní pracovníci centra pro etnicitu a zdraví byli připraveni poskytovat odbornou podporu a pomoc v celém procesu.

Z přihlášených organizací bylo nakonec vybráno 47 komunitních organizací zastupujících 30 různých etnických a národních skupin, kterým byl přidělen grant na provedení výzkumu. Představitelé těchto organizací byli následně vyzváni k účasti na výcviku, který připravila univerzita a který se skládal jednak ze seznámení s národní drogovou strategií a jednak se základního kurzu výzkumných metod. Po tomto výcviku začala vlastní práce na dílčích výzkumech, s podporou statutárních orgánů, především drogových týmů na jedné straně, na straně druhé pak pracovníků univerzity.

Ke sběru dat využívaly jednotlivé projekty celou škálu výzkumných metod, od dotazníků až po ohniskové skupiny. Samotní tazatelé byli samozřejmě placeni, určité formy odměny dostávali i informanti. Organizace mohla v kterékoliv části procesu využívat pomoc podpůrného pracovníka z univerzity, pořádala také pravidelná setkání, na která přicházeli i zástupci místní samosprávy, především drogového týmu. Po dokončení sběru dat byla formulována konkrétní zjištění a ta byla sestavena do závěrečné zprávy. Všech 47 komunitních organizací se závěrem opět sešlo v prostorách univerzity k prezentaci svých výsledků. Tímto však celý projekt nekončil, v určitém ohledu to byl spíše začátek. Výzkumný proces vytvořil komunikační prostředí v rámci komunity i mezi komunitou a vnějším světem, které mohlo být využito k další spolupráci. Zástupci organizací byli podpořeni k sepsání nových projektů, tentokrát už zaměřených přímo na zjištěné specifické potřeby komunity. Univerzita se o tyto snahy dále zajímala, v tomto případě už jen v roli pozorovatele.

5 Výsledky: zjištění a zisky projektu[4]

Všech 47 komunitních skupin zastupujících 30 různých etnik nebo národností výzkum dokončilo a sepsalo závěrečné zprávy. V součtu bylo v rámci celého projektu osloveno 12.000 jednotlivců, ať už prostřednictvím dotazníků, polostrukturovaných a nestrukturovaných rozhovorů, ohniskových skupin, telefonických rozhovorů nebo workshopů. Základními tématy výzkumu byla: úroveň povědomí a znalostí o drogách, dopad užívání drog na rodiny, deprivace, znevýhodnění a diskriminace, kriminalita a obchod s drogami, užívání drog mezi respondenty a povědomí o službách. Zjištění, které jednotlivé zprávy

[4] Informace z této kapitoly jsou převzaty z publikace Bashford, J., Buffin, J., Patel, K. (2003). Community Engagement. Report 2: The Findings. Preston: Centre for Ethnicity and Health.

o těchto tématech přinesly, se dají kvůli velké rozdílnosti mezi skupinami jen obtížně zevšeobecnit. Právě proto je však důležité, aby jednotlivé zprávy byly zohledňovány při tvorbě opatření v sociálních a drogových službách na místní úrovni.

Zjištění, která výzkum přinesl, nebyla jediným ziskem celého projektu. Samotný proces facilitovaný univerzitou, do kterého byli zapojeni jak samotní členové komunit, tak i zástupci samosprávy, služeb a jiných organizací, pomohl významně zvýšit povědomí o tématu užívání drog, zlepšil komunikaci mezi těmito skupinami a umožnil vznik nových projektů vedených samotnými členy komunity specializovaných na drogovou problematiku. Někteří jednotlivci s pomocí projektu dokázali najít po dlouhém období nezaměstnanosti placené zaměstnání, jiní se po skončení výzkumu přihlásili do různých kurzů nebo začali studovat. Zkušenost se zapojením do výzkumu také mnohým pomohla zvýšit sebevědomí a komunikační dovednosti v každodenním životě.

6 Závěr

Zavádění nových služeb pro marginalizované nebo sociálně vyloučené skupiny se často provádí na základě výzkumů, které nezískávají data přímo od členů těchto skupin, ale pouze od zástupců různých institucí nebo z oficiálních statistik. Tento nedostatek je často zdůvodňován obtížnou dostupností určitých skupin. Výsledkem potom je, že prováděné služby neodpovídají potřebám cílové skupiny a to vede jen k dalšímu prohloubení stigmatizace jejích členů.

Zapojení členů zkoumaných skupin do výzkumu je tedy nejen vysoce efektivním způsobem zísání dat, ale také zárukou, že pozdější implementace služeb provedená na základě výzkumu bude uspokojovat potřeby budoucích klientů. Zkušenost, kterou nabízí model vyvinutý univerzitou Central Lancashire napovídá, že tento cíl je uskutečnitelný, nicméně vyžaduje dobrou organizaci, vysoké nasazení a chuť spolupracovat na všech úrovních a v neposlední řadě také dostatečné financování.

Přestože v České republice není počet etnických skupin zdaleka tak vysoký jako ve Velké Británii a pouze v několika případech se dá hovořit o komunitách, můžeme předpokládat, že se tento stav s narůstajícím počtem přicházejících migrantů bude měnit. Sociální služby v České republice by se tedy měly postupně začít připravovat na to, že pokud budou chtít naplňovat požadavek rovnosti v přístupu ke službám, budou muset respektovat určité odlišnosti potenciálních klientů. Model Community Engagement by rozhodně mohl být dobrým nástrojem, jak tyto odlišnosti identifikovat.

Literatura

Bashford, J., Buffin, J., Patel, K. (2003). Community Engagement. Report 2: The Findings. Preston: Centre for Ethnicity and Health.

Fountain, J., Patel, K. (2006). The Centre for Ethnicity and Health's Community Engagement Model. Manuscript submitted for publication.
Robert, G., Hardacre, J., Locock, L., Bate, P., Glasby, J. (2003). Redesigning mental health services: lessons on user involvement from the Mental Health Collaborative. Health Expectations, 6, 60–71.
Winters, M., Patel, K. (2003). Community Engagement. Report 1: The Process. Preston: Centre for Ethnicity and Health.

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA
PSYCHOLOGICA 37 – 2007 SUPPLEMENTUM

ŠPATNÝ, NORMÁLNÍ A VÝBORNÝ ŽIVOT Z POHLEDU DĚTÍ VE VĚKU 8–11 LET

Aleš Neusar
Katedra psychologie Fakulty sociálních studií MU v Brně

Abstrakt:

152 dětí ve věku 8–11 let vyplnilo dotazník, kde mělo popsat špatný, normální a výborný život na příkladu života svých kamarádů a známých dětí. Reagovali jsme tak na nedostatek výzkumů, které se ptají samotných dětí, jak vidí kvalitu svých životů. Výzkumná sonda je součástí většího výzkumného projektu mapujícího kvalitu života u dětí a dospívajících.

Sonda ukazuje, jak děti popisují špatný, normální a výborný život, prezentuje rozdíly mezi mladšími a staršími dětmi a mezi pohlavími.

Děti popisují normální či výborný život oproti špatnému životu nejčastěji následovně: dítě má (oba) rodiče; rodiče se o něj starají; jsou hodní; má dobré kamarády; rodina má dostatek peněz; dítěti jde dobře učení; dítě se dobře chová; má vše co potřebuje k životu; má relativní volnost v tom, co může dělat; sportuje.

Klíčová slova:

Kvalita života, děti, špatný život, normální život, výborný život

Pozn.:

Vznik tohoto textu byl podpořen grantem Grantové agentury ČR, projekt č. 406/06/0035

1 Úvod

Problémem mnoha výzkumů týkajících se kvality života dětí je (Mareš, 2007), že my dospělí se ptáme dětí ze svého pohledu, svými metodami, svým slovníkem a ptáme se pouze na určité aspekty kvality života, o kterých se domníváme, že jsou pro děti důležité. Málo se přitom zajímáme, jak důležité jsou určité aspekty kvality života pro samotné děti, jestli se s věkem mění apod.

Naše výzkumná sonda se snaží tuto mezeru částečně vyplnit a zachytit kvalitu života z pohledu samotných dětí. Pomocí jednoduchého dotazníku se ptal tým pod vedením prof. Jiřího Mareše, jak vidí děti špatný, normální a výborný život. Tyto pojmy jsou pro děti méně vágní než pojem kvalita života a dovedou si pod ním představit něco konkrétního. Zde je uveřejněna pouze malá část celého výzkumného projektu. Další části jsou uveřejněny například ve sborníku „Kvalita života u dětí a dospívajících I." (Mareš a kol., 2006) a v budoucnu budou uveřejněny ve sborníku „Kvalita života u dětí a dospívajících II."

2 Cíl výzkumu

Zjistit jaké jsou podle dětí projevy špatného, normálního a výborného života v konkrétních případech ze života jejich spolužáků, kamarádů a známých dětí.

3 Výzkumný vzorek a použité metody

Tab. 1: Popis výzkumného souboru

Věk	Pohlaví	Počet dětí
8–9 let	dívky	7
8–9 let	chlapci	4
10 let	dívky	26
10 let	chlapci	26
11 let	dívky	41
11 let	chlapci	48
Celkem		152

Dotazník vyplnilo 152 žáků základních škol ve věku 8 – 11 let (přesné rozložení dle věku a pohlaví viz tab. 1). Děti byly ze Základních škol v Ostravě, Ústí nad Labem, Hradci Králové a z Českých Budějovic. (Pozn. Tento dotazník vyplnili i žáci ve věku 12–16 let. Analýza těchto výpovědí bude zveřejněna ve sborníku „Kvalita života u dětí a dospívajících II.").

Žáci byli požádáni, aby vyplnili jednoduchý dotazník. Vyplňování dotazníku většinu žáků bavilo a otázky považovali dle ústních výpovědí za zajímavé. Dotazníky byly zadávány různými zadavateli. Vliv jednotlivých zadavatelů na odpovědi nebyl zjišťován.

Žáci obdrželi toto zadání: „Máme připravenou jednu tabulku, kterou je třeba doplnit. Představ si v duchu své spolužáky, kamarády, známé děti a dopiš do tabulky tři příklady. Nechceme žádná jména, jen vystižení zvláštností jejich života. Popis toho, proč si myslíš, že mají špatný, průměrný nebo výborný život.“ Pod tímto textem byla v levém odstavci doplňující instrukce a do pravého volného odstavce měli žáci psát své odpovědi.

U špatného života byla instrukce: „asi má špatný život, jeho kvalita života není podle mě moc dobrá; je na tom hůř než většina dětí, které znám“.

U normálního života byla instrukce: „asi má takový normální život, jeho kvalita je podle mě průměrná“.

U výborného života byla instrukce: „asi má výborný život, jeho kvalita je podle mě lepší, než u většiny dětí, které znám“.

Většina dětí neměla potíže s vyplňováním tohoto dotazníku. Několik dětí pochopilo špatně zadání a vyplnilo pouze jeden příklad a popsalo svůj život. Např. pokud si myslely, že mají výborný život, tak napsaly: „Mám bezva rodiče a bezva bráchu. Rodiče mě vychovávají, abych se o sebe uměla postarat“ (dívka, 11 let). S těmito odpověďmi jsem pracoval stejným způsobem jako s ostatními, neboť v našem výzkumu byl důležitý popis „zvláštností života“, což učinily děti i v případě, když popisovaly svůj život.

4 Analýza výzkumných dat

Všechny výpovědi jsem si nejprve přepsal do tabulky a roztřídil podle věku a pohlaví. Jelikož bylo osmiletých a devítiletých dětí málo (celkem 11 žáků), uvádím věk osm a devět let dohromady. Výpovědi jsem zpracoval obsahovou analýzou.

V první fázi zpracování jsem vyloučil odpovědi, u kterých bylo naprosto nejasné, co dítě chtělo sdělit a výpovědi velmi obecné a opisující zadání (např. má kvalitní život; má průměrný život, má se dobře).

V druhé fázi jsem začal vytvářet kategorie z dětských výpovědí a rozdělovat výpovědi podle vzniklých kategorií. Tento proces jsem několikrát opakoval, až jsem došel k relativně stabilním a diskriminujícím kategoriím. Většina dětských odpovědí obsahovala více kategorií. Pokud děti například napsaly, že „rodiče jsou hodní, dobří a starají se o něj“, tak jsem tuto výpověď (tento logický celek) ponechal u sebe a vložil do kategorie „Rodiče ho mají rádi, mají o něj zájem, starají se o něj, hodní, dobří rodiče“ (viz. tab. 3 – kód) a zaznačil jsem si, že u daného pohlaví a věku mám o výpověď více. Pokud jeden žák například uvedl „mám rodiče“, a také „mám dobré rodiče“, tak je tato výpověď uvedena ve dvou kategoriích – v kódu „Rodiče ho mají rádi, mají o něj zájem, starají se o něj, hodní, dobří rodiče“ a v kódu „Má oba rodiče, má rodiče“ (viz tab. 3 – kód).

5 Výsledky

Výsledky prezentuji ve dvou formách. Jednak ve formě tabulek, kde jdou dobře vidět rozdíly mezi výpověďmi dětí v různém věku a rozdíly mezi děvčaty a chlapci a v druhém

výsledku vypisuji nejčastěji se objevující kategorie. V závěru uvádím několik poznámek k výsledkům.

5.1 Výsledky v podobě tabulky

V tabulkách popisuji rozdíly v četnostech dětských výpovědí (třídím je dle věku a pohlaví) v rámci jednotlivých kategorií (kódů). Kategorie, které se celkově objevily v rámci špatného, normálního či výborného života méně jak dvakrát zde neuvádím.

„Počet odpovědí" v tabulce neznamená počet dětí celkem v jednotlivých skupinách dětí podle věku a pohlaví (viz tab. 1), ale počet dětských výpovědí, které byly využitelné – to znamená všechny výpovědi mínus výpovědi nesrozumitelné a příliš obecné. „d" znamená dívky a „ch" znamená chlapci. „Součet" je sumou všech výpovědí v rámci dané kategorie (kódu). Např. 10, d-24 znamená, že dítě má 10 let, je to dívka a desetileté dívky napsaly celkem 24 využitelných výpovědí. V tomto počtu jsou zahrnuty i výpovědi, které se objevily pouze jedenkrát – tyto výpovědi nejsou uvedeny v tabulkách (jsou dostupné u autora tohoto textu).

Tab. 2: Jak popisují žáci špatný život

	Věk žáků **Pohlaví –** počet odpovědí	**8–9** **d**-6	**8–9** **ch**-3	**10** **d**-24	**10** **ch**-12	**11** **d**-31	**11** **ch**-39	**sou-** **čet**
KÓD	Poznámky, špatné známky, učení mu nejde	3	–	6	1	2	5	17
	Nemá rodiče, zemřeli, rozvedli se, pouze jeden rodič	–	1	4	4	16	8	33
	Nemá sourozence	–	–	–	1	1	–	2
	Rodiče ho nemají rádi, nemají o něj zájem, nestarají se	–	–	4	–	5	6	15
	Má zlé rodiče, mlátí ho, týrají	1	2	2	–	2	6	13
	Rodiče berou drogy, pijí alkohol	–	–	–	–	1	3	4
	Nemá moc kamarádů, nemá žádné kamarády	–	–	2	1	5	4	12
	Nechce se s ním nikdo bavit	–	–	1	–	1	4	6
	Posmívání, urážení, nadávky	1	–	3	2	1	4	11
	Nemají ho rádi, nikdo ho nemá rád	1	–	–	–	1	–	2
	Je postižené, mentálně, tělesně	2	–	3	–	–	2	7
	Nedostatek peněz, chudoba	2	–	2	–	8	5	17
	Má nedostatek či žádné jídlo a pití	–	–	2	–	5	3	10
	Nemá kde bydlet	–	–	2	–	–	2	4
	Málo volnosti, zákazy, nemožnost mít vlastní názor	–	–	2	4	1	2	9
	Špatné chování dítěte	1	–	6	–	2	4	13
	Nemá zájmy, nudí se, dívá se jen na televizi	–	–	1	–	–	1	2
	Fetování, drogy obecně	–	–	2	–	–	1	3
	Rodiče nepracují	–	–	2	–	–	–	2
	Je v dětském domově	1	–	–	–	3	–	4
	Lže	–	–	3	–	–	–	3

Tab. 3: Jak popisují žáci normální život

	Věk žáků **Pohlaví –** počet odpovědí	**8–9** **d**-3	**8–9** **ch**-4	**10** **d**-21	**10** **ch**-12	**11** **d**-35	**11** **ch**-43	**sou-** **čet**
KÓD	Dobré známky, málo poznámek, jde mu škola	1	–	6	–	2	4	13
	Má oba rodiče, má rodiče	1	–	1	1	7	5	15
	Má dobrého sourozence, má sourozence	–	–	1	–	2	1	4
	Má kamarády, tak akorát	–	1	4	1	9	6	21
	Rodiče ho mají rádi, mají o něj zájem, starají se o něj, hodní, dobří rodiče	1	–	5	1	8	9	24
	Je zdravé	1	–	1	–	–	1	3
	Dostatek peněz, tak akorát	2	–	3	–	9	1	15
	Má co jíst a pít	–	–	2	1	3	2	8
	Má kde bydlet, spíše menší byt	–	–	1	1	3	3	8
	Má práci, vydělává si	1	–	–	–	1	2	4
	Dostane skoro vše, má téměř vše, nekoupí mu úplně vše, má co potřebuje	–	–	3	1	5	4	13
	Má vše co chce (od rodičů)	–	–	–	–	1	3	4
	Volnost se svolením rodičů, může dělat nějaké věci (chodit ven, počítač,...)	–	–	5	1	1	1	8
	Sportuje, (celkem) mu jde sport	–	–	1	2	–	3	6
	Má zvíře	–	–	1	–	1	–	2
	Má svůj pokoj	–	2	–	–	–	–	2
	Výlety, dovolené	–	–	–	1	1	–	2

Tab. 4: Jak popisují žáci výborný život

	Věk žáků **Pohlaví –** počet odpovědí	**8–9** **d**-6	**8–9** **ch**-4	**10** **d**-23	**10** **ch**-16	**11** **d**-37	**11** **ch**-40	**sou-** **čet**
KÓD	Dobře se učí, samé jedničky	3	–	4	2	1	5	15
	Má oba rodiče, má rodiče	–	1	–	1	3	4	9
	Má dobrého sourozence, má sourozence	–	–	–	–	3	3	6
	Rodiče mají na dítě čas, starají se, mají dítě rádi, jsou hodní	1	–	3	4	13	10	31
	Spousta kamarádů, dobří kamarádi	–	–	3	2	10	8	23
	Je zdravé	–	–	1	–	2	1	4
	Dost peněz, bohatí	3	2	6	3	12	5	31
	Má vše co chce (od rodičů)	–	1	5	4	8	4	22
	Velký dům, možná i bazén	1	–	1	1	5	2	10
	Jezdí na dovolenou, na výlety	–	3	–	1	2	3	9
	Může dělat, co chce, má úplnou volnost, může se sám rozhodovat	–	–	3	2	1	7	13
	Sportuje, jde mu sport	1	–	–	2	1	3	7
	Má práci, vydělává si	–	–	1	–	–	1	2
	Má co jíst a pít	–	–	–	1	–	1	2
	Zájmy, kroužky	–	–	–	2	1	1	4
	Má PC	–	–	–	2	1	1	4
	Má zvíře či více zvířat	–	1	1	–	2	2	6
	Dostává (vysoké) kapesné	–	1	1	2	–	1	5
	Hodně hraček	2	2	1	–	1	–	6
	Je rozmazlené	1	–	2	–	4	3	10

5.2 Nejčastěji se vyskytující výpovědi

Zde je výčet nejčastějších výpovědí (respektive kategorií), které děti uváděly v souvislosti se špatným, normálním a výborným životem (postupuji od nejčastější kategorie k nejméně časté; kategorie s celkovým výskytem ve čtyřech výpovědích a méně zde neuvádím):

Špatný život

Nemá rodiče, jednoho nebo oba, možná mu zemřeli, nebo se rozvedli a dítě žije pouze s jedním z nich (33); rodina je chudá (17); škola a učení mu nejdou, dostává i poznámky (17); rodiče ho nemají rádi, nestarají se o něj (15); rodiče jsou zlí, někdy i dítě mlátí a týrají (13); dítě se špatně chová, je špatně vychované (13); dítě nemá moc kamarádů nebo nemá žádné kamarády (12); ostatní se mu posmívají, urážejí, nadávají mu (11); nemá dostatek jídla a pití (11); nemá dostatek volnosti, kdeco mu zakazují, nemůže mít vlastní názor (9); je tělesně nebo mentálně postižené (7); nikdo se s ním nechce bavit (6).

Normální život

Má dobré rodiče, kteří mají dítě rádi, mají o něj zájem, starají se, jsou hodní (24); dítě má tak akorát kamarádů (21); má (oba) rodiče (15); mají tak akorát peněz (15); dostává ve škole dobré známky, jde mu učení a nemá moc poznámek (13); dostane skoro vše, co chce, má vše co potřebuje, nekoupí mu úplně vše (13); má relativní volnost, může dělat mnoho věcí, obvykle se svolením rodičů (8); má kde bydlet, spíše bydlí v menším bytě (8); má co jíst a pít (8); sportuje, (celkem) mu jde sport (6).

Výborný život

Rodiče mají na dítě čas, starají se o něj, mají ho rádi, jsou hodní (31); mají dost peněz, jsou bohatí (31); má spoustu dobrých kamarádů (23); dítě dostane od rodičů vše, co chce (22); jde mu dobře učení, má samé jedničky (15); může si dělat co chce, má volnost, může se rozhodovat samo (13); mají velký dům, možná i s bazénem (10); je rozmazlené (10); má (oba) rodiče (9); jezdí často na dovolené a výlety, někdy i do zahraničí (9); sportuje, jde mu sport (7); má hodně hraček (6); má (dobrého) sourozence (6); má domácí zvíře či zvířata (6); dostává (vysoké) kapesné (5).

5.3 Poznámky k výsledkům

Některé kategorie se dají pokládat za základní. Např. „nemít rodiče“ se nejčastěji vyskytuje u špatného života a u normálního života a výborného života se již kategorie „mít rodiče“ vyskytuje méně. Zdá se, že děti u normálního a výborného života považují za samozřejmost mít rodiče.

Jiné kategorie, např. „mít vše“ se zase objevily až u normálního života a více u výborného života. Dá se předpokládat, že tato kategorie není až tak důležitá a nabývá důležitosti, až jsou nasyceny základnější potřeby.

Výborný život se relativně často pojil s nějakou negativní vlastností dítěte: Kromě „je rozmazlený“, které se objevilo častěji a je uvedeno i v tab. č. 4 děti dále uvedly: vším se chlubí; je nafoukaný; všechny odstrkuje; povyšuje se nad ostatní; jednou v životě se mu to nevyplatí (pak si uvědomí, že to nebylo správné); umí si omotat kolem prstů kohokoliv; nikdo si na něj netroufne; rád si vymýšlí; je starší – může si na mě dovolit; občas je dolejzavý; dělá ze sebe machra; všechny mlátí; je agresivní; vždycky mu všechno projde; odsuzuje ty, kteří nejsou stejní jako on (není oblečení, bohatství atd.); myslí si, že je nejlepší; drsný chlapec (uvnitř hodný, jen sprostý).

6 Diskuse

Naše sonda přináší cenné informace o tom, jak vidí děti ve věku 8–11 let špatný, normální a dobrý život. Do jaké míry výsledky naplňují pojem „kvalita života“ není jednoduché určit. Zdá se, že děti přikládají trošku jinou váhu jednotlivým součástem kvality života, než si představujeme. Např. „zdraví“ se vyskytovalo méně, než bychom očekávali nebo „škola“ také nebyla tolikrát zmíněna apod. Souhlasím proto s Markem Rapleyem (2003), že jsme spíše na začátku cesty, na které se pomaloučku dozvídáme, co to vlastně „kvalita života“ znamená, jak se na ni správně zeptat, a jak správně porozumět odpovědím, které získáváme.

Volba dotazníku se jevila jako vhodná, neboť většina dětí zadání bez problémů pochopila a popsala příklad někoho blízkého a ohodnotila typ „kvality“ jeho života. Některé děti pochopily úkol tak, že měly napsat, jak hodnotí svůj vlastní život a ostatní typy kvality života nevyplňovaly. S těmito odpověďmi jsem pracoval stejným způsobem jako s ostatními, neboť v našem výzkumu byl důležitý popis „zvláštností života“, což učinily děti i v případě, když popisovaly svůj život.

Minimálně u několika dětí by bylo vhodné použít kognitivní interview (např. dle Willis, 2005), abychom mohli lépe porozumět některým odpovědím, které nám v jejich stručnosti, nejasnosti a vágnosti nedávají možnost je využít.

Více diskriminující se jeví rozdíl mezi položkou špatný život a normální život, než mezi položkou normální život a výborný život. Odlišnost mezi normálním a výborným životem spočívá u většiny výpovědí pouze u extremizace výpovědi „normální“, např. „strašně moc kamarádů“ místo „má akorát kamarádů“ nebo „hodně bohatí“ místo „dostatek peněz“. Většina dětí vidí normální život jako standard a pokud se děti ztotožňovaly s určitým typem života, nejčastěji volily normální život (několik dětí volilo výborný život). Mnohé děti vidí ve výborném životě i negativa – např. že jsou děti rozmazlené; vším se chlubí; jsou nafoukané; všechny odstrkuje; povyšuje se nad ostatní; všechny mlátí atd. Tento jev si vysvětluji tak, že relativně velké procento dětí si výborný život představuje, že je „všeho dost, až přespříliš“, což se dle výpovědí i negativně projevuje na povaze dítěte s výborným životem. Výpovědi naznačují, že mnohé děti by tento typ života ani samy nechtěly.

Některé z metodologických limitů našeho výzkumu uvádí Mareš (2007): jazyková kompetentnost dětí – s klesajícím věkem stoupají problémy; nutnost sebeposouzení – na

rozdíl od dospělých osob je metodologicky obtížnější získat spolehlivé údaje o kvalitě života od dětí; je potřeba shody mezi různými posuzovateli – u velmi malých dětí je třeba získávat údaje o kvalitě života dětí spíše od rodičů a profesionálů (v našem případě porovnání nebylo možné, pozn. A. N.).

Mezi další limity v našem výzkumu patří, že výzkum byl zadáván různými zadavateli. I mírná změna instrukce mohla mít poměrně výrazný vliv na výpovědi. I když bylo jasné zadání, děti se mohly doptávat a mohly tak být ovlivněny. U několika výpovědí se nedá přesně určit, zdali jde o vliv zadavatele či jde o neovlivněnou výpověď samotného dítěte. Většina výpovědí se jeví typem zadání nezatížena.

Další potíží je, že v hlavičce dotazníků je uveden pouze věk dítěte. Není zde uvedena třída, do které dítě chodí – což je faktor, který může mít větší vliv na dítě, nežli jeho věk. Dítě, které má např. 10 let proto může chodit buď do čtvrté či páté třídy.

Zejména v mladším věku bylo ve vzorku příliš málo dětí, abychom pro ně mohli výsledky našeho výzkumu více zobecnit.

7 Závěr

V naší výzkumné sondě jsme nechali 152 dětí ve věku 8–11 let vyplnit jednoduchý dotazník, kde měly popsat špatný, normální a výborný život na příkladu svých kamarádů a známých dětí. Reagovali jsme tak na nedostatek výzkumů, které se ptají samotných dětí, jak vidí kvalitu svých životů. Výzkumná sonda je součástí většího výzkumného projektu mapujícího kvalitu života u dětí a dospívajících.

Naše sonda ukazuje, že děti vidí největší rozdíl mezi normálním či výborným životem a špatným životem nejčastěji v těchto ukazatelích: dítě má (oba) rodiče, rodiče se o něj starají, jsou hodní; má dobré kamarády; rodina má dostatek peněz; dítěti jde dobře učení; dítě se dobře chová; má vše co potřebuje k životu; má relativní volnost v tom co může dělat; sportuje.

Výborný život je relativně často spojován s negativními projevy. Dítě s výborným životem bývá krom mnoha pozitivních vlastností považováno například za rozmazlené a mnoho dětí se s výborným životem neztotožňuje a ani by ho samo nechtělo.

Literatura

Mareš, J. (Ed.). (2006). *Kvalita života u dětí a dospívajících I.* Brno: MSD.

Mareš, J. (2007, January). *Koncept kvality života u dětí ve věku 8–11 let.* Paper presented at the conference VI. česko-slovenská konference Kvalitativní přístup a metody ve vědách o člověku, Olomouc, Czech Republic.

Rapley, M. (2003). *Quality of Life Research. A Critical Introduction.* London: Sage.

Willis, G. B. (2005) *Cognitive Interviewing: A Tool for Improving Questionnaire Design.* Thousand Oaks: Sage.

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA
PSYCHOLOGICA 37 – 2007 SUPPLEMENTUM

AUTENTICITA MANAŽERA

Pavla Nuslauerová
Katedra psychologie FF UK Praha

Abstrakt:

Příspěvek se zabývá problematikou autenticity manažerů. Jedná se o nové a těžko uchopitelné téma, které si přímo žádá využití kvalitativní metodologie. Pozornost je zaměřena na význam a determinanty autenticity v rámci pracovního procesu z pohledu manažerů. Autorka ve svém příspěvku seznamuje s výsledky první etapy právě probíhajícího výzkumu, jenž je součástí její diplomové práce. Výsledky vychází z analýzy interview s manažery pomocí metody zakotvené teorie. Na závěr autorka nastiňuje plánovanou realizaci další fáze výzkumu.

Klíčová slova:

autenticita –manažer – pracovní prostředí – zakotvená teorie

1 Úvod

Na počátku mého bádání stál rozpor, který jsem pociťovala, rozpor mezi autentičností lidské osobnosti na jedné straně a přetvářkou a odlidštěním panujícím v pracovním prostředí některých velkých organizací na straně druhé. Ptala jsem sebe samé, zda nejde pouze o můj subjektivní, možná i zkreslený dojem, z čeho tento dojem vychází a jaká je vlastně realita (alespoň do té míry, do jaké ji lze poznat a uchopit vědou). Tyto prvotní otázky postupně vykrystalizovaly do několika dalších, konkrétnějších. Zamyšlení nad jednou z nich je předmětem tohoto příspěvku. Ona otázka zní: „Mohou být manažeři autentičtí? ...A jak to zjistit?“.

2 Vymezení problému

Profesor Vymětal (2001, s. 409) vymezuje autenticitu jako komplexní psychologickou proměnnou a stálejší charakteristiku osobnosti, která „*vyjadřuje stupeň, jímž je člověk subjektivně „sám sebou" a zároveň, do jaké míry je jeho projev vůči okolí ve shodě (nerozporný) s touto charakteristikou*". Ono „být sám sebou" dle něj odkazuje k sebepojetí osobnosti. Jde tedy o to, aby projev jedince nebyl v rozporu s jeho sebepojetím. G. Barrett-Lennard, jeden z následovníků C. R. Rogerse, rozpracovává koncept autenticity (ačkoli používal termín kongruence, který však s autenticitou úzce souvisí) ještě podrobněji. Dle něj jde o shodu mezi třemi úrovněmi, konkrétně mezi a) *bezprostředními zkušenostmi jedince*, b) *jejich symbolizacemi ve vědomí* a c) *vnějším chováním a komunikací* (Wyatt, 2001). Inspirováni výše zmíněnými autory jsme dospěli k následující operacionální definici autenticity: *„Autenticita manažera znamená, že manažer je v každém okamžiku ve svém jednání sám sebou, tedy konkrétním člověkem, jehož zážitky a zkušenosti jsou co nejvěrohodněji reprezentovány v jeho vědomí* (manažer si jich je plně vědom) *a pokud je to vhodné vyjádřeny i v komunikaci. Veškerý projev a komunikace manažera jsou tedy jasné a odpovídají jeho momentálnímu prožívání a smýšlení* (absence přetvářky)." Nicméně všechny výše zmíněné definice, včetně té naší, shledáváme jako nedostatečné, příliš abstraktní a široce vymezené. Bohužel nic lepšího dosud formulováno nebylo. Naše definice již prošla určitým vývojem a stále se ji snažíme zlepšovat.

K rozhodnutí zkoumat autenticitu právě u manažerů nás vedl fakt, že klíčovým aspektem práce každého manažera je vedení lidí a komunikace s lidmi. Na význam sociálních a interpersonálních kompetencí manažerů upozorňuje spousta autorů (např. Amstrong, 1995; Prokopenko, Kubr et.al., 1996; Drucker, 2002). Pokud vycházíme z Rogersových hypotéz, je autenticita jednou ze základních podmínek jakéhokoli kvalitního mezilidského vztahu. Domníváme se, že autenticita osobnostně zralého manažera by mohla mít významný pozitivní vliv na utváření uspokojivých pracovních vztahů a přispívat k pozitivní atmosféře na pracovišti. Dle další Rogersovy hypotézy považující kongruenci (autenticitu) za synonymum „plně fungující osoby", očekáváme pozitivní vliv manažerovy autenticity na jeho tělesné i duševní zdraví. V neposlední řadě na základě konceptu modelu růstu (Satirová, 2005) a na základě dalších psychoterapeutických teorií vnímáme autenticitu jako základní podmínku napomáhající změně osobnosti a jejímu rozvoji. Shrneme-li výše jmenované předpoklady a vyvodíme-li z nich závěry, troufáme se domnívat, že autenticita osobnostně zralého manažera pozitivním způsobem ovlivňuje výkon, kvalitu, efektivitu práce a spokojenost samotného manažera i jeho podřízených a mohla by vést k humanizaci pracovního prostředí.

3 Cíle a průběh výzkumu

Dále prezentovaný výzkum je pouze první, doposud realizovanou etapou výzkumu „Autenticita zaměstnance v pracovním procesu", jenž je součástí naší diplomové práce.

3.1 Cíl a výzkumné otázky

Cílem této etapy výzkumu bylo bližší porozumění významu pojmu autenticita pro manažery v rámci jejich pracovní činnosti. Výzkumné otázky byly zaměřeny na to, jak manažeři rozumí pojmu autenticita, jak vnímají možnosti pro projevy autenticity během pracovního procesu, co považují za determinanty autenticity, jak autenticitu prožívají a jaký význam jí přisuzují.

3.2 Průběh výzkumu

Data byla získána během podzimu 2006. První fází výzkumu byla malá pilotní studie tvořena třemi nestrukturovanými hloubkovými rozhovory se dvěma středními manažery a jedním lektorem pracujícím s manažery. V druhé fázi výzkumu bylo provedeno šest polostrukturovaných hloubkových rozhovorů se třemi top-manažery a třemi středními manažery. Rozhovory byly nahrány a doslovně přepsány.

Vzorek byl vybírán pomocí metody záměrného výběru. Kontakty na manažery byly získány prostřednictvím internetu (např. z tabulky 30-ti největších firem ČR dle časopisu BIZ –opravdový byznys) nebo přes známé. Respondenti byli osloveni mailem nebo telefonicky.

Data byla analyzována dle metody zakotvené teorie (Strauss, Corbinová, 1999).

4 Výsledky

Připomínáme, že prezentované výsledky se týkají pouze části výzkumu, který dosud probíhá.

4.1 Porozumění pojmu autenticita

Respondenti z počátku většinou neměli jasnou představu, co znamená pojem autenticita. Nejčastěji používali obecné, abstraktní či neurčité pojmy, které většinou s autenticitou souvisely jen vzdáleně („*oblast firemní kultury a motivace zaměstnanců, identifikace s firmou*“ | „*specifika dané osobnosti jako vzdělání, děti, bydliště*“ | „*příslušnost k dané pozici*“, resp. pracovní způsobilost). Jeden respondent si nic nevybavil a ani netušil o co jde. Dva respondenti naopak pojmu rozuměli a měli konkrétní představu, co znamená („*jak moc dokáže být svůj ten člověk*“ | „*když se člověk chová podle svých pocitů, postojů, hodnocení, bez nějakejch vnějších korekcí nebo bez nějakého potlačování*“).

Poté, co se manažeři seznámili s naší definicí autenticity, se zdálo, že pojmu rozumí a autenticitu z vlastní zkušenosti znají. Mluvili o „*přirozeném chování*“, o „*opravdovosti*“, o „*upřímnosti k sobě i k druhým*“ či o „*absenci přetvářky*“. Přesto jsme v průběhu rozhovoru zaznamenali ztotožňování autenticity či její zaměňování s vlastnictvím názoru a jeho prosazováním, s absencí seberegulace nebo s nepřizpůsobivostí. Setkali jsem se také s tím, že

respondenti přespříliš zdůrazňovali vnější znaky (např. neformální oblečení či množství pravidel, které je třeba respektovat) a dle nich usuzovali na autenticitu jedince.

4.2 Příklady autentického a neautentického chování

Značná část respondentů vnímá jako prototyp autentického zaměstnance pracovníka z IT oddělení. Zazněl také názor, že velký prostor pro autentické jednání má *„kreativec"* v reklamní agentuře či hudební skladatel. Naopak neautentické chování připisují respondenti nejčastěji politikům.

Když jsme se respondentů ptali na příklady z jejich praxe a položili jim otázku, kdy si myslí, že se naposledy skutečně chovali autenticky, jmenovali nám situace, ve kterých se jim podařilo prosadit vlastní myšlenku ve firmě, kdy vyjádřili otevřeně svůj názor či situace, kdy vykonávali činnost, která je baví a která je blízká jejich přirozenosti (např. „*motivování zaměstnanců*", „*komunikace se strukturovanými stakeholdry*"). Naopak neautentické jednání často spojovali s organizačními změnami, kdy byli nuceni prosazovat a realizovat názor někoho jiného, se kterým nesouhlasili. Neautenticky se cítili také při provádění činnosti, která jim nesedí (např. „*jednání s poslanci a ministry*", „*debaty s introvertními analytiky*").

4.3 Determinanty autenticity

Determinanty autenticity, které uváděli oslovení manažeři, lze rozdělit do dvou hlavních kategorií, a sice na vnitřní a vnější, přičemž častěji byla respondenty zmiňována a rozebírána kategorie vnějších determinant.

U vnějších vlivů bylo poukázáno na firemní kulturu jako na významnou determinantu autenticity zaměstnance, v menších firmách byla spíše více zdůrazňována loajalita zaměstnance vůči šéfovi. Dalšími jmenovanými determinantami autenticity z této kategorie jsou velikost firmy (čím větší firma, tím větší potlačení autenticity), druh firmy (dle intenzity kontaktu se zákazníkem, dle charakteru výrobku firmy a dle inherence akcionáře do práce managementu), místo zaměstnance v organizační hierarchii (přičemž se respondenti lišili v názorech, zda je více prostoru pro autenticitu dole, tj. u řádových pracovníků nebo nahoře, tj. ve vedení firmy), náplň práce, požadavky na roli a vliv okolních lidí.

Mezi vnitřními determinantami figurovaly kompetence člověka (ovlivněné vzděláním a zkušeností) a charakter člověka, které společně ovlivňují, nakolik se daný člověk hodí na příslušnou profesi.

4.4 Příznaky autentického/neautentického projevu

Asi nejobtížnější částí rozhovoru pro respondenty byla otázka, jestli u sebe poznají (a pokud ano, tak jak), že se chovají nebo naopak nechovají autenticky. Většina manažerů

uváděla, že ve většině případů poznají (a většinou už v daný okamžik), že se nechovají autenticky. Popsat však, na základě čeho to poznají, jim činilo obtíže. Objevila se odpověď, že dotyčný prostě v danou situaci *„ví, že by sám jednal jinak“* nebo že *„je to dřina“* a respondenta to stojí více úsilí a energie než kdyby jednal dle své nátury. Také se v odpovědích objevila instance svědomí, která upozorňuje na to, že člověk nejedná v souladu se sebou. Překvapilo nás, že téměř nezaznělo slovo pocit. I když se fakticky o pocity jednalo, používali respondenti jiné termíny a samotnému slovu se vyhýbali.

4.5 Význam autenticity pro manažery

Všichni manažeři považovali autenticitu za důležitou. Někteří ji dokonce vyzdvihovali jako jeden z nejdůležitějších nebo vůbec nejdůležitější faktor ovlivňující úspěch jejich práce. Ze svých zkušeností uváděli významný vliv autenticity na vztahy na pracovišti. Dále pak (někdy taktéž z vlastních zkušeností, jindy spíše hypoteticky) pozitivní vliv autenticity jedince na jeho výkon, na efektivitu práce a na jeho spokojenost.

Objevily se však i názory, že i neautenticita může mít svůj význam. Situace, kdy se manažer nemůže chovat autenticky, vnímal jeden respondent jako překážku, na které roste. Jiný respondent zase mluvil o „*kariérovém potenciálu*“, který vysvětloval tak, že schopnost „*znásilňovat svou autenticitu*“ je pro manažera výhodou, která mu zajišťuje kariérový růst. Čím širší spektrum rolí je manažer schopen zahrát, tím více je prý ceněn.

5 Předpokládaný budoucí vývoj výzkumu

Naším hlavním cílem, který si klademe do budoucna, je zpřesnění operacionální definice autenticity. Dále chceme pokračovat ve vytváření dat, jak pomocí rozhovorů (krom skupiny manažerů a manažerek bude vzorek rozšířen o jejich podřízené), tak i nově pomocí zúčastněného pozorování. Pokračovat bude samozřejmě i analýza dat, jednak začleněním nových případů, jednak pronikáním do hlubších vrstev u již získaných dat uplatněním všech tří typů kódování metody zakotvené teorie.

6 Diskuze

Největším obtížím jsme čelili při operacionálním vymezení autenticity, které vnímáme jako základní kámen celého výzkumu. Veškeré, doposud používané definice, shledáváme jako nedostatečné a ani s tou naší nejsme ještě zcela spokojeni. Problémem je, jak operacionalizovat a konkretizovat těžko uchopitelné a stěží zachytitelné pochody odehrávající se uvnitř osobnosti. Dalším prvkem, který vnímáme jako obtížný a sporný, je zabudování do definice autenticity osobní zralost jedince. U Rogerse a dalších autorů se totiž zralost jedince objevuje jako automatický předpoklad autentického jednání. Jak však operacionalizovat osobní zralost jedince? Dalším sporným bodem je dle nás určení, kde

se nachází ona hranice, kdy je prožívané a uvědomované dojmy ještě vhodné vzhledem k situaci vyjádřit a kdy už ne.

7 Závěr

Příspěvek referuje o prvotní fázi výzkumu mapujícího, nakolik mohou být manažeři během pracovního procesu sami sebou a čím je to podmíněno, dále pak, jak rozumí pojmu autenticita a jaký význam autenticitě přikládají. Význam naší práce spatřujeme zejména v tom, že upozorňujeme na nové a dosud nezpracované téma v oblasti psychologie práce. Cítíme, jak ne nepodobni zlatokopům naráží naše nástroje na tvrdou zem a teprve budoucnost ukáže, zda se pod ní a pod nánosy kamení ukrývá opravdu poklad. Jedním ze symbolických balvanů na naší cestě za zlatem je definice autenticity, která zatím značně vzdoruje zpracování do menšího a úhlednějšího tvaru. Dále si klademe otázku, zda používáme vhodné nástroje či ještě spíše, zda vhodně využíváme nástroje, které máme k dispozici, k tomu, abychom se opravdu dostali pod povrch. Realizovaná část výzkumu odhalila mnohoznačné chápání autenticity respondenty a ztotožňování či zaměňování tohoto fenoménu s jinými, a to i navzdory našemu pokusu autenticitu jednoznačně vymezit na začátku rozhovoru pomocí definice. Možná, že je třeba brát tyto výsledky jako upozornění, že naše vymezení ještě stále není jednoznačné. Přijímáme tedy jako výzvu nadále pokračovat v konkretizaci a hledání hranic tohoto těžko uchopitelného a dosud nedostatečně vymezeného tématu. Dosavadní údaje z výzkumu nás podporují v domněnce, že se jedná o významné téma, jehož důkladné prozkoumání by mohlo být značným přínosem pro psychologickou teorii i pro praxi manažerské práce.

Literatura

Amstrong, M. (1995). *Jak být ještě lepším manažerem*. Praha: Victoria Publishing.

Drucker, P. F. (2002). *To nejdůležitější z Druckera v jednom svazku*. Praha: Management Press.

Prokopenko, J., Kubr, M. et.al. (1996). *Vzdělávání a rozvoj manažerů*. Praha: Grada.

Satirová, V. (2005). *Model růstu: za hranice rodinné terapie*. Brno: Cesta.

Strauss, A., Corbinová, J. (1999). *Základy kvalitativního výzkumu: postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Boskovice: Albert.

Vymětal, J., Rezková, V. (2001). *Rogersovský přístup k dospělým a dětem*. Praha: Portál.

Wyatt, G. (2001). *Congruence*. Ross-on-Wye: PCCS Books.

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA
PSYCHOLOGICA 37 – 2007 SUPPLEMENTUM

ANALÝZA CHOVÁNÍ V PROSTORU: VYUŽITÍ MENTÁLNÍ MAP A ROZHOVORŮ

Veronika A. Polišenská
Psychologický ústav AV ČR

Abstrakt:

Příspěvek se bude zabývá teoriemi týkající se chování jedinců v prostoru. Nejprve představí hlavní východiska týkající se charakteristiky prostředí, vlivu prostředí na jedince a chování v prostoru. Na jejich základě bude popsána metoda nákresu mentálních map prostředí, která je vhodným nástrojem pro zkoumání chování v prostoru.

Klíčová slova:

chování v prostoru, mentální mapy, rozhovory

Pozn:

Vznik tohoto textu byl podpořen grantem GAČR 406/07/0261 – Zkušenost pachatelů trestných činů a její vliv na chování a prevenci

1 Úvod

Výzkum chování v prostoru se věnuje vztahům mezi chováním a prostředím, a to nejen prostředím fyzickým, ale i sociálním. Pro studium chování v prostoru je důležité si nejprve uvědomit aspekty prostředí a jejich psychologické vlivy na člověka. Vhodnou metodou výzkumu chování v prostoru je využití techniky nákresu mentálních map prostředí ve spojení s rozhovorem. Tato metoda přibližuje komplexnost vztahů mezi lidmi a prostředím a jejich vzájemné ovlivňování.

Pro řádné vysvětlení teorií týkajících se chování v prostoru je důležité nejprve definovat samotný prostor – prostředí, v němž se dané chování odehrává.

2 Struktura prostředí

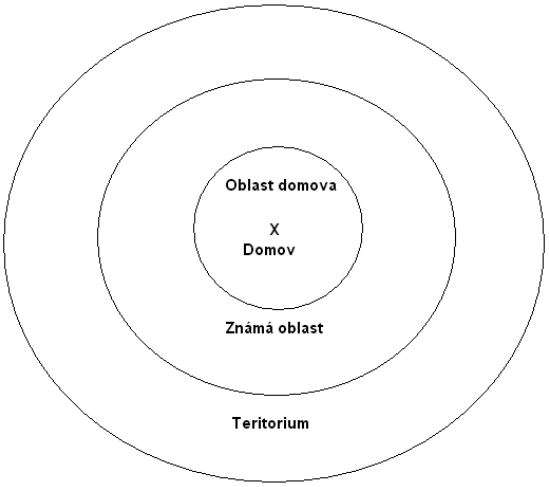
Nejzákladnějším aspektem prostředí je koncept *místa*. Místo je velmi důležité jako jednotka analýzy vztahů mezi lidmi a prostředím, které je jakýmsi pozadím pro lidskou aktivitu a interpersonální vztahy (Relph, 1976). Místo lze popsat na základě fyzických rysů, změn v čase, funkcí a sociálního modu. Také je velmi ovlivněno zkušeností jedince s prostředím. Tato zkušenost se vytváří na základě určitých aktivit v místě (zájmy, práce, přátelé) a následného hodnocení, zda místo tyto aktivity dostatečně podporuje, či ne (Canter, 1977; Bonaiuto et al, 2004).

Místo se zvláštním významem je *domov*. Domov je nejen emocionálním centrem jedince (Willmott & Young, 1957), ale hraje důležitou roli pro sebe-vyjádření, vytvoření identity (Proshansky et al, 1983) či pocitu zakořeněnosti v místě (Relph, 1976). Nejdůležitějším aspektem domova je pocit soukromí a bezpečí (Hayward, 1977). Z hlediska chování v prostoru je domov centrem daného prostoru (Gelwicks, 1970) a základem jakékoliv činnosti (Rakoff, 1977).

Teritorium navazuje na koncepty místa a domova. Sommer (1969) tvrdí, že teritorium lze definovat jako geografickou oblast, která je personalizovaná, označená a chráněná. Teritorium se vytváří jako reakce na skutečnou či implicitní přítomnost ostatních a jako odpověd na environmentální charakteristiky a uspokojení emocionálních potřeb (Altman & Chemers, 1980).

3 Chování v prostoru

Místo, domov a teritorium jsou základní aspekty, které mají největší vliv na chování v prostoru, jenž je dále ovlivňováno zkušenostmi s daným prostředím. Důležitost domova je reprezentována oblastí, ve které se jedinec pohybuje nejčastěji (Lundrigan & Canter, 2001) a která obsahuje obchody, přátele, členy rodiny a aktivity pro volný čas (viz graf 1 – oblast domova). Oblast, která obklopuje oblast domova je oblast známá. Tato oblast obsahuje místa, které jedinec zná z cest, např. do práce, do kina atd. (Rengert & Wasilchick, 1985). Tyto cesty jedinec podniká často a proto obsahují logický a stálý vzorec, který je dobře znát na nákresu prostředí. Známá oblast je dále ohraničena územím s maximální vzdáleností od domova a která ohraničuje oblast, kde se jedinec ještě cítí bezpečně a „doma“. Tuto oblast lze také nazvat teritoriem, které je dále determinováno různými aktivitami (Cohen & Felson, 1979), cestováním (Gärling & Gärling, 1988), a minimalizováním času na cestě a vzdálenosti (Cadwallader, 1976).

Graf. 1 – Schématické zobrazení prostoru

Jak již bylo naznačeno, důležitou roli chování v prostoru hraje samotná zkušenost s prostředím. Nelze tedy říci, že chování v prostoru se skládá pouze ze základních aspektů prostředí. Důležitým prvkem je vlastní vztah mezi jedincem a prostředím. Tento vztah má několik forem.

4 Psychologické aspekty prostředí

Vazba na místo (place-attachment) je koncept, který určuje důležitost místa a environmentální dispozici identity (Naništová & Mesárošová, 2000). Vazba na místo se vytváří skrze pozitivně-emocionální vztah mezi lidmi a prostředím a na základě spokojenosti, identifikace a hodnocení prostředí (Bonnes & Secchiaroli, 1995). Vazba na místo tedy integruje různé komponenty emocionální a kognitivní zkušenosti týkající se vztahu mezi lidmi a daným prostředím. Tyto zkušenosti vyúsťují v určité chování (Giuliani, 1991; Naništová, 1998), jako je z*ávislost na místě* (place-dependence) jenž zdůrazňuje společný vztah mezi lidmi a místy (Canter, 1977; Naništová, 1998). Závislost na místě odráží důležitost místa a jeho schopnost dodat podporu pro určité cíle a aktivity (Stokols & Shumaker, 1981).

Silnou vazbu na místo lze nazvat *identifikací s místem* (place-identity). Identita s místem je součástí jedincovy identity, která je emocionálně vázána na určité místo (Proshansky et al., 1983; Naništová, 1998) a zahrnuje složité vztahy a zkušenosti jedinců s jejich sociálně-fyzickým prostředím (Korpela, 1989). Identita s místem je důležitá pro rozlišení mezi známým a neznáným prostředím, a porovnáním mezi starými a novými, či známými a vnímanými komponenty prostředí (Bonnes & Secchiaroli, 1995).

Jak již bylo řečeno, důležitým faktorem je pozitivní hodnocení prostředí jenž vyúsťuje ve s*pokojenost s místem* (place-satisfaction). Spokojenost s místem je vnímání kvality místa (Stedman, 2002), která se vztahuje na jeho schopnost splnit základní potřeby jedince.

Naništová a Mesárošová (2000) zjistili, že intenzita vazby na místo je determinovaná také tím, zda je jedinec začleněn do svého sociálního prostředí. Což lze nazvat *pocitem sounáležitosti* (sense of belonging). Pocit sounáležitosti je důležitý pro místa či teritoria daného jedince, podle toho jakou hraje roli v sociální interakci. (Feldman, 1985; Altman, 1975; Taylor & Stough, 1978).

5 Spojení jednotlivých konceptů

Podle Rottona (1990) je vazba na místo postoj, jehož behaviorální částí je teritorialita a kognitivní částí je identita s místem. Koncepty vytváření vazby na místo (identita s místem, závislost na místě) se vztahují k objevování emocionálních a motivačních procesů jedincových vztahů s prostředím, které bývají trvalé a celoživotní. Bow a Buys (2003) zjistili, že jedincovy pocity týkající se místa jsou strukturovány na základě každodenního chování a zkušenostmi s prostředím a spokojeností s tím, že místo dokáže naplnit jeho potřeby a cíle.

Pro studium chování v prostoru není důležité pouze zachytit prostorové vzorce chování, ale také zachytit zkušenost s prostředím, či obvyklé a neobvyklé chování. Metoda nákresu mentálních map je nejvhodnějším nástrojem pro zachycení již zmíněných teorií a konceptů.

6 Mentální mapy

Chování v prostoru je reflexí jedincovy kognitivní mapy daného prostředí. Mentální mapy jsou spojením mezi lidským chováním a sociálním či fyzickým prostředím. Je to tedy pojítko mezi tím, jak se vnímání, paměť, řešení problémů a emoce vztahují k vlastnímu chování v prostředí (Gärling et al. 1984; Downs & Stea, 1973).

6.1 Historie mentálních map

Výzkum mentálních map má již dlouhou historii (Trowbridge, 1913). Poprvé byl tento termín použit E. Tolmanem (1948) pro popis chování krys. Další pokrok ve vývoji mentálních map učinil Boulding (1956) ve své knize „The Image" ve které zdůraznil, že proto abychom porozuměli lidskému chování, musíme nejprve porozumět obrazu, který si člověk vytváří o svém fyzickém či sociálním prostředí. Boulding dále zdůraznil, že tento obraz není statický, a že chování vede a pomáhá interpretovat informace o prostředí (Canter, 1977).

Největším krokem ve vývoji výzkumu mentálních map byla práce Kevina Lynche (1960), který použil mentální mapy pro porozumění postojů lidí k danému městu.

6.2 Definice

Mentální mapy jsou nástrojem, který nám pomáhá porozumět prostředí, protože zjednodušuje, kóduje a organizuje komplikované lidské chování v prostoru (Downs & Stea, 1973b; Walmsley et al., 1990). Proces vytváření mentálních map je spojení prostorového a environmentálního myšlení (Kitchin, 1994) a postojů týkajících se prostředí (Spencer & Blades, 1986).

Mentální mapy ovlivňují základní rozhodovací procesy týkající se chování v prostoru (např. zda zůstat či jít, kam jít, kudy jít a jak se tam dostat) (Cadwallader, 1976, Gärling et al., 1985, Kitchin, 1994), které se dále vztahují k cílům chování (Gärling, 1989), rozhodovacím procesům (MacEachren, 1992) a následným strategiím (Downs & Stea, 1973). Zajímavé je, že čím detailnější je mentální mapa, tím širší je výběr z možného chování.

6.3 Vlastnosti mentálních map

Mentální mapy obsahují tři části, které jsou navzájem propojené. Jsou to: místa, prostorové vztahy a cestovní plány. Místa jsou upřesněna názvy, funkcí a velikostí. Prostorové vztahy mezi jednotlivými místy mohou obsahovat funkce jako je prostorové shrnutí (zobrazení míst různé velikosti), metrický vztah (definování směru a vzdálenosti mezi místy) a blízkost či zdálenost míst. Cestovní plán je definován rozhodnutím, jaká místa navštívit, jak se k nim dostat a v jakém pořadí (Gärling, et al., 1984). Cestovní plán spojuje interní procesy (rozhodnutí, plány) s vlastním chováním. Mentální mapy tedy reprezentují cestovní znalost, která může obsahovat pamatování si míst v určitém pořadí a která tedy může být i určitým způsobem rigidní a omezená vnímáním (Hart & Moore, 1973).

6.4 Zapamatování mentálních map

Mentální mapy jsou vytvářeny či zapamatovány na základě znalostí předmětů a míst, jejich vlastností a vyjímečností pro daného jedince. (Golledge & Stimson, 1997). Některé studie tvrdí, že si lidé pamatují jen velmi málo informací o prostoru ve kterém se nachází (Lynch, 1960). Oproti tomu, Sadalla et al. (1980) zjistili, že některá místa slouží jako referenční body, které hrají důležitou roli v určování prostorových vztahů. Tato znalost je založena na informacích z opakované interakce s prostředím či zkušenosti z map.

6.5 Druhy map

Většinou se slovo „*mapa*“ používá pro kartografickou mapu. Mentální mapy nejsou geometricky omezené, ale jsou prostorové jak v geometrickém tak i v ne-geometrickém smyslu (Cadwallader, 1979, Byrne, 1979). Když mluvíme o mentálních mapách, máme na mysli jejich nakreslenou reprezentaci – nákres (Golledge & Stimson, 1997).

První rozdělení mentálních map vzešlo z Lynchovy (1960) studie, která byla založena na schopnosti jedinců vnímat nejdůležitější a nejvýraznější aspekty města. Tato obrazovost představuje kvalitu fyzických předmětů. Tyto aspekty lze klasifikovat následovně:

Dráhy: linie po kterých se jedinec pohybuje, jako jsou ulice, cesty, železnice.
Hrany: hranice mezi dvěma stavy prostředí, např. pobřeží, nábřeží atd.
Obvody: části měst, které mají společné znaky.
Uzly: strategická místa ve městě, jako jsou křižovatky, přestupy apod.
Orientační body: referenční místa jako jsou budovy, hory, obchody atd.

Lynchova klasifikace se soustřeďuje výhradně na místa (nevěnuje se prostorovým vztahům ani cestovním plánům) a je založena na počtu těchto aspektů na nákresu mentální mapy. Oproti tomu jiné klasifikace se dívají na celkovou strukturu mapy a věnují se více prostorovým vztahům. Např. Ladd (1970) zjistila, že je možné rozlišit mentální mapy jako obrázkové, schématické, připomínající a na mapy s identifikovatelnými orientačními body. Podobně, Appleyard (1970) rozlišil mentální mapy na základě komplexnosti a způsobu zakreslení. Rozlišuje mapy tedy na sekvenční (s dráhami mezi danými body) nebo prostorové (s objekty, které nejsou spojeny drahami).

Polišenská (2006) nejprve rozlišovala mentální mapy na detailní nákres místního prostředí a schématický cestovní nákres. Toto rozlišení obohacuje náhled na mentální mapy o kontext. Avšak i toto dělení je limitující.

Nejvhodnějším způsobem, jak klasifikovat mentální mapy, je spojení analýzy všech součástí, tedy míst, prostorových vztahů a cestovních plánů.

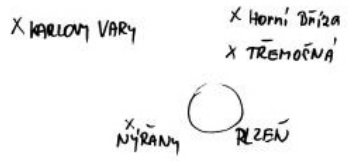
Mentální mapy tedy můžeme klasifikovat následovně:

- zda zobrazují **malou** část prostředí (vesnice, část města) nebo **velký** prostor (okres, stát). Toto rozlišení je důležité, protože malé oblasti mají jinou kvalitu a detailnost než velké mapy.
- zda je daná oblast zobrazena **lineárně** či **hvězdicově**. Toto rozlišení je založeno na Appleyardově kategorizaci a také na modelech prostorového chování pachatelů vloupání, které je rozlišuje na uniformní, podmíněné vzdáleností, bimodální a direkční (Rengert & Wasilchick, 1985).
- zda je nákres **obecný** či **detailní**. Na toto rozlišení je nejvhodnější použít Lynchovu (1960) klasifikaci, která je založena na počtu různých aspektů. Po sečtení komponentů lze jednotlivé mapy porovnat k obecnému průměru.

7 Typologie mentálních map

Kombinace zmíněných 6 aspektů mentálních map tvoří následujících 8 druhů mentálních map, které jsou zde popsány.

7.1 Velká oblast/hvězdicové zobrazení/ obecný nákres

Obrázek 1

Takový druh nákresu zobrazuje velkou oblast, jako je např. Česká republika nebo její část, kde jednotlivá města nejsou spojena silnicí. V tomto případě mapa zobrazuje spíše celé teritorium než jen jeho jednotlivé časti.

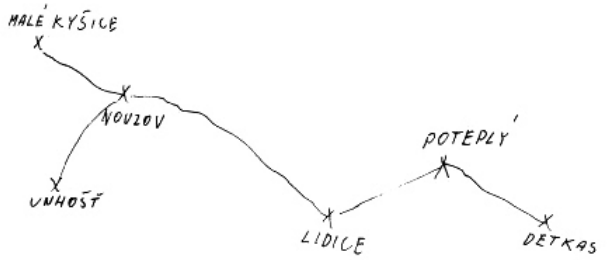
7.2 Velká oblast/hvězdicové zobrazení/ detailní nákres

Obrázek 2

Tento druh nákresu zobrazuje velkou oblast. S prvním druhem nákresu se liší v počtu detailů, v tomto případě počtu nakreslených měst. Nákres je spíše zaměřen na celé teritorium. Je možné, že mapa zobrazuje oblast neznámou, tedy větší než je vlastní teritorium (to je podmíněné záměrem nakreslené mentální mapy).

7.3 Velká oblast/linerání zobrazení/ detailní nákres

Obrázek 3

Tento druh nákresu představuje sklon cestovat určitým směrem či po jedné trase. Zobrazuje cestu, avšak mimo domácí okolí. Většinou zobrazuje hlavní silnici či železnici. Takový to nákres je klasickým zobrazením cestovního plánu, který se koná každodenně.

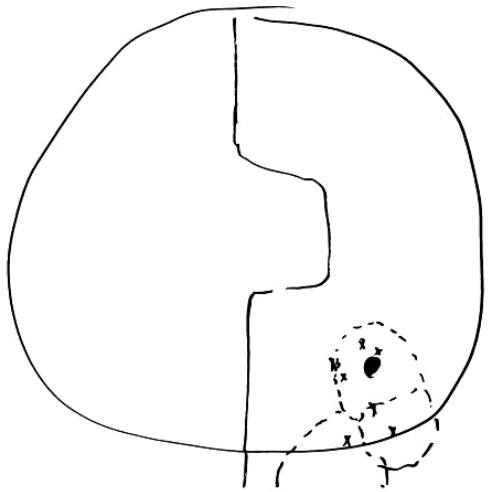
7.4 Velká oblast/linerání zobrazení/ obecný nákres

Obrázek 4

Tento druh nákresu zobrazuje také sklon cestovat daným směrem, ale pouze mezi určitými místy. Obsahuje omezené informace, města většinou nejsou propojena a další informace chybí. Je to opět zobrazení cestovního plánu, ovšem ne každodenního, ale občasného a za určitým cílem.

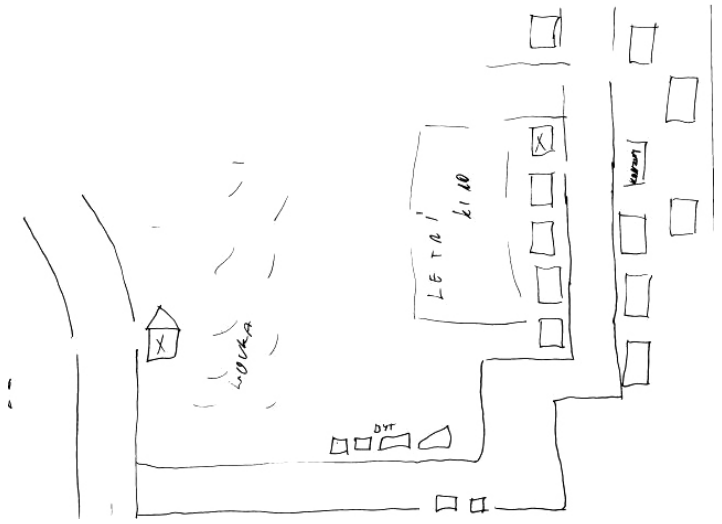
7.5 Malá oblast/hvězdicové zobrazení/ obecný nákres

Obrázek 5

Nákresy této kategorie zobrazují určitá místa velmi obecným způsobem, kde ulice či jednotlivé budovy nemusí být zobrazeny a nebo jsou pouze navrženy. Většinou je zobrazena oblast okolo domova ve srovnání s celkovým teritoriem.

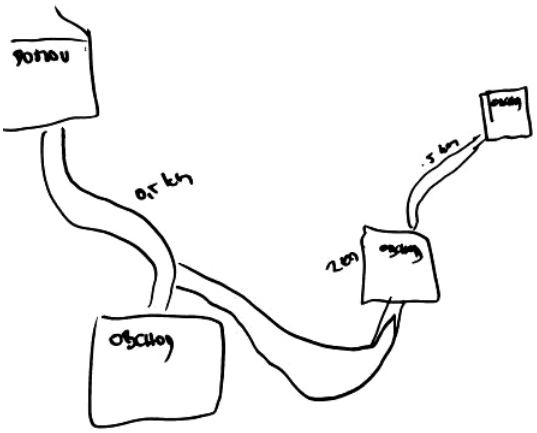
7.6 Malá oblast/hvězdicové zobrazení/ detailní nákres

Obrázek 6

Tyto nákresy zobrazují určitá místa ve větším detailu a obsahují také jiné aspekty prostředí, jako jsou náměstí, hospody a ulice. Tento druh nákresu obsahuje nejvíce informací týkající se znalostí prostředí a jejich vlivu na chování v prostoru. Jsou na něm patrny důležitá místa, která člověk často navštěvuje, kde se věnuje svým koníčkům, či kde bydlí atd.

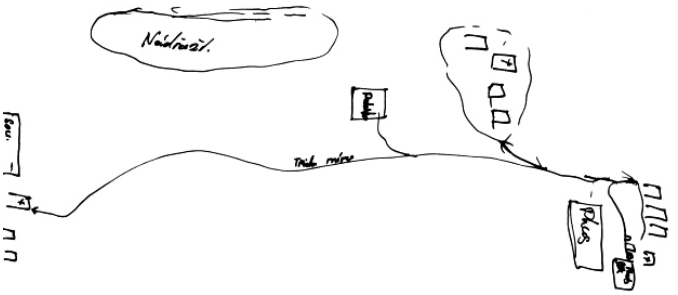
7.7 Malá oblast/linerání zobrazení/ obecný nákres

Obrázek 7

Tento typ nákresu zobrazuje jakýsi sklon určitým směrem. Tato oblast většinou představuje okolí domova. Tímto způsobem je většinou zobrazena cesta od startu k cíli ale ve známém prostředí. Je to tedy zobrazení cesty, která je podnikána velice často (několikrát denně).

7.8 Malá oblast/linerání zobrazení/ detailní nákres

Obrázek 8

Tento typ nákresu taktéž zobrazuje sklon určitým směrem, ale v prostoru domácího města s tím, že obsahuje i další informace týkající se prostředí. Přesto, že obsahuje mnoho detailů, není tak obsahově bohatý jako nákres č. 6.

8 Využití mentálních map ve výzkumu

Mentální mapy tedy lze rozdělit do 8 typů podle možných kombinací. Dané typy umožňují detailnější rozlišení druhů mentálních map, ale také se dají lépe použít pro následnou interpretaci chování v prostoru. Pro interpretaci je tedy důležité si uvědomit následující faktory:

- pozici a roli domova
- obvykle navštěvovaná místa (tento faktor umožňuje určit každodenní chování)
- občasná místa nebo místa navštěvovaná za určitým úmyslem
- místa v širším okolí (tento faktor umožňuje určit nejen oblast domova či znalostní ale i celkový pohled na větší teritorium jedince).
- aspekty širšího teritoria

Dále by mentální mapa měla obsahovat specifické aspekty vztahující se k přesným důvodům nákresu mentálních map (Např. pro pachatele vloupání zadání znělo „Nakreslete místa kde bydlíte a kde jste se věnoval své trestné činnosti“).

Mentální mapy jsou důležitým nástrojem pro výzkum (Golledge & Stimson, 1997), avšak je důležité si také uvědomit jejich omezení. Nákres totiž nereprezentuje vše, co si daný jedinec pamatuje, ani neobsahuje všechny důležité složky prostředí. Mentální mapa je jenom hrubé zobrazení a může obsahovat mnoho chyb (Vybíral, 1999, Drbohlav, 1991).

Je tedy důležité si uvědomit následující: mentální mapy nemusí být kompletní a mohou obsahovat ne-existující prvky; prostorové rozložení nemusí být správné, protože jedinec může upřednostňovat bližší místa a kreslit je větší (Polišenská, 2006). Dále musíme brát na vědomí počet převažujících komponent na mapě s tím, že nákres je zjednodušující zobrazení a uvědomit si rozdíly mezi jedinci a jejich schopnosti kresby. Přesto jsou mentální mapy důležitým vodítkem pro studium chování v prostoru, pokud jsou doplněny vhodným rozhovorem. Rozhovor totiž může prohloubit naše znalosti týkající se nejen nákresu, ale i vlastního chování s tím, že se zaměří na důležité oblasti v prostředí jako je například domov či teritorium a jejich role pro jedince.

9. Závěr

Studium chování v prostoru je důležitou součástí výzkumu týkající se vlivu prostředí na jedince a neměl by být opomenut. Využití mentálních map je novým a dosud ne zcela prozkoumaným nástrojem. Data získaná tímto způsobem jsou velmi bohatá a skrývají mnoho důležitého ohledně vlivu prostředí na chování člověka nejen v situacích specifických (hledání cílů pachatelů vloupání, orientace slepých, vnímání zkratek apod.) ale i v situa-

cích více obecných (vliv sociální struktury, vliv zeleně apod.). V budoucnu je potřeba více takových to studií, protože nelze ignorovat dopad našeho protředí na chování v prostředí, které je dále ovlivněno lidskou psychikou.

Seznam literatury:

Altman, I. & Chemers, M. (1980). *Culture and Environment*. Monterey, CA: Brooks/Cole.

Appleyard, D. (1970). Styles and Methods of Structuring a City. *Environment and Behavior, 2*, 100–118.

Bonaiuto, M., Bonnes, M. & Continisio, M. (2004). Neighborhood Evaluation Within a Multiplace Perspective on Urban Activities. *Environment and Behavior, 36*, 41–69.

Bonnes, M. & Secchiaroli, G. (1995). *Environmental Psychology: A Psycho-social Introduction*. London: Sage Publications.

Boulding, K. (1956). *The Image*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

Bow, V. & Buys, L. (2003). *Sense of Community and place attachment: the natural environment plays a vital role in developing a sense of community*. Paper presented at the Social Change in the 21st Century Conference, Queensland University of Technology.

Byrne, R. (1979). Memory for Urban Geography. *Quarterly Journal of Experimental Psychology, 31*, 147–154.

Cadwallader, M. T. (1976). Cognitive Distance in Intraurban Space. In G. T. Moore & R. G.

Canter, D. (1977). *Psychology of Place*. Palgrave Macmillan Pulisher.

Cohen, L. E. & Felson, M. (1979). Social Change and Crime Rate Trends: A Routine Activity Approach. *American Sociological Review, 44,* 588 – 608.

Downs, R. M. & Stea, D. (1973). Cognitive Maps and Spatial Behavior: Process and Products. In R. M. Downs & D. Stea (Eds.). *Image and Environment*. Chicago, IL: Aldine.

Downs, R. M.& Stea, D. (1973b). Theory. In R. M. Downs & D. Stea (Eds.). *Image and Environment*. Chicago, IL: Aldine, 1–7.

Drbohlav, D. (1991). Mentální mapa ČSFR. *Sborník České geografické společnosti, 3*, 163–176.

Feldman, R. S. (1985). *Social Psychology: Theories, Research, and Applications*. New York: McGraw-Hill Book Company.

Gärling, T. (1989). The Role of Cognitive Maps in Spatial Decisions. *Journal of Environmental Psychology, 9*, 269–278.

Gärling, T., Böök, A. & Lindberg, E. (1984). Cognitive Mapping of Large-scale Environments: The Interrelationship of Action Plans, Acquisition, and Orientation. *Environment and Behavior, 1*, 3–34.

Gärling, T., Böök, A. & Lindberg, E. (1985). Adults Memory Representations of the Spatial Properties of their Everyday Physical Environment. In R. Cohen (Ed.). *The Development of Spatial cognition*, Hilsdale, NJ: Erlbaum Laerence.

Gärling, T. & Gärling, E. (1988). Distance Minimization in Downtown Pedestrian Shopping. *Environment and Planning A, 20,* 547–554.

Gelwicks, L. (1970). Home Range and Use of Space in an Aging Population. In L. Pastalan & D. Carsons (Eds.). *Spatial Behaviour of Older People*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

Giuliani, M. V.(1991). Toward an Analysis of Mental Representations of Attachment to the Home. *Journal of Architectural and Planning Research. 2*, 133–146.

Golledge, R. G. & Stimson, R. J. (1997). *Spatial Behavior: A Geographic Perspective*. London: The Guildford Press.
Hart, R. A. & Moore, G. T. (1973). The Development of Spatial Cognition: A Review. In R. M. Downs & D. Stea (Eds.). *Image and Environment*. Chicago: Aldine.
Hayward, G. (1977). *Psychological Concepts of Home Among Urban Middle Class Families with Young Children*. City University of New York. Unpublished thesis.
Kitchin, R. M. (1994). Cognitive Maps: What Are They and Why Study Them? *Journal of Environmental Psychology, 14*, 1–9.
Korpela, K. M. (1989). Place-identity as a Product of Environmental Self-regulation. *Journal of Environmental Psychology, 3*, 241–256.
Ladd, F. C. (1970). *Black Youths View their Environment: Neighborhood Maps. Environmental Behavior, 2*, 64–79.
Lundrigan, S. & Canter, D. (2001). A Multivariate Analysis of Serial Murderers' Disposal Site Location Choice. *Journal of Environmental Psychology, 21,* 423–432.
Lynch, K. (1960). *The Image of the City*. Massachusetts Institute of Technology.
MacEachren, A. M. (1992). Application of Environmental Learning Theory to Spatial Knowledge Acquisition. *Cartographic Journal, 28*, 152–162.
Naništová, E. (1998). Dimenzie vazby na miesto rodiska a ich verifikácia 40 rokov po nútenej geografickej relokácii. *Sociológia, 4*, 377–394.
Naništová, E. & Mesárošová, B. (2000). Analýza väzby na miesto a environmentálnych dispozícií detí z vidieka a z miesta. *Psychológia a patopsychológia, 1*, 3–22.
Polišenská, V. A. (2006). Mentální mapy: definice, výzkum a otázka prostorového rozhodování. *Československá psychologie, 1*, 64–70.
Proshansky, H. M.; Fabian, A. K.& Kaminoff, R. (1983). Place – identity: Physical World Socialization of the Self. *Journal of Environmental Psychology, 3*, 57–83.
Rakoff, R. (1977). Ideology in Everyday Life: The Meaning of the House. *Politics and Society, 7,* 85–104.
Relph, E. (1976). *Place and Placelessness.* London: Pion.
Rengert, G. & Wasilchick, J. (1985). *Suburban Burglary: A Time and Place for Everything*. Springfield, IL: Charles C. Thomas.
Rotton, J. (1990). The Physical Environment and Social Behavior. In C.E. Kimble (Ed.). *Social Psychology: Studying Human Interaction*. Dubuque: WCB Publication.
Sadalla, E. K., Burroughs, W. J. & Staplin, L. J. (1980). Reference Points in Spatial Cognition. *Journal of Experimental Psychology: Human Learning and Memory, 6*, 516 – 528.
Sommer, R. (1969). *Personal Space: the Behavioral Basis of Design*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
Spencer, C. & Blades, M. (1986). Pattern and process: A Review Essay on the Behavioural Geography and Environmental Psychology. *Progress in Human Geography, 10*, 230–248.
Stedman, R. C. (2002). Toward a Social Psychology of Place: Predicting Behavior from Place-based Cognitions, Attitude, and Identity. *Environment and Behavior, 5*, 561–581.
Stokols, D. & Shumaker, S. (1981). People in Place: A Transactional View of Settings. In J. Harvey (Ed.). *Cognition, Social Behavior, and the Environment*. 441 – 88, Hilsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
Taylor, R. B. & Stough, R. R. (1978). Territorial Cognition: Assessing Altman's Typology. *Journal of Personality and Social Psychology, 36*, 418 – 423.
Tolman, E. C. (1948). Cognitive Maps in Rats and Men. *Psychological Review, 55*, 189–208.

Trowbridge, C. (1913). On Fundamental Methods of Orientation and Imaginary Maps. *Science, 38,* 990.
Vybíral, Z. (1999). Chyby v našich vnitřních mapách. *Psychologie Dnes, 10*, 18–19.
Walmsley, D. J., Saarinen, T. F. & MacCabe, C. L. (1990). Down Under or Center Stage? The World Images of Australian Students. *Australian Geographer, 21*,2, 164–173.
Willmott, P. & Young, M. (1957). *Family and Kinship in East London.* London: Routledge and Kegan Paul.

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA
PSYCHOLOGICA 37 – 2007 SUPPLEMENTUM

THE PSYCHOLOGICAL DESCRIPTION OF SELECTED ASPECTS OF THE FUNCTIONING OF ACOA (ADULT CHILDREN OF ALCOHOLICS) BASED ON ANAMNESIS, THE ROTTER INCOMPLETE SENTENCE BLANK (RISB) AND THE J. SACKS & S. LEVY SENTENCE COMPLETION TEST (SCT)

Izabela Rajska-Kulik
Clinical and Forensic Psychology Department, University of Silesia in Katowice

According to the estimate submitted by the Polish State Agency for the Prevention of Alcohol-Related Problems (PARPA), about 5 million children in Poland live in families where one or both parents abuse alcohol or are addicted to it. This could suggest that the Adult Children of Alcoholics (COA) constitute about 40% of the Polish adult population (Kucińska, 2002).

Those children grew up and learned life in families with alcohol problems. They had to grow up too soon. As adults, they remain children deep down inside. The children of alcoholics' behaviour becomes prematurely grown-up, while inwardly they remain children who had been unable to fulfil different development tasks and to mature emotionally in due time (Sammon, 1998).

The experiences gained in an alcoholic family affect the adult life. According to Z. Sobolewska (1997), ACOA are deep-rooted in the past. In their adult lives they display psychological problems affecting the emotional sphere (chronic tension with a high level of anxiety and aggression, frozen feelings), cognitive sphere (magical and wishful thinking, decreased ability to objectively judge the reality) and the sphere of the Self (self-esteem disorder, inaccurate self image, boundary disturbance).

This article attempts to provide a more profound description of the functioning of the people with an alcoholic family background; their age has been determined as young adults (21–25 years). The description has been prepared with the use of qualitative meth-

ods and it concerns young people standing on the threshold of adulthood, with the accumulated experience gained in their family homes.

The following research questions were formulated:

1) What are the typical characteristics and indications of the functioning of Adult Children of Alcoholics in selected areas of their lives?
2) Do the qualitative methods applied in this research allow providing the specified description?

Description of the subject group and the research procedure

The subject group was composed of 30 individuals who had grown up in alcoholic families. The control group consisted of 30 individuals coming from normally-functioning families.

Both groups were similar in terms of gender, education, marital status and careers. The Adult Children of Alcoholics were aged between 20 and 27, with the average of 23.6 years. The control group average age was 23.5. The alcoholic family-background group consisted of 17 women and 13 men, with a similar gender composition of the control group (18 women, 12 men). With 57% of the subjects, secondary education prevailed in the COA group, with 23% of higher and 20% of vocational education. The control group showed a similar proportion of the education level diversification. In both groups, individuals of single marital status prevailed.

The research concerning the functioning of COA was of a qualitative nature. Three projective methods were employed. One was the anamnesis interview in a structured form as suggested by Wallen (1964). The subject's life history was analysed in a systematic way (taking into account the specified aspects), which provided information about significant factors determining the acquired motives, attitudes and characteristics. The areas which are important from the point of view of the research objectives include:

- Family life and the relations within the family;
- Partner relationships;
- History of emotional conflicts and symptoms;
- The subject's image of oneself and the world (Wallen, 1964).

Another method applied in the research was the Rotter Incomplete Sentence Blank (RISB). It is a partly structured projective method, where the subject is asked to complete 40 sentences by finishing the provided initial phrases (stems). As in the case of other projective techniques, it is assumed that the sentences created by the subjects reflect their desires, aspirations, fears, attitudes etc. (Rotte, lah, Rafferty, 1992; Jaworowska, Matczak, 2003).

The Rotter Incomplete Sentence Blank (RISB) was constructed as an instrument to indicate the subject's level of maladjustment. As defined by Rotter, maladjustment signifies the occurrence of prolonged states of depression or the sense of unhappiness, difficulties or inability to cope with frustration, the lack of constructive activity or difficulty in undertaking or continuing an activity, inability to establish and maintain satisfactory interpersonal relations. Adjustment is understood as the ability to act effectively and to

establish and maintain interpersonal contacts (Rotte, lah, Rafferty, 1992; Jaworowska, Matczak, 2003).

Finally, the J. Sacks & S. Levy Sentence Completion Test (SCT) consists of 60 sentences referring to the 15 spheres of life which may be affected by the conflicts that are most significant for the so-called good adjustment. The sentences refer to the family, gender issues, interpersonal relations and self-esteem, and they concern the following areas:

I. Attitudes towards the family:
   - attitude towards the mother;
   - attitude towards the father;
   - attitude towards the family;

II. Attitudes connected with the sphere of heterosexual relations:
   - attitude towards women (men);
   - attitude towards sex life;

III. Attitudes referring to interpersonal relations:
   - attitude towards friends and acquaintances;
   - attitude towards superiors;
   - attitude towards subordinates;
   - attitude towards colleagues;

IV. Self-esteem:
   - fears and anxieties;
   - sense of guilt;
   - attitude towards one's talents;
   - attitude towards the past;
   - attitude towards the future;
   - objectives.

According to the assumptions of the Sentence Completion Test authors, the content of the attitude towards the world (other people) and towards oneself is the indication of adjustment (Dunaj-Kozłowska, 1980).

The subjects' responses provided during the structured interview were subjected to qualitative analysis taking account of the areas mentioned above.

In the Rotter Incomplete Sentence Blank (RISB), the stems completed by the subjects formed the basis for a qualitative analysis performed in terms of adjustment. The analysis was preceded by a response assessment carried out by two experts, in accordance with the procedure described in the manual.

In line with the method procedure, the statements collected in the J. Sacks & S. Levy Sentence Completion Test were arranged in 15 groups. Within each sphere, a qualitative analysis was carried out on the basis of the previous assessment by the two experts.

Research results

The anamnesis interviews with the Adult Children of Alcoholics presented the atmosphere of the family life and the relations within the family. A common childhood memory is the absence of love and no sense of security. The family life was turbulent and unpredictable. In most cases the father abused alcohol and in three cases both parents suffered from alcoholism. Everything revolved around the addicted parent, around his/her moods and rows with the other parent. Barbara's father was a policeman and, since she could remember it, he had drunk and beaten Barbara and her mother. He never lifted a hand to hit the other children. Monika's father was an alcoholic as well. The young woman says: "I remember my childhood as a never-ending nightmare. Constant rows, no money, running away from home, my mother tired with all this. It was never normal. I remember that he had always drunk but he started drinking even more after my sisters had been born".

The subjects' statements may all be summarized as follows: a family with an addiction problem offers no chances for the development of closeness, intimacy and the satisfaction of one's needs. Severe stress, often verging on life threat, and experiencing a great deal of negative feelings such as helplessness, sadness, anger, guilt, fear and – perhaps the most memorable – shame, all lead to the development of stiff, pathological forms of adjustment (Sztander, 2000). Several types of adjustment, often called "roles," may be distinguished. "Satisfying the needs of other family members was the major objective of my adolescent life," Sebastian – *the family hero* – recounts his home memories. "I felt excessively responsible for my loved ones' lot and suffering. This belief – that I am responsible for them, they won't be able to manage without me, I have no one to rely on – still lingers on in my present life." Tomek played the role of his mother's "partner" and his sister's "father." He was the one to mollify his stepfather, put him to bed, take off his shoes. He kept bringing his runaway sister back home, talking to her. He looked after his mother, reassured and supported her, knew all her secrets. It was him who cut off the rope she used for trying to hang herself.

Another role is *the scapegoat*. It is illustrated by Marek's story: "I did badly at school, played truant, ran away from home, got into fights, and whenever I made it to school I misbehaved in class. Later, I started breaking the law and got into drugs. All the time I was sure that I didn't need anybody and that I did not care about the situation at home at all."

The lost child isolates himself/herself from family life and sometimes even from the real life, wandering off into the world of fantasy, e. g. books, music or television. Justyna, coming from an alcoholic family, talks about her childhood: "I always stayed on the sidelines; I kept myself occupied and never demanded anything from my parents, trying not to be the cause of any trouble." Another ACOA woman describes her behaviour as follows: "I always tried to stay away from the family rows; I played with my doll in the corner or lied on my bed, staring at the ceiling and daydreaming."

Twenty-four-year-old Marek was *the family mascot*. He diverted everyone's attention from the family problem and drew it to himself, fooling around, fawning or clowning about. He specialized in relieving family tensions. "I am the master of antics and amusement," he says about himself.

Despite the typical statements, the subjects in the ACOA group usually combined the characteristics of two or more roles. However, irrespective of which type of adjustment they had adopted, it was a consequence of growing up in a dysfunctional family.

In the anamnesis interview the subjects spoke also about their mothers, who usually suffered from co-addiction. The mothers were seen as exerting excess control or protecting the alcoholic. Despite her mother's death, Barbara is still angry at her because she never stood up for her daughter and did not leave the father. Monika harbours similar feelings: "When my father came home so drunk that he lost his balance and fell over in the hallway, my mother would try to make us believe that he had stumbled or was feeling sick. I remember her calling his employers in the morning and telling them that he had gone down with a sore throat. In those moments I felt contempt for her."

Another area that may be distinguished on the basis of the life stories in the ACOA group comprises partner relationships. The Adult Children of Alcoholics' yearning to be loved is as powerful as their fear of rejection. They experience numerous anxieties about becoming intimate with someone and trusting them. One of the women verbalizes it as follows: "I was seeing a man. I didn't want to fall in love but at the same time I wanted to have someone for the rest of my life. I was scared, disoriented and confused. I don't remember what I was thinking of myself but I don't suppose it was very flattering. I didn't know what to do. At last, after a few dates, I split up with him. It was too much for me" (after Kucińska, 2003). The qualitative analysis allows a conclusion that the children of alcoholics relatively often enter into relationships with people who are critical and humiliate them but at the same time need their help. The children of alcoholics are usually convinced that they are needed (confusing dependence with love). Twenty-three-year-old Dominika describes this pattern: "Each time I try to change my partner, reform him and help him; this cannot work out. Obviously, I fail and I blame myself." Thus, the ACOA copy the relation pattern that functioned in their homes and they come to resemble the non-addicted parent. This occurs because the ACOA do not have a correct notion of partnership and maturity in a relationship. Seeking love, they behave in a way which is overly controlling and protective, choosing an irresponsible and demanding partner. As research has shown, some individuals who have grown up in alcoholic families take on the role of the non-addicted parent in their adult lives. They choose partners who are alcoholics, and themselves they begin to display a behavioural syndrome specified as co-addiction.

Another area that may be distinguished on the basis of the anamnesis interview is the history of emotional conflicts and symptoms. The stories commonly included information about constant emotional tension experienced in childhood by the children from alcoholic families. This caused their lives to be dominated by anxiety, uncertainty, anger and – above all – shame. "When I look back on my childhood experiences, I usually feel fear: the fear of memories, the fear remembered from dangerous situations, the fear of

what I may discover about myself," Katarzyna says. Another young woman presents her situation: "I have a loving family and everything is going fine but I am still haunted by what I felt at home: the fear that I will lose all this, anger for no particular reason. I don't understand it." The feeling of shame is experienced most profoundly by the people who grew up in families where the disorder was observable for the environment. As Tomasz describes it: "When everyone could see my father drunk I felt stigmatized, contaminated by the fact that my father was drinking."

ACOA also tend to exert excessive control, which is an attempt to control the threatening reality. Not only do they try to maintain total control over their own feelings and behaviour, but they strive to control other people as well. The deep-rooted fear causes them to perceive the loss of control as a dangerous threat. .

Within the ACOA subject group, 5 people mentioned that their own drinking habits were a source of concern for their nearest environment. Krzysztof admitted that for him the parties were not as important as the fact there would be alcohol at them. "Ironically enough, despite my earlier resolutions – that I would never be like my father – I feel drawn to alcohol. I am afraid that the history may repeat itself." This situation is connected with the phenomenon of the so-called hereditary alcoholism. The data obtained in a research project showed that as much as 50 % of children of alcoholics become addicted to psychoactive substances (Kinney, Leaton, 1996); the biological and genetic determinants are accompanied by the process of inter-generational transmission. A major part of the ACOA directly follow the transmitted pattern, copying the pathological behaviour of the addicted parent. In view of the above, it is reasonable to indicate a higher risk of addiction to alcohol, other psychoactive substances or e. g. gambling. Turning to drink is a way of coping with pain: the anxiety, loneliness, helplessness (Sammon,1998).

The final area distinguished with the use of the life stories information is the ACOA's image of oneself and of the world. A child in an alcoholic family is deprived of approval, support and reliable information about what he/she is really like, which consequently leads to the development of a Self structure that becomes the source of disorders and dysfunction. The reason, above all, is the absence of a basis for developing one's self-esteem, or the creation of a negative self-esteem basis. The self-esteem is fragile and dependant on external factors: other people's opinions, approval and attention of the environment, influence on other people or the successful completion of tasks and objectives. The ACOA are highly critical about themselves, they set themselves high standards and tend to demonstrate perfectionism. They have an inaccurate self image which frequently contains contradictory elements. Since they have difficulty realizing their own needs, they cannot satisfy them. The distinct boundary disturbance is observable either in the isolation-causing, undue stiffness of boundaries or in their blurring, which in turn leads to abuse in relationships (Sobolewska, 1997). The above is illustrated by Anna's story: "My father denied being addicted and my mother denied being unable to cope with her husband's drinking, so the message I received as a child was: what you see, think and feel is not true. I do not trust myself, I don't know how to run my own life."

The experiences connected with a childhood spent in an alcoholic family also shape the thinking about the surrounding world. Cognitive patterns, i. e. the beliefs and ideas created in a child, all lead to the perception of the world as dangerous, unfriendly or even hostile. The intimacy with other people is perceived as something threatening since there always seems to be one who is harmed and one who harms (Kucińska, 2003). Monika comments: "My alcoholic childhood left me with the conviction that I have to defend myself against other people and the world."

The further description of the functioning of Adult Children of Alcoholics will be provided on the basis of the projective methods. The subjects' responses in the RISB and SCT tests, assessed according to the answer key, have yielded the numerical results presented in Table 1 and 2.

The assessment carried out by the experts was of a preliminary character and constituted a point of departure for the subsequent qualitative analysis, which allowed establishing the individual spheres in an order for discussion while disclosing clear distinctions between the subject groups.

Table 1. Adjustment Index in the Adult Children of Alcoholics group and in the control group as determined on the basis of the RISB (a lower result indicates a higher level of adjustment)

	ACOA	control group
Adjustment Index	129	116

Table 2. Adjustment Index in the Adult Children of Alcoholics group and in the control group as determined on the basis of the SCT (a lower result indicates a higher level of adjustment)

Spheres of personality	ACOA	control group
1. attitude towards the mother	3.3	1.6
2. attitude towards the father	5	3.1
3. attitude towards the family	3	1.8
4. attitude towards women (men)	1.7	1.4
5. attitude towards sex life	1.8	0.8
6. attitudes towards friends and acquaintances	1.2	1
7. attitudes towards superiors	1.5	1
8. attitudes towards subordinates	0.9	0.6
9. attitude towards colleagues	0.8	0.5
10. fears and anxieties	4.1	3.6
11. sense of guilt	3.9	2.6
12. attitude to one's talents	2.3	1.7
13. attitude towards the past	2.2	1
14. attitude towards the future	1.6	1.5
15. objectives	1.7	1.8

The subjects' responses in the Rotter test and the Sacks & Levy test suggest that the ACOA group subjects gave more conflictual responses and fewer positive responses as compared with the control group. The qualitative analysis serves the aim of identifying the subjects' psychological problems and their sources, with the intention of enhancing and completing the description of the ACOA functioning as presented on the basis of the anamnesis.

The first area distinguished on account of the most powerful disorders concerns the attitude to the father. In the RISB test, the subjects were expected to complete the sentences which began with the words "My father." A majority of the statements about the addicted parent were of a negative character. From more moderate forms: "My father does not bring up good memories in me," "He is what he is," "Cannot listen to other people" through more critical: "My father is a bad person, I have forgiven him but I have not forgotten," to explicitly negative: "My father is a person I don't want to know," "He's a scoundrel," "He lives but just as well he could not exist."

The most characteristic statements about the father given in the Sacks & Levy test include:

I think that my father rarely... 1) showed me interest, 2) showed his feelings.

If only my father wanted to... 1) he could quit drinking, 2) go to detox.

I wish my father... 1) were not an alcoholic, 2) were a better person.

I think my father is... 1) his own victim, 2) an unhappy man.

As borne out by the statements made in the Rotter test, the attitudes towards the mother tend to be more ambivalent. On the one hand, some of the statements that occur are: "My mother is an overprotective and immature person," "She could never understand me." On the other hand, "She is a warm little person, often sad, crying, busy and overworked," "I associate her with warmth, tenderness and kindness," "She is the most important person for me."

The following SCT confirm the ambivalent attitudes towards the mother:

My mother... 1) is a good person, 2) doesn't know how to show her feelings.

My mother and I... 1) cannot get along, 2) are friends.

I love my mother but... 1) I have a grudge, 2) I am angry with her.

For most of the children of alcoholics taking part in the research, the family home appears to be a place evoking fear and the sense of threat. "In my family home I feel cold," "I was unhappy but at least I had a home." Some of the subjects made distinctions between the roles of the parents: "Mother – warm and kind, father – an alcoholic." The responses to the Sacks & Levy test confirm the previous description prepared on the basis of the anamnesis interview. The typical statements include:

As compared to other families, my family... 1) is poorer emotionally,

2) has a lot of problems

My family treats me as... 1) an immature little boy,

2) all-knowing.

When I was a child, my family... 1) did not function well,

2) was unhappy.

Another area revealing the subjects' high intensity of disorders is the sphere of fears and anxieties. The Adult Children of Alcoholics are afraid of failure and death (which they regard as a failure), childhood memories, loneliness, themselves, the future, mental illness. Some of them find answering the question whether they are going to do well as the most problematic. Some of the most characteristic responses given in the SCT were:

I know this is silly but I am afraid of... 1) what will be (the future),

2) what the people think and don't say.

Most of my friends don't know that I fear... 1) for my life,

I would like to stop fearing... 1) alcoholism, 2) death.

My fears frequently make me... 1) cry, 2) give up.

As far as the intensity of disorders is concerned, a significant position is occupied by the sphere connected with the sense of guilt and the responsibility for one's actions. On the one hand, Adult Children of Alcoholics are characterized by an excessive and disproportionate sense of guilt. On the other hand, the actions they have perpetrated are connected to the situation they had experienced at the family home. Some of the responses are:

I would do anything to forget... 1) my childhood,

2) the awful things my father did.

My biggest mistake was... 1) allowing others to harm me,

2) drinking alcohol and taking drugs

When I was younger, I felt guilty whenever... 1) I failed,

2) I was angry.

The worst things I have ever done was...1) abandoning a woman,

2) disrespect for myself.

Following the qualitative analysis it may be established that one more area affected by problems and difficulties is the sphere encompassing talents. Adult Children of Alcoholics demonstrate a lack of faith in their own capabilities of coping with difficult situations in life. On encountering obstacles on the way to their goal they usually react with anger, fall into despair or adopt the escape tactics. This observation is confirmed by statements such as: "When everything conspires against me, I just switch off," "I feel powerless," "Inconsistency is my greatest weakness," "When things begin to go wrong I fall into depression. I often cry."

Finally, the sphere related to the attitude towards the past was analysed. In the case of ACOA, this area is characterized by a greater intensity of problems as compared with the control group. Some of the individuals coming from alcoholic families demonstrate a negative, critical attitude towards their childhood ("My most vivid childhood memory is fear," "The fight of my parents, when my father was nearly killed"). However, the ACOA group includes also people who, as if somewhat contrarily, cherish positive memories from early childhood ("When I was a child everything was easier," "I liked to cuddle," "I believed what my parents told me," "I felt very good in primary school," "I was top of the class, I was an actor").

Conclusions

The qualitative analysis allows the description of specified aspects of functioning of Adult Children of Alcoholics. The subjects were young people, standing on the threshold of important life decisions, choices connected with their careers and partner relationships. What are the consequences of an unpredictable and harmful childhood? This research indicates the following conclusions may be formulated:

1) The bond between the people with the ACOA syndrome and their parents is strong but also very hurting. The ACOA are reluctant to contact their family homes as it involves experiencing the feelings of tension, anxiety and helplessness. They sometimes mention hatred for the drinking parent.
2) The experiences gained in an alcoholic family affect close contacts in the adult life. Above all, Adult Children of Alcoholics are afraid of repeating the situations from family homes in their own relationships. A large part is convinced that a married couple can only hurt each other. Some of the subjects demonstrate signs of co-addiction.
3) The people who grew up in alcoholic families suffer from chronic internal tension. This is a consequence of the experiences from family home, connected with the anxiety about the future.
4) Inferiority complex and a sense of incompetence are experienced by most Adult Children of Alcoholics. They comprise several elements: the negative self-image learnt in childhood, the lack of positive experiences in close relations with the significant others, no vision of one's place in the world and the role to play, identity problems (they have difficulty answering the question about who they are.)
   Apart from the ACOA described above, it is worth mentioning those who, apparently, have very little in common with the pathological pattern of their generational families. They have successful careers, cope well with solving difficult tasks in stressful situations and under pressure. They usually do not have any problems fulfiling their responsibilities, they are not intimidated by difficult tasks of afraid of risk-taking. Other people often admire their composure and external calmness without realizing how what they see is contradictory to what goes on "inside" these people (Kucińska, 2002). It can be stated that, despite every appearance of success, such people always carry the burden of childhood experiences, which is a source of suffering and causes significant personal difficulties in numerous situations.
5) Considering that the anamnesis interview and the projective tests allowed the description of the ACOA group and at the same time made considerable distinctions between the two groups, the use of these methods for examining the psychological characteristics of people coming from alcoholic families appears most efficient.

Bibliography

Dunaj-Kozłowska A. (1980). Zastosowanie Testów Niedokończonych Zdań w badaniach osobowości. W J.M. Stanik *Wybrane techniki diagnostyczne w psychologii klinicznej*. Katowice, Wydawnictwo Uniwersytet Śląski

Kinney J., Leaton G. (1996). *Zrozumieć alkohol*. Warszawa, Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych.

Kucińska M. (2002). Dorosłe Dzieci Alkoholików. Charaktery, nr 8.

Kucińska M (2003). Dziecko w dżungli. Charaktery, nr 1.

Kucińska M. (2003). Samotni z lęku, Charaktery, nr 2.

Rotter J.B., Lah M.I., Rafferty J.E. (1992*). Rotter Incomplete Sentences Blank. Manual*, San Antonio, San Diego, Orlano, New York, Chicago, Toronto: The Psychological Corporation, Harcourt Brace Jovanovich, Inc.

Sacks J.M., Levy S. (1959). *The Sentence Completion Test*. Projective Psychology, ed. by L.E. Abt, L. Bellak, New York.

Sammon S. (1998). *Dzieci alkoholizmu*. Kraków, Wydawnictwo WAM.

Sobolewska Z. (1999). *W poszukiwaniu koncepcji współuzaleznienia*. Świat Problemów, nr 1–2, str 6.

Sztandar W. (2000). *Poza kontrolą*. Warszawa, Państwowa Agencja Rozwiązywania problemów Alkoholowych.

Wallen R.(1964). *Psychologia kliniczna*. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe..

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA
PSYCHOLOGICA 37 – 2007 SUPPLEMENTUM

CHARACTERISTICS OF DOMESTIC VIOLENCE OFFENDERS

Danuta Rode
Chair of Clinical Judicial Psychology
Silesian University, Poland

Abstract:

The article aims at presenting the family violence offenders' characteristics in the area: personality, social functioning, psychical and organic disfunctions. The group consisted of 325 home violence offenders, convicted for cruelty over family members.

In the research the following methods have been used: WAIS-Re, E.M. Berger's Self-acceptance Scale, R. Drwal's Delta Questionnaire, Buss – Durkee's SABD Questionnaire, J. Strelau's FCZ-KT (Temperament Questionnaire), categorized interview. In order to receive information available in court files (investigation material, explanation of the offender, victims, witnesses, expert opinion, environmental interviews) – the new technique of data coding specially designed tool: Taxonomic Guide for Court Files has been used.

In the first stage of statistical analysis a group of 325 home violence offenders has been divided in order to get subgroups, which differed in terms of selected personality features. These groups have been called and described.

In the second stage, all four groups were characterized from the point of view of social functioning, course of socialization including violence experience in family home, spouse and family relations, psychopathological features (psychotic disorders, brain impairs), alcohol or other psychoactive substances addiction) and ways of managing difficult situations.

Key words:

family violence offenders' characteristic, offenders' personality, offenders' social functioning

1 Research issues

Research studies on the spread of spousal abuse, also called "domestic violence', have been mostly focused on a woman victim since domestic violence toward wives is usually inflicted by their husbands (Pospiszyl 1998, Badura-Madej 2000, Lipowska-Teutsch 1998, Gelles 1988, Dutton 1988, Krahe 2005). Few research studies have been concerned with profiling a domestic violence offender. O`Liry (after Brown, Herbert 1999), Weitzman and Dreen (1982) characterized domestic violence offenders as insecure people experiencing different fears resulting from their low self-esteem, inability and abandonment. Goldstein and Rosenbaum (1985) added that offenders' distinctive features are low assertiveness, low self-evaluation and poorly-developed social skills. It has been also found that there is a significant connection between doing harm to a spouse and mental disturbances (Faulk 1974, Bland and Orn 1986, after Herbert, Brawn 1999).

On the basis of clinical data and research findings, Brown, Herbert (1999) described characteristic features of spousal violence offenders. Among others features there such ones as low self-esteem, lack of social skills and assertiveness, emotional disorders (anxiety, depression), alcohol abuse, poor self-control, imperiousness, jealousy, lack of empathy and sympathy, material and social problems (unemployment). Barnett et al. in 1997, Bennett, Wiliams 1999, after Krahe 2005) Wiehe (1998) showed that people doing harm to their female partners are characterised by low self-esteem, a sense of helplessness resulting from the causes lying outside of a relationship, pathological jealousy, antisocial personality disorders.

It has also been suggested that violence offenders have problems with alcohol abuse, experienced violence in the past and demonstrate improper reactions to stress (O'Leary 1993, Rode 1998).

Consequently, a few authors tried to classify types of violence offenders who are characteristic of special risk factors and aggressive behaviour patterns. On the basis of the thorough analysis of previous typologies, Holtzworth-Munroe and Stuart (1994) proposed an integrated typology where three types of such men were distinguised:

- family only batterers – their acts of violence are exclusively limited to their own families, not showing signs of psychopathology,
- borderline-dysphoric batters – use of violence is a result of emotional instability and mental disorders. Their aggression is concentrated on their own families, sporadically they resort to extra-family violence,
- generally-violent antisocial batterers, antisocial – perform acts of violence both in the family and outside it, apart from physical aggression they release mental and sexual aggression.

In general, research findings indicate that one type of an marital violence offender cannot be singled out. We also do not know what conditions of forming individual personality traits of violence offenders could be since there are diverse factors which affect the occurrence of acts of aggressions by offenders.

The aim of research studies conducted by the author was to draw up psychological and social characteristics of domestic violence in terms of:
- selected personality traits,
- biological functioning, alcohol abuse, mental disorders,
- process of socialisation
- social functioning.

The following definition was quoted in the work: "Domestic violence, also called family violence, is a deliberate activity exploiting the advantage of power directed against family members, which infringes rights and personal interests causing sufferings and harm" (Anti-Domestic Violence Programme, conducted by the State Agency for Prevention of Alcohol Related Problems in Poland, Sasal, 1998, p.17).

This definition refers to an act of violence, when both an offender and a victim can be an adult person or a child. An offender is most frequently an adult while a victim is a partner and/or a child, however, the direction of this dependence can be reverted. This definition comprises intentional actions of a violence offender; violence is dependent on the relation with a close person (a partner, a spouse) where there is the unequal balance of power which leads to the abuse of power and physical force over weaker persons by stronger ones, causing harm and violation of all personal rights of the affected person and the lack of possibility to defend themselves.

According to the Polish Penal Law, using force toward a family member is called harassment. In the Penal Code, harassment is one of offences against family and custody and is specified in Article 270§1, 2, 3 of 6 June 1997 Act. The main interests protected by this provision are: proper and harassment-free treatment of people in a family in terms of their physical and moral health.

2 Research methods.

The research was conducted on the group of 405 men – convicted, pursuant to article 270§1,2 of harassment over a family member – a wife. In the research study the following research techniques were employed: the Intelligence Scale by D. Wechsler, the Self-esteem Scale by E.M. Berger, the Delta Questionnaire by R. Drwal, the SABD Questionnaire by Buss-Durkee, the Temperament Questionnaire – FCZ-KT by Strelau and a categorised interview conducted with violence offenders.

A rarely used analysis of documents, such as court records of penal cases, was applied and a taxonomic matrix was drawn up to make it possible to code the data included in case records. The matrix included the following categories: formal data, demographic data, penologic data, forensic analysis of an offence of harassment. The analysis of documents – court records – belongs to quality studies which are useful when quantitative data collected in the same research should be supplemented, explained, clarified or subject to different interpretations. The analysis of the obtained quality data made it possible to

complement the characteristics of a violence offender in the field of social functioning and crime.

Within the first stage of a statistical analysis, the sample group of 405 domestic violence offenders that participated in the research was subject to categorisation so as to form subgroups of the subjects which differed in terms of chosen personality traits, such as: intellectual functioning of offenders, their level of self-esteem, behaviour control, aggression and temperamental traits. Since the research material was lacking in some data, 325 offenders were qualified for further analysis. The starting point was the findings obtained from a group of 325 offenders as regard to five individual variables taken into consideration. In order to categorize specific subgroups from the whole group of subjects to make them homogenous in terms of the chosen subject characteristics, the procedure of a cluster analysis was applied. It is based on the similarity of objects and makes it possible to compare them, and then to cluster them in terms of a number of traits at a time. As far as the objective of this study is concerned, the non-hierarchical cluster method using k-means was employed. Considering the fact that in this technique a number of clusters is previously defined, the procedure insists in conducting a cluster analysis for a different number of clusters one by one. Further, such a solution was selected to give gave optimal differentiation possible to be interpreted content-wise. As a result of the conducted analysis in a given group of violence offenders, four subgroups (clusters) different in terms of selected personality traits were singled out. Subsequently, the characteristics of offenders in specific groups was drawn up including their biological, social functioning and socialising process.

3 Research findings

3.1 Characteristics of a group of offenders in the scope of chosen personality traits.

The values of k-means (stens) and standard deviations obtained in a group of violence offenders in the scope of sixteen individual factors are contained in Table 1. The obtained values of k-means are presented in the graphical form in the chart 1.

Tab.1: Sten values in the scope of sixteen subjective characteristics in four groups of violence offenders singled out trough the application of a cluster analysis.

Variables	Cluster (stens)			
	A N=113	B N=71	C N=85	D N=56
intelligence quotient	4.5	3.6 (78.0)	6.3 (99.0)	8.3 (123)
self-esteem	5.1	2.9	8.4	6.3
self-control (Drwal)	6.4	7.1	3.2	4.3
habit of interpersonal reactions – negativism	4.2	3.5	5.7	4.0
habit of interpersonal reactions – resentment	5.0	4.4	7	5.5
habit of interpersonal reactions – suspiciousness	6.3	4.7	6.7	4.0
habit of interpersonal reactions – physical aggression	7.4	6.5	5.8	4.4
habit of interpersonal reactions – verbal aggression	8.1	8.2	6.3	6.7
habit of interpersonal reactions – indirect aggression	4.7	5.2	3.7	3.7
habit of interpersonal reactions – irritability	6.1	6.8	5.5	4.5
temperament – JAUNTINESS	4.1	3.1	6.1	6.6
temperament PERSEVERATIVENESS	5.0	4.4	3.5	4.8
temperament SENSORY SENSITIVITY	4.7	5.5	3.1	5.7
temperament EMOTIONAL REACTIVENESS	6.9	6.1	3.6	5.0
temperament RESILIENCE	4.6	3.0	7.5	6.6
temperament ACTIVENESS	4.5	3.4	7.4	6.7

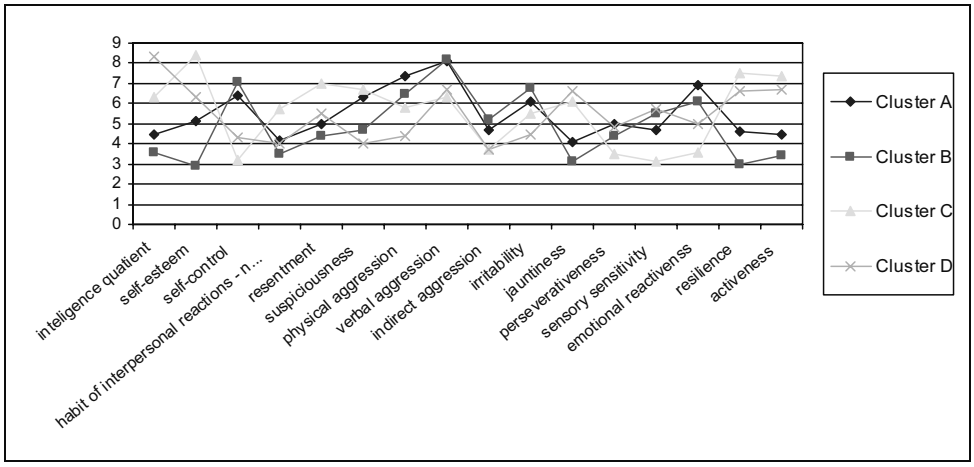

Chart 1: shows the final cluster centres.

On the basis of the content analysis of the research findings. it can be said that there is a specific system, forming a constellation of traits which can be characterized as follows:

Group "A" 113 persons – (**aggressive-reactive**) are characterized by a high level of physical and verbal aggression, high emotional reactiveness, low assertiveness and resilience. They have an external locus of control and an average level of self-esteem. Their intelligence is below an average level (mental retardation) and intelligence quotient is 85.

The subjects have intelligence quotient defined as below average intelligence (mental retardation), which is indicated by low mental fitness of their thought processes although they still remain within an intellectual norm. Intellectual activities only comprise basic operations: analysis, synthesis, reasoning, deduction and anticipation; abstract thinking and planning are limited for these persons. It can be predicted that these individuals may have difficulty solving various problems.

The violence offenders in this group are distinguished by an average level of self-esteem, which implies a divergence between the "real me" and the "ideal me" is small, so behaviours of these offenders are regulated by both expectations and a level of aspiration.

An external locus of control. These persons demonstrate their conviction that daily life incidents and their behaviour are the result of situational and random factors and are not subject to their control. Thus getting involved in any activity makes no sense since the incident which occurred is not dependent on these activities (Drwal 1981; Kurtek 2005).

Aggression – the persons qualified to this group are characterized by a high level of physical and verbal aggression, irritability, a low level of negativism, an average level of suspiciousness, resentment and indirect aggression.

Temperament – they show high emotional reactiveness, low jauntiness and activeness, average sensory sensitivity, perseverativeness and resilience. The persons demonstrating a high degree of reactiveness are distinguished by: considerable emotional excitability even as regard to incidents of the slightest importance. They demonstrate small emotional resilience and tendency to break down in difficult situations. While carrying out a structural analysis of the FCZ-KT results it can be noticed that these persons are averagely resilient, very emotionally reactive, inactive; they show average sensory sensitivity and perseverativeness. These persons are prone to impulsive behaviours, they are short-tempered and quickly respond with aggression.

Summary: the offenders from this group are characterized by a high level of emotional aggression – regulation of behaviour at the emotional and impulsive level, lack of ability to control aggressive behaviours cognitively (intelligence quotient below average), lack of ability to cope actively with tasks in difficult situations (low activeness. jauntiness. average resilience).

Group "B" 71 persons (**mildly aggressive – reactive)** – average physical and indirect aggression, mildly reactive, low activeness and resilience, low self-esteem and extremely external sense of control. Intelligence within the norm (borderline retardation). Because of a specific configuration of traits, this group involves more wide-ranging analysis than the remaining groups.

The men qualified to this group, in comparison with the subjects belonging to other groups, are distinguished by intelligence quotient on the borderline between mental disability and the norm. It indicates considerable difficulty in information processing in the central nervous system, the most frequently lowers the precision of information reception and possibilities and correctness of using the effects of this processing in practice. In the opinions of researchers, persons on the borderline of retardation are characterized by lowering effectiveness of cognitive activities, such as: perception, imagination, attention and memory.

The violence offenders belonging to this group represent a very low level of self-esteem, which means a big information divergence between their "real me" and "ideal me", This divergence leads to overtaking of regulating functions by the structure "ideal me", that is a level of aspiration. It is a source of emotional and motivational tension. strong stimulation evoking overoptimal increase of activation and strong emotional tension (Jakubik 1997).

While considering the personality characteristics of intramarital violence offenders. a sense of control as a personality dimension was also taken into account. The offenders in this group are characterized by a high sense of external control. They are convinced that the incidents that occur in their lives are not dependent on their actions and that other forces and persons have an impact on these occurrences. They are lacking in trust of their own potential and ability to control what is going on in specific situations. The offenders with a low level of self-esteem and an external sense of control perceive the effects of their actions as random ones, being out of their control. Consequently, the

outcome of their actions stops controlling their behaviour, and in this way it is not conducive to the involvement of motivation in order to change their behaviour or a situation. The offenders with an external sense of control are positive about unpredictability of incidents in their environment and inability to control them by themselves. It gives them – considering a low intellectual level, so difficulty in processing information and low self-esteem – a conviction about the lack of correlation between their own behaviour and the incidents that occurred.

Average physical and indirect aggression, average suspiciousness, low negativism and resentment indicate that these offenders are inclined to attack others, either directly or indirectly in a verbal way. They do not have a sense of bitterness, anger.

Temperament – the offenders belonging to this group are distinguished by low activeness, resilience and moderate reactiveness.

Summary: the aggression of these offenders may manifest itself as a mechanism which increases a level of self-esteem and their control over the environment – the increase achieved through decreasing the value of others. Their aggression may be triggered by both an attack or irritating factors. The subjects from group B are characterized by low emotional resilience, poor professional and social activeness and low flexibility in their behaviour.

Group "C" – 85 persons **(hostile with low reactiveness**) – high resentment and suspiciousness, low emotional reactiveness, moderate aggression. High resilience and activeness. Very high self-esteem, internal control. Average intelligence (intelligence quotient – 99).

A dominant characteristic in this group is hostility which, according to Bussa (after Kosewski 1977) manifests itself as hatred toward the environment, a suppressed sense of anger and resentment. These persons are convinced that there are the others that inflict harm and plan it. They are in opposition to authorities and governing bodies, often toward the law. They are unaffected by social pressure and the influence of other people; they control the environment.

Low emotional reactiveness (accompanied by low sensory sensitivity) indicates that their emotional sensitivity is small, they are emotionally unaffected. They show no tendency to break down in difficult situations. The efficiency of this group is big: these persons are distinguished by big activeness of behaviours. They are resilient, they can manage in unfavourable conditions. They are low-reactive, so they show an increased demand for stimulation. The source of stimulation can be external stimuli e.g. the environment, a situation, a task, as well as their own behaviour. While considering the context of aggressive behaviours – violence toward the closest in a family – it can be suggested that aggressive behavious of such offenders are often a source of strong stimulation, in particular instrumental (causative) aggressive behaviours are used to compensate for the deficiency of stimulation. This suggestion can be confirmed by the self-esteem rate. Very high self-esteem indicates a low level of divergence between the "real me' and "ideal me". The regulatory standard is the "real me", so the regulators of behaviour are expectations,

which is expressed by aspiration to confirm them in order to consolidate the "real me". A small divergence between two kinds of "me" (high self-esteem) has a low stimulating value which can result in constant understimulation so typical of improper personality (Eliasz 1981).

To recapitulate, the offenders from this group have a number of improper personality traits. Aggression of the offenders of this type can be: firstly, a source of strong simulation and secondly, a mechanism to gain control and self-confirmation (dominance, imposition of the only "right" viewpoints, egoism).

Group – "D" – 56 (low aggressive with moderate reactiveness). On the basis of the obtained results, the offenders from this group can be defined as persons without any disfunction in their personality structure; they are individuals whose individual resources are very beneficial for their functioning, both cognitive and social ones (ability to manage in different daily situations). They have high intelligence, high self-esteem, and internal self-control. They show a low level of negativism. Suspiciousness, indirect aggression, physical aggression. Average verbal aggression and resentment. High activeness, resilience, jauntiness. Average emotional reactiveness. sensory sensitivity and perseverativeness.

The configuration of traits indicates the effective regulation of stimulation and general tendency to seek stimulation (a regular level of excitement within the limits of optimum). These people are characterized by generally big adaptation abilities, criticism; in frustrating situations they virtually act very constructively, show consideration for the return information about the consequences of their conduct. Increased activeness in searching for information to facilitate the process of taking specific decisions.

To recapitulate, aggressive behaviour of the offenders from this group can be a result of uncontrollable reactions to provocative behaviour of a female partner – a combative person triggering different types of clashes in marriage; they are characterized by big aggressiveness.

3.2 Biological functioning of offenders. Addictions. Mental disorders.

The factor describing the biological functioning of offenders plays an important role because by forming a development base for man, it mediates in personality formation, particularly in emotional, motivational and cognitive spheres. The significance of the central nervous system (c.n.s) efficiency to manage difficult and stressful situations is emphasized. The comparison of the examined groups in terms of variables describing the functioning of the central nervous system (c.n.s) is shown in table 2.

Tab. 2: Variables describing the functioning of the central nervous system (c.n.s)

		Analysis of 4 clusters				Total		Value	df	Asymptotic significance
		A	B	C	D					
OUN damage	lack	69.0%	54.9%	92.4%	92.0%	76.0%	Pearson Ch-square	41.934	6	.000
	Microdamage – abnormal EEG records	29.2%	43.7%	6.1%	8.0%	22.8%	Reliability quotient	45.687	6	.000
	Considerable damage – CT diagnosis	1.8%	1.4%	1.5%		1.2%	Linear relation test	21.196	1	.000
Total		100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	Significant observations	325		

It can be noticeable that 24% of the entire examined group of offenders shows anomalies in the functioning of the central nervous system (c.n.s). Most frequently (28%) there are microdamages of brain structures which were confirmed by pathological records of brain bioelectrical activity. In comparison with other groups of offenders, microdamages most often occurred in the following groups: group B – mild aggressive offenders and group A – high aggressive and reactive offenders. Structural examinations of brain (CT) shows distinct brain tissue damage only in a small percentage of persons in groups A. B and C. It is difficult to state whether the damages are a result of possible injuries or the diseases of the central nervous system. They can also result from alcohol addiction. However, it can be assumed that excessive impulsiveness and poor control of behaviour demonstrated by some offenders can be linked with a brain factor and characteropathic changes. Still, this assumption involves further research studies.

A significant role in domestic violence is played by alcohol which in most cases increases aggressiveness, decreases inhibition, control and criticism. It contributes to a long-lasting conflict between an offender and a victim. The research findings concerning alcohol consumption of the offenders is shown in table 3.

Tab. 3: Alcohol abuse

		Cluster analysis 4 clusters				Total		value	df	Asymptotic significance
		A	B	C	D					
Alcoholisation of offenders	Lack of alcohol use or occasional drinking	26.5%	34.1%	63.4%	71.2%	45.5%	Pearsona Ch-square	40.338		.000
	Abuse	44.6%	36.4%	34.1%	23.1%	35.9%	Reliability quotient	44.463	6	.000
	Addiction	28.9%	29.5%	2.4%	5.8%	18.6%	Linear relation test	34.166	1	.000
Total		100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	N	220		

The research findings indicate that approximately 36% of the offenders abuse alcohol. There are 18% addicted – medically diagnosed. Most often alcohol is abused by the offenders form groups A, B and C respectively. They have problems to control drinking and to control their own behaviour. It should be reminded that the offenders belonging to groups A and B – the persons with low intellectual potential, externally controlled are often susceptible to the influence of third parties, and in spite of a level of self-esteem, aggression and reactiveness – they are likely to cope with difficult situations by recovering from their anger and frustration by means of alcohol. It is usually their basic technique to deal with problems. Additionally, there are most persons showing organic brain damage in these groups, which may result from long-lasting alcohol intoxication. The offenders from group C – hostile persons, low-reactive and mostly controlling their behaviour, have a strong demand for stimulation, and alcohol is one of basic sources of the increased input of stimulation and an excuse for their bahaviour: "I am aggressive but it is alcohol to be blame for it".

The research data about the mental health conditions of the offenders show that 73.7% of domestic violence offenders are the persons without any mental disorders. On the basis of psychiatric analysis of the remaining 26.3% of the offenders, the following disorders were distinguished:

- depression-anxiety syndrome – group A – 1.0%
- post-alcohol psychosis – group A – 4.5%, group B – 5.7%
- depression – group B – 1.4%, group D – 1.3%
- organic depression syndrome – group A – 1.8%, group B – 8.6%
- psychotic incidents – group A – 1.8%

The significant differences between the groups as regard to mental disorders were not found. While analyzing the data, it can be noticed that most frequently the offenders from groups A and B have problems to maintain their mental health. The problems are connected with regular alcohol consumption, which results in the occurrence of post-alcohol psychosis symptoms or organic depression syndrome.

3.3 Family socialisation process.

There have been attempts to draw up the family socialisation of the offenders, taking into account such variables as: a family structure, evaluation of emotional bonds among family members, parents' alcohol addiction, parents' mental diseases and domestic violence experienced by the subjects in their family house.

Tab. 4: Family structure

		Cluster analysis 4 clusters				Total		value	df	Asymptotic significance
		A	B	C	D					
Offender's biological family structure	full family	81.3%	70.4%	73.8%	88.0%	78.9%	Pearsona Ch-square	44.748	15	.000
	common-law marriage	1.8%	12.7%	1.5%		3.7%	Reliability quotient	40.984	15	.000
	divorced	8.0%	11.3%	4.6%	8.0%	8.0%				
	Illegitimate child	7.2%	5.6%	20%	4%	8.7%	Linear relation test	.384	1	.535
	brought-up in children's home	1.8%				.6%	N	325		
Total		100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%				

The majority of the examined offenders (78.9%) comes from so-called full families. There are significant differences between each group as regard to family structure.

The offenders belonging to groups B and C had the least favourable relations owing to the lack of a father (an illegitimate child, a divorced family) whereas the offenders from group D were most frequently brought up in families of a stable structure. What were the bonds between the offenders and their parents? The findings showed no significant differences between groups. Equally, in groups A, B and C a positive emotional bond with a mother existed in most cases, while in group C, the persons described an emotional bond with their mothers as weak, negative. 51% of the subjects declared their positive attitude toward both parents. Emotional bonds created in a family should give an individual a sense of belonging and closeness, form empathy and respect for the other man. Although the offenders were raised in full families, their parents could not meet the tasks defined by their role. 65% of the violence offenders described their relation with parents as improper, confrontational, even disturbed. A frequent cause of conflicts in a family was alcohol abuse by a mother, father or both parents. The data are shown in table 5and 6.

Tab.5: Mother's addiction to alcohol

						Total		value	df	Asymptotic significance
		A	B	C	D					
Offender's mother's addiction	no	89.4%	78.9%	93.8%	85.3%	87.0%	Pearson Ch-square	7.608	3	0.55
	yes	10.6%	21.1%	6.2%	14.7%	13.0%	Reliability quotient	7.619	3	0.55
Total		100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	Linear relation test	.012		.613

Tab. 6: Father's addiction to alcohol

		Cluster analysis 4 clusters				Total		Reiability	df	Asymptotic significance
		1	2	3	4					
Offender's father's addiction	no	63.7%	50.7%	75.4%	80.0%	67.0%	Pearson Ch-square	16.871	3	.001
	yes	36.3%	49.3%	24.6%	20.0%	33.0%	Reliability quotient	17.002	3	.001
Total			100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	N	325		

In the offenders' families a problem of alcohol abuse mostly referred to fathers. There were significant differences between the groups of the offenders. 49.3% of the subjects from group B had a direct contact with an alcohol problem at home on account of a deepening process of mother's and father's addiction. A third of the offenders (32.1%) from group A were brought up in a family where only a father was addicted to alcohol. Alcoholism in a family is linked with the disturbed married life, improper problem-solving by means of force and aggression, lack of positive bonds between parents. In the future life, this leads to adopting the way of solving problems and satisfaction of needs in the form of an aggressive attack on others. The attention-deserving fact is that the addiction of the offenders' mothers' (excluding group B) was rather a relatively rare phenomenon. The significant differences between the groups of the offenders, as regard to psychotic disorders of their parents, were not found. There were mostly mothers' depressive disorders.

In the literature of this subject matter is a view that the experience of being wronged in childhood and observing violence used by parents may transform a victim into an offender. The question was asked whether the subjects experienced violence in their biological families. The data are shown in table 7.

Tab.7: Violence experience in a biological family

		Cluster analysis 4 clusters				Total		Value	df	Asymptotic significance
		A	B	C	D					
Violence experience in the offender's biology family	lack	55.8%	47.9%	64.6%	72.0%	59.6%	Pearson Ch-square	10.206	3	.012
	present	44.2%	52.1%	35.4%	28.0%	40.4%	Reliability quotient	10.353	3	.016
Total		100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	Linear relation test	6.392	1	.011

The data indicate that in each personality group of the offenders, the part of the subjects experienced violence in their family of origin. The offenders from group D – originating from full families with proper family atmosphere, were affected by the least

negative experiences connected with domestic violence. The most affected by violence incidents were the subjects from group B. It should be emphasized that they are the persons with intelligence quotient within the norm (borderline retardation) with a low level of self-esteem. As a result of this, they are more inclined than others to emulate other people's behaviour acquired in a learning process. All the more when aggressive behaviour is prized and brings benefits. The family which hands down their children traditions and norms permitting violence in mutual relations, cause that children learn aggressive behaviours in order to control their environment and they function in their adulthood following these patterns. Moreover, experiencing domestic violence causes the reduction in ability to control hostile emotions and aggressive impulses.

Most often the offender in the subjects' family of origin was a father.

3.4 Social functioning of offenders.

In this variable range there were shown: educational background of the offenders, professional status, relationship in the working environment and a criminal record of the subjects. The group which is characterized by a relatively high level of education is the offenders from group D – 55% had secondary education, 16% – higher education, and the remaining ones were persons with vocational secondary education. The lowest level of education was characteristic of the subjects from group B – 79% held primary education, often completed in special primary school, 8% – incomplete primary education, and the remaining persons had vocational education. The offenders belonging to group A received mostly vocational secondary education with various specializations and they made 69% of the subjects, the remaining persons were people with primary education and 10% with secondary one. In group C there was a diversity of educational background, vocational secondary education received 38%, secondary education – 31% and 31% had primary education. Table 8 shows the data concerning a professional status of the offenders.

Tab. 8: Professional status of offenders.

Professional status of offenders	A	B	C	D	total		value	df	Asymptotic significance
working	50.4%	42.3%	75.8%	81.3%	60.9%				
unemployed with unemployment benefit	4.4%		1.5%		1.8%	Pearsona Ch-square Reliability quotient	61.007	21	,000
unemployed without unemployment benefit	21.2%	23.9%	4.5%	5.3%	14.8%				
pensioner	6.2%	4.2%	4.5%	5.3%	5.2%	Reliability quotient	66.723	21	,000
disability pensioner	9.7%	18.3%	10.6%	5.3%	10.8%				
usual work	2.7%	9.9%	1.5%		3.4%				
partner's dependent	2.7%	1.4%			1.2%	Linear relation test	14.344	1	,000
pre-retirement benefit	2.7%		1.5%	2.7%	1.8%				
Total	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	N – 325			

The myth as regard to the professional status of violence offenders – they are unemployed people, are their partners' dependent, earn their living as casual workers – has not been fully confirmed. It can be generally concluded that the majority of the subjects work and have their source of income. The examined groups of domestic violence offenders considerably differ in terms of their professional status. The similar status is presented by group C and group D. These persons are professionally active, have financial income from: old age pension, disability pension or pre-retirement benefit. Their professional position is confirmed by their educational background and personality traits (active, jaunty, resilient, a high level of self-esteem, high intellectual potential). The offenders from group B may encounter problems with maintaining a job since it is the least educated group characterized by intellectual potential within the norm, low self-esteem, resilience and low activeness, most likely in their professional life, too.

If most of the subjects work, they have to maintain defined relationships in the working environment with their colleagues, superiors, inferiors, therefore, it was examined whether the subjects demonstrating aggressive behaviour at home, can control their emotions at work, or whether they also have problems in contact with others, and if so, these problems should affect the relationships in their workplaces.

One of domestic violence offender typologies (Holzworth-Munroe and Stuart 1994) distinguishes, among others, two types of offenders. One type comprises offenders that use violence within the area of their homes, only toward their own families; the other type is an antisocial offender who commits acts of violence both in a family and outside, often at work.

Relationships at work may partly define a type of a violence offender.

Tab. 9: Relationships at work

Relationships at work	Cluster analysis 4 cluster				Total		value	df	Asymptotic significance
	A	B	C	D		Pearson Ch-square	33.855	9	,000
very good	5.3%	3.1%	19.6%	25.4%	14.8%				
good	68.4%	46.9%	72.5%	52.4%	61,1%	Reliability quotient	39.205	9	.000
difficult / bad	26.3%	50.0%	7.8%	22.2%	24,1%				
						Linear relation test	5.855	1	.016
Total	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	N – 325			

Relationships at work were specified trough indicators defining the quality of relationships: very good, good, difficult/bad. The obtained findings suggest that the subjects have good relationships at work, receive recognition from their superiors, are respected and appreciated by their colleagues, can rely on their assistance, have no serious conflicts at work, can adapt themselves to the environment. There are significant differences between groups. Very good relationships (25.4%) are maintained by the offenders belonging to group D – the persons with high intellectual potential, proper self-esteem, without complexes, professionally active. Good and very good relationships are also characteristic of the offenders belonging to group C – the constellation of their personality traits shows that they are individuals with improper personality; in order to gain benefits – the positive evaluation of themselves – they manipulate others, which allows them to avoid conflicts and maintain good relationships. The difficulty in maintaining positive contacts in the working environment is experienced by half of the offenders from group B. Their weak resilience to obstacles and stress, low emotional resistance, inability to cope with problems causes that they may react aggressively even to weak stimuli inflicted by their environment, which makes it difficult for them to maintain good contact with others.

The last variable which was taken into consideration in the analysis of social functioning of the subjects, was the offenders' criminal record. The data are shown in table 10.

Tab. 10: Punishable acts committed by the subjects.

		Cluster analysis 4 clusters				Total
		A	B	C	D	
Offender's criminal record	with a criminal record	83.2%	84.5%	90.9%	96.0%	88,0%
	With a clean record	16.8%	15.5%	9.1%	4.0%	12,0%
Total		100,0%	100.0%	100.0%	100.0%	

The obtained findings indicate that the majority of the examined violence offenders have a clean criminal record. There are no significant differences between the offenders

within a specific group. The most frequent categories of committed offences were: abuse of family members (Article 207, Article 246 of he Penal Code) and an offence bearing the features of "an assault" (Article 135§1 of the Penal Code).

4 Summary

The obtained research material allowed the distinguishing of four groups of offenders demonstrating different selected personality traits: self-control of behaviour, self-esteem, habits of interpersonal relations and the structure of temperament and intellectual functioning. There were significant differences between groups of the offenders as regard to their socialization, biological functioning, alcohol abuse and social functioning.

While taking into consideration the entire group of 325 subjects, the general conclusions are the following: 36% of the violence offenders abused alcohol, and there were 18% addicted persons medically diagnosed. Thus, it can be assumed that alcoholisation of the offender is an important risk factor of the occurrence of violence.

Violence offenders mostly originated form a full family, 65% of the offenders described the relations with parents as improper, confrontational, or even disturbed. A frequent cause of conflicts in a family was the abuse of alcohol by a father or mother.

40 % of the subjects were violence victims in their childhood, in each personality group of the offenders, the part of the subjects experienced violence in their family of origin.

The professional status of the offenders can be defined as good, 60% of the subjects are working people, approximately 17% live off their old-age or disability pension. The violence offenders have good relationships with their colleagues, superiors, they are respected and appreciated, have not serious conflicts.

The thorough examination of violence offenders should make it possible to adapt more efficiently the support system for victims and offenders of domestic violence. The treatment of offenders cannot be an alternative to court proceedings, it must become a constituent of comprehensive intervention programmes on domestic violence.

Bibliography

Badura-Madej, W. & Dobrzyńska-Mesterhazy, A. (2000). *Przemoc w rodzinie. Interwencja kryzysowa i psychoterapia.* Kraków: Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Browne, K. & Herbert, M. (1999). *Zapobieganie przemocy w rodzinie*. Warszawa: Wyd. Szkolne i Pedagogiczne.

Dutton, D.G. (1988). *The Domestic Assault of Women: Psychological and Criminal Justice Perspectives.* Boston: Allyn & Bacon.

Eliasz, A. (1981). *Temperament a system regulacji stymulacji*. Warszawa: PWN.

Gelles, R.J. (1988). *Family Violence* (2nd edn.). Beverly Hills: CA: Sage

Jakubik, A. (1997). *Zaburzenia osobowości*. Warszawa: Wydawnictwo Lekarskie.
Kosewski, M.(1977). *Agresywni przestępcy*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
Krahe, B. (2005). *Agresja*. Gdańsk:Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
Lipowska-Teutsch, A. (1998). *Wychować, wyleczyć, wyzwolić*. Warszawa: PARPA.
Pospiszyl, I. (1994). *Przemoc w rodzinie*. Warszawa: Wyd. Szkolne i Pedagogiczne.
Rode, D.(1998). Przemoc w rodzinie. Kobieta jako ofiara przemocy wewnątrzmałżeńskiej. In: *Agresja i przemoc we współczesnym świecie*. Kraków: WSP.
Sasal, H.D. (1998). *Niebieskie Karty.* Warszawa: Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych.
Wiehe, V.R. (1998). *Understanding family violence.* Thousand Oaks, CA: Sage.
Weitzman, J. & Dreen, K. (1982). Wife beating: a view of the marital dyad. *Social Casework*, 63.

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA
PSYCHOLOGICA 37 – 2007 SUPPLEMENTUM

THE COURSE OF A MEDIATION PROCESS IN CRIMINAL CASES OF ADULTS AND ITS EFFECTS SHOWN IN THE LIGHT OF THE OPINION OF MEDIATORS

Magdalena Rode
University of Silesia, Katowice, Poland
Institute of Clinical and Forensic Psychology
Forensic Psychology Unit

Abstract:

The article aims at presenting functioning of mediation process, its organization and effects referring to adult perpetrators of punishable acts on the basis of court mediators, criminal case files analysis.

The following areas have been analyzed:

- Number of cases referred to mediations in Regional Courts in Silesian Voivodship from 1999 to 30.06.2005
- Demographic characteristics of perpetrators and victims (mediation participants), category of crimes referred to mediation
- Factors influencing the mediation results, victims and perpetrators motivation , emotions appearing during mediation process
- usefulness of mediation activities in mediators' opinion

Presented research material is the results of court analysis files together with reports from course of mediation and specially designed M Questionnaire, filled by court mediators.

All data have been organized by means of information matrix according to assumed tasks.

Institution of mediation is alternative way of resolving problems, interpersonal conflicts. In Polish jurisdiction is a new phenomenon. The cases most often referred to mediation are those crimes subjected to 5-year imprisonment. The cases of psychical and physical cruelty over family members referred to mediation are most frequent.

In 71% of cases mediation finished with agreement. The course of mediation and effects is determined by the following factors: divergent expectations, motivation to the mediation, psychological features of offenders and victims, emotions.

Key words:

court mediation, victim-offender mediation, reconciliation, mediator, ideas of mediation

1 Court mediation – defining methods, mediation ideas

The institution of mediation was introduced to the Polish judiciary in 1997. By the resolution of Polish Parliament of 6 June 1997 the new penal codification introduced the institution of mediation to the Polish legal system. The key article 320 of the Code of Penal Proceedings reads:

"§1. If it is significant for a court to put forward an appropriate motion, a prosecutor may, by the initiative or the agreement of parties, direct a case to an institution or a trustworthy person in order to pursue mediation proceedings between the accused and the victim.

"§2. An institution or a trustworthy person, having pursued mediation proceedings, draws up a report about the course and effects of mediation which are taken into consideration by a prosecutor when deciding about putting forward a motion to a court, as referred to in §1.

"§3. The Minister of Justice defines, by way of an ordinance, the conditions which should be fulfilled by institutions and persons entitled to conduct mediation, about the range and conditions of making case records available to them and rules and procedures for drawing up reports about the course and effects of mediation proceedings."

As of 1 September 1998, i.e. the day when new provisions of the Penal Code came into force, mediation may be employed:

- by a prosecutor during preparatory proceedings (Art. 320§1),
- by a court since commencing the main trial – pursuant to Art. 339 §4 of the Code of Penal Proceedings:

"Chief judge directs a case to a court sitting and additionally, if there is a need to consider the possibilities of directing this case to mediation proceedings." The provisions concerning mediation were not introduced to the Executive Penal Code, however, Art. 1§2 reads: "in executive proceedings to all matters not provided for by this Code the provisions of the Code of Penal Proceedings shall be applicable".

Mediation is an attempt to resolve a conflict, which occurred between the offender and the victim as a result of an offence, made by both interested parties through a neutral, impartial mediator. Mediation proceedings should lead to arousing in the offender a sense of responsibility for his/her offence and to negotiating an agreement between the offender and the victim in terms of compensation (Wójcik 2001).

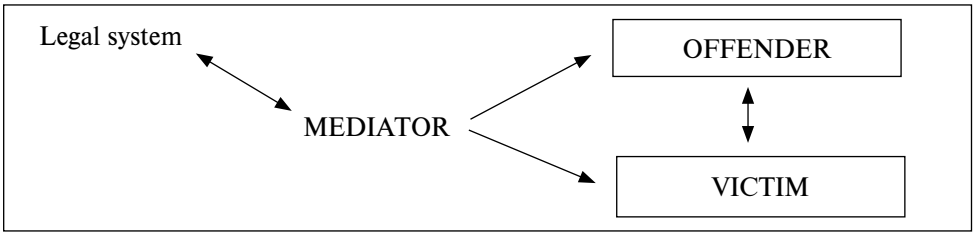
According to Bieńkowska (1998), mediation is based on voluntary negotiations between individuals and groups remaining in a penal conflict; it means the conflict which is a result of a committed crime, with the participation of a neutral, third person (called a mediator) whose task is to hold and make negotiations easier but without imposing the settlement on parties" (Bieńkowska, 1998, page 8). Therefore, the objective of mediation aims to settle the way, satisfying for both parties, of resolving a conflict, thus to lead to containing it or at least to its weakening. Mediation meetings also give both parties an opportunity to express their feelings and emotions, understanding each other, resolving an existing conflict between them or deciding on the form of redress for damage and harm. A well-prepared mediator supervises the realization of these objectives. A mediator's attribute is neutrality. He or she doe not evaluate the behavior of parties, does not urge them to reconcile but supports efforts made by parties to achieve a wanted conciliatory settlement of a conflict.

Court mediation is based on a concept of restorative justice. Restorative justice is the approach aimed at finding a constructive reaction to an offence by having the parties – the victim and his/her interests, and the offender – involved in the process of solving problems arising from a crime. Its intention is to compensate for the damage inflicted by an offence, particularly, the requirement that the offender himself/herself should undertake steps with the purpose of redressing the inflicted damage. It also enables the victim to participate discussions with the offender about a committed offence and forms of compensation.

More detailed characteristics of restorative justice is given by M. Wright. The intention of restorative justice is "compensating damage inflicted by a criminal offence, and in particular, making it possible or requiring it from the offender to undertake remedial action and making it possible for the victim (if he/she wishes to) to participate in discussions with the offender about the forms of compensation. The local community should be involved in the realization of this process" (Czarnecka-Dzialuk, Wójcik, 2001, pp. 14–15).

Paul McCold put forward the following model of the institution of mediation:

Model 1: Victim – Offender Mediation

Source: Paul McCold "Overview of mediation, Conferencing and Circles" in: Paper presented to the Tenth United Nation Congress on Crime Prevention and the Treatment of Offenders, Vienna, April 10–17 2000

The participation of a neutral third person is evident here – this is a court mediator who participates in a dispute between the offender and the victim. A mediator's attribute is neutrality. He or she doe not evaluate the behavior of parties, does not urge them to reconcile but supports efforts made by parties to achieve a wanted conciliatory settlement of a conflict.

It is to emphasize that mediation can be employed providing that both the offender and the victim voluntarily and consciously decide on this form of resolving an existing conflict. Besides, referring to mediation cannot lead to the worsening of a situation or interests of any of the parties. Moreover, it is unacceptable that a mediator – in case of the unsuccessful termination of mediation and the continuation of a case in a criminal trial – transforms into an arbiter (a judge). In case of mediation failure, the parties do not lose an opportunity to return to a formal, legal way of resolving a dispute.

The three main ideas of mediation are as follows:

a) arousing in the offender a sense of responsibility, making compensation for the victim a norm, not something exceptional,
b) satisfying emotional needs of the victim, arising from an offence; not only paying attention to the satisfaction of material needs,
c) society should assume responsibility for the later fate of the offender, for his/her social integration and give them assistance in achieving it (Czranecka-Dzialuk, Wójcik, 2001)

At present the institution of mediation is a marginal phenomenon, lawyers point out its inaccuracies, they notice its threats to and complications for penal procedure, do not believe in its efficiency and success. Polish society is aware, to a small extent, of alternative forms of reacting to crimes prosecuted by court.

2 Research aim, research method

The aim of research was to establish the characteristics of mediation in criminal cases of adult persons in the range of:

- a number of cases directed to mediation in selected district courts in Silesian Province from 1999 to 30 June 2005,
- demographic profiles of offenders and victims, participants of mediation,
- a category of offences directed to mediation,
- factors affecting a mediation outcome: signing a settlement or its lack,
- usefulness of mediation actions in the opinion of mediators.

A review of the above-indicated detailed components of the gathered research material make it possible to answer the following question: How does the application of court mediation in criminal cases of adult persons look in practice, what is a profile of the offender and the victim, what factors affect a mediation process?

A basic research method employed was the analysis of documents in the form of: court records of penal cases of adult persons in which mediation actions were applied, and the analysis of mediators' reports about mediation proceedings.

There was also used a questionnaire for mediators (Questionnaire M) which was completed by 40 mediators. The data included in the gathered research material have been arranged by means of information matrices with previously outlined tasks.

The material presented was based on the analysis of 100 court records in penal cases finalized with a mediation process and 100 reports of mediators which were filed in these records. The records were obtained from District Courts in Bytom, Chorzow, Tarnowskie Gory, Zabrze, Katowice and Gliwice.

The settlement was achieved in 71 cases out of 100 examined cases in which mediation proceedings were conducted, whereas in 29 cases the settlement was not signed.

3 Research findings

3.1 A number of cases directed to mediation.

In a court trial the institution of mediation may be employed in Poland since September 1998. The applications of mediation in chosen district courts in Silesia from 1999 to 30 June 2005 are shown in chart 1.

Chart 1: A number of cases directed to mediation from 1999 to June 2005 in chosen district courts in Silesian Province.

YEAR / COURT	1999	2000	2001	2002	2003	2004	Till 06.2005		
	N	N	N	N	N	N	N	∑	%
BYTOM	3	3	3	9	13	16	7	54	6.1
CHORZÓW	0	0	0	2	3	4	2	11	1.2
GLIWICE	2	3	5	47	116	143	45	361	40.5
KATOWICE W-III	0	5	9	4	4	12	5	39	4.4
RUDA ŚLASKA	1	0	9	45	60	67	28	210	23.6
TARNOWSKIE GÓRY	0	0	0	31	43	45	21	140	15.7
ZABRZE	0	0	0	0	28	29	19	76	8.5
∑	6	11	26	138	267	316	127	891	100%

It can be noticed that the institution of mediation was most frequently used in 2003 when most cases were directed to mediation. The analysis indicates that generally the application of mediation has been significantly increasing year by year. The research find-

ings show that not every district court employs mediation in the same range, the most cases i.e. 45% were conducted in District Court in Gliwice, while other courts used the institution of mediation merely in the limited range. This may result from the cautious attitude of lawyers towards other methods of resolving conflicts different from traditional criminal proceedings taken to date; it may be connected with the attitudes of the offender and the victim who reject such a method of settling a case. The questions mentioned above should be included in the research into the applications of mediation actions by judges and prosecutors. Therefore, the motion for introducing more information, training courses: seminars, conferences, content-related workshops for lawyers, which brings closer the advantages of mediation actions, becomes obvious. Similarly, by means of various publications, alternative forms of reacting to offences prosecuted by court should be brought closer to the society.

3.2 Demographic profile of offenders and victims.

3.2.1 The offender

One of these research objectives aimed at characterizing adult offenders of punishable acts who were subject to mediation. On the basis of court records of 100 cases, there was made the profiling of 100 offenders. The obtained data present themselves as follows: there were 91 men and 9 women out of 100 offenders. The average age of offenders is 36.5 years of age. The most numerous group constituted young people, between 20 to 25 years of age – 32% of the subjects, and people between 40 and 45 years old of age – 26%. The oldest offender was 63 years old.

The most numerous group of offenders (60%) constituted the subjects with basic vocational education, 21% of men had general or technical secondary education, 3% of the subjects were people who graduated from higher education institutions: a teacher, an economist, and the remaining offenders completed elementary education.

The economic status of 61% of the subjects could be defined as good, which means that that the offender works or is a recipient of financial benefits, e.g. disability pension, old age pension or unemployment benefit which ensure the satisfaction of most material needs. The remaining 24.2% of the subjects are non-working people who are long-term unemployed or are financially dependent on their female partners.

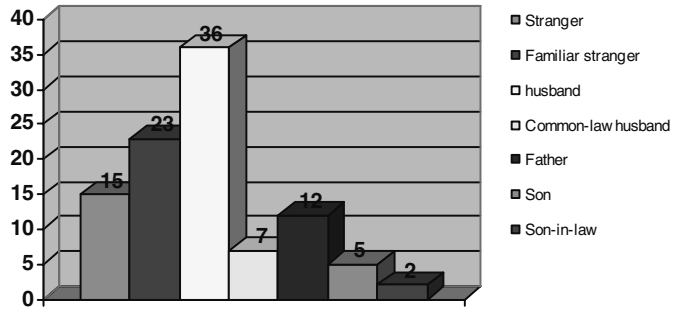
71% of the subjects remain in marriage, mostly they are fathers of two children.

While considering the penalization of offenders, their significant part – 78% was not previously punished, 12% of men was penalized for domestic violence (Articles 184, 207 Penal Code)

Taking into account the relationship between the offender and the victim, in 43.27% of the cases it was a close relationship: husband-wife, common-law husband and common-law wife, in 4.81% it was a son, in 1.92% of the cases it was a son-in-law. The data are shown in chart 2.

Chart 2: The offender – victim relationship

	N	%
Stranger	15	14.42%
Familiar stranger	23	24.04 %
Husband	36	36.54 %
Common-law husband	7	6.73%
Father	12	11.54%
Son	5	4.81 %
Son-in-law	2	1.92 %
TOTAL	100	100 %

There is also a large proportion of people who are not related (unfamiliar relationship) but known by sight, e,g, they are neighbours, live on the same building estate, are acquaintances of their acquaintances – 24.4%.

3.2.2 The victim

Among the victims the majority constitute 74 women, and the remaining 26 men. The average age of the victims was 39 years of age. 56% of them have secondary education; the women in most cases completed a secondary school of general education and training courses, whereas the men had technical education in different specializations. 9% of the victims held higher education diplomas. There is a noticeable difference in the education level of the offenders and victims; the victims were better educated than the offenders.

Economic and living conditions of the victims were the following: 56% of the victims work professionally receiving regular remuneration, 7% received disability pension, 32% of the victims were unemployed and earned their living by doing odd jobs or were dependent on their partners, and the remaining victims continued their education at different levels. Taking into account the relationship between the offender and the victim, the largest proportion of victims were the victims of domestic violence whose offenders turned out to be a husband, a former husband, a son or a son-in-law. The offenders in the remaining cases were strangers.

3.3 Categorization of offences directed to the institution of mediation. A criminal trial outcome.

A prosecutor may pass on a case to mediation, with the intention of appealing to a court for conditional discontinuance of this case, when the conditions stipulated in Article 66 §1 of the Penal Code are met, and, additionally, the sanction provided for by the law for a given offence is maximum 5 years of custodial sentence.

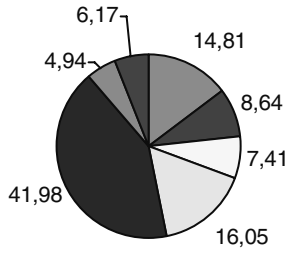
Therefore, the cases directed to mediation are the ones whose circumstances and a suspected person are beyond doubt, whereas the weight and a kind of a case, and personalities of the offender and the victim prognosticate well for the results of mediation.

A kind of offence was taken into consideration during the analysis of the cases directed to mediation.

The data are shown in chart 3.

Chart 3: Charges – Penal Code articles

Article	N	%
157§1	12	14.81%
158§1	7	8.64%
177§1	6	7.41%
190§1	13	16.05%
207§1	34	41.98%
284§2	4	4.94%
288§1	5	6.17%
Σ	81	100%

It should be noticed that the offences most frequently directed to mediation were cases which fell under a category of mental and physical abuse of family members (207 §1 and §2 Penal Code) which constituted 41.98% of all the cases. The second place was taken by the cases under Article 190 §1 Penal Code (punishable threats) – 16.05%. In 11.11% there were the cases under Article 284 §2 and 288 §1 of the Penal Code (misappropriation, property destruction). In 12 cases the offenders were charged with more than one offence.

The information received from mediators do not differ significantly from the data obtained from the analysis of court files.

Chart 4: Kind of offences directed to the institution of mediation.

FREQUENCY	KIND OF OFFENCE									
	Unintentional		Against property		Against family members		Against health		Against freedom/ state functionary	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Never	16	57.1	2	6.9	–	–	–	–	26	96.3
Very seldom	7	25	4	13.8	1	3.7	–	–	1	3.7
Sometimes	5	17.9	5	17.2	4	14.8	5	18.56	–	–
Often	–	–	12	41.4	10	37.1	11	40.7	–	–
Very often	–	–	6	20.7	12	44.4	11	40.7	–	–
∑	28	100%	29	100%	27	100%	27	100%	27	100%

Mediators often or very often work on the following cases: offences against family members, against property and against health.

Most mediators (about 62.1%) dealt with the cases in which a punishable offence was violation, destruction and misappropriation of property.

The similar frequency of cases being directed to the institution of mediation concerns two categories of offences: against family members and against health. It is very likely to be connected with the fact that the offender (whose case is directed to mediation) is tried under two articles: concerning physical and mental abuse and the article referring to violation of health and body harm.

Mediation is rarely practised in unintentional offences.

The positive outcome of mediation can be a prerequisite for employing two institutions:

- extraordinary mitigation of punishment (Article 60 §2 item 1 of the Penal Code): "in case the injured and the perpetrator reconciled, the damage was redressed by the perpetrator or the injured and the perpetrator agreed upon the way of redressing the damage",
- conditional discontinuance of criminal procedure (Article 66 §3 the Penal Code): "In case the injured and the perpetrator reconciled, the damage was redressed by the perpetrator or the injured and the perpetrator agreed upon the way of redressing the damage, conditional discontinuance of case may be applied towards the proprietor of the offence which carries a penalty of up to 5-year custodial sentence."

In most cases reaching a settlement by parties leads to the discontinuance of criminal procedure, which for the offender is tantamount to evading a court judgment; while in case of failure to reach a settlement, a court proceeds further legal proceedings.

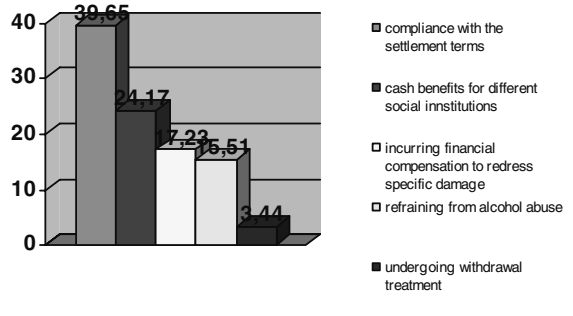
71 cases out of 100 cases directed to mediation were finalized with signing a settlement. In these cases the court decided to conditionally discontinue the proceedings for a fixed time period: most often (69.01%) 2-year probationary period is imposed on the

offender, in 18.03 % it was a 1-year time period, and in 12.6% a period of three years was applied.

Furthermore, by court decisions, the court put 18 offenders on probation for a fixed time period. Depending on a committed offence, the court obligated some offenders for specified conduct. The data are shown in chart 5.

Chart 5: Court obligations of the offender

OBLIGATION TO	No.	%
Comply with settlement terms	23	39.65
Cash benefits for different social institutions, such as a children's home, an oncology centre, associations, foundations	14	24.17
Incur financial compensation to redress specific damage	10	17.23
Refrain from alcohol abuse	9	15.51
Undergo withdrawal treatment	2	3.44
Σ	58	100%

The offender is most frequently obligated by a court decision to comply with a settlement. In domestic violence cases – maltreatment, compliance with settlement terms is to comply with the listed behaviours which should be respected by both parties, or which should be avoided so as not to lead to conflicts.

The second place is taken by the offender's obligation to pay cash benefits for different charitable causes and financial support of institutions of public utility.

In case of battery or property destruction, the offender has to incur financial liabilities for the damaged property and is obligated to redress the damage inflicted on the victim. The obligations also cover the offender's abstention from alcohol abuse, or undergoing withdrawal treatment in a fixed time period or place. Taking into consideration a role played by alcohol in the genesis and the course of some offences, e.g. domestic violence, as a factor triggering or accompanying violence, it seems to be highly justifiable to comply with these obligations. In this way the offender is oriented towards the process of disease treatment, not only towards smoothing the disease effects.

3.4 Factors affecting the outcome of mediation actions: a settlement or its lack

The aim of a conciliatory meeting between the victim and the offender is to clarify a conflict caused by an offence, to release emotional tension by both parties and to bring about reconciliation or a settlement between them. The course of this meeting often results in a positive or negative outcome of mediation. Thus, what factors affect the course

of mediation conditioning its outcome? The research findings made it possible to enumerate several groups of factors which have an effect on the course and outcome of mediation. They include: motivation of parties to participate in mediation, personal qualities of the victim and the offender, divergent expectations, emotions and their intensification, and categories of an offence.

The parties most often agree to participate in mediation on motion of a judge, without giving any specific reason – 35%.

Chart 6: Motivation of parties to participate in mediation

MOTIVATION	IMPORTANCE							
	unimportant		slight		important		very important	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Willingness to reconcile, to resolve a case	–	–	–	–	13	8.3	17	20.2
Willingness be given moral and financial redress	–	–	1	3.1	25	16.0	4	4.8
Avoidance of a protracted trial	–	–	7	21.9	14	9.0	9	10.7
Opportunity to decide about settlement terms	–	–	1	3.1	17	10.9	12	14.3
Giving the offender a chance to improve their behaviour	–	–	4	12.5	18	11.6	8	9.5
Change in the offender' behaviour	–	–	2	6.20	20	12.9	8	9.5
Undergoing psychiatric or withdrawal treatment by the offender	–	–	17	53.2	12	7.7	1	1.2
Curiosity – what mediation relies on					1	0.6		
To the benefit of children and family	–	–	–	–	19	12.2	11	13.1
Opportunity to express their own arguments and attitudes towards a case	–	–	–	–	16	10.2	14	16.7
Participation in mediation due to a judge's proposal					1	0.6		
Total	–	–	32	100	156	100	84	100

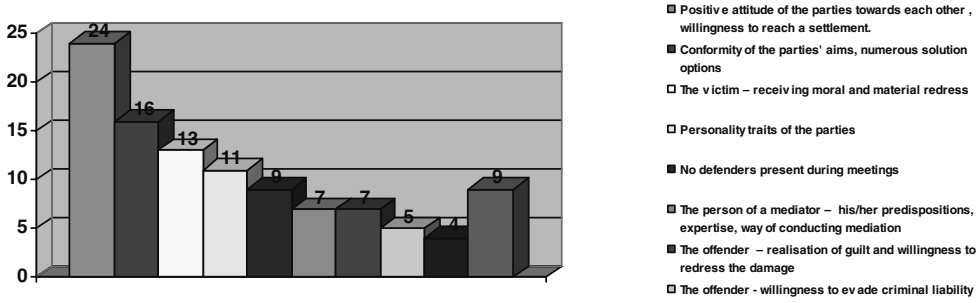
The most frequent motive was the willingness to reconcile and resolve a case, the women – domestic violence victims – declared that they wanted to take advantage of mediation to the benefit of their children and family and treated it as the last attempt to save their marriages; as the form of contact with their husbands, of an agreement and a possibility to make them aware of their inappropriate behaviour. The willingness to be given moral redress, admitting guilt by the offender, as well as material redress, was of a significance in non-family cases. The opportunity to express their own arguments, to be listened to, and the possibility to decide about settlement terms was also emphasized. The least important motive was the avoidance of a protracted trial. There were also slight motives such as: undergoing psychiatric or withdrawal treatment by the offender, and curiosity – what mediation relies on, and equally important participation in mediation due to a judge's proposal. Some mediators drew attention to the fact that the parties did

not understand the meaning of the institution of mediation but did not want to admit it in a trial room and refuse a judge.

From the perspective of mediators, signing a settlement depends on a number of factors which are strongly connected with one another. The obtained data are shown in chart 7.

Chart 7: Factors having an effect on signing a settlement in the opinion of mediators.

Factor	N	%
Positive attitude of parties towards each other, willingness to reach a settlement.	24	20
Conformity of parties' aims	16	13.3
Numerous solution options	15	12.5
The victim – receiving moral and material redress	13	10.8
Personality traits of parties	11	9.2
No defenders present during meetings	9	7.5
The person of a mediator – his/her predispositions, expertise, way of conducting mediation	7	5.8
The offender – realization of guilt and willingness to redress the damage	7	5.8
The offender – willingness to evade criminal liability	5	4.2
Age of the offender and the victim	4	3.3
Category of an offence	9	7.5

According to the mediators the most frequent factor, 20% of cases, is positive attitude towards each other – the parties express the willingness to reach a settlement, want a pending court trial to be finalised, in 13.3% of cases it is the conformity of the parties' aims and in 12.5.% ones the possibilities of using numerous solution options. In the mediators' judgement, a very significant factor is flexibility in thinking and behaviour of participants in mediation resulting from their personality qualities, such as being: open-minded, co-operative, level-headed, mature, reflective and empathic. Thus, such parties do not take a rigid stance, are willing to compromise and co-operate. An important factor

is also receiving compensation, particularly the moral redress, by the victim in the form of apology, admission of damage inflicted on the victim and admission of guilt by the offender, and an opportunity to decide about forgiving the offender.

The category of an offence is also of a considerable importance since negotiations proceed faster in criminal cases concerning family and more frequently they close with a settlement. The least important were the factors such as: the age of the victim and offender and willingness to evade criminal liability by the offender.

The outcome of mediation proceedings depends on emotion of each party, all the more, the parties often have an opportunity to have direct contact with each other since the time when an incident occurred, and furthermore, they want to achieve their goals and have subjective expectations.

The obtained research findings show different kinds of emotions which appear during the course of mediation in the opinion of mediators.

Chart 8: Kind of emotions appearing during the course of mediation in the opinion of mediators

Kind of emotions	N – mediators	%
Anger, annoyance	32	14
Regret, sense of guilt	22	9.6
Fear, terror	39	17
Sense of injustice	35	15.3
Sense of threat	39	17
Sense of disgrace	14	6.1
Sense of rejection	12	5.2
Sense of helplessness towards sustained harm	36	15.7

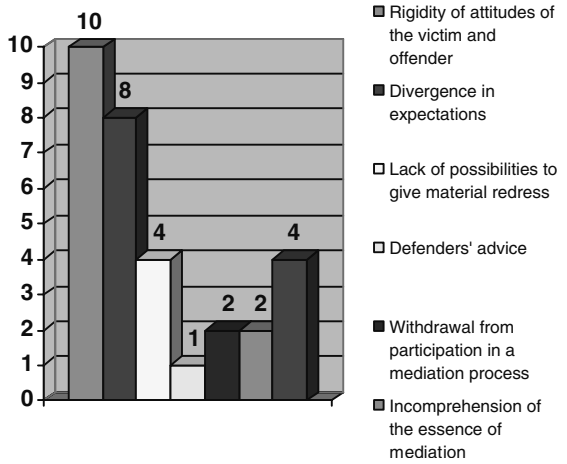
In the course of mediation meetings, emotions are subject to changes; their intensification differs depending on the stage of mediation and attitudes of participants.

The research findings specified that the most frequent emotions are: first of all a sense of threat, fear and terror following annoyance and anger which are released at the beginning of a mediation process and during its course. Intensive emotions and hostile attitudes towards each other, later transform into a sense of disgrace, guilt and regret. The victims also demonstrate a sense of injustice and helplessness towards sustained harm. As a result of mediator's interference, destructive emotional reactions change into rational substantial discussions concerning the content of a settlement.

The research material also indicated the factors which most often obstruct the possibilities of reaching an agreement and signing a settlement by parties.

Chart 8: Reasons for the lack of a settlement in the opinion of mediators

REASONS	N	%
Rigidity of attitudes of the victim and offender	10	32.2
Divergence in expectations	8	25.8
Lack of possibility to give material redress	4	12.9
Defenders' advice	1	3.2
Withdrawal from participation in a mediation process	2	6.5
Incomprehension of the essence of mediation	2	6.5
Negative emotions	4	12.9
TOTAL	31	100

The findings indicate that the failure to sign a settlement is a consequence of rigidity of attitudes of the victim and the offender. It is most likely to be conditioned by personality qualities of the victim and the offender, such as: distrust, immaturity, emotional instability, doggedness, and an inflexible and negative attitude of parties towards each other. Some parties who enter into negotiations demonstrate a selfish, demanding and uncooperative attitude which makes a mutual agreement impossible. An important factor was also divergence in expectations – parties could not come to a settlement, satisfying for both parties, both in the scope of terms being jointly established and with regard to moral and financial redress.

3.5 Role and significance of mediation in the opinion of mediators.

The questions posed in a questionnaire for mediators referred to the value of mediation, its virtues and advantages; the mediators were also requested to express their opinion about the lack of mediation actions and disadvantages of mediation.

Chart 9: Advantages of mediation in the opinion of mediators.

ADVANTAGES OF MEDIATION	N	%
De-escalation of a conflict, conflict resolution	15	6
Reconciliation of parties	21	8.4
Influence on the course and outcome of a case exerted by parties	9	3.6
Delegating work form judges	6	2.3
The victim – redress	17	6.8
Short time period, pace of resolving a case	32	12.7
Financial savings both for parties and state	3	1.2
Setting meeting dates	7	2.8
Human dimension of a conflict, a 'face to face" meeting of the victim and the offender	29	11.5
Sense of safety in parties	17	6.8
The offender – responsibility for one's own actions	10	3.9
Possibility of solving numerous conflicts simultaneously	9	3.6
Evasion or mitigation of punishment	5	2
Preventing recurring victimisation	18	7.2
Improvement of mutual communication between conflict-ridden parties	13	5.2
Very transparent procedure	8	3.2
Releasing emotions, articulation of feelings and needs	25	10
Realization of the inflicted damage by the offender	7	2.8
Σ	251	100

Generally, the mediators found mediation very valuable due to a basic reason: de-escalation of a conflict and consequently, resolving it and reconciliation of parties. The statements made by the mediators with regard to advantages of mediation can be reviewed from the perspective of the victim, the offender and the judiciary.

Considering the advantages for the judiciary, mediation causes simplification of mediation proceedings through a short duration time and pace of case resolution, prevents from recurring victimisation and delegates work from judges.

While taking into account the benefits for the victim, as specified by the mediators, they are the following: apologies, emotional release, expressing feelings connected with an offence and articulation of one's own needs and arguments. Moreover, the victim participating in mediation actions is convinced that they have influence on the course and outcome of mediation, which brings them full satisfaction; they are an important subject in a given dispute and the remaining participants show consideration for them and listen to their opinions.

The listed advantages of mediation for the offender are as follows: evoking a sense of responsibility for his/her acts, realizing the inflicted damage by the offender, making a human gesture or reaction – apologies, which in a specific way releases the burden of guilt. Similar to the victim, the offender may feel that he/she has influence on the outcome

of mediation through their behaviour. A mediation meeting may have a resocializing effect on the offender.

Moreover, the mediators pointed out two very valuable disadvantages of mediation: a possibility of solving numerous conflicts simultaneously and the improvement of mutual communication between parties.

Chart 10: Disadvantages of mediation in the opinion of mediators.

DISADVANTAGES OF MEDIATION	Number	%
Lack of disadvantages	25	22.9
Poor knowledge about mediation of the parties participating in proceedings	3	2.8
Slight popularization of education among the society	12	11
Directing cases in which the offender pleads not guilty to a crime	5	4.6
Lack of possibilities to enforce settlement terms	6	5.5
Participation of defenders in mediation meetings	12	11
Lack of co-operation with judges, defenders and prosecutors	8	7.3
Voluntary participation in mediation	4	3.7
Lack of precise legal regulations concerning a mediator	9	8.3
Directing cases too late (not during preparatory proceedings)	12	11
Distrust of the parties of a conflict with regard to acceptability of a worked-out mediation agreement by court.	13	11.9

22.9% of the mediators do not notice any disadvantages and consider mediation an optimal method of resolving conflicts, satisfying for both parties: the offender and the victim.

In the opinion of the mediators, what is alarming is the distrust of the parties of a conflict with regard to acceptability of a worked-out mediation agreement by court, which is most likely the consequence of poor knowledge about mediation in the society. The mediation outcomes may prove to be fruitless since cases are directed to mediation too late, not during preparatory proceedings. The obstruction for conducting mediation actions which close with signing a settlement is the participation of defenders in mediation meetings.

Summary

The institution of mediation is employed by court in a limited range; however, a steadily increasing tendency has been noticed. In the presented research the institution of

mediation mainly operated in the scope of domestic violence, neighbourly conflicts, battery, violation and destruction of property.

Mediation proceedings, which were subject to the analysis, in most cases were closed with signing an agreement by parties and with working out the content of a settlement which included the best terms for the injured party. This was usually connected with receiving the satisfying compensation, in the form of moral redress, among other things, such as making apologies, realizing the inflicted damage by the offender and expressing regret for a committed act. The material redress mainly referred to a specified amount of money or fulfilling the obligation to redress the damage in the way negotiated by participants. A mediation process for the offender results in his/her acceptance of responsibility for an offence, both in an emotional and material aspect, and the outcome of mediation, significant for a court decision, makes it possible to apply, among other things, the conditional discontinuance of criminal proceedings towards the offender.

Mediation proceedings – the outcome of mediation depends on a number of factors: motivation to employ the institution of mediation, attitudes of parties towards each other, conformity of aims and expectations of parties, individual qualities of mediation participants, and a kind of an offence. These factors are additionally overlapped by strong and most frequently negative emotions and behaviours, such as: anger, annoyance, willingness to punish, a sense of injustice of the victim and the offender which are subject to changes during mediation actions. Any existing differences between parties in a cognitive, emotional and motivational sphere are smoothed by the person of a mediator who equally guards the interests of the victim and the offender and has a considerable influence on the course and outcome of mediation. Mediators emphasize numerous advantages of mediation, such as: quick finalisation of a court case, de-escalation of a conflict and general benefits of psychological nature for the victim and the offender, while among the enumerated factors which may be conditional to the lack of a settlement are: rigidity of attitudes of participants and divergence in their expectations towards the course of a trial and settlement terms.

Resolving conflicts through mediation in our country has a short tradition and most members of the society do not comprehend it. Still, retaliatory and retributive justice is preferable and administrated by the judiciary. An offence was committed, the offender was penalized and justice was done, nevertheless, placing the offender in a correctional institution does not solve a problem for the victim who does not feel satisfied with the way of resolving a case. Mediation enables participants to affect a case, it focuses on redressing the damage; the victim is given an opportunity to be granted moral redress and to perform an act of forgiveness. For the offender mediation proceedings are important in terms of realizing: firstly, that an act committed by him/her is a crime not only against the regulations set by the authorities, but at most against a specific person who suffers as a result of the act, secondly, that the offender should assume responsibility for the inflicted damage and aim at redressing this damage. One of essential goals of restorative justice realized in mediation proceedings is to reconcile the possibilities of expressing regret and forgiveness.

It seems to be necessary to do research into both factors conditioning the course of mediation and into effects of mediation actions, both in the range of observing the obligations included in settlements and re-offending of the perpetrator. It is also significant to disseminate knowledge about efficiency of mediation actions among varied social groups, in particular, among judicial officers.

Bibliography:

1. Bieńkowska, E. (1995). *Teoria i praktyka pojednania ofiary ze sprawcą.* Warszawa: Patronat.
2. Bieńkowska, E. (1998). Pojednawcze pośredniczenie w sporze. *Jurysta*, 3–4.
3. Czarnecka-Dzialuk, B. & Wójcik, D. (2001). *Mediacje w sprawach nieletnich w świetle teorii i badań*. Warszawa: Typografika.
4. McCold, P. (2000). Overview of Mediation, Conferencing and Circles. Paper presented to the Tenth United Nation Congress on Crime Prevention and the Treatment of Offenders. Vienna
5. Rękas, A. (2004). *Mediacja w polskim prawie karnym*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza MS.
6. Wójcik, D. (1995*).* Psychologiczne problemy mediacji między sprawcą przestępstwa i ofiarą (w postępowaniu z nieletnimi). In: Bieńkowska, E. (Ed.), *Teoria i praktyka pojednania ofiary ze sprawcą.* Warszawa: Patronat.
7. Wright, M. (1999). Kluczowe zagadnienia w zakresie mediacji między ofiarą a sprawcą przestępstwa. In: Czarnecka-Dzialuk, B. & Wójcik, D. (Eds.), *Mediacje. Nieletni przestępcy i ich ofiary.* Warszawa: Oficyna Naukowa.

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA
PSYCHOLOGICA 37 – 2007 SUPPLEMENTUM

THE INFLUENCE OF A MINOR SUFFERER'S ANTISOCIAL BEHAVIOURS ON THE ASSESSMENT OF HER TESTIMONY CREDIBILITY (CASE STUDY)

Joanna Różańska – Kowal
Chair of Clinical and Forensic Psychology
Silesian University

Abstract

The subject of the author's consideration is a psychological analysis of the minor sufferer's testimony credibility when confronted with the evidence gathered in the criminal case. The minor testified that she was the victim of two rapes and one attempt of rape. Three out of her four testimonies as well as the evidence gathered during the preparatory proceedings proved that the even truly had taken place. Two court appointed psychology experts undermined the 12 – year- old girl's testimony on the basis of the third testimony in which the girl recanted previous testimonies and the fact that the girl committed antisocial deeds (running away from home, thefts).

Key words:

antisocial behaviours, the sufferer, credibility, testimony

1 Case file analysis

Minor Joanna G. during the preparatory proceedings was interrogated twice. The first testimony was executed on the police station on 1st July 2000, the second one in the public prosecutor's office on 2nd July 2000. In the two testimonies she claimed that Jarosław B. raped her anally twice on 31st May 2000 in his apartment and attempted to rape her in the car. The court appointed psychology expert Iwona S. who participated in

the minor's interrogation in the public prosecutor's office issued an assessment stating that the course of action presented by the minor was logical, cohesive and probable. According to the expert the witness's testimony bear no traces of any suggestions made by the third parties. The expert in her assessment mentioned previous erotic experiences of the girl. From the interview carried out by the psychologist one could draw a conclusion that the minor had taken part in meetings with men accompanied by her girl friends during which she had let them see and touch her private parts. Thanks to such activities she had had money for her spending. Such information was used in the assessment to account for the fact that the girls did not feel afraid of men and could not predict why an accidentally men man would behave towards her in a different way. The girl asked him for money and he promised to give her PLN 100 if she went to his house. On 27th October 2000 during the court trial Joanna G. withdrew her previous testimony claiming that the whole event was made up by her in order to avenge the defendant because he had given her PLN 20 instead of the promised PLN 100. she was also afraid of her mother's reaction concerning her late come back home (she said she would have been beaten by the mother). The expert Stanisława B. present during the interrogation wrote in her assessment that the witness's utterances were logical and cohesive were given in a very relaxed manner, were graphic and precisely presented the content of the withdrawn testimony. The results of her investigations eliminated the witness's inclinations towards confabulations nonetheless they gave ground to a claim of conscious perjury. Iwona S. acceded to the above statement during the experts confrontation tough the motifs of perjury in the preparatory proceedings were found to be unconvincing. Both experts used behavior disorder as the reason for the sufferer girl's testimonies discrepancies and as stated in the assessment for the domestic law court (the girl played truant during the trial, ran away from home and committed two thefts in the supermarket). The experts claimed that the minor's attitude in the court room was the result of deep personality disorders, lack of empathy towards other's problems and harms.

The accused Jarosław B. did not plead guilty in any of his testimonies. He claimed that he knew Joanna G. because she had been to his flat with her friend. They said that had dad a difficult situation at home and asked him for money.

During the court trial on 28th February 2005 which took place without the defendant, Joanna G. initially claimed that she had gone to the defendant's house only for money and that they were not undressed. However, having stated that there was no sexual intercourse between them she started to cry and after w short moment her mother said that the daughter wished to change her testimony. The minor stated that there were sexual intercourses between her and the accused the course of which she described similarly to what she had said in the preparatory proceedings the only difference was that she mentioned 4 intercourses (three in Jarosław B.'s house and one in the car). As the motif for the testimony withdrawal the sufferer stated the fact of having been verballed by the accused and his friends. When her mother was in the shop the defendant's friends approached her and claimed to kill her daughter if she did not withdraw her testimony. So she talked her daughter to change the testimony. In addition, Joanna G.'s mother confessed to have

written a letter to the defendant demanding PLN 2000 for the harm done on her daughter and for the case withdrawal. Jarosław S. threatened to show the letter to the police and the mother would bear legal consequences. The threat was realized when he produced the letter to the court. The mother and daughter's fears were justified additionally by the presence of three men in the corridor – the minor's mother's friends – who were presented as their bodyguards in case of the defendant's threats realization. The defendant tried to hit Joanna G.'s mother during the court trial taking place three days earlier.

2 Psychological analysis of the witness's testimony and previous psychological opinions in the context of the gathered probative material

Waitning for Joanna G.'s interrogation I had been comparing contrastive testimonies of the witness produced during the preparatory proceedings and during the trial and psychological assessments related to them. In the reliability I made use of the content criteria as well as non-content ones (truthfulness control list) as proposed by Raskin and Esplin (see A.Memon, A. Vrij, R. Bull 2003). Having analyzed the testimonies and assessments in the relation to the remaining probative material I draw a conclusion that the following facts support the higher reliability of testimonies made during the preparatory proceedings:

a) unusual details confirmed by the viewing the scene (applying a cream on the penis – the cream found in the defendant's bathroom, closing the car by the defendant by means of a wire – confirmed by the photograph, losing a hair pin by the sufferer – and found in the defendant's car, a remark concerning a knife with a maroon handle – found in the defendant's car);
b) a state of emotional tension experienced by sufferer after the incident, confirmed by the expert Iwona S. and Joanna G.'s mother (she could not sleep at night, behaved differently than usual);
c) coherent, logical account of the incident confirmed in two consecutive interrogations;
d) low urge to perjury in the preparatory proceedings (a statement that she was afraid of being beaten by the mother due to her late coming back home and the wish to avenge the defendant for promising to give her PLN 100 and giving her PLN 20). As rightly said by the expert Iwoma S. during the confrontation, at the age of 12 corporal punishments from the side of parents are rare and the revenge motif given above does not make such a serious slander reliable.
e) Repeated motifs in the defendant's ex-spouse's testimonies who earlier had accused him of rape and Joanna G.'s (threats with a knife, track suit trousers of the defendant – secured during the viewing of the scene) pointing out a characteristic, recurring manner of action

f) The sufferer's talking about the length of the defendant's penis present only in the testimonies refuting the occurrence of the incident and present in the earlier defendant's explanations
g) Details making the incident more probable and authenticating the incident context (extracts of dialogues, description of interactions, turning of the TV volume at moments when the sufferer was shouting).

What is surprising is the fact that why despite so many facts supporting the reliability of Joanna G.'s testimonies in the preparatory proceedings both experts psychologists' assessments were diametrically different and during the confrontation the experts claimed that the first testimonies were connected with the witness's tendency to conscious lying. After a detailed analysis of the testimonies I ruled out tendency to conscious lying concerning the incidents taking place both at home and in the car of the accused and only allowed the possibility of subconscious or partially conscious lie concerning the details less important for the whole incident referring to what happened before and after the deed. This phenomenon, namely adding many (maybe non-existent) details may resulted from the urge to make the event and the course of action more reliable and credible. What is lest is the explanation of the reasons for the expert assessments discrepancies. I suppose that my predecessors focused mainly of the witness's testimonies while assessing the testimony credibility as listened to be them and on the behavior disorders and very little time was spent on the analysis of the entire probative material which very specifically describes the manner of the defendant's action as well as crucial circumstances of the incident which are very strong proofs that the testimonies are credible. My predecessor experts did not work on the rich probative material as I did while drawing conclusions.

In the evidence thesis the court asked the question concerning the importance of some discrepancies in the consecutive testimonies of the witness made daring preparatory proceedings (i.e. at the police station and later in the prosecutor's office). The discrepancies mainly concern details of the incident as added during the interrogation in the prosecutor's office (a more detailed description of the defendant's house, a statement that in the taxi the man told her to call him dad a memory of a sock and a band aid and turning the volume of the TV on while she was screaming). This additional spontaneous adding to the details of the incident is one of the content credibility criterion of the previous testimonies. It proves that in the sufferer there was a very widely known psychological phenomenon of reminiscence which is based on the involuntary recalling of the details of the incident after a certain, short period of time. It occurs where the strong emotions related with the experienced incident become weaker and the participant of such an event is able to grasp them in a more rational categories. In case of the sufferer, her emotions were partially weaker on the second day after the incident which enabled her to recall additional details of the event.

The last testimony of the witness confirmed the credibility of the testimonies made during the preparatory proceedings and at the same time the analysis of the earlier testimonies made by me. They also revealed a motif for the perjury committed by the sufferer

as during the trial (justified fear of the defendant's revenge confirmed by the threats on his side and his friends' side on the sufferer's mother).

There is also one question to deal with. Namely the explanation of the discrepancies of the testimonies made on 28th February 2005 and the testimony made in June 2000 in the preparatory proceedings (as stated in the last testimony the sufferer was raped four times – in the earlier testimonies she mentioned two rapes and one rape attempt). There is a four year span between these testimonies and Joanna G. might have forgotten some important details. Yet another thesis is more probable, during these four years she reinterpreted the incident as triggered by her own thoughts and other people's suggestions. She is a 16 year old girl more sexually mature that at the age of 12. maybe in the view of knowledge gained throughout this period and emotional distance to the incident she started to interpret it differently. In the last testimony she said that the third rape took place after the first one. Those two facts could have been blurred in the conscience of a 12 year old girl being in the state of the emotional shock after the incident. When it comes to the incident in the car earlier she stated that there was no rape as she defended herself and in the last testimony – that the rape actually took place. This difference may result from two things – first due to the feeling of embarrassment and urge to show that she did not trigger those events (she defended herself) during the preparatory proceedings. Secondly – due to the feeling of harm and rage felt towards the defendant and the urge to take revenge trying to she he was more guilty than one could assume from the previous testimonies. In the light of the motivation of perjury during the trial the first argument seemed to be more credible but the final of the fact I left to the court.

3 Confrontation of the three experts

Having presented my assessment to the court concerning the credibility of the minor Joanna G.'s testimony I was summoned for the confrontation with the previous experts in order to explain the discrepancies in the assessments. I defended my assessment on the ground that it was prepared on the basis of all the testimonies and after having read and taken into account the entire trial material. Three out of four testimonies and exhibits supported my assessment of the testimonies. The motif for the testimony change proved to be credible as well (the defendant's threats). My two predecessors defended the theory stating the innocence of the defendant and claimed that Joanna G. alongside wit the defendant's spouse wanted to avenge on him. However the only proof to confirm such a thesis was trying to make use of the minor's behavior disorder and a dysfunctional personality development related to it (one of the experts said she had seen Joanna G. begging for money on the street).

4 Conclusions

On the basis of the presented case one can risk formulating several general truths and laws which should be taken into account in the credibility analysis concerning the testimonies of sexually harassed minors:

1) A child should always be interrogated in the present of the court appointed psychology expert. In the interrogation only the defendant's advocate should participate (in the presented case only the last interrogation complied with all the conditions).
2) An interrogation should be a one-time event
3) Before producing an assessment an expert is obliged to make himself/herself familiar with the entire of the evidence material included in the case files and in the assessment of the testimony credibility should rely on both content criteria and non-content ones.
4) The basis for the assessment of the testimony credibility of a minor cannot be stated and proved (even in the court trial) high level of demoralization. A child with behavior disorders is more probable to become a victim than a minor without such disorders and as M.J. Ackerman (2005) rightly stated the fact of becoming a crime victim deepens the process of social inadequacy.

Bibliography:

Ackerman M. J.(2005). Bases of Judicial Psychology. Gdańsk: GWP

Memon A.,Vrij A.,Bull R. (2003). Law and psychology. Testimony and Exhibit Material Credibility. Gdańsk: GWP.

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA
PSYCHOLOGICA 37 – 2007 SUPPLEMENTUM

INTEGRATIVNÍ MODEL INTERPRETACE SNOVÝCH OBSAHŮ

Martin Saic
Katedra psychologie, Filosofická fakulta UK, Praha

Abstrakt:

V příspěvku je představen návrh metody interpretace snových obsahů založený na čtyřech odlišných a doplňujících se pohledech na obsah snu, vycházejících z psychoanalýzy, analytické psychologie, gestalt terapie a daseinsanalýzy, a na dvou úrovních interpretace – na úrovni objektu a subjektu. Diskutovány jsou přednosti a nedostatky předložené metody vyplývající z jeho eklektického charakteru. Interpretační model byl vytvořen za účelem analýzy snů uvedených v korespondenci Boženy Němcové.

Klíčová slova:

sen, psychoanalýza, daseinsanalýza, gestalt terapie, analytická psychologie

1 Úvod

Na podzim tohoto roku bude publikován čtvrtý, poslední, díl korespondence Boženy Němcové. Více než sedm set dopisů, které napsala či obdržela zřejmě nejvýznačnější česká spisovatelka, je možné číst jako svébytné literární dílo či jako zdroj informací o životě a osobnosti Boženy Němcové. Z psychologického hlediska je zajímavé, že v korespondenci, ať už psané Boženou Němcovou, či jí adresované, je zmíněna řada snů, o jejichž interpretaci se dosud nikdo nepokusil. Na tuto skutečnost mě upozornila a sny k interpretaci vyhledala PhDr. Lucie Saicová Římalová, Ph.D., vedoucí editorského kolektivu publikované korespondence a zároveň moje manželka, čímž jí tímto děkuji.

Možnost rozšířit si znalosti o tak důležité osobě české kultury na základě snů, které se zdály jí, nebo osobám jí blízkým, je lákavá výzva, má však svá úskalí. V první řadě jde o etické hledisko. Je správné interpretovat sny osob, které k tomu nedaly svolení? Snad

je však možné vyjít z předpokladu, že publikováním dopisů i sny zde uvedené dostávají charakter latinského slova „publikus“, tedy obecní, státní, veřejný... a lze tedy s nimi zacházet jako s věcí „res publica“, tedy věcí týkající se celé obce, veřejnosti, samozřejmě s vědomím nutnosti zachovat maximální respekt a takt, jaké takové konání vyžaduje.

Dalším problémem je otázka smysluplnosti analýzy snů, neboť někteří psychologové jsou přesvědčeni, že zabývat se sny je zbytečné. Například Crick a Michison, které zmiňuje Atkinsonová (1994, 229), přirovnávají sen k náhodnému šumu bez reálného podkladu, podobně Evans, jak uvádí Atkinsonová (1994, 229), považuje sen za pouhý indikátor toho, že v průběhu REM spánku probíhají reorganizační procesy, a popírá, že by sen obsahoval nějaký skrytý smysl. Navzdory takovým hlasům má práce se sny v psychologii dlouholetou tradici a sny jsou používány mnohými psychoterapeutickými směry jako cenný zdroj informací o psychickém světě a osobnosti pacienta.

Zásadním úskalím je volba metody interpretace. Na jedné straně neexistuje standardní, obecně uznávaná metoda interpretace snů. Ani ti odborníci, kteří věří ve význam práce se sny, se v přístupu ke snům neshodují. Například Boss (1994, 12) zmiňuje rozsáhlou publikaci R. M. Jonese, který se zabýval analýzou moderních teorií snu od Freuda po Eriksona se zjištěním, že veškerá dosavadní literatura o snu neobsahuje v podstatě nic jiného než spekulace.

Na straně druhé nelze použít ani známé způsoby práce se sny vypracované jednotlivými psychoterapeutickými systémy, neboť vždy vycházejí z práce s klientem. Základem interpretace snu je zde kontext, nápady a asociace klienta, kterému se sen zdál.

V případě snů ve zmíněných dopisech nic takového není možné, a proto je třeba vytvořit metodu novou, adekvátní předmětu interpretace, ač s využitím známých přístupů ke snu. Zde navržený nástroj interpretace vychází ze způsobu práce se sny v psychoanalýze, daseinsanalýze, gestalt terapii a analytické psychologii a snaží se tyto přístupy integrovat do jednoduchého interpretačního modelu, který by však umožňoval komplexní pohled na obsah snu.

Základem navrženého modelu interpretace jsou čtyři interpretační hlediska – teze vyjadřující, čím se každá z uvedených psychoterapeutických škol v přístupu k analýze snu nejvíce vyznačuje ve smyslu odlišnosti od ostatních směrů. Cílem však není přístup jedné školy shrnout do jedné věty, což by vzhledem ke komplexnosti uvedených přístupů bylo těžko možné, ale spíše o to jednou větou vystihnout, čím je daný směr specifický ve srovnání se směry ostatními. Pátá teze upozorňuje na nezbytnost nezůstávat u jednoho interpretačního hlediska tím, že rozlišuje mezi úrovní subjektu a objektu.

Jako poslední zůstává otázka, jakým způsobem navržený model použít. Původní záměr sny interpretovat ze všech pěti hledisek se ukázal jako nereálný vzhledem k množství snů v korespondenci. Navíc, jako dostačující pro základní porozumění uvedeným snům se zdá být intuitivní přiřazení snu k interpretačnímu hledisku, které nejvíce odpovídá charakteru snu. Takové přiřazení bylo provedeno zároveň s pokusem o interpretaci snu (viz dále) s vědomím, že se jedná o pouhé hypotézy, které není možné ověřit.

2 Psychoanalýza

Veškerá moderní psychoterapie počíná psychoanalýzou a jejím tvůrcem Sigmundem Freudem, který prohlásil sen za „královskou cestu do nevědomí". Podle Freuda (1998, 141) je sen zpravidla splněním přání, někdy je toto přání zjevné, častěji je však zamaskováno, potlačeno. Freud (1998, 183) rozlišuje mezi tzv. manifestním obsahem snu, který je dán ve vzpomínce na sen, a skrytým, tzv. latentním snovým obsahem. Ke skrytému, pravému významu snu je možno dospět na základě asociací osoby, které se sen zdál, psychoanalytickým výkladem založeným na porozumění principům vzniku snu, jako například zhušťování a přesunu významů, a porozuměním symbolům, kterým Freud (1998, 359– 364) přisuzuje většinou sexuální významy. Freudovo pojetí snu vychází z jeho představy psychiky jako střetu pudových sil a tlaků, jejichž snahou je pudy ovládat a potlačovat. Proto považoval za primární téma snů přání, tj. uspokojení pudu. Další vývoj psychoanalýzy přinesl širší pohled na podstatu psychického života, důležitým tématem bylo (a je) vyrovnávání se s úzkostí.

Z hlediska interpretace snových obsahů v pojetí moderní psychoanalýzy je třeba jmenovat Wilfreda Biona (1962, 307), který přinesl nový pohled na emocionální komunikaci mezi dítětem a matkou jako na situaci, ve které se dítě zbavuje ohrožujících prožitků jejich projekcí na matku. Ta je schopna prožitky dítěte zpracovat, nebýt jimi ohrožena, čímž dítě uklidní. Tento princip emocionální komunikace Bion aplikoval na pojetí terapeutické situace i na práci se sny. Jak uvádí Petržela (2004, 29), Bion přirovnává funkci snu v psychickém životě k trávení v životě fyzickém. Snění je součástí vyrovnávání se s realitou, s jejím „trávením". Snovým obsahem je tedy ta skutečnost, se kterou se psychika potřebuje vyrovnat, což ovšem může být i pudové přání dle Freuda, ale i cokoli jiného.

Prvním interpretačním hlediskem vycházejícím z psychoanalýzy je názor, že obsahem snu je skutečnost, se kterou se psychika potřebuje vyrovnat, například přání.

Podle tohoto hlediska je možno interpretovat značnou část snů uvedených v korespondenci Boženy Němcové jako projev toho, jak těžké je snášet odloučenost od blízkých osob, a zároveň jako přání se s nimi setkat. Tak například Božena Němcová píše Josefu Němcovi (před 9. 7. 1857): *Mně se často už zdálo, že jsi přijel...*(Němcová, 2006, 156). Podobně Josef Němec opakovaně píše Boženě Němcové, že se mu o ní a rodině zdálo, např. 26. 8. 1857: *Skoro každou noc vás všeckny vidím...* (Němcová, 2006, 193). Ve stejném smyslu je možné chápat i sen, o kterém píše Božena Němcová Žofii Rottové: *...už se mi mnohokrát o Vás všech zdálo* (17. 5. 1853; Němcová, 2004, 40).

Ze snu, o kterém píše Božena Němcová dceři Theodoře (Doře) 10. 9. 1855 *...an se mi tu noc o tobě zdálo, žes nemocná* (Němcová, 2004, 173), a ze snu, o kterém píše synovi Karlovi 24. 7. 1856 (Němcová, 2004, 258), lze usoudit, že Boženu Němcovou trápily obavy o zdraví Karla a Dory.

Josef Němec opakovaně sděluje Boženě Němcové, že se mu zdálo o synu Hynkovi, který v té době již několik let nežil, např. 6. 7. 1857: *Mně se o těch dětech pořád zdá, i o Hynkovi nedávno, pořád jsem mezi nima a o Hynkovi se mně nedávno zdálo, že měl být*

někde učitelem, byl už náramně velký... (Němcová, 2006, 151). Je možné se domýšlet, že ztráta syna byla pro něj velmi bolestivá a bylo těžké se s ní vyrovnat.

Pojetí snu jako splnění přání odpovídají obsahy snů, o kterých se zmiňuje Božena Němcová neznámému adresátovi 27. 8. 1854: *Jak často ukojila jsem touhu po moři – ve snu, – jak často se těšívala v rozkošných krajinách – ve snu. Sen mi přivádí drahé osoby, jež nikdy více nespatřím, – ve snu bývám někdy celá já – bývám šťastná na chvíli* (Němcová, 2004, 81).

3 Daseinsanalytická psychoterapie

Tento psychoterapeutický směr vychází z existenciální filosofie a používá fenomenologickou metodu pro porozumění „bytí ve světě" pacienta. Tedy jakým způsobem člověk existuje ve světě, jak vnímá vnější svět a sebe sama, co prožívá, jaké možnosti existence považuje za dané a které naopak vůbec nevnímá.

Použitím fenomenologické metody pro porozumění snům ze zabýval Medard Boss, jeden z hlavních představitelů daseinsanalýzy. Podle Bosse (1994, 26–32) snový svět ukazuje povahu „bytí ve světě" snícího, tedy vůči čemu je snící otevřen či uzavřen, jakým způsobem se snící osoba vztahuje k tomu, vůči čemu je otevřena, a zároveň i prožitek či vyladění, které vede k určitému chování vůči ukazujícím se možnostem. Například při interpretaci snu švýcarského brance, kterému se zdálo, že svoji milou drží za ruku, Boss (1994, 35–36) vyvozuje, že z hlediska vztahování se k ženám je třeba brát v úvahu mládí snícího i rezervovanou švýcarskou kulturu jako vysvětlení, proč se ve snu neobjevuje uvolněnější, svobodnější chování vůči ženské bytosti. Vzhledem ke kulturnímu kontextu a věku snícího je tedy charakter „bytí ve světě" z pohledu vztahování se vůči ženám odpovídající, pokud by však šlo o muže staršího či pocházejícího z temperamentnější kultury, bylo by třeba pomyslet na neurotickou zbrzděnost zrání, uvádí Boss (1994, 35).

Druhým hlediskem vycházejícím z daseinsanalýzy je přesvědčení, že sen charakterizuje „bytí ve světě".

Pro použití druhého hlediska se zdá být vhodný sen Boženy Němcové o svatbě Žofie Rottové (ta v té době ještě vdaná nebyla), o kterém jí píše 24. 6. 1853: *...se vším si se loučila, co Ti bylo milé, i na Božičku jsi si vzpomněla. Já stála s Tebou, a když jsi po písni zalomila rukoma a vzdychla si: „Tak tedy musím jít," – políbila jsem Tě na čelo, a Tys nic neřekla, jen jsi na mně pohlídla s výrazem bolesti a pak jsi mě obejmula a tak jsme se držely a plakaly* (Němcová, 2004, 44–45). Vzhledem k prožitku stesku, bolesti a pláče spojených se svatebním obřadem je možné například spekulovat o tom zda sen vypovídá o neradostném prožitku Boženy Němcové z údělu vdané ženy té doby pro inteligentní a svobodomyslnou ženu, které společnost neumožňovala plně projevit svůj talent a seberealizovat se i mimo sféru rodiny.

Za sen vypovídající o reálné finanční situaci lze považovat sen Josefa Němce z 30. 4. 1857 o Boženě Němcové: *Už po několik nocí se mně o tobě zdá, ale nic nepříjemného, jednou*

se mi zdálo, že jsme měli po druhé svatbu a tys pořád chtěla, abych ti koupil nové střevíce, že žádný nemáš (Němcová, 2006, 117). Je známo, že rodina Němcových neustále trpěla materiální nouzí, což se odráží i v obsahu snu.

Karel Němec píše své matce 2. 12. 1857: „*Často se mně zdálo o Tobě a jednou jsi ke mně přišla v tom samém obleku, v kterém jsi tenkrát ten večír na Feslovku přišla, když jsi mně ty šedý rukavičky přinesla a ty pětivídenskové rohlíčky, – s tím samým dobroty plným pohledem*.... (Němcová, 2006, 221). Z tohoto snu je možné usuzovat, že Karel vnímal svoji matku jako oporu, jako zdroj materiální i emocionální jistoty.

4 Gestalt terapie

Zakladatel Gestalt terapie Frederick S. Perls (1996, 43–45) vychází z představy napomáhání zrání jako procesu od podpory z okolí k sebepodpoře. K tomu je třeba mobilizovat potenciál, který pacient nevyužívá, protože není v kontaktu s některou částí své osobnosti. Pacient je veden k tomu, aby hledal vlastní síly, možnosti a potenciál. Je nutné, aby se znovu identifikoval s odcizenými částmi své osobnosti a tak ji učinil celistvou (a dosáhl tak „gestaltu“).

Práci se sny Perls (1996, s. 74) považuje za zásadní metodu dosahování celistvosti osobnosti, dokonce ji označuje za „královskou cestou k integraci“. Ke snu Perls (1996, 76) přistupuje, jako by všechny části snu byly fragmenty osobnosti snícího, „každá část snu jste vy sami...“, uvádí. Celistvosti osobnosti je pak dosahováno fantazijní identifikací s jednotlivými fragmenty snů, tj. s veškerými osobami, věcmi, náladami a jejich propojováním tím, že je veden imaginární dialog mezi nimi. Tento dialog má obvykle nejdříve charakter konfliktu, jak však proces setkávání a srážek jednotlivých fragmentů pokračuje, dochází k pochopení a uznání rozdílů a k následné integraci částí do jednoho celku a energie, kterou vnitřní konflikt spotřebovával, je k dispozici pacientovi pro „zápasy se světem“, uvádí Perls (1996, 77).

Třetím pohledem na podstatu snu je názor, že veškeré součásti snu jsou částmi osobnosti snícího.

Pro aplikaci tohoto hlediska by bylo obzvláště vhodné pracovat na rozboru významu snu s osobou, které se sen zdál. Například sen Boženy Němcové, o kterém píše Žofii Rottové 19. 9. 1852, by bylo možné vykládat na rovině objektu i subjektu (viz 6.): ...– *dnes k. p. se mi zdálo, že jsem byla s mámou kdesi na procházce a že jsme zmokly jako za onoho času v Šárce a pak že jsme se brouchaly potokem, v němž ale byla místo vody rtuť (živje striebro), a nemohly jsme nohy vytáhnout z toho, živou mocí* (Němcová, 2003, 257). Zmíněná „máma“ (zde matka Žofie Rottové, jak vyplývá z dopisu) ve snu by mohla být konkrétní osobou, ale i tzv. animou, tj. ženskou stránkou osobnosti Boženy Němcové.

Třetí hledisko je možné také použít při výkladu snu, o kterém píše Karel Němec své matce Boženě Němcové 2. 12. 1857: – *Jednou se mně zdálo o nebožtíkovi Hynkovi, on měl na sobě ten modrý kabát a ty kostkovaný kalhoty – a velkou hůl, kterouž mě před nemoc-*

nicí tloukl a křičel: Jestli, ty kluku, budeš tak mámu zlobit, tak tě zabiju (Němcová, 2006, 221–222). V tomto snu by Hynek mohl představovat superego Karla Němce, tj. internalizované normy chování a prožívání. Bylo by také možné uvažovat o vnitřním konfliktu, kdy superego trestá ego za chování, které je v rozporu s internalizovanými normami.

5 Analytická psychologie

Carl Jung (1996, 195), zakladatel analytické psychologie, se svým spolupracovníkem Alphonsem Maederem definovali sen jako „spontánní sebezobrazení aktuálního stavu nevědomí v symbolické formě". Jung (1993, 93–94) přistupuje ke snu, jako by to byl text psaný v neznámém jazyce či útržkovitý text, a říká, že používá stejnou metodu, jakou by použil kterýkoli filolog při čtení takového textu. K nesrozumitelnému snovému obsahu přistupuje jako k neznámému slovu. Pro porozumění je nutné najít paralelní úseky textu, použití slova v podobných souvislostech, kde se toto slovo též vyskytuje. Poté je třeba zkusit vzorec významu získaný ze znalosti jiných textů v novém textu. Tento postup nazývá amplifikací.

Při interpretaci snu Jung (1996, 232) rozlišuje mezi osobním a kolektivním nevědomím. Jen snící sám může poskytnout význam a kontext snového obsahu, říká Jung (1993, 94) o rovině osobního nevědomí. Snové obsahy z kolektivního nevědomí, které je hlubší vrstvou psychiky než osobní nevědomí, mají podle Junga (1996, 232) archetypický charakter, tj. jedná se o typickou, obecně lidskou situaci plnou afektů, jaké se objevují např. v mýtech, legendách či pohádkách. Sny s archetypickými obsahy jsou obzvláště významné.

Pro zjištění významu snového obsahu je tedy třeba zjistit, co snový obsah subjektivně znamená pro snícího, a doplnit tyto významy o veškeré další významy vztahující se ke snovému obsahu souvislostmi z mytologie, pohádek atd. Zásadní úlohu při interpretaci snových obsahů podle Junga (1999, 53n) hraje porozumění snovým symbolům, které Běťák (2004, 47) přirovnává k energetickým uzlům, ve kterých dochází k propojení vědomého a nevědomého, racionálního a iracionálního, k místu, kde se otevírá možnost sjednocení protikladů a vynořuje se smysl z obrazu.

Čtvrtým interpretačním hlediskem vycházejícím z analytické psychologie je přesvědčení, že sen obsahuje symboly, kterým je možno porozumět prostřednictvím mytologie, pohádek atd.

Nejvíce pohádkovým je ve snech zmíněných v korespondenci Boženy Němcové motiv hada,[1] který se objevuje ve snu, o kterém Božena Němcová píše Václavu Čeňku Bendlovi na konci února 1857: *Byli jsme pod Emauzy na pavlači*; *vy jste ležel na kanapičku a kouřil. Já seděla na sesli a Hanuš seděl na zemi a hlavu měl položenou na mém klíně*; *já se mu prohrabávala ve vlasech, dívala se mlčky na hvězdnaté nebe, on funěl jen tak, vy jste kouřil a dělal vtipy. – Já vám navrhla, abyste udělal na tu naši situací nějakou improvizací*; *vy jste*

[1] Zajímavý je i motiv poupěte.

se chvíli rozmýšlel, pak jste odhodě cigáro přes pavlač se pozvedl – a začal patetickým tónem velmi humoristickou improvizací na náš trojlist. Jura se hrozně smál, popadl Vás okolo krku a řka: „Vašku, kdybych byl císařem, udělal bych tě mým dvorním poetem, tys kapitální chlap!" – chtěl Vás k sobě stáhnout na zem. Vy ale jste velmi dvorně spustil sepřede mne na koleno. – „Kdybych měla vavřín, ověnčila bych tě ním," povídám, „ale že ho nemám, vezmi tu růži," – a utrhla jsem z keříku v kruhuli vedle mne stojícího krásné poupě. Vy jste si povoněl, zastrčil jste si je za kabát, políbil jste mi ruku – pak jste se ale usmál, a že by vám milejší byl šálek čaje a dobré cigáro, jste povídal. – Ochotně vstanu, bych Vám udělala v tom po vůli, a jak tu chci jít do kuchyně, leží tu na prahu veliký had s otevřenou tlamou – vykřikla jsem a probudila se (Němcová, 2006, 73).

Výkladem symboliky hada ve snech se zabývá Heffernanová (2005, 260–262), jejíž rozbor lze porovnat s názory Aeppliho (1995, 335–338). Oba autoři se shodují v tom, že sny s motivem hada jsou důležité, neboť, jak oba uvádějí, had představuje významný symbol psychické energie. Podle Heffernanové (2005, 260) had symbolizuje energii, která neustále obnovuje svět. Nabízí se zde výklad podle Freuda (1998, 359), který většině symbolů přikládá sexuální význam. Podle názoru Aeppliho (1995, 337) mají některé sny o hadech varovný charakter.

O tom, zda se výše zmíněné úvahy ubírají správným směrem, a jak by interpretace symbolu ovlivnila výklad celého snu, by opět mohla rozhodnout pouze osoba, které se sen zdál.

6 Úroveň subjektu a objektu

Na nutnost rozlišovat při výkladu snu mezi úrovní subjektu a objektu zřejmě první upozornil Jung (1996, 199), který říká, že identita snového obsahu do značné míry vychází z projekce vlastních subjektivních obsahů. Působením projektivních mechanismů se může vytvořit komplex psychických faktorů, které jsou charakteristické pro subjekt a s daným objektem mají velmi málo společného.

Snová reprodukce má tedy obvykle zároveň subjektivní i objektivní charakter. Pro rozhodnutí, zda je obraz reprodukován kvůli svému objektivnímu, nebo subjektivnímu významu, uvádí Jung (1996, 200) pravidlo: „Zdá-li se mi o nějakém člověku, s nímž je spojen nějaký můj životní zájem, bude určitě nasnadě spíše výklad na úrovni objektu, než cokoli jiného. Když se mi ale zdá o lidech, kteří jsou mi cizí a lhostejní, pak je pravdě blíž výklad na úrovni subjektu."

Ve snech uvedených v korespondenci Boženy Němcové se objevují pouze lidé pisatelům známí, proto je třeba preferovat interpretaci na úrovni objektu, jako například u snu, o kterém Božena Němcová píše Jaroslavu Němcovi v dopisu z 12. 8. 1859: *Zdálo se mi ty dni, že jsem se za Tebou dívala, jako bysi odcházel, a měl jsi u bot hrozně veliké paty, a jako lodě vyhlížely, že jsi sotva v nich nohy táhl* [2] (Němcová, v tisku).

[2] V následující větě pak Božena Němcová svého syna nabádá: *Jen když po tom Labi jezdíš, dej pozor,* ...což by mohlo vysvětlovat zmíněné „lodě."

Sny, u kterých je možno uvažovat také o úrovni subjektu, jsou uvedeny v oddílu zabývajícím se přístupem Gestalt terapie (viz 3.).

7 Závěr

Předložený interpretační model je výsledkem snahy vytvořit jednoduchou a přitom informačně přínosnou metodu práce se sny. Informačně přínosnou v tom smyslu, že se jedná o čtyři odlišné pohledy, umožňující porozumět snu různými způsoby, a jednoduchou v tom smyslu, že zmíněná čtyři hlediska jsou vyjádřena vždy jen jednou větou.

Takto vytvořená hlediska bylo možné formulovat jen za cenu maximální redukce a to i v rámci výše zmíněné snahy zachytit nikoli celý přístup jednou větou, ale hlavně vystihnout, čím je daný směr specifický ve srovnání s ostatními. Vzhledem k této redukci jsou interpretační hlediska jen nedokonalým odrazem psychoterapeutických směrů, z nichž vycházejí. Liší se také mírou aplikovatelnosti.

Hledisko vyjadřující psychoanalytický přístup je možné použít pro jakýkoliv sen, vyjadřuje pouze, že sen se týká něčeho důležitého, čím je třeba se zaobírat. Oproti tomu hledisko vyjadřující pohled analytické školy je možné využít u daleko méně snů, neboť ne ve všech snech se objevují výrazné symboly a motivy z pohádek a mytologie. Ze všech snů uvedených v korespondenci Boženy Němcové je takový sen jediný, obsahující motiv velkého hada s otevřenou tlamou. V další fázi práce na tomto interpretačním modelu je třeba hledat lepší formulace interpretačních hledisek, nebo uvažovat o jejich větším množství.

Uvedenou interpretaci snů na základě navrženého modelu není možné považovat za hlubší analýzu snu, je však sporné, zda by mělo smysl se pouštět do dalekosáhlých úvah bez zpětné vazby a spolupráce osoby, které se sen zdál. Za přínosné lze považovat, že navržená metoda poskytuje interpretační rámec umožňující se sny uvedenými v korespondenci pracovat.

Nakolik je tento můj názor subjektivní, zůstává otázkou, a proto navrženou metodu předkládám odborné veřejnosti k diskusi.

Literatura:

Aeppli, E. (1995). *Psychologie snu*. Praha: Sagittarius.

Atkinsonová, R. L., Atkinson, R. C., Smith, E. E., Bem, D. J., & Nolen-Hoeksema, S. (1995). *Psychologie*. Victoria publishing, Praha.

Běťák, L. (2004). Poznámka k práci se sny v analytické psychoterapii. *Revue psychoanalytické psychoterapie*, *2/2004*.

Bion, W. (1962). The Psycho-Analytic Study of Thinking. *International Journal of Psycho-Analysis, 43,* 306–310.

Boss, M. (1994). *Včera v noci se mi zdálo*. Praha: Grada.

Freud, S. (1998). *Výklad snů. O snu*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství.

Heffernanová, J. (2005). *Příběh cesty na Sever II*. Praha: Argo.

Jung, C. G. (1993). *Analytická psychologie*. Praha: Academia.
Jung, C. G. (1996). *Výbor z díla I*. Brno: Nakladatelsví Tomáše Janečka.
Jung, C. G. (1999). *Výbor z díla V*. Brno: Nakladatelsví Tomáše Janečka.
Němcová, B. (2004). *Korespondence II*. Praha: Lidové noviny.
Němcová, B. (2005). *Korespondence III*. Praha: Lidové noviny.
Perls, F. S. (1996). *Gestalt terapie doslova*. Olomouc: Votobia,.
Petržela, M. (2004). Výklad snů jako královská cesta do nevědomí. *Revue psychoanalytické psychoterapie, 2/2004.*
Saicová-Římalová, & L., Saic, M. (in press). Sny v korespondenci Boženy Němcové. In P. Mareš (Ed.), *Sborník k šedesátinám prof. A. Macurové*. Praha: Karolinum.

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA
PSYCHOLOGICA 37 – 2007 SUPPLEMENTUM

OD PRAKTICKÝCH PROBLÉMŮ POLICIE K ZAKOTVENÉ TEORII. ZKUŠENOSTI S VYUŽÍVÁNÍM METODOLOGIE KVALITATIVNÍHO VÝZKUMU PŘI ŘEŠENÍ VĚDECKO VÝZKUMNÝCH ÚKOLŮ KATEDRY SPOLEČENSKÝCH VĚD POLICEJNÍ AKADEMIE ČR.

Jože Spurný
Policejní akademie ČR, katedra společenských věd

Abstrakt:

Shromáždění, analýza a psychologická interpretace dat o prožívání a chování policistů v psychicky náročných situacích, v nichž se při výkonu své profese ocitají, je cílem empirických výzkumů psychologů z katedry společenských věd Policejní akademie ČR Praha.

Identifikace a reflexe praktických problémů z policejního terénu, jejich objasňování z pohledu psychologických teorií a následné začlenění získaných poznatků do výuky policejní a forenzní psychologie, představuje základní filozofii našeho přístupu a současně dlouhodobé zaměření výzkumných aktivit katedry.

Vzhledem ke specifickým podmínkám pro sběr dat v policejním terénu se ukázala jako funkční metodologie využívající metody a postupy kvalitativního výzkumu. V příspěvku jsou prezentovány dosavadní zkušenosti s využíváním kvalitativních metod při realizaci empirických výzkumů v policejní praxi.

Klíčová slova:

Zakotvená teorie psychologické podpory výslechu, komunikačně náročné situace, analýza kritické události, kvalitativní výzkum, struktura a dynamika policejních interakcí, ohniskové skupiny, agresivní projevy hromadného chování v policejní praxi.

1 Úvod

Výzkumné aktivity psychologů z katedry společenských věd Policejní akademie ČR Praha dlouhodobě a cíleně směřují k identifikaci a reflexi praktických problémů policejního terénu. Hlavním záměrem a smyslem námi prováděných výzkumů je **shromáždění, analýza a vědecká interpretace dat o psychologických aspektech profesionální činnosti policistů** a **jejich následná aplikace do obsahu psychologické přípravy na PA ČR.**

2 Empirická šetření v policejním terénu

Proces rozvíjení vědecko výzkumných aktivit KSV PA ČR probíhal od roku 1992 do současnosti ve čtyřech na sebe navazujících etapách.

První etapa (1992–1995) – by se dala charakterizovat jako etapa konstituování obsahu a struktury výuky policejní a forenzní psychologie na PA ČR. Z hlediska výzkumných aktivit katedry představuje přípravnou fázi, v jejímž závěru jsme dospěli k vymezení dvou klíčových oblastí výzkumného zájmu katedry, a to: sociální interakce v podmínkách policejní praxe a problematika policejního stresu.

Analýzy domácích i zahraničních literárních pramenů, konzultace s odborníky z policejní praxe (včetně zahraničních) a především analýzy empirických poznatků ze seminárních prací studentů (policistů) distančního studia, umožnily strukturovat obsah policejní a forenzní psychologie. Především však vytvořily teoretický i empirický základ pro identifikaci výzkumných problémů, reflektujících potřeby policejní praxe. Konkrétním vyústěním našich výzkumných aktivit v tomto období, byl zpracovaný projekt grantového úkolu „Policejní stres“ (Čírtková 1995), jehož realizace však nebyla (z nám neznámých důvodů) grantovou komisí MV ČR doporučena.

Druhá etapa (1996–1998) vědecko výzkumných aktivit psychologů z katedry společenských věd PA ČR je spojena s řešením samostatného institucionálního vědecko výzkumného úkolu KSV PA ČR „Uplatnění experienciálních přístupů v psychologické přípravě vyšetřovatelů“ (Spurný 1999,s. 83–87, 2000 s. 59–64).

Smyslem výzkumu bylo identifikovat v rolově podmíněné sociální interakci vyslýchající – vyslýchaný sociální a psychologické faktory, které průběh výslechové interakce znesnadňují. Výsledkem psychologické analýzy výslechových interakcí, byl soubor psychologických činitelů – komunikačních blokátorů – jejichž výskyt podstatně omezuje (až znemožňuje) ochotu a schopnost účastníků výslechové interakce navázat a rozvíjet psychologický kontakt (jako nezbytnou podmínku efektivní výslechové interakce).

Vedle konkrétních závěrů a zjištění k problematice výslechové interakce, vyplynuly z výzkumu další otázky a problémy obecnější povahy, které jsme vzali v úvahu při formulování výchozích problémů výzkumného úkolu KSV PA ČR na léta 1999–2003.

Aplikaci výzkumných závěrů o výslechové interakci do pedagogické praxe představuje **Projekt sociálně psychologického výcviku ke zvýšení sociální kompetence vyšetřovatelů** (Spurný, 1998). Projekt v podobě jednosemestrálního sociálně psychologického výcviku (v rozsahu 80 hodin) byl realizován ve dvou kurzech celoživotního vzdělávání (v letech

2003 a 2004) pro policisty z praxe působící po linii vyšetřování trestných činů páchaných mládeží a na mládeži.

Druhým výstupem z tohoto výzkumného úkolu byla **z empirie vytvořená teorie psychologické podpory výslechu**, popsaná a rozpracovaná v monografii **Psychologie výslechu** (Spurný, 2004).

Pro charakteristiku třetí etapy vědecko-výzkumných aktivit KSV PA ČR (1999–2003) jsou významné dvě skutečnosti:

1. **zaměření výzkumného úkolu na léta 1999–2003** – Komunikačně emergenční situace v policejní praxi (Spurný 2001, s. 47–53), které **kontinuálně navazuje** na výsledky a závěry z předcházejícího výzkumu KSV PA ČR z let 1996–1998, a
2. **začlenění vědecko výzkumného úkolu KSV PA ČR do integrovaného VVÚ PA ČR –** „Aktuální problémy rozvoje policejních věd a transferu jejich poznatků do praxe" (Plecitý 2000, s. 8).

Při formulaci základního problému výzkumného úkolu „Komunikačně emergenční situace v policejní praxi", jsme vycházeli z požadavků policejní praxe, vybavit policisty souborem výzkumně ověřených, vědecky zdůvodněných a prakticky využitelných poznatků pro řešení komunikačně náročných situací.

Hlavní závěry a výzkumná zjištění byly zpracovány do monografie **„Komunikačně náročné situace v policejní praxi"** (Matoušková, Spurný 2005) a současně tvoří tematickou náplň nově zkoncipovaného povinně volitelného studijního předmětu „Komunikačně náročné situace v policejní praxi" (vyučován v 1. ročníku magisterského studia od zimního semestru 2005).

Čtvrtou etapu výzkumných aktivit KSV PA ČR představují výzkumné úkoly na léta 2004–2008 – k rozvoji teorie policejní psychologie (odpovědný řešitel doc. Čírtková) a k agresivním projevům hromadného chování v policejní praxi (odpovědný řešitel dr. Spurný). Především druhý výzkumný úkol (řešitel Spurný) svým výrazně aplikačním charakterem reaguje na aktuální požadavky a potřeby policejní praxe.

3 Metodologie empirických šetření v policejním terénu

Jak je zřejmé z přehledu dosavadních výzkumných aktivit, vedle konkrétních poznatků a zjištění (praktického a pedagogického rázu) jsme při realizaci výzkumů získali poznatky obecnější povahy, které rozšiřují a rozvíjejí:

- **vědní (teoretický) základ aplikovaných psychologických disciplín (**policejní a forenzní psychologie) **i vytvářející se teorie policejních věd**, a
- **psychologickou metodologii** – tj. vytváření postupů, volba a aplikace psychologických metod při získávání, analýze a interpretaci výzkumných dat.

A právě k **metodologické stránce výzkumů**, jako klíčového nástroje při získávání a analýze výzkumných dat, jako nezbytného předpokladu pro vytváření z empirie vycházejících teorií, chci přičinit několik poznámek, vycházejících z vlastních zkušeností při využíváním metodologie kvalitativního výzkumu.

Sběr dat k uchopení psychologické podstaty různých forem interakce policistů s občany (v podobě výslechu, komunikačně náročných situací, interskupinové komunikace policisté – dav), předpokládá volit metody a postupy, které by umožnily:

- reflektovat multifaktoriální charakter interakce (kvalitu a kvantitu intervenujících faktorů zejm. sociálně psychologického rázu);
- zachytit dynamiku vývoje, procesů změn v interakci;
- akceptovat jedinečnost a individuálnost subjektivního prožitku, který ve vědomí účastníků komunikační situace interakce vyvolá (a ovlivní jejich chování, reakce, vztahy);
- zohlednit (vzít v úvahu a využít) subjektivní představy a interpretace řešitele (výzkumníka).

Vzhledem k výše uvedeným požadavkům se pro realizaci našich výzkumů ukázal jako prakticky využitelný a funkční metodologický přístup, využívající **zásady a postupy kvalitativního výzkumu** (doplněný o prvky a postupy kvantitativního výzkumu).

Funkčnost uplatnění zásad a postupů kvalitativní výzkumné metodologie spatřujeme v její otevřenosti (plán výzkumu se dotvářel během výzkumů), zahrnutí subjektivity (částečnou identifikací se zkoumanými jevy, jsme získali přístup k subjektivním interpretacím zkoumaných osob) procesuálnosti (výzkumný akt jako proces, v jehož průběhu se mění jeho jednotlivé prvky – metody, způsob interpretace), v možnosti reagovat na nové momenty, konstelace (reflexivita), v zaměření na případ (popisu konkrétních interakcí a jejich prožívání účastníky – respondenty).

Ke sběru dat jsme využili následující metody:

- **metoda zúčastněného pozorování** v přirozených podmínkách, s využitím pozorovacího archu (Balesova interakční analýza modifikovaná na podmínky výslechu);
- **analýza autentických nahrávek interakcí** (výslechových), doplněná o písemnou analýzu interakce policistou (zaměřenou na jeho pocity, prožitky z průběhu interakce);
- **řízené rozhovory** s policisty;
- **dotazníky vlastní konstrukce**, jejichž první část tvořily posuzovací škály (k získání kvantitativních údajů) a **analýza kritické události** – rozbor konkrétní kasuistiky ve druhé části dotazníku, směřující k získání kvalitativních dat o prožívání (pocitech, myšlenkách, fyziologických reakcích) a chování respondentů.

Vypovídací hodnota dat, získaných kvantitativními metodami (Balesova interakční analýza, posuzovací škály) byla ve srovnání s informacemi, získanými kvalitativními postupy (obsahová analýza interakce, autoanalýza prožitků respondenty) nižší. Údaje získané kvantitativními postupy jsme proto vnímali jako orientační a ve výzkumu plnily funkci deskriptorů (naznačujících jisté tendence, signalizující existenci určitých vztahů).

Měkká data, získaná z obsahové analýzy interakcí, (výpovědí respondentů) umožnila nejen plasticky zachytit **jedinečnost struktury a zejména dynamiky analyzovaných interakcí,** a současně (po kategorizaci vyskytujících se pocitů, prožitků) umožnily **vygenerovat obecnější** (typické) **projevy a tendence** v prožívání a chování policistů při interakci s občany.

4 Agresivní projevy hromadného chování v policejní praxi

Pozitivní zkušenosti a poznatky z dosavadních výzkumů s využíváním metod a postupů kvalitativního výzkumu jsme využili pro formulaci metodologických východisek při řešení VVÚ KSV PA ČR na léta 2004–2008 „Agresivní projevy hromadného chování v policejní praxi".

Cílem výzkumu je identifikovat a analyzovat sociálně psychologické zdroje, podmínky a příčiny vzniku a rozvoje tendencí k agresivním projevům v chování policistů, zasahujících pod jednotným velením proti účastníkům hromadných akcí.

Jedná se o **mapující výzkumný projekt,** směřující k nalezení podmínek a příčin výskytu agresivních projevů policistů při zákrocích proti hromadným uskupením (demonstrace, sportovní utkání).

S ohledem na řešený problém, zaměření a cíl výzkumu aplikujeme zásady a postupy **kvalitativního výzkumu doplněné o metody a postupy kvantitativního zpracování dat.**

Vzhledem ke specifikám předmětu výzkumu a jeho cíli – identifikovat sociálně psychologické zdroje a příčiny agresivních projevů policistů zasahujících pod jednotným velením proti účastníkům davů – hodláme doplnit stávající soubor metod – tj. řízené rozhovory, posuzovací škály, dotazníky k analýze kritických událostí – o metodu obsahové analýzy dokumentů a zejména novou, v podmínkách policejní teorie i praxe dosud neověřenou kvalitativní metodu **ohniskových skupin** (focus group, skupinových interview).

V současné době jsme ukončili prvotní analýzu dat získaných dotazníkovým šetřením. Data z dotazníků umožňují vytvořit vcelku reálný **obraz o průběhu zákroků i sociálně psychologických faktorech**, které jednání účastníků této situace ovlivňují. Již v této fázi interpretace se objevují zajímavá zjištění o prožívání a chování policistů při zákrocích proti účastníkům davových uskupení. Z dosavadních zjištění, která budou podrobena ještě hlubší analýze (vztahové, kauzální), bych uvedl následující:

- vztah mezi typem situace zákroku (proti sportovním fandům, proti demonstrujícím, proti účastníkům technoparty, proti rabujícím, jiným uskupením), aktivitami zasahujících policistů (zadržet –vyklidit), jejich postoji a prožitky
- policisty prožívaná existence situačních stresorů příznačných pro interakci zákroku hromadné povahy, jako jsou především: pocit individuálního ohrožení základních hodnot (zdraví, život svůj, kolegy) ve vztahu k aktuální roli policisty zasahujícího pod jednotným velením, absence informací před zákrokem i v jeho průběhu, specifické podmínky při konkrétním zákroku – dlouhé čekání, rychlé změny situace, absentující kontakt s velením zásahu, přítomnost masmédií
- negativně podmíněná percepce účastníků davu, kdy jejich jednání je zasahujícími policisty vnímáno jako zdroj, hlavní příčina konfrontační, násilné interakce. Přitom agresivní jednání účastníků davu není zasahujícími policisty hodnoceno jako výrazně stresogenní faktor
- apriori zaujímaný (a prezentovaný) negativní postoj zasahujících policistů k velení (managementu) zákroku

- soupeřivé postoje policistů vůči účastníkům davu („dobrá mela, nedali jsme nic zadarmo, příjemné je stále vyhrávat, vyhráli jsme jako vždy....“)
- zdrženlivost (neochota, neschopnost?) policistů při prezentaci vlastních pocitů a emocí před a při zákroku („nepřipouštím si to... zakročoval jsem bez emocí ...“)
- výrazná tendence zasahujících policistů splnit úkol (ve fázi, když už zákrok začal), v konfrontaci s nižší motivovaností k zákroku, nižším nabuzením („musí se to podařit, jsem na to vycvičen“).

Uvedená zjištění jsou podkladem a inspirací pro další (hlubší) zkoumání, směr výzkumu.

Literatura:

ČERMÁK, I. (1998). *Lidská agrese a její souvislosti*. Žďár nad Sázavou: Nakladatelství Fakta.

FERJENČÍK, J. (2000). *Úvod do metodologie psychologického výzkumu.* Praha : Portál.

FREUD, S. (1990). Psychologie masy a analýza já. In: S. Freud, *O člověku a kultuře.* Praha: Odeon, 210–275.

HENDL, J. (1997). *Úvod do kvalitativního výzkumu.* Praha : Karolinum.

MARŠALOVÁ, L., MIKŠÍK, O., et al. (1990). *Metodológia a metódy psychologického výskumu.* Bratislava : Slovenské pedagogické nakladatelstvo.

MATOUŠKOVÁ, I., SPURNÝ, J., (2005) *Komunikačně náročné situace v policejní praxi.* Plzeň : Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o.

MIOVSKÝ, M., (2006) *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu.* Praha : Grada Publishing.

MORGAN, D.L. (2001). *Ohniskové skupiny jako metoda kvalitativního výzkumu.* Tišnov : SCAN.

SILVERMAN, D. (2005) *Jako robiť kvalitatívny výskum.* Bratislava : Ikar s.r.o.

SPURNÝ, J. (2003). *Psychologie výslechu.* Praha: Portál

SPURNÝ, J., ČÍRTKOVÁ, L.. (2001) Stres a Policie. In *Psychologie v ekonomické praxi,* roč. XXXVI, čís. 1 – 2, s. 51–58.

SPURNÝ, J. (2002) Komunikačně emergenční situace v policejní praxi. In *Psychologie v ekonomické praxi*, roč. XXXVII, č. 1–2, s. 91–98.

STRAUSS, A., CORBINOVÁ, J. (1999) *Základy kvalitativního výzkumu.* Brno : Albert

SILVERMAN, D. (2005). A*ko robiť kvalitatívny výskum.* Bratislava : Ikar.

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA
PSYCHOLOGICA 37 – 2007 SUPPLEMENTUM

DIALOGICKÉ JEDNÁNÍ – VYHODNOCOVÁNÍ REFLEXÍ

Stanislav Suda
Katedra pedagogiky a psychologie Pedagogické fakulty JU v Českých Budějovicích,
Katedra autorské tvorby a pedagogiky DAMU Praha

Abstrakt:

Obsahem příspěvku je vyhodnocení sebereflexí studentů, kteří experimentovali v pokusech o dialogické jednání.

Klíčová slova:

Dialogické jednání, reflexe, uvědomění, psychosomatika.

Úvod

V návaznosti na příspěvek v minulém ročníku konference bych rád znovu připomněl studium dialogického jednání – probíhá na Katedře autorské tvorby a pedagogiky DAMU Praha a v Ústavu pro výzkum autorského herectví AMU Praha pod vedením prof. Ivana Vyskočila. Na Pedagogické fakultě JU v Českých Budějovicích je zařazeno v programu Učitelství pro národní školy v rámci předmětů Osobnostní průprava či Tvořivá dramatika.

Studium, nikoli technika

Když jsem před 12 lety poprvé psal vlastní reflexi směřovanou k zážitkům z dialogického jednání, napsal jsem, že si myslím, že je to dobrá technika a měla by se víc rozšířit. Pan profesor mě pochválil, reflexe se mu líbila, jen upozorňoval – nejde o techniku. Dlouho mě trvalo, než jsem to vlastně začal chápat. Aplikace techniky je opravdu něco jiného,

než-li dlouhodobé studium dramatické situace a vlastní psychosomatické kondice v ní. Těžko si představit, že bychom každou hodinu výuky aplikovali jednu vybranou a neměnnou techniku. Třeba 5 let. V technikách je poměrně důrazně vymezen prostor (pravidla) – místo, role, čas, téma. V dialogickém jednání je zadávána pouze stále stejná základní situace, přesto se časem témata objevují (s nimi zcela přirozeně i role).

Jak pokusy o dialogické jednání vypadají? Základní situace je tato: prázdná místnost, na jedné její straně jsou posluchači na židličkách. Studenti jsou zároveň diváky i experimentujícími aktéry. Jeden po druhém vstupují do otevřeného prostoru, aniž by dopředu vymýšleli scénáře vystoupení, či dostávali zadání tématu. Pokoušejí se soustředit na vlastní prožitek bez zadání tématu, bez očního kontaktu s ostatními. Zjišťují, jak na ně psychosomaticky působí, pokoušejí se v ní obstát a časem dokonce zjišťují, že se takto vypjatá situace dá tvořivě vytěžit. Objevují se zejména tělové impulzy, kterých si student má šanci všímat, postupem času se je může učit přijímat, a tím objevovat vnitřní partnery. Dialogem s těmito partnery začíná student přirozeně komunikovat. Stává se aktérem, postupně si uvědomuje svoji psychosomatickou kondici a je v nečekané situaci schopen reagovat, nezmatkovat, postupem času dokonce vytvářet spontánní hry. Smyslem těchto experimentů je zakoušení existence ve veřejné samotě a objevování, jak v této situaci jednat spontánně a autenticky, objevování fenoménu „být tady a teď".

Veřejná samota

Velmi důležitý moment – ve hře je zapojen pouze aktér, ostatní se na ní nepodílejí, nezávisle sledují dění. Účastníci, kteří právě nejednají, poskytují pozornost, zpětnou vazbu – vzniká tzv. veřejná samota. Tato pozornost je sice vstřícná, protože všichni se experimentu postupně účastní (krom eventuálního hosta), nicméně není angažovaná. Nikdo není jakýmkoli způsobem angažován na „úspěchu" experimentujícího aktéra. Již zpětná vazba během experimentu umožňuje aktérům zjišťovat, zda-li jsou jejich dialogické pokusy sdělné. Jde o dialogičnost, sdělnost a komunikativnost na základní tělové (senzomotorické) úrovni. Veškerá elokvence, verbální struktury se do komunikace zapojují organicky pouze při uvědomění si tělového výrazu (gesta) a zejména při jeho přijetí. Aktér má šanci, sám pro sebe prostřednictvím pokusů ověřovat, kdy se jeho často neuvědomělé chování dostává do jednoty s myšlením, chvíle kdy je verbální sdělení ve shodě se sdělením tělovým – objevuje a zkoumá vlastní jednání.

Nedílnou součástí těchto experimentů je sledování videozáznamu pořízeného zhruba třikrát za semestr, písemná sebereflexe zážitku a její veřejné autorské čtení.

Data

Příspěvek vychází ze zpracování sebereflexí 279 studentů denního studia učitelství pro národní školu a 88 studentů kombinovaného studia učitelství pro mateřské školy

Pedagogické fakulty JČU v Českých Budějovicích. Studenti psali vlastní reflexi směřovanou k zážitku, který jim přinesla zkušenost dialogického jednání. Většinou se vyrovnávali s tím, jak sami sebe vnímali v situaci předem nepřipravené. Nicméně u některých studentů k posunu došlo, zejména při utváření dalších otázek. Z odevzdaných reflexí se podařilo vytřídit pět skupin se vzájemně podobnými znaky.

Skupina I.

Pro tyto reflexe je typická výpověď formou volných asociací, vyhnutí se reflexi zážitku dialogického jednání. Například se objevuje umělecká ambice, či referát na téma sebereflexe. Ve třech případech dokonce studenti popisovali fyziologické reflexy s tím, že reflex a sebereflexe jsou synonyma. Vůbec zážitek dialogického jednání nezmiňují – celkem 10 studentů (8 denních).

Skupina II.

Velmi zajímavá a rozporuplná reakce. Na jedné straně z reflexí vyplývá, že se jich zkušenost z dialogického jednání velmi týká, jako by tak silný autentický zážitek narušoval jejich vžitou představu o sobě samém, což jsou schopni zaznamenat. Na druhou stranu na to však nejsou schopni reagovat a místo reflektování zážitku docházejí k hodnocení struktury setkání. Silné zastoupení v těchto hodnotících reflexích (cca 80%) mají absolventky středních pedagogických škol s absolvovanou dramatickou výchovou. Takto koncipované reflexe se objevily u 14 studentek (pouze denní).

Skupina III.

Společným znakem těchto reflexí byl pocit větší úzkosti, se kterým tito studenti při pokusech bojovali. V sebereflexi se poctivě snaží přijít na to, proč je veřejné vystupování neurotizuje. Často je výpověď velmi osobní s tím, že problémy vidí buď v rodinném zázemí, častěji však v nepřející atmosféře na základní a zejména na střední škole. Vyznění je však motivující. Tyto pocity úzkosti obsahovaly reflexe u 46 studentů (41 denních).

Skupina IV.

Oceňují, že si prošli nárazem zážitku existence ve veřejné samotě, i když je to napoprvé stresovalo. Díky opakování stejné situace si všímali, že stres ustupuje. Zdůrazňují, že hodiny Dialogického jednání považují za důležité. Nepovažují za nutné se nějak podrobněji vyjadřovat, oceňují praktický dopad "tréninku" a možnost vidět se z pohledu diváka. Takto koncipované reflexe se objevily u 173 studentů (132 denních).

Skupina V.

Reflexe zkoumající, přemítající, dialogické. Objevují se témata, která se zážitkem souvisejí. Samotná forma sdělení je různorodá – úvahy, reflektování vzpomínek, dialog

s vnitřním já, či se objevuje kresba jako doplnění sebereflexe. Takto koncipované reflexe poskytlo 124 studentů (84 denních).

Experiment – změněné podmínky

Po vyhodnocení loňského obsáhlého vzorku reflexí jsem se rozhodl nastavit pro denní studenty jiný harmonogram dialogického jednání. Vzhledem k tomu, že dialogické jednání považujeme za kondiční záležitost, rozhodl jsem se hodinovou dotaci rozdělit. Původní model byl pro skupiny do 13 studentů po 3 vyučovacích hodinách jednou za čtrnáct dní, nový předpokládá 1,5 hodiny týdně. Studenti se tedy účastní častěji na menší časové ploše. Jak se změna projevila?

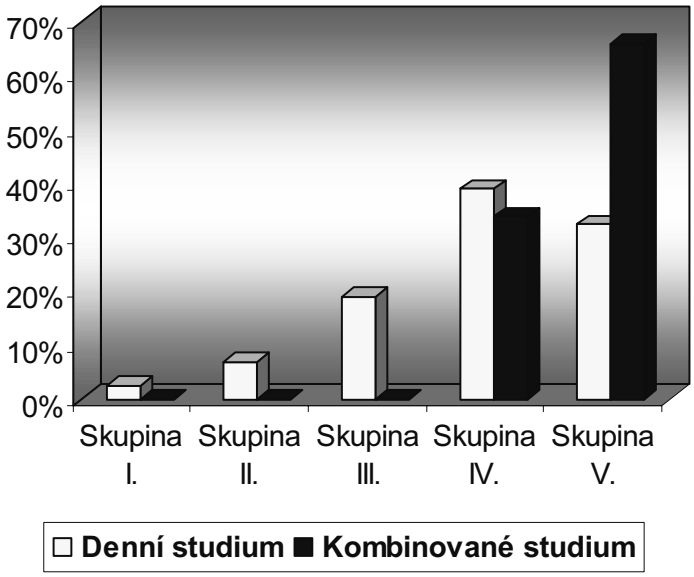
Zmizela skupina číslo II. Zřejmě to souvisí s tím, že zhruba po pátém setkání vrcholí odpor některých studentů. Velmi bytostně si začínají uvědomovat naučené stereotypy, docházejí nápady a ještě na nic nového nepřicházejí, necítí se dobře. To po dalších zhruba pěti setkáních mizí. Taktéž ubývá počet reflexí ze skupiny III., což se dá přičíst vyšší kondici, úzkost s častější experimentací pomalu ustupuje. Skupina čtyři narůstá, sbírá počty z I., II., III., ale i V. skupiny. Úbytek reflexí ze skupiny V. je zřejmě zapříčiněn kratším časovým prostorem pro jednotlivá setkání. To, co zřejmě pomáhá studentům, kteří by k tomuto studiu byli zdrženlivější, naopak hlubšímu reflektování brání. Uvidíme, zda se tato hypotéza potvrdí příští rok.

Vzhledem k ekonomickým faktorům, tj. díky dvojnásobnému navýšení počtu studentů v kombinované formě studia (při ponechané hodinové dotaci) jsem musel snížit počet pokusů na polovic. Jak se tyto změny projevily?

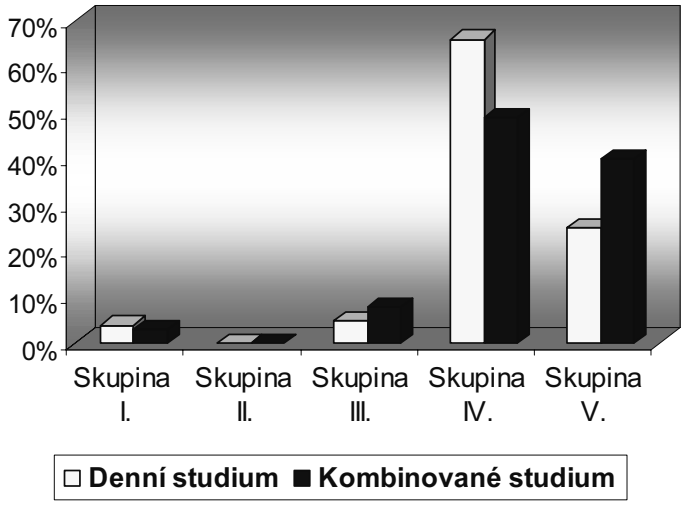
Objevilo se zastoupení I. a III. skupiny. Ve skupině IV. se počet zvýšil na úkor skupiny V.

Zde je vysvětlení logické – ubyl počet možností vystoupit, zvýšil se počet frekventantů v experimentující skupině na neúnosných třicet. Oproti loňskému ročníku se tedy projevilo nepochopení, úzkost, přibylo formálnějších výpovědí na úkor hlubších, reflektujících.

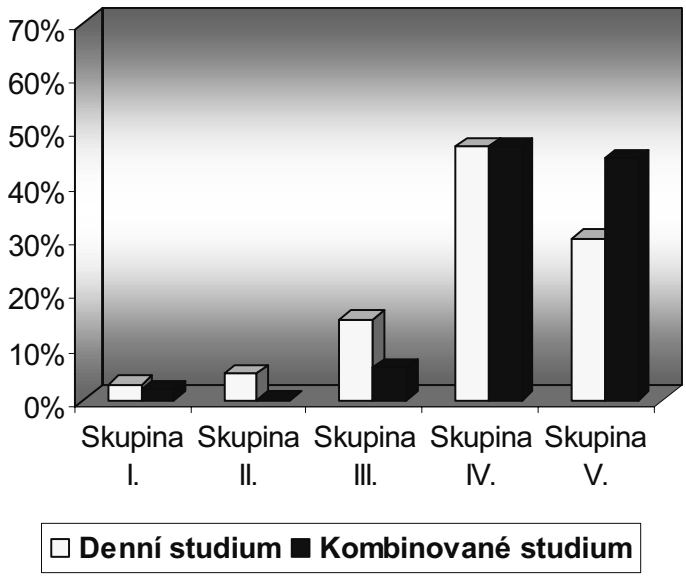
Skupina I. – náhradní téma, vyhnutí se reflexi
Skupina II. – zaregistrování zážitku, hodnocení, odmítání
Skupina III. – úzkostná, ale akceptující reakce, posun k reflexi
Skupina IV. – přijetí zážitku, formálnější výpověď
Skupina V. – reflexe přijímající, dialogická, kladoucí další otázky

1. Loňský model – menší počet setkání delší dobu

2. Letošní model – častější setkání, kratší doba trvání

3. Souhrn všech odevzdaných reflexí v psychosomatických disciplinách

Záznam v čase

Pro sledování psychosomatické kondice jsem vybral čtyři studentky a záznamy jejich pokusů na začátku semestru, uprostřed a na konci semestru. Na základě zkoušení a sledování vlastního záznamu, pak studentky napsaly sebereflexi.

Irena

Kdyby se mě zhruba před čtyřmi měsíci někdo zeptal, co znamená pojem sebereflexe, dokázala bych mu tento pojem maximálně nahradit synonymem sebepoznání, teoretickým, prázdným, neprozkoumaným slovem ...

Když jsem absolvovala první seminář předmětu se záhadným názvem Osobnostní a sociální průprava, byla jsem naprosto zmatena. Sympatický pan magistr Suda, který onen seminář vedl, nás všechny po jedné vyzval, ať si jen tak stoupneme před – v té době ještě cizí – skupinu spolužaček. Prý o nic nejde, je to jen náš vlastní experiment. Ještě dnes si pamatuji zběsilý tlukot mého srdce a pocit trapnosti a studu, který se ve mně znenadání objevil. Myslela jsem si, že se dobře znám, a že takové pocity v sobě dokáži potlačit díky poměrně velkým zkušenostem s vystupováním na veřejnosti. Ale tohle „vystoupení" bylo jiné. Bylo nečekané, absolutně nepřipravené, bez žádného konkrétního tématu a významu ...Z této první hodiny jsem odcházela s absolutně rozladěnými pocity.

S každým dalším seminářem jsem však začínala více a více chápat, že jednotlivá vystoupení přece jen svůj – nemalý – význam mají – sebepoznat se. Nešlo mi už jen o to na „place" tu minutu, dvě „přežít", začalo mě bavit zkoumat, jak mé tělo reaguje. Asi dva

semináře mi sice trvalo odstranit nervozitu, zbavit se proslulé „trémistické strnulosti“, zato v dalších seminářích moje „Irenka“ zjišťovala, že si může leccos dovolit a hlavně, že může projevit cokoliv, co jí v danou chvíli napadne. Slovo, zvuk, pohyb ... A tam je pomyslný začátek mé vlastní vědomé sebereflexe.

Nemyslím, že bych se do doby nástupu na vysokou školu, vůbec neznala a nepoznávala. Člověk sám sebe poznává od narození, ale často (bohužel) nevědomě. Nikdy předtím jsem však v takové míře nepřemýšlela o tom, jestli mám sama sebe skrz naskrz poznanou, jestli se mohu sama od sebe ještě něčemu přiučit.

Velmi zajímavé a poučné bylo určitě závěrečné srovnání našich výstupů v časové řadě. Porovnávali jsme natočený materiál svého chování z prvního semináře, semináře konaného zhruba uprostřed semestru a jednoho z posledních seminářů. Na sobě jsem určitě poznala změny, v daných situacích jsem se naučila nemyslet na to, jestli vypadám trapně, nebo jestli mám tričko, které mi jde k pleti. Celkový projev mé osobnosti působil na poslední video ukázce daleko přirozeněji, otevřeněji a vyrovnaněji. Už jsem si s předvedením se nelámala hlavu, nechávala jsem vyplouvat na povrch nepozměněné pocity, které mě v danou chvíli jímaly.

Je určitě velmi důležité zjistit a vědět, jak naše těla reagují v nenadálých situacích. Ať už v každodenních komunikačních situacích, či v pro naši praxi velmi důležité konkrétní situaci – postavit se poprvé před třídu malých dětí. Domnívám se, že pokud chceme zvládat (příp. do jisté míry ovládat) skupinu lidí, musíme nejprve dokonale zvládnout a ovládnout sami sebe. A to se nám, dle mého přesvědčení, nemůže podařit do chvíle, dokud nebudeme mít sami sebe dokonale přečtené – poznané.

Myslím, že hodiny Osobnostní a sociální průpravy, byly dobrým návodem k tomu, jak sami sebe poznávat, i správným podotknutím významu vlastního sebepoznání.

A tak si závěrem troufám říci, že slovo sebereflexe už pro mě není oním prázdným encyklopedickým pojmem, že už jsem jej začala vědomě užívat i po praktické stránce

(Irena M., Sebereflexe 7. 1. 2007).

Žaneta

Vliv těchto vyučovacích hodin se na můj přístup k ostatním spolužákům i ke společnosti postupně měnil. Na veřejnosti se spíše vyznačuji jistou plachostí, představa mého výstupu před veřejností mě do jisté míry děsila.

Někdy v sobě nacházím pocit jisté alegorie, při našich výstupech si dokáži představit mé okolí, mé diváky, jako jiné bytosti. Tyto bytosti tvoří jen pozadí mého vnitřního děje. Tuto sebereflexi vlastně nedokáži psát na základě logicky potvrzených informací. Každá hodina, každý výstup byl ojedinělý. Vycházel z pocitu, z okolností, z atmosféry...

Vnímala jsem ji jako hru, jako uvolňující sebepoznání. Dokáže podnítit naše skryté schopnosti, u mnohých možná i nadání, o kterém ani sami netušili. Mnoho reakcí, pocitů samo v sobě potlačujeme a jen v krizových situacích je dokážeme projevit naplno. Mnohokrát je v sobě zbytečně potlačujeme, protože pouze s nimi je naše vystupování přirozené, lidské a blízké nám všem. I během našeho krátkého vystoupení v seminářích

dokážeme projevit naše reakce, které jsou přirozené a mnohokrát dokáží vyřešit situaci za nás. Jsou odrazem naší osobnosti a přece mají větší hodnotu než předem promyšlený monolog.

Z mého pohledu na tento přístup musím podpořit a vyzdvihnout netradiční metodu přístupu ke studentovi. Tato ojedinělá „výuka" dokáže podpořit a rozvinout schopnosti každého z nás. Každé z našich schopností jsou velmi rozdílné.

Jen na základě těchto zkušeností mohu potvrdit, že především psychická pohoda a vyrovnanost dokáže podpořit náš správný výkon

(Žaneta K., Sebereflexe 3. 1. 2007).

Lucie

Osobnostní a sociální průprava – průprava to pro mě byla určitě, vždycky jsem si myslela, že pokud mě někdo vyzve, abych předstoupila před skupinu lidí a něco řekla, že musím stát rovně, mít rovná záda, nehýbat se, nehrát si s propiskou v ruce, nešít sebou, tvářit se přihlouple mile a sympaticky, vypadat za každé situace sebejistě a sebevědomě, ale hlavně mluvit, mluvit a mluvit...hlavně nepřestat mluvit!

Ale tady mi došlo, že mnohem důležitější než tyhle povrchní věci je nepanikařit, když mi dojde řeč, nebo mě momentálně nic nenapadá...jen chvilku počkat, srovnat si vše v hlavě, ono se stane něco, co mi na jazyk přinese nějakou větu...

Že se nemusím stále přihlouple usmívat jako že se nic neděje, ale můžu se tomu klidně upřímně zasmát....což je pro mě veliký rozdíl.

Přirozenost je pro mě také důležitá, lidé, kteří jsou přirození mě baví, zajímají... ale když cítím, že je to jen póza, nemám zájem takového člověka poslouchat. A když mluvím, jde přece o to, aby to mělo hlavu a patu, aby to bylo logické, aby mi posluchači rozuměli a měli chuť mě poslouchat...

(Lucie P., Sebereflexe 3. 1. 2007)

Bára

zadání níže uvedené písemné práce
středa 20.12.
čtvrtek 21.12. odložení práce na prázdniny

pátek 22.12. nic nového, ještě přeci nejsou prázdniny

sobota 23.12. – úterý 26.12. víkend a vánoční svátky = volno, zcela nevhodné k psaní

středa 27.12.
čtvrtek 28.12. nevím co psát! Nevím! Prostě nevím!!! (podobné jak „na place")
pátek 29.12.

sobota 30.12. – pondělí 1.1. víkend, Silvestr a Nový rok = volno II

úterý 2.1. (16:40)

reflexe

Filozofie vědění, které má rozum sám o sobě (člověk se obrací k sobě, k vlastním psychickým aktům), sám proces sebepoznávání, introspekce. Reflexe za „vědění o vědění" pokládá již Aristoteles. Scholastika považuje reflexi za podstatnou vlastnost spirituální substance. Historicky věnovali tomuto pojmu nejvíce pozornosti angličtí empirikové. J. Locke považuje reflexi za zvláštní druh empirického poznání, za samostatný pramen poznání na základě vnitřní skutečnosti: předmětem reflexívního poznání jsou počitky vnějšího světa. D. Humeovi splývá reflexe s myšlením, tj. se srovnáváním idejí na základě jejich podobnosti, produktem reflexe jsou dojmy z reflexe (impressions of reflexion). Současná filozofie užívá termín reflexe k označení abstraktního (racionálního) myšlení jako synonymum výrazu diskurzívní myšlení (na rozdíl od myšlení vzešlého z intuice), nebo v původním aristotelském smyslu.

– viz encyklopedie

„sakra", tak to ne!

raději začnu sama
+
sebepoznání – pokusy o uvědomění si reakcí v situacích kdy NEVÍM
poznání – pokus o uvědomění si, jak reagují ostatní
→ nekritizuj ostatní ani sebe když neví(š)
sebedůvěra, důvěra – hodnoť sebe i ostatní pozitivně, nehledej chyby, zaměř se na kladdy
→ zdravé sebevědomí
optimismus
→ pozitivní naladění a dobrá nálada po zbytek dne
zábava
→ nebyla to nuda

a co dál?

Můj subjektivní postoj k tématu: je to bomba, jak se chováme, aniž si to uvědomujeme, jak jednáme v případě, že nevíme co říct, každý je individualita, každý se chová jinak a přesto se dají najít společné rysy, je jedno jestli je člověk introvert nebo extrovert, zda se stydí, nebo naopak rád se předvádí, každému někdy ta řeč dojde, každý se setká se situací, která mu není příjemná, která jej zaskočí a překvapí. Neexistuje zaručený recept, jak se zachovat! – STOP, zastavme, usmějme se, už pouhý úsměv, náš vnitřní hlas nám napoví, ne vždy se objeví někdo, kdo nám pomůže, spoléhejme se na sebe, vnitřní hlas, naše podvědomí, našeho vnitřního přítele.

(Barbora L., Sebereflexe 2. 1. 2007)

Použitá literatura:

Drapela, V. J. *Přehled teorií osobnosti*. Praha: Portál, 1998.
Frankl, V. E. *Vůle ke smyslu*. Brno: Cesta, 1997.
Piaget, J. *Psychologie dítěte*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1970.
Rut, P. *Nedivadlo Ivana Vyskočila*. Praha: Český spisovatel, 1996.
Stanislavskij, K. S. *Můj život v umění*. Praha: Odeon, 1956.

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA
PSYCHOLOGICA 37 – 2007 SUPPLEMENTUM

KVALITA ŽIVOTA A ÚŘADY PRÁCE

Alois Surynek
Vysoká škola ekonomická v Praze

Abstrakt

Tento text popisuje metodu sociologického empirického výzkumu, který byl realizován na úřadech práce v České republice. Tento výzkum byl součástí výzkumného projektu „Vliv změn světa práce na kvalitu pracovního života". Je řešen ve spolupráci Výzkumného ústavu bezpečnosti práce, Ústavu sociologie Akademie věd ČR a Fakulty podnikohospodářské Vysoké školy ekonomické v Praze. Předmětem šetření byly podmínky a možnosti úřadů práce a jejich působení na trhu práce. Zaměstnanost byla považována za významnou součást a také indikátor kvality života. Empirické šetření mělo tři části resp. fáze.
1. Skupinový rozhovor. Objektem byli vybraní ředitelé úřadů práce nebo jejich zástupci.
2. Workshop se členy výzkumného týmu, vybranými řediteli úřadů práce a oponenty.
3. Dotazník pro všechny ředitele úřadů práce.

Klíčová slova

Úřad práce**,** kvalita života, nezaměstnanost, empirický výzkum

Pozn.

Tento text vznikl s grantovou podporou Ministerstva práce a sociálních věcí ČR v rámci programu „Moderní společnost a její proměny".

1 Úvod

Tento příspěvek se věnuje empirickému šetření, které se uskutečnilo na vybraných úřadech práce v České republice, konkrétně metodice tohoto šetření. Empirické šetření je součástí rozsáhlejšího výzkumu s názvem „Vliv změn světa práce na kvalitu života". Na empirickém šetření, které probíhalo na úřadech práce se podíleli pracovníci katedry personalistiky a katedry psychologie a sociologie, Podnikohospodářské fakulty Vysoké školy ekonomické v Praze.

Do konceptu kvality života zapadá činnost úřadů práce významnou měrou, a to prostřednictvím ovlivňování trhu práce a řešením problémů zaměstnanosti a nezaměstnanosti. Nebylo cílem empirického šetření získat informace o podílu úřadů práce na kvalitě života a v jakých procesech je vyšší nebo nižší kvality dosahováno. Šetření se soustředilo na vlastní činnost úřadů práce a podmínky ve kterých se odehrává (a předpokládalo se, že žádoucích efektů bude v optimálních podmínkách a v kvalitních výkonech dosahováno). Otázkou proto bylo, jestli úřady práce mají vhodné podmínky pro činnost, jestli mají dostatečnou kompetenci a pravomoc k zajištění svých ze zákona definovaných úkolů a jaká vylepšení by byla vhodná.

Úřady práce jsou orgánem státní správy a jako takové mají poslání a úkoly přesně definovány v zákoně. Fungování jakékoli organizace a její výkonnost však není možné vymezit zákonem tak, aby byly efektivně vynakládány prostředky, lidé odváděli poctivou kvalitní práci, aby nevznikaly neproduktivní konflikty atd. To znamená, že působení úřadů na trhu práce a potažmo ovlivňování kvality života je závislé sice na zákonném vymezení činnosti, ale také na úrovni managementu, organizačního chování, charakteru vazeb nebo kontaktů na vnějších subjektech apod.

Podchytit propojení jednotlivých oblastí ovlivňujících fungování a výsledky úřadů práce a charakterizovat úřad práce z tohoto pohledu není jednoduché. Jedná se o proměnlivou záležitost, záležitost mnohonásobného vzájemného podmínění. Proto byla zvolena cesta kombinace kvalitativního a kvantitativního výzkumu.

2 Popis použitých metod.

Empirické šetření podmínek fungování úřadů práce v České republice probíhalo ve třech fázích.

1. fáze – skupinové rozhovory s řediteli úřadů práce vybraných okresů. Okresy byly vybírány nikoli náhodně (ve smyslu statistickém), ale záměrně tak, aby byly zastoupeny jak okresy s vysokou mírou nezaměstnanosti tak okresy s nízkou úrovní nezaměstnanosti. Vzhledem k úkolům, které úřadům práce plynou ze zákona, může úroveň nezaměstnanosti výrazně činnost úřadu poznamenávat. (Působnost úřadů práce odpovídá zrušenému územnímu členění na okresy.) Rozhovory byly vedeny s řediteli nebo jejich pověření zástupci, protože ředitelé mohli nejlépe charakterizovat naznačený komplex zkoumaných skutečností. Byly utvořeny 4 skupiny. Skupiny se sešly v Praze, Pardubicích, Olomouci

a v Lounech a pozváni byly ředitelé z úřadů práce, které byly snadno dopravně dosažitelné. To znamená do Pardubic byli dále pozváni ředitelé z Hradce Králové, Semil, Trutnova, Náchoda, Rychnova nad Kněžnou, Ústí nad Orlicí, Svitav, Chrudimi, Kutné Hory, Kolína a Jičína. Do Olomouce byli pozváni ředitelé z Šumperka, Bruntálu, Opavy, Ostravy, Karviné, Frýdku Místku, Nového Jičína, Vsetína, Přerova, Prostějova a Kroměříže. Do Loun byli pozváni především zástupci ředitelů, a to z Kladna, Rakovníka, Karlových Varů, Chomutova, Mostu, Teplic, Ústí nad Labem, Děčína, Litoměřic, Mělníka a České Lípy. V Praze je jeden úřad práce, který má úřadovny na jednotlivých obvodech a pozváni byli vedoucí pracovníci těchto obvodních úřadoven. V konečném výsledku měla skupina v Praze 8 účastníků, v Pardubicích 9, v Olomouci 10 a v Lounech 17 (nepočítaje v to moderátory). Skupiny se sešly v měsících květen 2006 (Praha) a červen 2006 (Pardubice, Olomouc a Louny).

Skupinové rozhovory sledovaly stanovenou osnovu. Osnova byla sestavena podle výsledků sondy do činnosti úřadu práce prostřednictvím rozhovoru s ředitelkou úřadu práce v Písku. V průběhu rozhovoru byly definovány základní problémové okruhy (které se poněkud lišily od těch, které byly připraveny na základě dostupné literatury a znalostí, kterými výzkumný tým disponoval. Osnova, podle které rozhovory probíhaly, měla tuto podobu:

1. Legislativa
2. Poslání úřadů práce a realita
3. Rovnost příležitostí
4. Financování z Evropského sociálního fondu
5. Vzdělávání
6. Standardizace v činnosti úřadu práce
7. Poradní sbor úřadu práce
8. Hospodářská komora
9. Inspektorát práce
10. Zaměstnanci úřadu práce

Tato osnova byla účastníkům zaslána předem, aby získali představu o tématech, která měla být probíraná. Nebyla ale přesně dodržována, především ne v podbodech, do kterých byla jednotlivá témata dále rozvedena. Větší důraz byl kladen na diskusi a osnova byla využívána především v případě, kdy se právě probírané téma vyčerpalo.

2. fáze – workshop za účasti členů celého týmu a nikoli jen realizátorů empirického šetření, pozvaných ředitelů úřadů práce (jednalo se o tytéž, kteří se účastnili skupinových diskusí) a oponenta projektu. Cílem workshopu bylo 1. diskutovat zjištění ze skupinových rozhovorů s tím, že tato zjištění byla prezentována ve formě vyjmutých (a dále nezpracovávaných) nejzávažnějších zjištění z pohledu obecně vnímaných úkolů úřadů práce a 2. posoudit ukazatele, které byly na základě rozhovorů identifikovány a které měly být použity v kvantitativním výzkumu – dotazníkovém šetření.

3. fáze – dotazník, rozesílaný *na všechny úřady práce* v České republice určený jejich *ředitelům.* Struktura dotazování byla stejná jako osnova skupinových rozhovorů, každé téma bylo popsáno několika ukazateli. Ze 77 rozeslaných dotazníků se vrátilo 54.

3 Charakteristika kvalitativního zkoumání a průběh skupinových rozhovorů

Velmi dobrou definici kvalitativního výzkumu poskytuje internetový slovník Wikipedia. Podle něj v „ ... sociálních vědách pojem kvalitativní výzkum označuje výzkum, který se zaměřuje na to, jak jednotlivci a skupiny nahlížejí, chápou a interpretují svět. Podle jiných kritérií může být jako kvalitativní výzkum označován takový výzkum, který neužívá statistických metod a technik. V tomto pojetí je v opozici k výzkumu kvantitativnímu Kvalitativní výzkum se snaží interpretovat pohledy subjektů na zkoumaný předmět tím, že výzkumník přejímá jejich perspektivu. Využívá se podrobný popis každodenních situací, Jde o porozumění akcím a významům v jejich sociálním kontextu. Při kvalitativním výzkumu se neredukuje počet proměnných ani vztahy mezi nimi, o jejich redukci rozhodují samy zkoumané subjekty. Jsou upřednostňovány otevřené a nestrukturované výzkumné plány, analýza vychází z velkého množství informací o malém počtu jedinců. Převažuje zájem o reálné celky, interakce mezi aktéry a individuální osudy. Úkolem kvalitativního výzkumu je vytvoření holistického obrazu zkoumaného předmětu, zachycení toho, jak účastníci procesů situace interpretují a zachycení interpretací těchto interpretací ...

Kvalititativní výzkum se může zabývat:

- popisem procesů, vztahů, okolností, situací, systémů nebo lidí
- interpretací, explanací a explorací
- verifikací předpokladů, teorií nebo zobecnění
- evaluací a komparací praktik, inovací programů“. (viz Kvalitativní výzkum)

Velký sociologický slovník (1996) klade z hlediska principu kvalitativní výzkum do protikladu ke kvantitativnímu a zvýrazňuje především užitích specifických technik, které umožňují vhled a porozumění.

Kvalitativní výzkum se zaměřuje na kvalitu – to je na mnohost a rozdílnost nejrůznějších jevů, které vycházejí z jednání jedinců nebo jejich jednání podmiňují. V psychologickém smyslu je orientace na mnohost jednotlivých kvalit sestupem do hloubi lidské psychiky a odhalování jejích nejskrytějších zákoutí. Mělo by jít o co nejhlubší ponor, který by měl vést k pochopení jednání člověka nebo jedince, vycházející ze zmapování podmínek, motivací jednání a jeho interpretací. Jde o to vyprávět celistvý „příběh“, ve kterém se objeví jak celek tak jednotlivé detaily. Vyprávění nebo zdůvodňování pak mohou být na začátku, ale i na konci poznávání, mohou být zdrojem informací nebo jejich prezentací.

Kvalitativní výzkumy mají významnou úlohu především při poznávání jedinců jako aktérů a tvůrců sociálních nebo sociálně psychických jevů, neboť umožňují jejich mnohostranné, hluboké a životné poznání. Ovšem v případě zkoumání podmínek pro činnost úřadů práce nešlo v prvé řadě o poznávání jedinců, to je ředitelů úřadů práce – tedy jaké

jsou to osoby, jaké mají vlastnosti, schopnosti, názory, charaktery atd. Cílem bylo popsat situaci, ve které úřady práce jsou, jaké jsou podmínky a jakých nástrojů mohou využívat pro to, aby udržovaly (nebo garantovali) určitou kvalitu života lidí, případně ji zlepšovaly. Popis měl být přitom takový, aby vystihoval jak principiální záležitosti, ale hlavně každodenní problémy, konflikty, do nichž se běžně vstupuje, perspektivy a očekávání, vnímání vlastních předností nebo nedostatků apod.

Proto byl kvalitativní přístup pro popis podmínek a vlastní fungování úřadů práce zvolen. Ve skupinových diskusích, což byla technika, která vyhovovala asi nejlépe, se mohl velice dobře odehrát střet názorů, koncepcí nebo konfrontace zkušeností a přesvědčení, případně výměna informací. Ve skupinových rozhovorech bylo možné postupovat do hloubky jednotlivých témat, odhalovat nejrůznější vlivy, které působí v dané oblasti a určovat jejich váhu. Mohly se objevit případně i motivy zúčastněných, které vedli k určitým jednáním, jež ovlivňovala danou oblast. Výzkumný tým se vědomě orientoval na situaci nebo takovou polohu rozhovoru, kdy bylo nutné jít za hranici zákonem definovaných úkolů a postupů úřadů práce. Úřady práce jsou orgánem státní správy a výzkumný metodologický problém spočíval v tom, že činnost úřadu práce je jednoznačně určena zákonem, a že popisované jednání se vždy nakonec muselo vejít do těchto hranic stanovených zákonem. Překračovat tuto hranici např. v představách, v návrzích lepšího řešení nebo postupu, v názorech účastníky diskuse, bylo velmi obtížné, obtížnější, než jaká byla původní představa výzkumného týmu. Pokud by se měla formulovat jen závazná nebo závažná vyjádření, zaznamenat stav skutečnosti např. prostřednictvím vyjádření hodnoty stanoveného ukazatele, byly hranice zákona neustále přítomny. Argument v diskusi, vyjádření opozice vůči jinému názoru, produkce nejrůznějších názorů zákonné určení činnosti nemusejí tento respektovat.

A protože se jednalo a jedná o problém složitý, a do značné míry i neznámý na jedné straně a nebylo možné opomíjet omezení, která z faktu, že úřad práce je orgánem státní správy, volil se postup kvalitativního šetření doplněný o šetření kvantitativní.

Co mohl kvalitativní výzkum prostřednictvím skupinových rozhovorů v tomto konkrétním případě přinést, o jakých skutečnostech mohly být informace získávány a jakým směrem se poznání mohlo ubírat?

- Výkon řídící činnosti, osobní angažovanost, motivace jednání a osobní aspirace ředitelů jsou důležité, ale zde ne nejdůležitější. Zkoumání soustavy podmínění jejich jednání nebylo nutné vzhledem k tématu, i když vzhledem k jinému tématu by to bylo zajímavé.
- Zkušenosti ředitelů úřadů práce jsou velmi cenné a prostřednictvím sdělovaných zkušeností bylo možné získat plastičtější obraz o zkoumané problematice – to proti oficiálním nárokům na činnost úřadů práce, jak jsou definovány ze zákona, podle kterého státní orgán především jedná. Zkušenosti byly vnímány jako reflexe fungování úřadu, podmínek, jednání lidí uvnitř úřadu i mimo něj.
- Racionální konstrukce, způsoby vidění dané problematiky, ideologie, ve kterých je činnost zdůvodňována. Úřad práce není viděn v jednotlivých izolovaných věcech nebo

činnostech. Každý ředitel, ale i další, vidí úřad v širokých souvislostech a dává mu různá zdůvodnění, to vše ve více nebo méně provázaném komplexu. Např. vyprávění: „Úřad práce je státní orgán“ se stále prosazovalo. Ne stále, protože to nebylo jediné pojetí, ale v některých bodech projednávané problematiky či spíše v určitých situacích v diskusi ano.

- Střet názorů, otevírání názorů v diskusi, dynamika projednávaného problému. Vzájemná ovlivnění, doslova přinucení oponenta k jinému pohledu, k problematitzaci dosavadního názoru v diskusi docházelo.
- Vytváření „společného názoru“ v důsledku interakcí. Tendence uzavřít diskusi v nějakém konsensu. Společný názor byl ale relativně labilní, protože další diskuse, která k těmto „společným názorům“ byla vedena na workshopu, jej znovu nerespektovala. Dlužno podotknout, že utváření „společného názoru“ nebylo záměrem výzkumného týmu a ani k němu diskusi nenasměrovával.

Vstup do diskuse každého ředitele úřadu práce bylo uvedením určitého „příběhu“. Projevilo se to jednak v tom, že každý vstup měl nějaké ideové zabarvení a byl nějak názorově orientován, a podle existujících obecných vzorů (např. liberální, sociálně ochranářský) bylo možné do určité míry odhadnout, jak se bude sdělení zhruba formovat a jaký bude mít směr. Dále se „příběh“ projevoval v tom, že v okamžiku, kdy měl být vyprávěn, tak měl mluvčí snahu dořici jej celý, tj. jít za hranice stanoveného tématu. Proto i v případě některých účastníků se jejich podíl na diskusi vyčerpal právě tímto jedním vstupem. Jejich další aktivita vedla k jen ke zvýrazňování toho co již řekli, a to v krátkých poznámkách, v gestikulaci (ukazování na sebe, něco ve smyslu, že oni to říkali už prve), ve výkřicích potvrzujících právě vyřčené.

Výrazná byla v diskusi tendence držet se reality ve smyslu řešit problémy, které jsou aktuální tento den a které řešitelné jsou. Vše, tedy i návrhy a doporučení zásadní povahy, vždy vycházelo ze současného stavu. Odpoutávání se od této reality a přenášení se do představ, co by bylo nejlepší, formování ideálního stavu bylo považováno za zbytečné a odvádějící. Samotné diskuse měly věcný charakter a postup spíše připomínal jednání týmu při řešení zadaného problému. I případné rozdíly, které mohly mít osobní podklad, byly diskutovány věcně a argumentováno věcnými informacemi nebo důvody.

4 Vyhodnocování skupinových rozhovorů

Skupinové diskuse byly zaznamenávány na diktafon. Výstupem těchto rozhovorů by proto mohl být samotný záznam, protože on zachycuje tu mimořádnou kvalitu (kvality), jíž by se jinak nedosáhlo. Proto první postupový krok při vyhodnocení může být prostý souhrn toho co bylo řečeno, případně roztříděné podle nějaké ho klíče: téma, osoby. Ale úplný záznam a prostý souhrn nepřináší možnost pochopení, není formulací obecnější informace a nedává možnost jednat, protože není zřejmé, podle čeho jednat. Záznam, souhrn je množstvím protikladných názorů a domněnek, vzájemně se vylučujících argu-

mentů a míchání představ a referencí o realitě, s tím že rozlišit to, je obtížné. Smysl zkoumání se tak ztrácí.

Problémem je nalézt konkrétní analytický postup a interpretační rámec, který by dovolil rozvinutí poznání a pochopení, a to nejen účastníků skupinových rozhovorů, ale i dalších.

Jednou z možností je postup od konce a využít již zmíněných společných názorů. Tam kde dochází ke shodě sledovat, jak ke shodě dochází. Neinterpretovat podle vlastního „předprogramovaného" obrazu, ale podle toho k čemu se dospělo mimoděk v průběhu diskuze, bez vyslovovaného záměru. Je možné také sledovat postup, kterým se ke shodě došlo. Pokud se vyhraní dva názory, sledovat, jak se k nim dospělo právě ve vzájemné opozici.

Podřízení se výslednému společnému názoru mohlo zastřít rozdílnost v pojetích a v řešeních. Proto pro zpracování skupinových rozhovorů je užito jiného postupu, postupu zobecňování informací a srovnávání zjištěných skutečností s obecnými principy, který se blíží metodě selektivního kódování popisované Straussem a Corbinovou (1999). Jen tak bude možné získat obraz reality, který bude zakotven v pojmech teoreticky zakotvených, bude sdělitelný a teoreticky zdůvodnitelný. Uvedený postup obsahuje několik kroků. Prvním a zásadním krokem je vyložení kostry příběhu, to je základního konceptu. Druhým je uvedení pomocných kategorií do vztahu k centrální zdůvodněné podle příslušného paradigmatu a dalším krokem je vzájemné porovnání kategorií na jedné úrovni, v jedné dimenzi. Ve čtvrtém kroku jsou v vztahy plynoucí z porovnání ověřovány podle údajů a v pátém kroku jsou zvýrazněny kategorie, které je třeba doplnit nebo zpřesnit.

V případě skupinových rozhovorů je kostrou příběhu již zmíněná okolnost, že se úřady práce pohybují v rámci úkolů definovaných zákonem a diskuse samotná tuto okolnost respektovala a pohybovala se v rámci možného. Vedlejší kategorie se spojují s jednotlivými okruhy problémů, jak byly naznačeny a vztahují se vždy k centrální kategorii, jíž může být „poslání úřadů práce". Také jednotlivé vazby by měly mít toto vyústění.

Modifikovat lze tento postup tím, že kostra příběhu bude formulována ve shodě se zjištěními prostřednictvím dotazníku, to je zjištěními kvantitativní povahy a výsledky kvalitativní fáze budou sloužit k přesnějšímu vykreslení obrazu reality. Ukazatele kvantitativního šetření byly přitom vygenerovány prostřednictvím popisu, souhrnu skupinových rozhovorů. Porovnání výsledků dotazníkového šetření s výsledky skupinových rozhovorů může zvýšit vypovídací hodnotu.

Kombinace s kvantitativním zkoumáním skrývá ještě jednu výhodu, a to, že výsledky kvantitativních výzkumů manažeři, vedoucí činitelé a další snadněji přijímají a ochotněji se jim podřizují.

5 Závěr

V kvalitativním výzkumu je vnímána určitá skutečnost v celku, ale i v žádoucích detailech. Významnou součástí poznávání je i osobní angažovanost osob v procesu poznávání

a uplatňování vlastních interpretací, které rozšiřují poznání o vliv aktivního jedince. Tím jak je ale výzkumník do reality vtahován a je její součástí, ztrácí také nadhled, a možnost objektivního vyhodnocení. Pro samotný proces poznávání je to předností. Problém nastává v okamžiku, kdy je nutné předat výsledky jiným osobám a přesvědčit o praktickém smyslu, to je že s poznatky lze pracovat jako s nástroji. To je odpoutat poznatky od konkrétních osob a dát jim objektivní povahu. Proto problém praktického využití poznatků jejich odpoutání od konkrétních osob a objektivizaci považuji za jeden z nejdůležitějších problémů kvalitativního výzkumu.

Literatura

Adámek, P.; Němec, O. (2005) Kvalita života a realizace principu rovných příležitostí na trhu práce. *Acta Oeconomica Pragensia*. Roč.13, č. 8, s. 8- 21. ISSN 0572-3043.

Hnilica, K. (2002) Povolání a kvalita života. *Psychologie v ekonomické praxi*. Roč. XXXVII, č. 3-4, str. 133 – 145, ISSN 0033-300X

Strauss, A.; Corbinová, J. (1999) *Základy kvalitativního výzkumu*. Brno: Sdružení podané ruce, Boskovice: Nakladatelství Albert. ISBN 80-85834-60-X

Velký sociologický slovník I. a/o. (1996). Praha: Univerzita Karlova, vydavatelství Karolinum. ISBN 80-7184-164-1.

Velký sociologický slovník II. p/ž. (1996). Praha: Univerzita Karlova, vydavatelství Karolinum. ISBN 80-7184-310-5.

Kvalitativní výzkum. Retrieved August 3, 2006, from http://cs.wikipedia.org/wiki/Kvalitativn%C3%AD_v%C3%BDzkum

Quality of Life and Labor Officies

Alois Surynek
University of Economics Prague

Abstract

This article describes a method of a sociological empirical survey what was realized at employment officies in the Czech republic. The survey was a part of a research project „The Influence of Change of Work on Quality of Life“. Project is solved in cooperation of The Institute of Occupational Safety, The Institute of Sociology of The Academy of Sciences of the Czech Republic and The Faculty of Business Administration of University of Economics Prague. Conditions and possibilities of labor officies and its action at labour market were topics of the survey. Employment was considered as important component and so indicator of quality of life. The survey has three parts and phases. 1. Interviews in groups. Chooced directors of labour officies or their assistants were objects. 2. Workshop

with members of research teams, chooced directors of labour officies and opponents. 3. Question-form for all of directors of labour officies.

Key words

Labor office, quality of life, unemployment, survey,

Contact
University of Economics Prague
W. Churchill Sq. 4, 13067 Prague 3
surynek@vse.cz

Note:
This text was sponsored of Ministry of Labour and Social Affairs of Czech Republic.

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA
PSYCHOLOGICA 37 – 2007 SUPPLEMENTUM

JAK SE VYZNAT V BABYLONSKÉ KRAJINĚ? KRITÉRIA KVALITY KVALITATIVNÍHO VÝZKUMU

Roman Švaříček, Klára Šeďová
Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav pedagogických věd

Abstrakt:

Příspěvek pojednává o kritériích kvalitativního výzkumu, která jsou navrhována pro zlepšování kvality výzkumných zpráv. Díky tomu dnes v teoretické literatuře existuje tolik různých konceptů kritérií, že je velmi obtížné se v této babylónské krajině kritérií orientovat.

Autoři příspěvku si proto vybrali jednu techniku, audit kolegů, a tu testovali. Dospěli ke zjištění, že technika audit kolegů vede spíše k novým tématům než k potvrzení platnosti závěrů.

Klíčová slova:

pedagogika, kritéria kvalitativního výzkumu, audit kolegů, peer auditing.

1 Úvod

Postmoderní teorie sociálních věd přicházející koncem šedesátých let 20. století je zbavena důvěry v metanarativu. Ztratila onen novověký archimedovský bod, který by jako maják ukazoval směr. Žádná perspektiva není ničím výjimečná. Hovoří se o nerozhodnutelnosti významu, o možnosti různočtení kulturních jevů a jejich smyslu. Z tohoto důvodu se může přihodit, že jeden jev může deset vědců popsat deseti různými způsoby. V čem spočívá opravdu dobrý a kvalitní kvalitativní výzkum, ptají se často autoři napříč vědami.

Jestliže by chtěl čtenář posoudit výsledky výzkumů, bylo by pro něj nadmíru důležité znát použité metody a výchozí teoretické zázemí autora výzkumu, tedy vědce. To je jeden z nejzajímavějších důsledků postmoderního a po-postmoderního paradigmatu: začátek je stejně důležitý jako konec, výchozí bod je stejně podstatný jako výsledek. Pro posouzení kvality je důležité sledovat celý **proces**, nikoliv jenom výsledek výzkumu.

V žádném případě si výklad neklade za cíl „vyhrabat se z propasti relativismu", ale pokusili jsme otestovat jednu z mnoha technik pro zvýšení kvality kvalitativního výzkumu.

Nejpoužívanější technikou pro zajištění kvality kvalitativního výzkumu bývá vedle členského ověřování (*member check*) technika **audit kolegů** (*peer auditing*). Je poměrně jednoduchá a je užitečná pro dosažení potvrditelnosti, jež má nahradit běžné kritérium neutrality či objektivity. Skupina zkušených odborníků tak nezávisle na sobě posuzuje závěry výzkumu. Pokud dojdou ke shodě, lze hovořit o pravdivosti, platnosti či „validitě". Takový postup je uplatněním reflexivity, jehož součástí je metodologicky sebekritický popis toho, jak výzkum probíhal. Jde o potvrzení pravdivosti a platnosti získaných závěrů.

Technika se váže k pravdivosti, platnosti, potvrditelnosti, autenticitě či důvěryhodnosti. Co se ukáže shodné, je platné; na čem se kolegové neshodnou, to se nebere v úvahu, neboť je to nepotvrzené. Někdy se také uvádí, že se tato technika váže ke spolehlivosti, k „reliabilitě".

Podobně jako u mnohých jiných kritérií, častěji naleznete tuto techniku v metodologických příručkách než v empirických výzkumech. Proto se někteří badatelé pokoušejí testovat tuto techniku. Příkladem je práce týmu Gladneyové (2003), sestavil dvě výzkumné skupiny, které provedly rozhovory a následně je analyzovali. Skupiny tvořili odborníci z jiných oborů, díky čemuž jinak provedli rozhovory a zejména je jinak analyzovali. V závěru článku však autoři uvádějí, že se shoda mezi výzkumnými týmy byla překvapivě veliká (s. 297). Pokud se však podíváme na to, v čem se autoři shodli, najdeme shodu pouze na úrovní obecných tvrzení. Například oba týmy na otázku *Proč jsou někteří mladí lidé agresivní?* dospěli k závěru, že „násilí mladých jedinců lze vysvětlovat na základě vlivu rodiny, přátel nebo médií nebo osobní potřebě ohromit ostatní nebo se vypořádat s pocity." (s. 310). Podle našeho názoru tato shoda mezi profesně odlišnými týmy není příliš překvapivá, a zejména je dána obecnou povahou výroku. Abychom však podrobněji mohli naše tvrzení prokázat, provedli jsme následující testování.

2 Analyzovaná data

Audit kolegů je technika, kdy skupina zkušených expertů nezávisle na sobě posuzuje závěry výzkumu. Pokud dojdou ke shodě, lze hovořit o platnosti závěrů. Takový postup je uplatněním reflexivity, jehož součástí je metodologicky sebekritický popis toho, jak výzkum probíhal (Seale, 2002). Věrohodnost je vždy vyjednavatelná a neuzavřená a nelze ji podřídit nějakému konečnému důkazu, na základě kterého musí čtenář daný výklad přijmout. Podle Woodse (2006) by každý badatel měl svoji práci ukázat co největšímu

množství svých kolegů, aby se vyhnul nedostatečnosti na poli teorie (*theoretical inadequacy*). Kolegové tak nejen mohou poskytnout vlastní komentář k výzkumu, ale mohou badateli připomenout teoretické koncepty jiných autorů.

V rámci testování techniky jsme si vzali 25 stran přepsaných rozhovorů (85 tisíc znaků). Rozhovory byly vedeny se zkušeným učitelem Petrem (všechna jména jsou v práci změněna), který již 20 let působí na druhém stupni základní školy. Výzkumník Roman provedl rozhovory, které jsou součástí jím řešeného projektu o životních příbězích učitelů expertů. Pro druhého výzkumníka, Kláru, je materiál neznámý. Jako interpretační a analytický postup bylo zvoleno otevřené kódování, protože se domníváme, že tato technika je základním interpretačním postupem (Patton, 2002, Konopásek, 2005). Výzkumná otázka byla pro oba stanovena takto: **Kdo je učitel expert a jakým vývojem prošel?**

Nejprve se podívejme na interpretaci dat Klárou.

3 Verze Kláry

Expertství je sociální pozice. Expert je ten, kdo je vysoko v hierarchii daného sociálního prostředí a disponuje značnou mocí. V případě učitele experta existují dva typy polí, na nichž uplatňuje svoji moc.

Prvním polem jsou vztahy se žáky. Mít moc nad žáky je požadavek kladený na každého učitele, expert však v tomto ohledu musí excelovat a nepřipustit žádnou slabost a nejistotu. Jeho moc nad žáky vyvěrá z různých zdrojů, mezi nimiž jsou dominantní různé disciplinační postupy založené na nějakém druhu pohrůžky. Petrovi však obvykle postačí pouhé naznačení těchto postupů, žáci reagují na samotný signál a není třeba je trestat (učitel zazvoní na zvonek a žáci přestanou hlučet).

Druhým polem jsou vztahy mezi zaměstnanci školy. Expert je ten, kdo je obecně respektovaný, kdo poskytuje vyžádané i nevyžádané rady ostatním. K lidem ve sboru, kteří pro něj představují nějakou konkurenci, neboť rovněž disponují mocí, se staví odmítavě, rovněž i je identifikuje jako nekompetentní, ale nevstupuje do přímých střetů s nimi.

Pozice experta je značně vyčerpávající, neboť zahrnuje neustálé demonstrování kompetentnosti a mocenské převahy.

3 Verze Romana

Zásadní je pro experty **vztah učitele a žáka**. Je to kategorie, o které mluví neustále a podoba vztahu je definovaná těmito termíny: důvěra, nezklamat žáky a důslednost. Na druhou stranu to neznamená, že by se učitel žákům podbízel. Zásadní je pro Petra to, co si o něm žáci myslí. Je to trochu jakési hraní rolí, ale nejenom to. Učitel musel žákům nabídnout silnou alternativu k ostatním učitelům. Dokladem toho je silný vztah absolventů základní školy, kteří se po odchodu na střední školy vracejí za učitelem Petrem na návštěvu.

Přestože je expert rozpoznán okolím, zásadně ovlivňuje dění na dané škole, uvědomují si odlišnost sebe od ideálu. Nedává rovnítko mezi sebe a ideálního učitele, což lze například vidět na tom, že i po mnoha letech praxe si není jistý absolutně vším. Z jeho pohledu je tedy **nehotovost**, jako jedna z kategorií profese učitele, u něj stále přítomna. Expert Petr by se sám neoznačil jako expert, ale jako *„laskavě náročný"* učitel.

Oproti sobě identifikuje učitele, o kterých mluví s použitím termínu **„učitelská pýcha"**. Tento pojem používá k označení svých kolegů, kteří se od nich výrazně odlišují: nepřiznají chybu, domnívají se, že učí dokonale, nic na sobě nemění a nemají rádi hospitace. Oproti tomu experti jsou charakterizovatelní neustálou změnou a určitou nejistotou. Stále se snaží hledat nové cesty, kriticky nahlížejí svoji výuku a jsou také schopni kritiku přijímat (od vedení, kolegů, žáků). Podle experta jsou **aktivita**, **nespokojenost vedoucí ke změně**, zvědavost, tvořivost, hledání podstatné charakteristiky „ideálního", „dokonalého" učitele.

4 Údaje potvrzené auditem kolegů

Následně byl proveden souhrn toho, na čem se oba výzkumníci shodli. Pokud dojde ke shodě, lze hovořit o potvrzení platnosti a pravdivosti dat. Otázkou tedy bylo, které závěry jsou potvrzeny oběma výzkumníky?

První shoda se objevuje u **důležitosti expertova vztahu k žákům**. Expert dokáže vést žáky a celou třídu pomocí mnoha různých technik. Je to otázka moci či autority, otázka tak zásadní pro základní školu. Velká shoda panuje v tom, že učitel vyžaduje či potřebuje silnou pozitivní zpětnou vazbu od žáků. Je to trochu jakési hraní rolí, ale nejenom to. Učitel musel žákům nabídnout silnou alternativu k ostatním učitelům. Dokladem toho je silný vztah absolventů základní školy, kteří se po odchodu na střední školy vracejí za učitelem Petrem na návštěvu. Klára zde více akcentovala snahu učitele experta mít moc nad žáky a také jistou sofistikovanou práci s touto mocí, Roman naopak více polohu důsledného učitele, který nesmí zklamat očekávání a důvěru žáků, a proto jim vytváří takové prostředí, ve kterém dokáží svého učitele a jeho reakce „číst".

Druhá oblast shody panuje ve významu **vztahů experta k jeho kolegům učitelům**. Expert je ten, kdo je obecně respektovaný, kdo poskytuje vyžádané i nevyžádané rady ostatním. Od vedení požaduje, aby mu ponechalo maximální možné pole působnosti (nechalo mu na starost uvádění nových učitelů). Zdrojem moci v rámci kolegiální komunity jsou jeho výukové výsledky, především schopnost disciplinovat žáky (tzn. moc získaná v jednom poli přispívá k ovládnutí mocenské pozice v poli druhém). Expert musí tyto výsledky kolegům nějak dokázat, neboť oni nejsou až na výjimky přítomni v jeho hodinách. Pozice experta tak vyžaduje značný stupeň sebekontroly.

5 Údaje nepotvrzené auditem kolegů

Shodné závěry jsme již vypsali, proto se nyní můžeme podrobně podívat na rozdíly v interpretaci u obou badatelů. Na první pohled můžeme říci, že jich je několikrát více, ale my se podíváme pouze na dva příklady.

Klára: Expert musí tyto výsledky kolegům nějak dokázat, neboť oni nejsou až na výjimky přítomni v jeho hodinách. K tomu mu slouží tzv. šuplík – zásuvka, kterou přenáší s sebou po škole a ve které jsou různé jeho zlepšováky a vynálezy (zvonek, razítka atd.). Šuplík slouží jako důkaz jeho výjimečných pedagogických schopností, zatímco ostatní kolegové takovýto viditelný důkaz kompetentnosti nemají.

Roman: Následuje jeden z mnoha příkladů toho, jak si expert sám upravuje mnoho věcí, které inovativně zavádí ve škole. Školou byly vybrány nové žákovské knížky, kde je kolonka na sebehodnocení, ale Petr tam ještě vlepil svůj komentář k tomu, aby žáci i rodiče chápali, proč mají takové sebehodnocení provádět. Expert tak pracuje nejen v souladu s nařízenými změnami ve škole (ŠVP), ale snaží se reagovat na změnu společnosti a změnu cíle školy. Podle něj by již škola neměla pouze předávat vědomosti, ale naučit žáky s informacemi pracovat: vyhledávat je, zpracovat je a prezentovat je.

6 Pohled zpět: Vytváření kódů

Hledání shody v kódech je nepříjemná a namáhavá práce. Je to obtížné a provádí se to velice nesnadně, můžete přehlédnout spoustu věcí. To v případě, že to děláte na papíře. My jsme použili ke kódování ATLAS.ti, který umožňuje spojit okódované texty a porovnat je mezi sebou velice efektivně a rychle. Oba hodnotitelé se překvapivě **shodli** v počtu kódů: 90. Plně se shodovalo kódování pouze u **tří kódů**: Problémový žák, Vzor a Hodnocení (u všech ve více případech).

V tabulce se podíváme na stejně kódovaná data, pro která byl však použit **jiný termín**.

Kód Kláry	**Kód Romana**
Autorita	Moc školy
Pýcha učitele	Učitelská pýcha
Recept	Mistrovské triky
Ideální škola	Vzor
Hranice žáci a učitelé	Barikáda
Zkušenost jako deviza	Poznatek učitele ze zkušenosti
Vlastní žákovské zkušenosti	ZŠ a SŠ ovlivnění
Vedení učitelů	Mentoring

Nejčastější kódy u Kláry tvořily kód Zásada (20) a Špatný systém (16). Kód Zásada se vztahoval k normám a hodnotám učitele, Špatný systém označoval negativní tlak vnějšího

prostředí, vůči kterému se expert vymezoval – jsou to limity, s nimiž nelze manipulovat a které poškozují práci experta. U Romana byly nejčastější kódy dva, Vzor (21) a Přesvědčení učitele (12). Kód Vzor se nevztahoval k ideálnímu učiteli, pouze k reálnému učiteli, vůči kterému se kantor vymezoval, kód Přesvědčení učitele označoval myšlenky, názory a každodenní filozofii učitele. Co se týče délky kódovaných citací, Roman za citaci označoval delší úseky textu než Klára.

V další přehledové tabulce se podíváme na odlišně zakódovanou stejnou informaci v datech.

Kód Kláry	**Kód Romana**
Zásada	Přesvědčení učitele, Recept
Špatný systém	Vzor
Trik	Vynález
Stimul	Kritický okamžik

7 Jak se projevuje různý pohled

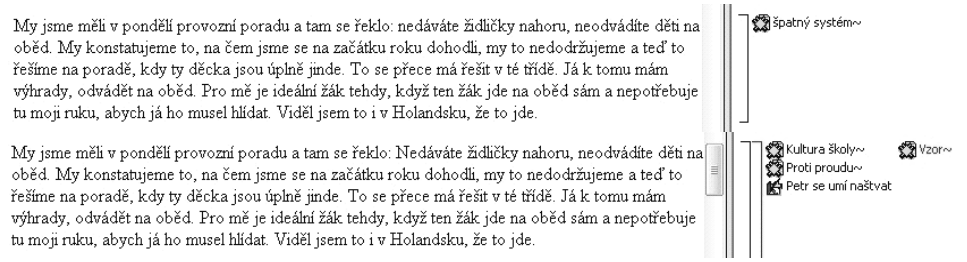
To, že se každý z výzkumníků zaměřil na jiné kategorie, je vidět přímo v kódech. Jedná se o jiný úhel pohledu; zatímco Klára se zaměřila více na současný stav a na sociální rozměr expertství, Roman na celý proces rozvoje od začínajícího učitele k expertovi. Položili jsme si tedy otázku, jak se to projevuje u samotné interpretace dat.

Zaprvé přehlédnutím a neokódováním určité informace v datech. Klára neokódovala pasáže textu, které druhý výzkumník označil kódy Fáze začínajícího učitele, Ovlivnění ZŠ a SŠ, Vylepšovat a vylepšovat, Přepisování minulosti (učitel poměrně upravuje některé příběhy k lepšímu obrazu) a Cíl učitele. Naopak Roman vůbec nepoužil tyto kódy: Vymítání problému ze sebe (*„jsem z toho v jakési depresi, ale říkám zaplať pámbůh, to není jenom můj problém..“*), Satisfakce (*„přišla za mnou kolegyně a chválila mýho syna, že je dobře vychovanej“*), Nedistancovanost od komunismu (*„Já jsem učil na škole, kde nezrušili školní knihovnu, vytahoval jsem si tam Voskovce, Wericha... Že jsme spoustu věcí nevěděli, je fakt.“*)

Zadruhé badatelé označili citace natolik odlišnými kódy, které vyjadřovaly odlišný význam přikládaný textu interprety.

Kód Kláry	**Kód Romana**
Potřeba moci nad žáky	Vedení a organizace třídy
Mocenská převaha	Vztah učitele k žákům
Špatný systém	Vzor

Poslední řádek tabulky ukazuje zcela opačně kódované pasáže, a proto je nejvhodnější se na ně přímo podívat.

Odlišně okódované pasáže vedou oba badatele k tomu, že se začínají od sebe diferencovat v tématech. Každý z nich si začíná vymezovat seznam témat, na která se v interpretaci zaměřuje, což v důsledku vede ke zcela odlišným závěrům. Jsme si vědomi toho, že zaměření autorů a jejich teoretická citlivost se do jisté míry odlišuje, byť jsou oba absolventi stejného oboru Pedagogika. Protože se však nechceme pouštět do nepodložených spekulací, této otázce se vůbec nevěnujeme. Ukázalo se také to, že Klára neprováděla rozhovor, ani mu nebyla přítomna. Měla k dispozici pouze přepis, což jsme zvolili záměrně, neboť jsme techniku chtěli testovat v běžných podmínkách. I když byly v přepisu zaznamenány styly výpovědi, nepřikládala jim Klára takový vliv jako druhý výzkumník, který rozhovor provedl. Zde jsme také narazili na to, že tazatel Roman měl s účastníkem rozhovoru určitý vztah, což se zřejmě projevilo v „romantické“ interpretaci některých faktů, oproti „ironické“ interpretaci stejných dat Klárou.

Příkladem, jak odlišné kódování vede k odlišným tématům, může být následující ukázka nazvaná Recept.

Tazatel: „Existuje nějaký recept, který by pomohl a usnadnil práci začínajícím učitelům?“

Učitel Petr: „Určitě ne seznam. Určitě ne kuchařka. Naučit se v životě pozorovat, přijímat, zhodnocovat, protože co se daří mně, se nemusí dařit vám. Pokud učitel mechanicky převezme... nemusí to být vždycky. Jednu dobu byly zvykem ty zvonečky [malé zvonky používané v hodině při ruchu, nepozornosti, soutěži], někteří [učitelé] zvonili jako diví, ale s žáky to nehlo. Pak ta kolegyně odešla pryč, protože jí to nefungovalo.... Recept? Kolegiální diskuse, vstřícná atmosféra na škole, vstřícné vedení, nejlepší vedení je to, co vám nezavazí.“

Klára použila kódy Nepřenositelnost mistrovských triků, Odmítnutí jiných expertů.

Roman kódy Recept, Změna učitele, Přesvědčení učitele, Fáze začínajícího učitele.

Profilování odlišných směrů interpretace se u Kláry projevuje zaměřením na téma mocenského posilování vlastní pozice oproti ostatním učitelům ve škole. Romana to navedlo k tématu změny učitele.

V další fázi testování techniky jsme si interpretace v podobě dvoustránkových abstraktů vyměnili a rozhodli se provést interpretaci abstraktů jiného výzkumníka.

8 Klářin audit na Romanův abstrakt

Základní problém vidím v tom, že Roman slova svého respondenta přijímá, jako by šlo o pravdivou reprezentaci reálného stavu. Tzn. v abstraktu často něco formuluje ve formě „je to tak a tak" namísto, aby od toho poodstoupil a formuloval to „respondent tvrdí, že je to tak a tak" a následně si kladl otázku, proč to tvrdí. Markantní je to například v pasážích, kde Petr hovoří o svých kolezích (Učitelská pýcha) a Roman to přebírá s tím, že učitelé (neexperti) jsou reálně takoví, jak je vykresluje Petr.

Domnívám se, že důsledná analýza nemůže fungovat tak, že položím otázku, respondent odpoví a já to pak umístím do analytického textu. Data je třeba mísit a nahlížet z nových úhlů (tedy úhlů výzkumníka, nikoli respondenta). Mám na mysli pasáž o tom, jaké faktory Petra ovlivnily, která vychází přímo z odpovědi na otázku: *„Jaké faktory vás ovlivnily?"*. (Také při kontrole samotných kódů jsem si toho všimla: Roman položí otázku, zda existuje něco jako profesionální slepota, respondent odpovídá dost odpoutaně od otázky, ale celá pasáž je zakódována kódem „Profesionální slepota" – chce to podle mě víc „rozbíjet a před lepením míchat".)

Rovněž se domnívám, že je výsledek poznamenám Romanovou snahou skutečně najít experta – kvalitního učitele, takže se v datech pořád snaží hledat, co všechno Petr dělá dobře. Potom se dostává do problémů, jsou-li indicie nepřehlédnutelně rozporuplné. Tak je tomu v případě, kdy si Petr pochvaluje mentorskou funkci a z triangulačního rozhovoru s učitelkou, které mentora dělal, vyplývá, že šlo spíše o formální akci. Na tomto místě nalézáme v abstraktu pouze dvě protichůdná tvrzené stojící vedle sebe a tento rozpor není nijak interpretován.

Poslední kritická poznámka směřuje ke struktuře abstraktu: je poněkud rozbředlý, základních kategorií by mělo být jen několik a měl by být naznačen jejich vztah.

Doporučuji tedy projít data znovu a vyvarovat se příliš realistické perspektivy a více brát do úvahy sebeprezentační strategie respondenta.

Rovněž bych navrhovala přistoupit neutrálněji k samotnému konceptu expertství. To, o čem Petr po většinu doby mluví, je strategie, jak se staví a vymezuje vůči svému okolí (žákům i učitelům) s cílem dosáhnout v jejich očích vysokého hodnocení. (Sám uvádí jako hlavní motiv svého snažení ve třídě, že mu není jedno, co si o němž žáci myslí. Tzn. nekoncentruje se na vzdělávací či výchovné cíle, netvrdí například, že mu jde o to, aby se žáci něco naučili nebo aby z nich vyrostli slušní lidé).

9 Romanův audit na Klářin abstrakt

Klára se ve svém abstraktu zaměřila pouze na jeden aspekt, a to je sociální rovinu učitele experta. Soustředila se zejména na vztahy učitel a žák, učitel a jeho kolegové. Učitel expert je v tomto případě nahlížen poměrně jednostranně, a to tak, že je v abstraktu viděn takřka pouze negativně. Díky tomu došlo k dalšímu zploštění všech tématických oblastí v rozhovoru.

Vůbec se tedy ve zprávě neobjevují pozitivní reakce na Petra, i když v mnoha případech je pozitivně nahlížen mnoha jedinci, ředitelem školy a několika kolegy. Je to například

způsob výuky pomocí mnoha různých metod. Petr je mnohými nahlížen nejvíce kompetentní v oblasti výuky ve třídě, to je jeho silná stránka. Díky dlouholeté kariéře nasbíral desítky výukových metod, které cíleně ve třídě používá během výuky. Významné pro mne je v tomto případě především pozorování v hodinách učitele Petra (tento zdroj informací Klára neměla).

Podívejme se na výše uvedenou ukázku nazvanou Recept. Klára to interpretovala jako snahu učitele Petra udržet si svoji výjimečnost oproti ostatním, proto jim svoje rady a triky neukazuje. Tím podle Kláry posiluje svoji mocenskou pozici. Podle mne je naopak tato citace zdrojem pro vypracování koncepce změny jednání učitele a změny myšlení učitele (k tomu se ještě dostaneme).

Zcela opomenut v Klářině abstraktu je pak rozměr vývoje učitele experta. Učitel Petr prošel poměrně dlouhým vývojem, který ho přivedl do současného stavu expertství či zkušeného učitele. Učitel Petr se několikrát vyjadřuje k této otázce a identifikuje tři vlivy (pozice výchovného poradce, zájem o žáky, zájem o povolání učitele).

Klára sice ve svém abstraktu nepřistupuje k informacím v rozhovoru jako k definitivním výrokům, ale také ona si nárokuje schopnost po důkladném „rozbití a slepení" odpovědí učitele Petra, dobrat se definitivní pravdy. Je to vidět například na tom, že Petrovy některé výroky, kde se rozčiluje nad kolegy, Klára interpretuje jako ukázku vymezení mocenských pozic, zatímco někdy jsou to výsledky pouze momentálního rozpoložení učitele Petra.

Podle mého soudu si však lidé často protiřečí, často mění svoje názory, a jsou dokonce schopni zastávat protikladné názory na jednu věc, aniž by byli jaksi vnitřně inkonzistentní nebo to v nich vytvářelo nějaký tlak. Každý nemusí být tak schopný řečník, který pohotově sype hotové odpovědi na badatelovy dotazy. A to je právě příklad učitele Petra.

Když Klára hovoří o více neutrálním postoji k expertství, zapomíná, že se to týká i jí. Příklad:

Klára píše: Sám uvádí jako hlavní motiv svého snažení ve třídě, že mu není jedno, co si o něm žáci myslí. Tzn. nekoncentruje se na vzdělávací či výchovné cíle, netvrdí například, že mu jde o to, aby se žáci něco naučili nebo aby z nich vyrostli slušní lidé. Expertství je pro něj samotného především určitá pozice člověka, jehož dobré výsledky jsou uznány jeho okolím a zaručují mu vysokou pozici v hierarchii jeho instituce.

Podle mě se ale Klára soustředila jen na jednu část odpovědi. V druhé části učitel Petr říká: „Protože člověk dělá tady v těch alternativních směrech, tak se orientuji na osobnost a tam je skutečně všechno. Já potřebuji, aby znali na úrovni základky a nebudu si hrát na středoškolského učitele.... Za druhé, osobní étos, morální kvality." Což Klára vůbec neokódovala. Díky tomu, že na začátku zaujala jedno stanovisko, kóduje všechna data podle této stejné, místy poměrně značně negativní optiky: „Petr se snaží vymezovat problémovost jinak než kolegové. Se žáky obecně branými za problémové deklaruje naopak dobré vztahy. Učitelé, kteří udávají, že dobře vycházejí s problémovými žáky, deklarují vlastní nadpřirozené pedagogické schopnosti – ostatní to nedokázali, já ano." (citace z Klářina abstraktu)

Zhodnocení techniky audit kolegů

Závěrem je nutno říci, že technika audit kolegů vede spíše k novým tématům než k potvrzení platnosti závěrů. Oba kódující se shodnou jen na zcela prvoplánově zjevných věcech (např. pro experta je důležitý vztah k žákům a jeho podoba), a to ne vždy. Techniku kódování a hledání shody bychom proto jako nástroj posílení kvality výzkumu nedoporučili. Rozhodně nelze hovořit o technice validity.

Pokud se však podíváme na audit kolegů jako na techniku objevení nových témat, uvidíme její pravou sílu. Technika v našem testování přispěla k objevení nových interpretací a k obohacení příběhů. Klára v pozici kolegyně zdůraznila téma moci, sociální utváření pozice učitele, vymezování se vůči ostatním učitelům, symbolický výklad jednání učitele, kritickou rovinu analýzy a interpretace, podvědomé potvrzování hypotéz výzkumníkem a jednotící linii výsledného příběhu. Kromě nových témat audit kolegů upozornil na způsob analýzy a interpretace dat autorem výzkumu.

Doporučujeme tuto techniku použít ještě před ukončení fáze výzkumu, protože se mohou objevit nová témata, zde to bylo téma moci nad žáky. Když se tato technika použije až těsně před zveřejněním závěrečné zprávy, tak může dojít k tomu, že badatel nebude mít čas si informace dohledat nebo ověřit. Pokud se technika použije vhodně, může výzkumník jít znovu do terénu s novými specifickými otázkami a výsledné závěry zapracovat do výzkumné zprávy. Druhé doporučení se dotýká způsobu interpretace dat. Jednak by mělo vést k pečlivějšímu kódování, ale i k reflexivnímu zamyšlení nad možnostmi a limity autorova způsobu analyzování a interpretace dat.

Technika však s sebou nese některé problematické otázky. Je velmi časově náročná, nelze kolegům poskytnout stejná data, jako má k dispozici autor-výzkumník, což znamená, že kolegové nebyli účastni rozhovoru ani pozorování. Neznají tedy výzkumný terén ani dopodrobna teoretickou literaturu k danému tématu.

Na závěr chceme znovu zdůraznit, že se nedomníváme, že jednou technikou lze dosáhnout kvality kvalitativního výzkumu. Myslíme si, že kvalita výzkumu se váže především na celý proces zkoumání, od problému až k publikování výzkumné zprávy (viz Guba, Lincoln, 2005). Zdůrazněním analýzy a interpretace jsme chtěli podotknout, že kvalita výzkumu spočívá zejména v tom, jak interpretovat realitu, nikoliv v tom, jak realitu správně poznat. V našem postoji se tak odráží současné opuštění korespondence a příklon ke konstruktivismu a pragmatismu jako epistemologických zdrojů kvalitativního přístupu.

Literatura

GLADNEY, Alicia P. a kol. Consistency of Findings Produced by Two Multidisciplinary Research Team. *Sociology*, 2003, roč. 37, č. 2, s. 297-313. ISSN 0038-0385.

GUBA, Egon G., LINCOLN, Yvonna S. Paradigmatic Controversies, Contradictions, and Emerging Confluences. In DENZIN, Norman K., LINCOLN, Yvonna S. *SAGE Handbook of Qualitative Research.* Thousand Oaks: Sage, 2005, s. 191 – 215. ISBN 0-7619-2757-3.

PATTON, Michael Quinn. *Qualitative Research and Evaluation Methods*. London: SAGE, 2002. 650 s. ISBN 0-7619-1971-6.

SEALE, Clive. Kvalita v kvalitativním výzkumu. *Biograf*, 2002, č. 27, s. 3–16.
SILVERMAN, David. *Ako robiť kvalitatívny výskum*. Bratislava: Ikar, 2005. 330 s. ISBN 80-551-0904-4.
WOODS, Peter. *Successful Writing for Qualitative Research.* Abingdon: Routledge, 2006. 182 s. ISBN 0-415-35539-7.

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA
PSYCHOLOGICA 37 – 2007 SUPPLEMENTUM

GENDEROVÉ ROZDIELY V PREŽÍVANÍ NÁBOŽENSKEJ VIERY NA ZÁKLADE OBSAHOVEJ ANALÝZY IPA

Peter Tavel
Katedra psychologie, Filozofická Fakulta, Univerzita Palackého Olomouc

Abstrakt:

Príspevok analyzuje prežívanie viery. Výskum je konkrétne zameraný na genderové rozdiely v prežívaní osobnej viery v Boha u kresťanov. Kladie otázku, či genderové rozdiely existujú, prípadne aké sú. Ako metódu sme použili interpretatívnu fenomenologickú analýzu (Interpretativ Phenomenological Analysis) autorov J. A. Smitha, M. Osborna a M. Jarmana. Zo vzorky vyše 100 písomných výpovedí o prežívaní viery bolo vybraných 6 mužov a 6 žien. Výsledky analýzy ukázali, že genderové rozdiely v prežívaní viery existujú. Napríklad muži považujú tému viery a Boha za zložitú, ženy za intímnu; alebo muži chcú Boha viac pochopiť, ženy viac milovať; alebo ženy majú väčšiu potrebu o viere komunikovať apod.

Klíčová slova:

genderové rozdiely, Interpretatívna fenomenologická analýza (IPA), náboženská viera, kresťanstvo, Boh

1 Úvod

Spoločenské rozdiely medzi mužom a ženou existovali od nepamäti. Postupne, zvlášť v tomto storočí, sa situácia mení (Good, 1996). Hoci v poslednej dobe mnohí autori zdôrazňujú skôr podobnosť oboch pohlaví (Benesch, 2001), genderovými rozdielami sa zaoberá i naďalej veľa autorov. Vyjadrenie J. Greya „muži sú z Marsu a ženy z Venuše" (Poněšický, 2003) vystižne vystihuje pohlavnú inakosť. Existujú ale štúdie, ktoré to vy-

vracajú. Š. Gjuričová (1995) hovorí, že „existuje akási základná a univerzálna podstata mužstva a ženstva“ a že pojmy muž – žena sú „sociálnou konštrukciou“. S. Kratochvíl (2000), podobne jako aj iní autori (napr. Koteková, Šimová, Gecková, 1998), hovorí, že je isté, že rozdielne vlastnosti muža a ženy existujú. Mužovi sa pripisujú tieto vlastnosti: priebojnosť, aktivita, podnikavosť, bojovnosť až agresivita, dominancia, súperivosť, racionálnosť, znížená citlivosť. Žene sa pripisujú tieto vlastnosti: prežívanie a vyjadrovanie emócií, väčšia citlivosť, ústretovosť a submisivita; žena je starajúca sa, pomáhajúca, obetavá, receptívna, pasívna a závislá, viac dbá o svoj vzhľad, je výrečnejšia a pohotovejšia na komunikáciu (Kratochvíl, 2000). B. De Angelis (1992) hovorí, že medzi pohlaviami je rozdiel už vo výchove k inému mysleniu, správaniu, komunikácii a k iným hodnotám. Žena je vychovávaná ku vzájomnej spolupráci, vedená k emocionálnemu prežívaniu, k deleniu sa o svoje city a muž skôr k vzájomnému súpereniu a skrývaniu svojich citov. Ženy majú isté intuitívne nadanie, čo mužom často chýba, a predovšetkým môžu otehotnieť a porodiť deti. Za zamyslenie stojí aj to, nakoľko ovplyvňujú masmédiá individuálnu prirodzenosť. Ženy podľa modelu amerických romantických filmov majú pygmalionské sny o mužoch, teda, že sa o nich postará muž, ktorý je bohatý biznismen či bodyguard. Muži zas snívajú o sebe ako o drsnom silákovi, ktorý neplače, ale koná (Vybíral, 1995).

2 Genderové rozdiely v prežívaní náboženskej viery

Výskumy, ktoré v tejto oblasti boli urobené, poukazujú na genderové rozdiely v prežívaní viery priamo alebo nepriamo. J. Maselko. a L. D. Kubzansky (2006) skúmali v roku 1998 u americkej populácie vzťah medzi náboženskou praxou, duchovnou skúsenosťou a zdravím. Výskum si všímal vplyv príslušnosti k náboženskej organizácii na zdravie a tiež vplyv troch rôznych náboženských aktivít (verejná a súkromná náboženská aktivita a duchovný zážitok) na zdravie. Zistilo sa, že existujú rozdiely medzi náboženskou praxou, duchovnou skúsenosťou a ich vplyvom na zdravie. Výsledky napríklad ukázali, že týždenná verejná náboženská aktivita koreluje s lepším zdravím a pohodou, pričom je to vo väčšej miere u muža ako u ženy. Takisto verejná i súkromná náboženská aktivita, duchovné zážitky korelovali so zdravím a well-being u mužov, ale u žien nie. J. Maselko, a L. D. Kubzansky (2006) pripomínajú, že s rodovým rozlíšením je možno hovoriť o vplyve náboženstva na zdravie oveľa presnejšie.

Ďalšie rodové rozdiely vo výskyte depresie vo vzťahu k náboženstvu zistili M. C. Norton a kol. (2006), ktorí skúmali vzťah medzi náboženskou angažovanosťou, členstvom v Cirkvi Ježiša Krista svätých posledných dní (mormoni) a výskytom depresie v populácii v Utahu v USA. Výskumnú vzorku tvorilo takmer štyri a pol tisíc respondentov vo veku od 65 do 100 rokov. Výsledky ukázali, že u žien, ktoré častejšie navštevovali kostol bol výskyt depresie menší, ale naopak u mužov väčší.

Na pohlavné rozdiely pri prežívaní modlitby poukázal výskum C. L. Colemana a kol. (2006). Na vzore, ktorú tvorilo 448 Afrických Američanov HIV pozitívnych vo veku 20 až 66 rokov skúmali autori vzťah vplyvu modlitby. Skúmali, či modlitba plní úlohu

svojpomocnej stratégie pri prekonávaní symptómov spojenými s chorobou, ako je únava, nauzea, depresia a úzkosť. Výsledky ukázali pohlavné rozdiely pri prežívaní modlitby, ako svojpomocnej stratégie u jednotlivých symptómov. Únava: 46% mužov a 54% žien. Nauzea: 52% mužov a 48% žien. Depresia: 55% mužov a 45% žien. U anxiety to bolo 77% mužov a 87% žien, ale rozdiel nebol štatisticky významný. Modlitba bola považovaná za svojpomocnú stratégiu u vyše 50% chorých – aspoň u troch zo štyroch symptómov ohodnotená za vysoko efektívnu. Možno povedať, že ženy na rozdiel od mužov používajú modlitbu, ako stratégiu na prekonávanie jednotlivých symptómov odlišne.

J. B. Meisenhelder (2003) vo výskume 271 ľudí vo veku nad 65 rokov skúmal vzťah medzi schopnosťou zvládať problémy pomocou náboženstva, vnímaním dôležitosti viery, frekvenciou modlitby a medzi ôsmymi kategóriami fyzického a duševného zdravia. Okrem toho, že výskum ukázal, že bez ohľadu na pohlavie, náboženstvo pozitívne ovplyvnilo duševné zdravie sa ukázali aj medzipohlavné rozdiely. Napríklad sa ukázalo, že na duševné zdravie u mužov pozitívne vplýva častá modlitba, konanie v spojení s náboženstvom a náboženská prax. Na duševné zdravie žien zase pozitívne vplýva to, že sa spoliehajú na náboženstvo pri zvládaní problémov a že vnímajú vieru, ako veľmi dôležitú. Náboženstvo u žien znižuje anxietu a depresiu pri problémoch, teda že ich vedia lepšie kognitívne zvládať.

Ďalší rozdiel medzi mužmi a ženami sa ukázal i vo výskume W. J. Strawbridge (2001) a kol. Autori urobili v rokoch 1965 a 1994 výskum u respondentov vo veku od 17 do 65 rokov. Faktory, ktoré sa sledovali boli návšteva bohoslužieb, fajčenie, fyzická aktivita, konzumácia alkoholu, vyšetrenia u lekára, depresie, sociálne interakcie a rodinný stav. Výskum ukázal, že pravidelná týždenná návšteva bohoslužieb bola prospešná pre zlepšenie slabého celkového zdravia viac ako nepravidelná alebo žiadna. Týždenná návšteva bohoslužieb prospievala tiež duševnému zdraviu, zlepšeniu sociálnych vzťahov a manželskej stabilite. Pre ženy boli tieto výsledky viac výrazné ako pre mužov.

Generové rozdiely sú aj v tom, ako často sa bohoslužby navštevujú. J. Hintikka a kol. (2000) na vzorke 869 žien a 773 mužov skúmali vo Fínsku genderové rozdiely v spojení s návštevou bohoslužieb a duševným vell-being. Vo výskume telefonicky zisťovali sociodemografické údaje, častosť účasti na bohoslužbách, sociálne kontakty, sociálna a rodinná podpora a pomocou 12 položkového dotazníka (GHQ-12) aj mentálne zdravie. Výsledky ukázali, že viac žien (62%) ako mužov (50%) navštevuje bohoslužby. Genderový rozdiel bol aj v pravidelných návštevách bohoslužieb (17% žien oproti 10% mužov). Okrem toho výskum zistil, že bohoslužby boli pravidelnejšie navštevované u ľudí nad 65 rokov. U žien, ktoré nikdy nenavštevovali bohoslužbu bol vyšší výskyt menších duševných porúch (25% oproti 16%), ako u ostatných žien – u mužov to tak nebolo. Ženy, ktoré navštevovali bohoslužby mali pozitívnejšie sociálne kontakty, muži mali zase šťastnejší rodinný život. Možno zhrnúť, že existujú genderové rozdiely v tom, ako často sa bohoslužby navštevujú, s tým súvisiacim duševným zdravým a tiež sociálnym a rodinným životom.

E. Donelson (1999) hovorí, že vďaka skúmaniu náboženstva a jeho miesta v ľudskom živote je možné viac osvetliť vývoj jedinca pri dospievaní a tiež aj rozdiely medzi mužom

a ženou. Zvláštna pozornosť by sa mala byť venovať náboženským zmenám, náboženskej skúsenosti, predstavám Boha, identite, mentálnemu zdraviu a zvládaniu.

J. L. McBride a kol. (1998) hovoria, že medzi duchovnom a zdravím sa v medicíne v súčasnosti vytvára nový styčný bod. Urobili vlastnú štúdiu v ktorej u 462 pacientov skúmali vzťah medzi prežívaním zdravia, prežívaním fyzickej bolesti a zvnútornenou vierou. Výskum ukázal vzťah medzi pacientovým zdravím a vierou. Rozdiely medzi pohlaviami boli nájdené v prežívaní zdravia, nie však v bolesti. Vo všeobecnosti možno povedať, že existuje vzťah medzi zvnútornenou vierou a pacientovým prežívaním zdravia a bolesti.

Rôznosť v hodnotiacej mienke v spojitosti s náboženstvom medzi pohlaviami objavil P. Sheeran. U 690 škótskych teenagerov skúmal vzťah medzi náboženstvom, pohlavím a mienkou o sexuálnej aktivite iných. Respondenti mali odhadnúť počet sexuálnych partnerov u 20ročných mužov a žien a urobiť hodnotenie ich sexuálnej aktivity v pozitívnom alebo negatívnom zmysle. V oboch prípadoch sa preukázalo myslenie tzv. „ dvojitého metra“. Očakávali, že ženy budú mať menší počet partnerov ako muži a ich sexuálna aktivita bude hodnotená negatívnejšie. V rozpore s inými podobnými štúdiami v tejto oblasti sa ale tento „dvojitý meter“ nenaplnil. Mierne náznaky v tomto smere sa objavili iba v súvislosti s náboženstvom, ktoré podporuje rôzny pohľad na sexuálne konanie muža a ženy. Náboženstvo pritom malo väčší vplyv na vytváranie hodnotiacej mienky u žien, ako u mužov.

J. S. Levin, R. J. Taylor a L. M. Chatters (1994) analyzovali údaje zo štyroch celonárodných prieskumov v USA s cieľom zistiť rasové a pohlavné rozdiely v religiozite u starších ľudí. Výskum ukázal významné rasové a genderové rozdiely v religiozite, pričom vek, vzdelanie, rodinný stav, rodinný príjem, náboženstvo, urbanizácia a subjektívne zdravie tieto rozdiely vo vzťahu k náboženstvu nepreukázali.

V niektorých výskumoch sa genderové rozdiely týkajú viery iba okrajovo. D. Degelman a kol. (1991) porovnával vieru v spravodlivosť, vieru v osobnú sily a religiozitu u vysokoškolských študentov a u starších dospelých. Viera v osobnú silu sa menila v závislosti od pohlavia a veku (nižšia bola u starších žien). Ženy mali nižšiu vieru v spravodlivosť ako muži – vek nezohrával žiadnu rolu. Religiozita pozitívne korelovala s vierou v spravodlivosť, pričom nekorelovala s vierou v osobnú silu.

Treba ešte dodať, že v niektorých výskumoch sa žiadne medzipohlavné rozdiely týkajúce sa prežívania viery nevyskytli. Uveďme príklad výskum T. A. Beery a kol. (2002). Autor sa pýta, aký význam má duchovnosť pre ľudí s chronickým ochorením, ako je AIDS alebo rakovina – duchovno sa totiž často spája s kvalitou života. Vo výskume konkrétne skúmali, akú rolu má duchovnosť v živote 58 ľudí so zlyhaním srdca, ktoré bolo ošetrované medikamentózne alebo u nich bola urobená transplantácia srdca. Okrem toho, že výskum ukázal, že na kvalite života týchto pacientov mala dimenzia duchovnosti podiel 24% sa vo výsledkoch nevyskytli žiadne medzipohlavné rozdiely vo vnímaní duchovného well-being alebo kvality života. Ďalej sa ukázalo, že na prežitie má pozitívny ochranný účinok návšteva na náboženských podujatiach, hoci nie je jasné, ako presne tento proces prebieha.

3 Obsahová analýza

3.1 Výskumná otázka

Cieľom výskumu bolo zistiť genderové rozdiely v prežívaní osobnej viery v Boha u kresťanov. Kladie otázku, či genderové rozdiely existujú, prípadne aké sú. Predpokladali sme, na základe iných výskumov, že tieto rozdiely budú. Išlo nám predovšetkým o presnejšiu špecifikáciu.

3.2 Metóda

Pri analýze textov sme použili interpretatívnu fenomenologickú analýzu (IPA). M. Kocvrlichová (2006) IPA popísala v svojej publikácii Vina odvolávajúc sa na autorov J. A. Smith, M. Osborn a M. Jarman. Interpretácia textu u IPA je dvojúrovňová. Jednu úroveň tvorí to, že sa respondent snaží pochopiť a vyjadriť svoj svet a druhú zase to, že výskumník sa snaží pochopiť respondenta. IPA sa sústreďuje na to, ako respondent myslí o danej téme alebo čomu v súvislosti s ňou verí. Analýza sa usiluje prijať interpretáciu respondenta. Je potrebné dodať, že analýza textu je osobný a subjektívny proces, v ktorom je snaha o kategorizáciu a o tvrdenia vo všeobecnejšej rovine. V našom príspevku nie je priestor robiť všetky kroky analýzy.

3.3 Voľba vzorky a zber dát

Pôvodný výskumný súbor tvorilo 119 študentov CMTF UP Olomouc. Zber dát bol v roku 2006 realizovaný tak, že študenti mali napísať esej na tému: „Ako prežívam vieru." Rozsah, forma, spôsob boli ponechané na voľbe respondenta. Pri výskume bola zachovaná anonymita, respondenti mali uviesť pohlavie, stav a vek. K analýze textu bolo následne vybraných 12 respondentov, pričom sa pri výbere sledovala požiadavka, že respondent mal byť kresťan – veriaci v Boha. Bolo zvolených šesť mužov (M1, M2, M3, M4, M5, M6) a šesť žien (Z1, Z2, Z3, Z4, Z5, Z6)) v podobných vekových kategóriách.

3.4 Vlastná analýza

Pri analýze sme postupovali podľa zaužívaných krokov. V tabuľke 1 a 2 uvádzame kategórie tém, ktoré sa v textoch vyskytujú a presné citácie v texte, z ktorých sa dá na danú tému usudzovať. V zátvorke je uvedené, o ktorého respondenta šlo.

Tabuľka 1: Kategórie tém a citácie v texte u mužov

ťažkosť hovoriť o viere, zložitosť problému	*„snad žádná část lidské osobnosti není tak složitá jako její duchovno“* (M1) *„mám i strach o víře hovořit a případně svědčit. Neumím to“*(M2) *„soucítění s Kristem je pro mne neopsatelné“*(M2)
viera ako konanie	*„my za ním máme chodit do kostela, je potřeba ale pak konat“* (M1) *„já se snažím postavit v svém konání na vrchol svých zájmů Jeho“* (M3) *„konat Jeho vůli...o to v prvním řadě jde“* (M3) *„snažím se dodržovat desatero, žít tak“* (M4)
viera je boj vnútorný i boj navonok (spojený s utrpením)	*„víra je pro mě často i souboj se společností...víra je duchovní boj“* (M4) *„mým oblíbeným autorem je Jan od Kříže, Terezie z Avily... a jde jim o duchovní zápas“* (M2) *„tato myšlenka mi působila nezměrné utrpení...připadal jsem si, že jsem trhán na kusy...musel jsem však prožít spoustu nepříjemných věcí a duševních otřesů, abych se začal dívat novýma očima“* (M6)
pocit nedokonalosti	*„někdy cítím příliv lítosti nad vlastní i cizí lhostejností ke Kristu“* (M2) *„vím, že mám odpovědnost, toužím být nějak užitečný...nemohu říci, že se mi to nějak zvlášť daří a že jsem se svým životem spokojený“* (M6)
preferencia modlitby v samote pred spoločnou modlitbou	*„neúčastním se žádných modlitebních setkání, krom mší... nevím ani proč...snad bych se tam dobre necítil“* (M1) *„velmi rád adoruji, v tichu a v samotě“* (M2) *„trápení mě vedlo k meditacím o Ježíši Kristu a k navázání nového, osobnějšího vztahu k Bohu“* (M6)
potreba poznávania a vzdelávania sa vo viere	*„Bůh mi to vynahradil láskou ke čtení – rád čtu duchovní knihy... a jak je to pro víru potřebné!“* (M2) *„má představa o Bohu se postupně stále mění, vyzrává, na základě stále nových poznatků a osobních zkušeností s tímto Bohem“* (M3) *„občas se mi také nezdají výroky magistera jako zcela správné, ale snažím se je pochopit“* (M4)
sloboda vo viere	*„nikdo je k tomu nenutil, nikdo je nepřemlouval, nikdo jim to nedal jako povinnost. Oni tomu věřili a oni vírou žili!“* (M1) *„zve mě, abych byl jeho partnerem“* (M3)

dôležitosť racionality vo viere, chápania viery	*„někdy mám pocit jako bych tu lásku i uvnitř cítil (ale žádná mystika)...je to jistě hloupost, tak hluboko v duchovním životě jen tak rychle nedojdu...fascinuje mne Sophia jako obraz Boha... jistě, občas se na mysl derou nápady jako že to je jen můj psychický konstrukt“* (M2) *„víra, to spíše patří do rozumové stránky osobnosti“* (M3) *„nejvíce mě utkvěla definice, že víra je přesvědčení o věcech, které nevidíme“* (M5) *„uvědomil jsem si, že moje myšlení je gnostické a že mám problém vnímat Ježíše Krista jako antropomormí podobu Boha, protože Bůh byl pro mne ryze transcendentní...trvalo to několik let, kdy jsem se modlil o milost správného chápání“* (M6)
Boh je silný a vášnivý	*„je to Bůh jako silná, vášnivá a plamenná láska, vášeň k člověku“* (M2)
Boh ako Otec	*„Bůh na mne stále dohlíží, vychovává mne a vede jako můj Otec“* (M6)
prosba Boha o pomoc (prichádza skôr až ako jedna z posledných možností)	*„až s nástupem opravdových životních starostí, tedy s příchodem rodiny...najednou jsem si uvědomil, jak jsem já, malý člověk, sám a jak jsem slabý...prosil jsem Boha o pomoc, o radu a hlavně o dobrou volbu...okamžitě se ozvala výčitka: teď prosíš, teď jsem ti dobrý?“* (M1) *„a když jsem stál nad rakví, kde ležela moje mladá maminka, tak si člověk počistí svoji víru a zjistí, že Boha potřebuje“* (M5)
zlosť voči Bohu	*„Bůh mě občas pěkně i někdy nepěkně štve“* (M5)
dôležitosť predstavy Boha	*„ale pořád mi Bůh chybí..možná proto nepřichází, že mu vnitřně, podvědomě říkám, jak má přijít, to, že mám představu jak vypadá setkání s Bohem“* (M2) *„je nesmírně důležité jakou představu mám o Bohu, v kterého, v případě kterému věřím...představa Boha ovlivňuje vše – víru, spiritualitu, náhled na svět, na mě samotného, smysl existence“* (M3)

Tabuľka 2: Kategórie tém a citácie v texte u žien

viera ako opora v bežnom živote i v kritických situáciách	*„těžký porod první dcery a slib daný tehdy ještě ‚neznámému' Bohu, pak byl impulsem k vážnému rozhodnutí hledat Ho"* (Z1) *„víra je velká pomoc v utrpení a tápání"* (Z2) *„víra je cosi jako bytostná důvěra Tomu, o kterého se mohu kdykoli opřít – ve všech životních situacích a i ve smrti samé"* (Z3) *„nastala situace, kdy jsem taťku ztratila a má opora byla On...je mi velikánskou útěchou, že mohu spoléhat na někoho, kdo je ještě víš než já sama...obracet se ze starostmi"* (Z5) *„prožívám s Ním celý den – všechny radosti a bolesti, v Něm miluji všechny lidi, pro Něj dělám všechny činnosti"* (Z6)
ochota nechať sa viesť Bohom	„*vyprošovat si vedení Duchem svatým...on mne vede"* (Z2) *„aby On mohl ve mně působit* (Z4)
potreba odovzdať sa Bohu	„*každý den se snažím Bohu odevzdávat*" (Z1) *„otevřela jsem se Bohu tak, jak jsem...jsem v Jeho náruči od rána do noci"* (Z2) *„jde o to pustit Boha do svého života, dělat mu místo ve svém srdci"* (Z4) „*odevzdávat Mu sama sebe"* (Z5)
prežívanie blízkosti Boha	„*žiji v Něm...byl zde – ve mně, v mém srdci...On je se mnou a ve mně...chtěla jsem se setkat s Bohem...a po tom jsem toužila...jednoho dne přišel...jen víra v Boha nestačí, došla jsem k prožívání jeho přítomnosti v mém životě"* (Z2) *„přišla silná touha po setkání s ním"* (Z5) *„Bůh je pro mne všechno, co jsem a co mám, celou mě prostupuje"* (M6)
emocionálne prežívanie viery	*„přemýšlela jsem nad Ním, snila o Něm, kudy jsem chodila...tento emocionální pocit nelze popsat, ale pamatuji si jej přesně, jako by byla zamilovaná*" (Z2) „*ty mé odpovědi jsem začala prožívat"* (Z4) *„víra v Boha, kterou cítim ve svém srdci"* (Z6)
vďačnosť Bohu za vieru	*„jsem velmi vděčná Bohu za dar víry"* (Z1) *„víra je pro mě dar, který jsem dostala od dobrého Otce"* (Z4) *„přijít do chrámu, pokleknout se a sklonit se a děkovat za dar víry"* (Z5) *„jsem vděčná rodičům, že mně víru předali a Bohu, že mně dává v této víře žít"* (Z6)
vnímanie Boha v každodennom živote	„*snažím se svoji víru každodenně žít*" (Z1) *„ukazuje se mi krása obyčejného všedního života s Ním*" (Z2)

viera nie je iba život podľa pravidiel, ale osobný (intímny) vzťah k Bohu	*„něco velmi intimního, nebo dokonce i to vůbec nejintimnější..víru nechápu jako soubor dogmat – ve smyslu věřit něčemu, pro mě znamená víra věřit Někomu“* (Z3) *„vztah k Bohu je nejdůležitější v mém životě, ne pravidla, morálka, dogmata“* (Z4) *„je těžké o tomto mluvit, psát...je to život, nad pravidly...ty jenom pomáhají“* (Z5) *„on je skutečný osobní Bůh“* (Z6)
Boh ako Otec	*„se ke mně skláni jako Otec“* (Z6)
cirkev ako domov	*„neklid, že nejsem v té pravé církvi a tak jsem se po necelých dvou letech vrátila ‚domů'...cítím se tu doma, pravidelně chodím na bohoslužby a k přijímání“* (Z1)
dôležitosť spoločenstva	*„spřátelila s lidmi z Apoštolské církve...ti měli velký vliv na moji začínající duchovní cestu a změnu dosavadního života“* (Z1) *„napřed jsem se zapojila do místního společenství...bylo to pro mě moc důležitý“* (Z4) *„touha nebít tak sama, touha za někým jít, touha být někde zakotvena a mít jistotu...to všechno jsem poznala skrze společenství, přátele“* (Z5)
potreba poznávania a vzdelávania sa vo viere	*„navštěvuji přednášky, čtu duchovní literaturu a hudba, kterou poslouchám, má rovněž tento směr“* (Z1) *„začala jsem přemýšlet o spoustě věcech, kterými bych se dříve nezabývala, začala jsem číst, abych se o tom více dozvěděla a byla trochu v obraze“* (Z5)
túžba, aby vieru prežívali aj iní	*„přála bych si, aby celý svět uvěřil v Pána a aby celý svět Pána skutečně poznal“* (Z2) *„mám možnost víru předávat nejen doma v rodině, ale i dětem ve škole při hodinách náboženství, snažím se to dělat“* (Z6)
istota vo viere	*„byla jsem od dětství nějak vnitřně přesvědčená, že existuje“* (Z1) *„nejen, že věřím, já vím, že Pán je...On je vším, na co se jen podíváme...jinak jsem o tom bytostně přesvědčena“* (Z2) *„ty Bože, jsi všechno...můj život patří Bohu, protože On je mé jediné dobro“* (Z6)

3.5 Záver

Genderové rozdiely medzi skúmanými mužmi a ženami v prežívaní viery by sme mohli vyjadriť takto:

S vierou muži spájajú konanie, utrpenie, boj (vnútorný i navonok). Prosia ho o pomoc až vtedy, keď vlastné sily zlyhajú. Dôležité miesto má racionalita – zdá sa, že prevláda nad citom. Problém viery je pre nich zložitý. Dôležité je pre nich, akú majú predstavu Boha.

Vo viere si cenia slobodu. Boh je pre muža niečo silné, vášnivé. Majú pocit nedokonalosti, nedostatočnosti. Objavuje sa zlosť voči Bohu. Preferujú modlitbu v samote pred spoločnou modlitbou. O viere hovoria ťažšie.

Pre ženy je viera oporou tak v bežnom živote ako i v kritických situáciách – Boha vnímajú v každodennom živote. Vieru prežívajú viac emocionálne. Majú potrebu odovzdať sa Bohu, prežívať jeho blízkosti, lásku, nechať sa ním viesť. Viera pre nich nie je iba život podľa pravidiel ale osobný (intímny) vzťah k Bohu. Vo viere cítia istotu. Za vieru pociťujú vďačnosť. Cirkev vnímajú ako domov, dôležité je pre nich spoločenstvo. Pociťujú túžbu, aby vieru prežívali aj iní.

Skúmaní muži aj ženy mali v odpovediach spoločnú potrebu poznávania a vzdelávania sa vo viere a vnímania Boha ako Otca.

Literatura

Beery, T., A., Baas, L., S., Fowler, C. & Allen, G., (2002). Spirituality in persons with heart failure. *Journal of holistic nursing official journal of the American Holistic Nurses' Association*, 20 (1), 5–25, quiz 26–30.

Benesch, H. (2001). *Encyklopedický atlas psychologie.* Praha: Lidové noviny.

De Angelis, B. (1992). *Tajemství mužů, která by každá žena měla znát.* Praha: Talpress.

Coleman, C., L. & comp. (2006). Gender differences in use of prayer as a self-care strategy for managing symptoms in African Americans living with HIV/AIDS. *Journal of the Association of Nurses in AIDS Care JANAC,* 17 (4), 16–23.

Degelman, D., Owens, S., A., Reynolds, T. & Riggs, J. (1991). *International journal of aging and human development*, 33 (2), 101–111.

Donelson, E. (1999). Psychology of religion and adolescents in the United States: past to present. *Journal of adolescence,* 22 (2), 187–204.

Gjuričová, Š. (1995). Mužství a ženství jako sociální konstrukce? *Konfrontace,* 6 (2), 31–33.

Good, N. (1996). *Jak žít s problematickým mužem, kterého milujete.* Praha – Plzeň: Beta Dobrovský.

Hintikka, J., Koskela, K., Kontula, O. & Viinamaki, H. (2000). Gender differences in associations between religious attendance and mental health in Finland. *Journal of nervous and mental disease*, 188 (11), 772–776.

Kocvrlichová, M. (2006). *Vina.* Praha: Triton.

Koteková, R., Šimová, E. & Gecková, A. (1998). *Psychológia rodiny.* Košice: PeGaS.

Kratochvíl, S. (2000). *Manželská terapie.* Praha: Portál.

Levin, J., S., Taylor, R., J. & Chatters, L., M. (1994). Race and gender differences in religiosity among older adults: findings from four national surveys. *Journal of gerontology*, 49 (3), 137–145.

Meisenhelder, J., B. (2003). Gender differences in religiosity and functional health in the elderly. *Geriatric nursing New York, N.Y*, 24 (6), 343–347.

Maselko, J. & Kubzansky, L., D., (2006). Gender differences in religious practices, spiritual experiences and health: results from the US General Social Survey. *Social science and medicine*, 62 (11), 2848–2860.

McBride, J., L., Arthur, G., Brooks, R. & Pilkington, L. (1998). The relationship between a patient's spirituality and health experiences. *Family medicine*, 30 (2), 122–126.
Norton, M., C. & comp. (2006). Gender differences in the association between religious involvement and depression: the Cache County (Utah) study. *Journals of gerontology*, 61 (3), 129–136.
Poněšický, J. (2003). *Fenomén ženství a mužství.* Praha: Triton.
Sheeran, P., Spears, R., Abraham, S.,C. & Abrams, D. (1996). Religiosity, gender, and the double standard. *Journal of psychology*, 130 (1), 23–33.
Strawbridge, W., J., Shema, S., J., Cohen, R., D. & Kaplan, G., A. (2001). Religious attendance increases survival by improving and maintaining good health behaviors, mental health, and social relationships. *Annals of behavioral medicine a publication of the Society of Behavioral Medicine*, 23 (1), 68–74.
Vybíral, Z. (1995). *Útěky před láskou. Manželské krize z pohledu mužů.* Praha: Motto.

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA
PSYCHOLOGICA 37 – 2007 SUPPLEMENTUM

APPLICATION OF TAT IN CLINICAL DIAGNOSIS AND JUDICIAL ESTIMATION – USING TAT TO RESEARCH THE MOTIVATION OF PEOPLE MAKING A DECISION TO ADOPT A CHILD

Justyna Trepka-Starosta
Agnieszka Roszkowska
Chair of Clinical and Forensic Psychology, Silesian University, Katowice, Poland

Keywords

motivation, recognized values, interpersonal relations, adoption, meaning o life.

Abstract

It is the natural and characteristic need of man to ask questions about personality dimension and questions related to one's own existence, its sense and value. What implies the peculiarity of man's behaviour is the fact of looking for rational answers and justifications concerning personality and existence. This behaviour is even more peculiar among people who decide to adopt a child.

Motivation, recognised values and interpersonal relations are the subject of special research and analysis which is based on the method of Case Study. The aim of this research and analysis is also to find answers about the meaning of subject-personal 'I' in the process of man's being and becoming.

I hope that the collected data and the conducted research and analysis would be the source of information that might deepen the knowledge about man and the basis for some conclusions that might be applied by Adoption Centres in the process of adoption and in the process of proper family matching.

Our culture gives us some socially determined patterns of behavior, language and beliefs that make it possible to observe and classify the social life. Equally each member of society is a separate entity – personality that perceives the world, social demands and cultural patterns through its own way of shaping, differing, emphasizing and implementing of this patterns. The psychological examination of a man should be thus considered as multi aspect – we determine a human being as an organism which has its place in the nature, as a member of social groups who live in the world of patterns and habits and, in the end, we observe a person as an individual living in its own "private" world of personality (Frank 1989). Researching this private world of various processes and experiences, we face the problem of searching for individuality's specific and characteristic ways according to which his/her experience, internal world, processes and psychological experience is organized. This dynamic process makes an individuality, thanks its personality structures, lap the common social life of events with its own explanations and feelings, its own organizational patterns which give to a situation a specific emotional meaning. Examination of this occurrences exceeds external activity and requires searching out hidden, internal, often unaware psychic basis. And that becomes possible due to psychic process, widely understood projection and techniques of psychological research, which are based on projection.

Murray has created his needs and pressures analysis method assuming that in a personality research of an individuality free creation and language should be used. He stated that the unaware desires and motives, not emerging in aware behavior of a researched individuality, appear in dreams and imagination. Assuming, according to psychoanalysis, that some parts of motivation are unaware, as during socialization the socially unaccepted motives are subject to suppression and sublimacy, he claimed that the appearance of aware and unaware motives in behavior is varied. Aware and uncover desires and needs are shown through the controlled behavior of an individuality. Unaware motives emerge when emotional control is on a low level, e.g. when mistakes are made, in difficult situations or in imaginary contents. TAT is to be the method of initiation of the projection of unaware needs. But Murray do not state that in fantasies elements of aware motivation are not to be present. Aware motives may be present in created stories when they are e.g. recollections and are not a free fantasy. And in this case the problem of the art of observed needs (if they are aware or not) is not very clear (Suchańska, 1994).

The content of stories may be a valuable material for the diagnosis of motivation because of two tendencies that are present in individuality's activity:

1. A man perceives TAT pictures as social situations, tending to ascribe to objects some features that reflect his own needs, motives and attitudes or to ascribe to them his own unaccepted tendencies.
2. Making stories, as any other mode of creation e.g. painting or writing, initiate the mechanism of projection as well as identification, what in the end result in expression of own experiences, desires, fears and own perception of the world in that stories.

In our research Murray's TAT was an experimental impulse that was supposed to release in researched people projection of their needs, feelings and attitudes towards

other people. First of all it helped to identify motivations that were hidden, inappropriate, based on unreal or excessive expectations towards oneself or a child. The main basis of the test material was the analysis of contents, experiences, needs and pressures perceived by the individuality. Strong identification with the character of a story, setting up the main matter that reflect the interaction of the subject (need) and the situation (pressures) constituted a base of the individual and quality analysis of obtained data.

Research problem and the target of work

The main target of conducted research is the analysis of motivations that make people decide to adopt a child. People taking up any action follow a specific motivation which makes the goal to be achieved. It is very rare that the individual follow just one motivation while taking up an action. Mostly we have to do with a structure of motivations within which we can separate those with stronger and those with weaker influence on the individuality's action. Is it similar in case of people that decide to adopt a child? What are the sources and conditions of their motivations? It is well known that motivation is conditioned not only by the specific situation people are in but also by their personality, the way of satisfying needs and sensing the emotions. The results of research carried out by Adoption Centers while qualifying for adoptive parents show that those people have experienced a serious trauma – they cannot have their own offspring, have gone a longtime infertility treatment, they lost an unborn child. Is their motivation caused by lost of sense of life, existential crisis? Our research focuses on problems like:

1. Definition of motivations of people trying to be adoptive parents – these deliberate, realistic, aware as well as those unaware motives,
2. Specifying personal and situational motivations that may influence the decision and behavior of future adoptive parents.
3. Specifying the direction and intensity of motives.

Specification of variables and their operation

Main variable is the motivation of people deciding to adopt a child. Motivation (by Reykowski, 1986) is defined as a group of factors initiating deliberate action aimed at achievement of specific target. Considering personal and situational reasons of the motivational process through the indication of the variables which make people being appropriate for a parenthood it became necessary to divide motivation (by Łukaszewski 1974 and Reykowski 1986) into:

1. Instrumental motivations
   a. Egocentric motivation – further described as EGO. This type of motivation strongly refers to defense of ego, concentration on oneself and satisfaction of own needs. Raising "I structure" may result in extension of the regulation potential of this

structure, which leads the risen motives concerning other objects to be weakened or not to be present at all. In this situation a person do not see the needs of others. Considering egocentric motivation in connection with adoption of a child, it seems to have a great influence on the need of parenthood in people.

b. Task motivation – further described as ZAD. It is motivation strongly influenced by target set by an individual (in this case in connection with adoption and raising a child). People characterized dominantly by this type of motivation are concentrated on future and have the feel of personal influence of individuals on events. This people have precise expectations towards a child to be adopted (sex, age of a child) and towards the "role" a child is to play in their lives (e.g. guardian, heir). Making their decision to adopt a child they will aim at "protection of their interests".

2. Non instrumental motivations
   a. allocentric motivation – further described as ALLO. This motivation is based on pro social behavior, i.e. sacrifice of important personal values for the good of other people without expecting a reward. Those people are characterized by cognitive concentration on the environment, empathy and successful activity in favor of other people. To those people their expectations towards a child, his/her age, sex, appearance will be of less importance.
   b. normocentric motivation – further described as NORM results form some social standards. For these people the natural consequence of family establishment is the appearance of a child. Their decision to adopt a child may be strongly influenced by others and by the will to establish a family according to commonly accepted social patterns.
3. Other.

It is to be mentioned that in "other" category there are only motives connected to religion – such as fulfilling a mission in life, being God's messenger. These were called religious motivations further described as REL. Motivation of people of this group trying to be adoptive parents is based on their belief. Through adoption they feel complete as humans, they search the truth, the good and finally the redemption.

Indicators of needs, feelings, attitude towards other people and hidden motivation of adoptive parents have been separated while analyzing 6 stories based on presentation of 6 Marrey's TAT plates. Frequency and intensity of each of the above mentioned indicators have been researched. Below we present and define the indicators.

Pursuit (D):

Pursuit of achievements is a pursuit to achieve best results of particular activity (D1)

Pursuit of autonomy is a pursuit of freedom, independence, avoidance of responsibility for others, aiming at own goals (D2)

Counteraction and compensation is a tendency to prevent failures by active action. Supreme goal is self-respect (D3).

Support (Op):
1. Search for help, helplessness, anxiety, loneliness (Op1)
2. Self humiliation, passive submission to external factors, submission, low self-esteem (Op2)
3. Safety means excessive caution and dutifulness, exaggerated sensitivity to other people's opinion, giving up any activity to avoid failures(Op3).
4. Tendency to protect, to help other weaker people (Op4).
5. Trend to affiliate is being sensitive to other people feelings and their wishes, being very sociable (Op5).

Emotional state (E):
1. Fear, anxiety (E1)
2. Depression (E2)
3. Compassion, pity(E3)
4. Joy, pleasure (E4)

Environment (Ot) – pressures:
1. Emotional and verbal aggression, criticism, humiliation, refusal of help (Ot1)
2. Loneliness, loss, lack of possibility to experience pleasure (Ot2)
3. Rejection, lack of acceptance, indifference, isolation (Ot3)
4. Domination means forcing, restriction, influence (Ot4)
5. Emotional and social affiliation means acceptance, confirmation of the rightness of behavior, support (Ot5)

Behavior (Z):
1. Creativity means ingeniousness, intuition, adaptability (Z1)
2. Claim posture means no initiative, rigidity, resistance (Z2)
3. Passivity and isolation means no action, submission (Z3).

Organization and procedure of research

The research group consisted of 94 people making decision to adopt a child and registered by Adoption Centers. Each person has been subject to research by six out of twenty TAT plates. The plates have been chosen by five competent juries (compatibility test of the competent juries with use of W-Kendall factor gave a result of W=0,94 which shows a high level of compatibility) and the chosen plates are as follows: 1, 4, 6, 7, 10 (out of series 1) and plate 16 (out of series 2).

Verification of the existence of indicators has been carried out by presentation to independent competent jury so called list of indicators containing open question of their own opinions or answers. The jury has described the level of intensity of incidence of a particular indicator in a five-grade scale where 1 – no such indicator, 2 – low intensity, 3- middle intensity, 4 – high intensity, 5 – very high intensity.

Statistical analysis of the compatibility of juries as to the data presented, according to W – Kendall factor, was 0,95 and led to further interpretation. Table no 1 shows the frequency and intensity of the indicators.

Table1. Frequency and intensity of occurrence of indicators in a researched group (N=94)

Indicators		**Frequency of occurrence (%)**	**Intensity of occurrence**
PURSUIT	Achievements	48,4	3,94
	Autonomy	32,3	3,19
	Counteraction	19,2	3,29
SUPPORT	Help	34,6	3,76
	Affiliation	22,7	3,61
	Protection	17,9	3,2
	Self humiliation	9,3	3,84
	Safety	15,4	3,48
EMOTIONS	Anxiety, fear	42,9	4,67
	Depression	18,8	3,42
	Joy, satisfaction	24,6	2,81
	Compassion, pity	13,7	3,2
ENVIRON-MENT (PRESSURES)	Emotional, verbal aggression	14,3	3,11
	Domination	16,1	2,72
	Loss	26,8	3,43
	Affiliation	27,9	3,11
	Rejection	14,9	3,21
BEHAVIOR	Creativity	45,2	3,15
	Claim posture	19,3	2,36
	Passivity, isolation	35,4	3,41

Division of a research group to subgroups according to types of motivations

As a result of analysis carried out on a group of people deciding to adopt a child (a research group) five subgroups (concentrations) differing by the motivation type have been separated.

Table 2. Average results of motivation in five subgroups obtained on a basis of concentration analysis (GB N=94)

Motivation	concentration 1 N=25	concentration 2 N=21	concentration 3 N=26	concentration 4 N=10	concentration 5 N=12
EGO	4,333333	3,380952	4,448718	1,000000	1,019360
ZAD	1,160000	4,285714	1,038462	2,066667	2,188552
ALLO	4,026667	1,619048	1,153846	3,966667	0,606061
NORM	1,160000	1,000000	1,564103	1,266667	0,696970
REL	1,253333	1,285714	1,358974	3,100000	1,000000

Explanation:
EGO – egocentric motivation
ZAD – task motivation
ALLO – allocentric motivation
NORM – normocentic motivation
REL – religious motivation

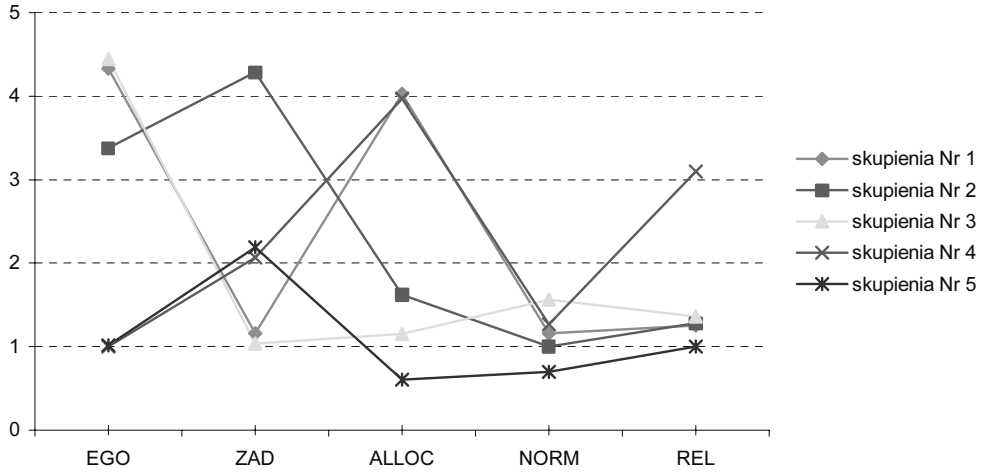

Diagram 1. Graphic presentation of average results of the research of motivation in 5 subgroups created with help of the concentration analysis.

The analysis of obtained results shows that each subgroup has its own individual system of motivations (table 1, diagram 1) that is possible to be characterized as follows:

Group I (26 people – 11 women and 15 men) – EGO – people with very high egocentric motivation and with very low normocentric, allocentric, task and religious

motivation. Supposedly their motivation result from deprivation of a need of parenthood and strong defense of ego.

The above theory shows the other face of egocentrism. Reykowski (1984) pointed out that an egocentric person – a person for whom "I" is the most important value and who make a great effort to satisfy his/her own needs, do not necessarily ignore other people's needs. Contrarily, if other people's needs do not disturb his/her own needs and if own needs are not strongly raised at the moment, egocentric person may turn to be sensitive and ready to help other people. It is right to distinguish two types of egocentrism. First type is conditioned by specific construction of recognition structure and the picture of oneself which widely restrict the possibility to perceive any affinity in relation "I – other people". This type may be referred to (according to Reykowski 1984) as "structural egocentrism". The other type of egocentrism is strongly connected to regulation potential of "I structure", i.e. great engagement in own matters, and could be referred to as "motivational egocentrism". The motivational egocentrism would contribute to pursuit of personal achievements but simultaneously, by stimulating the "I structure" and widening the generalization of personal standards, it would be present in various pro social behaviors. It is to be mentioned that "I structure" stimulation might, as the case may be, arise or weaken which will influence the above mentioned generalization.

The ability to distinguish those two types of egocentric motivation would enable making right decision as to the candidates for adoptive parents. The combination of egocentric and allocentric motivation may be referred to as "motivational egocentrism".

The obtained results show that structural egocentric motivation, where own "I" is of great importance, is more often present. As the intensity of altruistic motivation is quite low, it is hard to mention the motivational egocentrism in this case. But it is to remember that this type of motivation may occur in people making decision to adopt a child as it may be important at further stage of adoption process. It is interesting that altruistic motivation is characteristic for men rather than for women, but as the difference is not significant, it is to be treated only as a slight tendency. The result disproves theory that women more often experience deprivation of need of motherhood than men deprivation of need of fatherhood.

Group II (21 people – 12 women and 9 men)- ZAD – people characterized by distinctive level of task motivation and quite high level of egocentric motivation, but low level of allocentric, normocentric and religious motivation. This is a group of people who have their own children and thus they will aim at fulfillment their goals as to a child and they will ascribe a particular role to an adopted child (e.g. heir, guardian). High intensity of egocentric motivation will refer to ego defense. The results may show that this people have precise expectations towards a child, his/her sex, age or appearance. This motivation is aimed at goal achievement which will be related to satisfaction, protection and security of an individual, provided a child matches up to their expectations. The decision to adopt a child is prudent and final. People with task motivation make and consequently realize their plans. As raising a child is a long-term process, according to literature (Obuchowski

1995), it is to be assumed that realization of this task may result in even more satisfaction and sense of fulfillment of an individual. Rather women than men are characterized by this type of motivation (the result is not statistically significant). It may be connected to a fact that more often it is a woman who brings up a child. Awareness of influence on formation and upbringing of a child leads to satisfaction of well fulfilled task and simultaneously satisfaction of parenthood needs and needs of self-fulfillment.

Group III (25 people – 12 women and 13 men) – ALLO – people that go mostly by allocentric and egocentric motivation (referring to "I" structure) but far less by normocentric, task and religious motivation. Their motivation result from altruistic motives (will of help to weaker people) as well as it is connected to their pursuit of satisfaction of parenthood needs. Altruism is to be ranked as pro social behavior and means sacrifice of personal values in favor of others without a hope for reward. Help itself is here a significant value for an individual. Interesting is the fact that here we have to do also with high intensity of egocentric motivation. Is it so, that people characterized by this combination of motivations expect some kind of internal reward such as pleasure or satisfaction that will influence positively their self-esteem or social acceptance? There is a dispute about motivational base of pro social behaviors among the researchers of the problem (Kochańska 1980, Clark 1982, Karyłowski 1984). The research of this problems seems to be quite complex. Karyłowski (1982) claims that all hypothetical mechanisms of altruistic behavior may be distinguished in two types:

1. Endocentric mechanisms of altruistic behavior
2. Egzocentric mechanisms of altruistic behavior

Division is to be done by the author in view of criterion of the origin of external influences. Expectation of this influences constitutes motives of pro social behavior. If the origin of altruistic behavior is keeping or raising self-esteem then we have to do with endocentric mechanism. If the origin of altruism is the improvement of situation of a person in need then we may speak about egzocentric mechanism.

In case of the decision of as great importance as an adoption – a lifetime decision- it seems that we have to do more with egzocentric mechanism. The cost of social acceptance and rising self-esteem in this particular case seem to be too large to consider the presence of endocentric mechanism.

Group IV (12 people – 6 women and 6 men) – NORM – people characterized by high level of normocentric motivation, middle level of task motivation, low level of egocentric and religious motivation and very low altruistic motivation. This combination may show that this people pay a lot of attention to social standards that refer to parenthood. It is natural that children appear at certain stage of family life. Deciding to adopt a child this people try to restore a balance that have been disturbed by the lack of a child. They identify with other people and try to be like them, to be a complete family. Because many human's behaviors are caused by direct pressure from other people it is possible that

researched group of people characterized by this type of motivation is influenced by this pressures, which may affect their decision of adoption.

Group V (10 people – 4 women and 6 men) – REL – people strongly characterized by religious and allocentric motivation, middle by task motivation and low by egocentric and normocentric motivation. Their motivation is strongly connected with their faith, will to help other people, being messenger, pursuing humanity and strong belief in redemption. It is possible that excessively strong belief in mission to be fulfilled and given by God may result in religious devotion and reduction of existential fear.

Needs and feelings as motives for adoption in a research group

With t-Student obtained results show significant statistical differences ($p < 0,001$) in pursuit, support, behavior and influence of environment. But the statistically important differences concerning revealed emotions are not exposed.

On a basis of substance analysis of the obtained results it is to be noticed that most significant differences refer to following indicators:

D3 – pursuit of achievement. People of the research group determined by egocentric or task motivation more often emphasize the importance of the above mentioned indicator in their lives (result is 3,94 – high intensity). It may be explained by the fact that those people fulfill themselves in other fields because they cannot have children. It is proved that 1/3 of researched people deciding to adopt a child are people between 35 and 44 year of age who have undergone a long term infertility treatment. Very often those people have stable material situation and professional position.

Op 4 – tendency to affiliate. It is complimentary with above mentioned results concerning the choice of motivation. People characterized by altruistic or religious motivation more often tend to help other people (intensity of this factor is 3,61which is high). In reference to group of allocentric motivation it may show the meaning of the tend to those people who are ready to help not only deserted children but also other people in need. This feature is a part of their personality structure. Helping people is also a quality of people living in accordance with their religion.

Ot 1 – emotional and verbal aggression emerged in the group dominated by normocentric motivation (intensity 2,32 – a low level). This result is affected by the influence of other people from the environment on people from this research group. The environment is more concerned about the scarcity of children in a family than potential parents themselves. The anxiety is expressed by aggression.

Ot 2 – scarcity, loss. This indicator was emphasized by intensity on a level of 3,43 in a research group regardless of motivation they follow to make their decision to adopt a child. The above result is explained by high frequency of child losses, mostly losses by miscarriage, or scarcity of a child in more general context (scarcity of somebody to love, to raise).

Z1 – creativity. People of the research group more often perceive themselves as creative and ingenious. Intensity of this feature in the research group reached the level of 3,41 (middle intensity). The researched people compensate the scarcity of a child with self fulfillment in other areas including development of their knowledge in field of adoption.

Regardless of motivation, researched group of people deciding to adopt a child experience similar emotions as anxiety, depression or joy on a level between 3 and 4. Fear reached value more than 4, which is very high. Their emotional state may be conditioned by specific situation they are in because of inability to have natural born children, decision to adopt a child and whole qualification process (the closer the end of the adoption process is, the less anxiety and more positive emotions emerge in reference with upcoming success).

The way of using TAT in research.

The use of analysis of the content of stories on a basis of 6 TAT plates in diagnosis of motivation to adopt a child is presented in the above research. Application of projection through experimental use of TAT plates gave the researched people possibility to express themselves. It helped to obtain significant information, meaning of which could not be revealed with use only of psychosomatic techniques of psychological measurement of researched phenomena. The greatest attitude of this method is the ability to show open and aware as well as hidden and unaware needs and feelings. Described in literature low credibility of projection (including TAT) seems to be of less importance for the problem of diagnosis. The case was best described by Symonds (1994) " in the light of projection credibility looses its meaning as the target of projection is description not measurement..." Regardless of this limits of the projection method, as the authors of the research, we claim that applied by us manner of use of the projection material obtained by analysis of contents of spontaneous stories made up by researched people on a basis of TAT plates, will contribute to enlargement of psychological clinical diagnosis. This enlargement considers the necessity to describe psychological phenomena and processes, diagnosis of which is not always possible on a way of direct recognition. One of this phenomena is the definition of motives for decision to adopt a child.

Bibliography

Bellak L. (1944) The concept of projection, Psychiatry, ss.352–370
Cameron N. (1951) Perceptual organization and behavior pathology, (w:) R.R.Blake,
Ransey G.V. (1953r) Perception: An Approach to Personality, New York,Ronald, ss.283–306
Cattell R.B (1951). Principles of desing in „projective" or misperception tests of personalisty, (w:) H.H. Anderson, Gladys L. Anderson (red.), An Introduction to projective Techniques, New York,Prentice-Hall,ss.55–98
Dymond Rosalind, F.(1950) Personality and empathy, Journal Consult.Psychol.,14, ss.343–350

Frank L.K. (1989) Metody projekcyjne w badaniu osobowości. (W:) Wybrane zagadnienia testów projekcyjnych. (red.) Stasiakiewicz M. Warszawa.
Hartigan J. A. (1975): Clustering algorithms. New York, Wiley.
Healy W., Bronner Augusta P., Bowers A.M. (1930) The Structure and Meaning of Psychoanalysis, New York, Knopf
Hoffman E.P. (1935) Projection and Ich-Entwicklung, Int. J. Psychoanalysis,21,ss. 342–373
Horney K.(1939) New Ways in Psychoanalysis, New York, Norton
Janet P.(1947) Characteres de L'hallucination du persecute (w:) A. Michotte (red.), Miscellanea Psychologica, Louvain, Inst. sup. de Phil.
Kaufman M.R.(1934) Projection, heterosexual and homosexual, Psychoanalysis Quart.,3,ss. 134–136
Kelley K. (1985): Chronic Self-Destructiveness Conceptualisation Measurement and initial Velidation of the Construct, Motivation and Emotion, t. 9, nr 2, s. 135–151.
Knight R.P. (1940) Introjection, projection and identyfication, Psychoanalysis Quart., 9, ss. 334–341
Lee D. (1987): The self deceptions of the self-destructive. „Perceptual and Motors Skills", t. 65 (3), s. 975–989.
Marek T., Noworol Cz. (1983): Wprowadzenie do analizy skupień. Kraków.
Meyer K., Levin Fred M. (1988): Sadism and masochism in neurosis and symptom formation Panel raport. „Journal of the American Psychoanalytic Association", December 17. New York, s. 789–804.
Muhl A.M. (1943) Identification –Pprojection –Domination, Med. Wom .J., 50, ss. 219–228
Munn N.,L. (1946) Psychology, New York, Houghton Mifflin
Murphy G. (1947) Personality, New York, Harper,s. 338
Murstein B.I. (1957) Studies in projection : A critique, Journal Proj.Tech.,21,ss.129–136
Murstein B.I. (1956) The projection of hostility on the Rorschach and as a result of ego-threat, Journal Proj. Tech.20,ss. 418–428
Piaget J. (1926) La representation du monde chez l'enfant, Paris, Presse Univer. de France.
Reber A. (2000): Słownik psychologiczny. Warszawa.
Ringel E. (1987): Gdy życie traci sens. Szczecin.
Ringel E. (1992): Nerwica a samozniszczenie. Warszawa.
Rosenhan D.L., Seligman M.E.P. (1994): Psychopatologia, t. I i II. Warszawa.
Schafer R. (1954) Psychoanalytic Interpretation in Rorschach Testing, New York, Grune and Stratton
Seligman M. (1995): Co możesz zmienić, a czego nie możesz. Poznań.
Seligman M. (1996): Optymizmu można się nauczyć. Poznań.
Siek S. (1983).Wybrane metody diagnozowania osobowości. Wyd. ATK. Warszawa.
Stanik J.M. (1995): Skala Ustosunkowań Interpersonalnych. Kielce.
Stęplewska – Żakowicz K.(2004): O rzeczach widywanych na obrazkach i opowiadanych o nich historiach. Academica SWPS, Warszawa.
StasiakiewiczM.(2003)Diagnoza psychologiczna w poszukiwaniu homo projectivicus (w:) red. Łaguna M., Lachowska B .Rysunek projekcyjny jako metoda badań psychologicznych. Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin
Suchańska A. (1993): Trójkąt dramatyczny i gry ratownicze [w:] ABC psychologicznej pomocy. Rezonans i dialog. Warszawa.

Suchańska A. (1994): Test Apercepcji Tematycznej. Przez analizę treści do analizy procesu. Poznań.
Suchańska A. (1995): Behawioralne wskaźniki pośredniej autodestruktywności a styl wyjaśniania zdarzeń. „Czasopismo Psychologiczne", nr 1–2.
Suchańska A. (1995): Teoretyczne i kliniczne problemy ukrytej autodestruktywności [w:] Elementy Psychologii Klinicznej (red.): Waligóra B., cz. IV. Poznań.
Symonds P. (1949): Dynamic Psychology, New York, Appleton– Century –Crofts
Warren H.C. (1934) Dictionary of Psychology, Boston, Hougton Mifflin
Weiss E. (1947) Projection, extrojection and objection, Psychoanal. Quart., 16, ss.357–377

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA
PSYCHOLOGICA 37 – 2007 SUPPLEMENTUM

DOSLOV

Byl jsem požádán o napsání doslovu k editorovanému sborníku ze VI. mezinárodní konference Kvalitativní přístup a metody ve vědách o člověku: „Analýza a interpretace kvalitativních dat". Po různých úvahách – například pokusit se shrnout publikované příspěvky a najít pomyslného společného jmenovatele – jsem se rozhodl navázat spíše na Úvod sborníku, který napsal profesor Čermák.

Etická stránka práce výzkumníka je implicitní součástí celého výzkumného procesu. Čermák má zajisté pravdu, že ne vždy je tomuto aspektu výzkumů věnována patřičná pozornost, neboť (cituji).. „ V důsledku to může znamenat morální distanci, lidé pro „experta" nepředstavují živé subjekty spoluvytvářející výsledek výzkumu". Vztahuje to k mechanické aplikaci kvantitativní metodologie. Domnívám se (a Čermák to rovněž reflektuje), že obdobná „past" číhá i v kvalitativním výzkumu. Vycházím přitom z osobní zkušenosti s některými pracemi, které „pod praporem" nového paradigmatu představily zcela svévolné zacházení s daty, účelové pseudoanylýzy a interpretace. Pro mne, jako vysokoškolského učitele, to navozuje imperativ ještě hlubší a komplexnější výuky a přirozeně i výchovy studentů v metodologii a to jak kvantitativní, tak kvalitativní.

Vydání sborníku ze VI. mezinárodní konference je záslužný počin. Tématicky řazené příspěvky dobře odrážejí současný stav „kvalitativy" v České a Slovenské republice, včetně inspirací z Polska či Anglie. Důsledné soustředění na oblast analýzy a interpretace kvalitativních dat je cenné pro čtenáře, neboť si může sám udělat přesný obrázek, jak které postupy a jejich více či méně přesné uplatnění přinášejí validní výsledky. Čermák má opět pravdu, když konstatuje: „ ...stále setrvávají v iluzi, že je snazší, než kvantitativní. Je to omyl, který se navíc nositeli nevyplatí....jejíž plody navíc nejsou scientometricky nastavenou majoritní vědeckou komunitou oceněny". Zde lze poznamenat, že především mladší generace psychologů již ke kvalitativní metodologii značně inklinuje a poměry mezi oběma „tábory" se vyrovnávají. Bylo by navíc velmi nebezpečné obě metodologie stavět proti sobě. Cílem práce vždy musí být získání co nejspolehlivějších validních dat s adekvátní interpretací, neboť jedině to pomůže rozšiřovat naše poznání v tak neuchopitelném „prostoru" jako je psychika. Dalším problémem je „průkaznost" našich zjištění v široké vědecké komunitě, v níž dominuje biologicko-přírodovědná orientace. V současnosti jsme svědky bezprecedentního pokusu diskvalifikovat prakticky všechna společenskovědní

periodika, jako nositele nulových informací. V dané situaci nám nepomůže dovolávání se nějakého solidárního uznání, respekt si můžeme získat pouze validními a průkaznými vědeckými výstupy. Je proto důležité stále obě metodologie zdokonalovat a s poznáváním slabších míst tato odstraňovat. VI. mezinárodní konference a sborník z ní vzešlý je v tomto smyslu záslužný krok v žádoucím směru. Pevně věřím, že pro čtenáře bude tento sborník výbornou rukovětí při plánování a realizaci vlastních výzkumů.

Ve svém úvodním slově při spoluzahajování konference jsem se zmínil o vytváření tradice. Konference o kvalitativní metodologii začínaly ve skrovných poměrech s několika málo desítkami účastníků. V současnosti se již jedná o velká a tématicky profilovaná setkání. Budoucnost jistě přinese další rozvoj a zdokonalování různorodých postupů kvalitativního přístupu ve vědách o člověku a domnívám se, že bude spíše problémem vybrat ze záplavy nabízených sdělení ta nejhodnotnější, než to, jak konference vůbec naplnit. Můžeme se tedy těšit na další konference a následné sborníky nejpřínosnějších sdělení.

V Olomouci, 17. října 2007
Vladimír Řehan

JMENNÝ REJSTŘÍK

A
Abelson, R. 51, 329

B
Barrett-Lennard, G. 329
Baštecký, J. 83, 89, 329
Baumard, M. 69, 74, 329
Beery, T., A. 304, 310, 329
Běťák, L. 258, 260, 329
Billig, M. 131, 138, 329
Bion, W. 255, 260, 329
Boss, M. 254, 256, 260, 329

C
Canter, D. 186, 187, 188, 196, 197, 329
Coleman, C., L. 302, 310, 329
Coombs, D. 150, 151, 160, 329
Corbinová, A., J. 86, 90, 114, 117, 122, 146, 150, 161, 181, 184, 268, 285, 286, 329
Čermák, I. 7, 12, 37, 39, 40, 50, 53, 54, 56, 60, 62, 65, 139, 268, 327, 329, 336, 349, 349, 356, 357,
Čírtková, L. 264, 265, 268, 329

D
Donelson, E. 303, 310, 329
Downs, R. M. 188, 189, 196, 197, 329
Drapela, J., V. 278, 329

E
Emerson, P. 56, 63, 65, 329
Fountain, J. 164, 165, 169, 329

F
Frank, A., W. 62, 65, 278, 328
Frankla, V., E. 27, 36, 314, 329
Freud, S. 104, 254, 255, 259, 260, 268, 329
Frosh, S. 56, 63, 65, 329
Frýba, M. 150, 152, 154, 160, 329

G
Goleman, D. 28, 36, 329
Golledge, R., G. 189, 195, 197, 329

H
Hájek, B. 161, 329
Herman, L. 55, 58, 65, 329

Ch
Chvála, V. 83, 90, 329

J
Jung, C., G. 39, 51, 258, 259, 261, 329

K
Kebza, V. 83, 89, 329
Kelchner, K. 142, 147, 329
Kitchin, R. M. 189, 197, 329
Kocvrlichová, M. 305, 310, 329
Kratochvíl, S. 302, 310, 329
Křivohlavý, J. 26, 36, 329
Kubálková, P. 21, 23, 329
Kubicová, A. 8, 113, 329, 339, 340, 349, 363

L
Lazarus, A., A. 39, 50, 329
Lečbych, M. 8, 141, 329, 341, 350, 366
Levin, J., S. 304, 310, 324, 329
Lieblich, A. 40, 50, 56, 58, 58, 59, 60, 62, 64, 65, 329
Loučková, I. 8, 149, 158, 161, 329, 341, 350, 367

Lowenfeld, V. 40, 41, 45, 51, 329, 332
Lukasová, E. 27, 36, 329
Lynch, K. 188,189, 190, 197, 329

M
Machotka, P. 51, 330
Mareš, J. 27, 36, 172, 177, 178, 261, 330
Maselko, J. 302, 310, 330
Matoušková, I. 265, 268, 330
Mayring, P. 150, 161, 330
Meisenhelder, J., B. 303, 310, 330
Mikšík, O. 268, 330
Miovský, M. 50, 65, 85, 90, 128, 139, 268, 330
Mishler, E.,G. 54, 64, 65, 66, 330
Mládková, L. 68, 69, 74, 330

N
Naništová, E. 187, 188, 197, 330
Němcová, B. 255, 256, 257, 258, 259, 261, 330, 377
Norton, M., C. 89, 302, 311, 324, 330

P
Paivio, A. 38, 51, 330
Patel, K. 165, 166, 167, 168, 169, 330
Patton, M., Q. 291, 298, 330
Perls, F., S. 257, 261, 330
Petržela, M. 255, 261, 330
Piaget, J. 278, 324, 330
Plichtová, J. 313, 133, 139, 330
Polišenská, V., A. 8, 185, 190, 195, 197, 330, 343, 350, 371
Poněšický, J. 90, 301, 311, 330
Přibyl, S. 159, 161, 272, 330

R
Rapley, M. 177, 178, 330
Riessman, C., K. 60, 66, 330
Richardson, J. 130, 131, 133, 134, 139, 330
Rogers, C., R. 180, 183, 184, 330, 331

S
Saicová-Římalová, L. 253, 261, 330
Satirová, V. 180, 184, 330
Seale, C. 290, 299, 330
Schank, R., C. 39, 51, 330
Silverman, D. 131, 139, 268, 299, 330
Staruss, A. 330
Starý, R. 39, 51, 330
Stea, D. 188,189, 196, 197, 330
Sternberg. R.,J. 68, 69, 74, 330
Stuchlíková, I. 36, 330
Swap, W. 68, 74, 330
Syrový, P. 21, 23, 330

Š
Šeďová, K. 9, 289, 330, 345, 346, 351, 381
Švaříček, R. 9, 289, 330, 346, 351, 381

T
Trapková, L. 83, 90, 330
Triandafyllidou, A. 130, 131, 139, 330
Tuval-Mashiach, R. 40, 50, 56, 65, 330

V
Vervaeck, B. 55, 58, 65, 330
Vymětal, J. 90, 140, 112, 180, 184, 330
Vyskočil 269, 278, 330
Vyskočilová, J. 330

W
Wagner, P. 68, 68, 68, 74, 330
Wehmeyer, M. 142, 147, 330
Willis, B., G. 177, 178, 330
Winter, R. 157, 161, 165, 166 ,169, 330
Woods, P. 133, 290, 299, 330

Z
Zilber, T. 40, 50, 56, 65, 330

VĚCNÝ REJSTŘÍK

A
Agorafobie 103, 104, 106, 107, 108, 110, 111, 112, 339
Agresivní projevy hromadného chování v policejní praxi 267
Akční výzkum 163
Analytická psychologie 253, 258, 261
Analýza kritické události 263, 266
Analýza tlače 129, 138, 163
Antisocial behaviours 247, 373
Arteterapie 37, 38, 39, 40, 51, 346
Audit kolegů 289, 290, 298
Autenticita 180, 181, 183, 184, 197

B
Boh 26, 33, 34, 35, 39, 41, 301, 304–310

C
Credibility 247, 250, 251, 252, 323, 373
Daseinsanalýza 235

D
Data 12, 18, 64, 67, 75, 76, 77, 78, 80, 82, 85, 94, 96, 97, 132, 145, 146, 149, 150, 151, 153, 154, 159, 160, 168, 181, 195, 204, 211, 212, 213, 214, 221, 223, 224, 226, 233, 234, 236, 238, 240, 266, 267, 270, 290, 293, 296, 297, 313, 315, 318, 353, 358, 359, 360, 363, 365, 367, 374, 375, 378, 381, 382
Depresi 303
Děti 12, 15–23, 27, 31, 59, 110, 117, 145, 171–178, 181, 197, 275, 302
Děti ulice 15–17, 21
Dialogické jednání 267, 272
Divorce 91–101, 222, 338, 361
Dovednosti 11, 68, 72, 121, 127, 146, 147, 155, 168, 331
Drogy 87, 174, 331

E
Edukace 126, 331
Empirický výzkum 104, 279
Etnické skupiny 163

F
Fabule 55, 58, 60, 63
Family 91–101, 198–208, 211–213, 218, 221–229, 236–239, 241, 313, 316, 321, 322, 331, 338, 343, 361, 366, 369, 374, 375, 382

G
Genderové rozdřely 9, 301–305, 309
Gestalt terapie 253, 257, 260, 261

H
Holisticko-formální analýza 40

Ch
Chování v prostoru 8, 185–189, 194–195, 343

I
Identita s místem 187, 188
Integrace 15, 22, 48, 49, 55, 126, 335, 338, 341, 342
Integrovaný 49, 155
Intergenerational transmission 91–93, 96–101, 339, 361
Interpretace 7, 9, 11, 12, 39, 50, 53–56, 63, 64, 71, 75–78, 81, 82, 105, 109, 115, 119, 159, 160, 253, 254, 255, 259, 263, 264, 266, 267, 294, 295, 298, 327, 337
Interpretační perspektiva 58

Interpretační perspektiva
– holisticko-formální 40, 53, 60
Interpretační perspektiva
– holisticko-obsahová 53, 58
Interpretační perspektiva
– kategoriálně-formální 53, 62, 105
Interpretační perspektiva
– kategoriálně-obsahová 53, 60
Interpretatívna fenomenologická analýza (IPA) 301

K
Kognitivní styl 38
Komplexní přístup 7, 83, 84, 86, 89
Komunikačně náročné situace 263, 265, 268, 346
Kritérium 11, 121, 159, 290
Kritická narativní analýza 8, 53, 54, 55, 63, 103, 108
Kultivace 156
Kvalita života 9, 171, 172, 173, 177, 178, 279, 286
Kvalitativní 7, 8, 11, 12, 13, 38, 50, 65, 75, 76, 80, 82, 83, 90, 113, 114, 122, 123, 124, 127, 128, 139, 141, 151, 152, 153, 155, 157, 178, 179, 263, 266, 267, 268, 282, 283, 285, 286, 289, 327, 328, 332
Kvalitativní metodologie 82, 83, 141, 179
Kvalitativní výzkum 8, 11, 12, 38, 50, 65, 114, 122, 124, 127, 128,141, 157, 263, 282, 286, 289
Kvantitativní 11, 12, 50, 60, 76, 152, 153, 283, 285, 327

M
Manažer 68, 70, 71, 72, 179, 180, 183
Manažerské tacitní znalosti 67, 68, 69
Mapa pojmů 72
Mentální mapy 185, 188, 189, 190, 191, 195, 197
Mentální retardace 141–144
Metodologie 9, 16, 50, 65, 80, 72, 83, 127, 141, 149, 179, 263, 265, 266, 268, 327, 328
Model růstu 184
Modlitba 32, 35, 302, 303
Motivy 38, 55, 58, 69, 260, 283
Multimodální terapie 38, 51

N
Narativní analýza 8, 53, 54, 55, 63, 103, 108
Narativní medicína 83, 84
Neohraničené (unbounded) motivy 58
Nezaměstnanost 8,16, 113, 115–118, 120, 279
Nezaslepenost 155
Nezletilý bez doprovodu 15
Normální život 171, 173, 175, 176, 177

O
Obsahová analýza 60, 61, 80, 133, 150, 266, 305
Ohniskové skupiny 144, 146, 167, 263, 268
Ohraničené (bounded) motivy 58
Ošetřovatelství 84, 123–128

P
Pacient 157, 257
Pedagogika 289, 295
Peer auditing 289, 290
Pilotní analýza 7, 83
Pobytový status 15
Podporované zaměstnávání 141, 143, 145, 146, 147
Polostrukturovaný rozhovor 67
Pomáhajúce povolania 25
Priority 126
Problémové skupiny 28, 31, 35
Prostředí 8, 16, 68, 71, 83, 86, 86, 117, 118, 120, 124, 141, 142, 143, 144, 146, 149,150, 158, 165, 167, 179, 180, 185,

186, 187, 188, 189, 190, 194, 195, 291, 292, 294
Psychoanalýza 81, 253, 255
Psychosomatika 83, 89, 90, 269

R
Racionalita 309
Reflexe 15, 55

S
Sebepojetí 180
Sen 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260
Sociálně-právní ochrana dětí 15, 17
Strata viery 33
Strategie 54, 104, 113, 116, 117, 118, 119, 125, 133, 149, 151, 158, 166, 296, 303
Strategie výzkumu 125
Struktura a dynamika policejních interakcí 263
Styl ztvárnění zkušenosti 50
Syžet 55, 58, 62

Š
Špatný život 171, 173, 174, 176, 177

T
Tacitní znalosti 67- 69
Teritorium 186, 191, 195
Testimony 9, 247, 248, 249, 250, 251, 252
Transgression 91, 100, 101
Transparentnost 53, 55, 64
Tvorba 8, 51, 149, 152, 154, 157

U
Utrpenie 25, 26, 27, 28, 31, 34, 36, 309
Uvědomění 63, 89, 155, 269, 270, 277
Úzkost 27, 107, 112, 272, 303

V
Vazba na místo 187, 188
Viera 28, 33, 301, 304, 306, 308, 309, 310
Vnitřní scénář 39
Výborný život 8, 171, 172, 173, 175–178
Výzkum 7, 8, 11, 12, 16, 38, 50, 53, 54, 55, 64, 65, 67, 69, 70, 73, 76, 77, 78, 85, 88, 104, 105, 113, 114, 115, 117, 118, 122–128, 141–143, 145, 157, 160, 163–168, 178, 180, 185, 188, 195, 197, 263, 269, 279, 282, 283, 286, 289, 290

W
Well-being 92, 93, 96, 97, 100, 309, 304

Z
Zakotvená teorie 11, 113, 114, 115, 179, 263
Zakotvená teorie psychologické podpory výslechu 263
Zapojení komunity 163
Zdravie 28, 302, 303, 394
Zdravotní sestra 124
Zrání manažera 72

Ž
Ženy 29, 50, 53, 56, 84, 103–106, 115–120, 123, 256, 301–304, 310
Životní příběhy 64

O AUTORECH

Mgr. Pavel Bareš
Výzkumný ústav práce a sociálních věcí v.v.i.

Je absolventem Filozofické fakulty Univerzity Karlovy (obor sociální politika a sociální práce). V současné době studuje doktorský program oboru veřejná a sociální politika (Fakulta sociálních věd UK). Jeho odborným zájmem je fungování systému sociálních služeb v ČR. V této oblasti se věnuje možnostem optimalizace sociálních služeb s ohledem na koncepci moderní sociální služby a roli státu, krajských a obecních samospráv a neziskových organizací při jejich poskytování. Dále se věnuje také otázkám ochrany zranitelných skupin osob, integrace příslušníků etnických menšin a sociálního začlenění marginalizovaných osob.

Adresa pro korespondenci:
Výzkumný ústav práce a sociálních věcí v.v.i.
Palackého náměstí 4
128 01 Praha 2
e-mail: **pavel.bares@vupsv.cz**

PhDr. Milina Bubeníková, PhD.
Ústav nelekárskych študijných programov JLF UK v Martine

Jednoodborové štúdium psychológie ukončila na FiFUK v Bratislave (1973). Od roku 1973 pracovala na Psychiatrickej klinike FN v Martine, kde sa orientovala na detskú psychológiu.

Od roku 1990 pracuje ako pedagogický pracovník na JLF UK v Martine, kde učí sychologické predmety u študentov nelekárskych študijných programov. Orientuje sa na problematiku prosociálneho správania, empatiu, pomáhajúce povolania a psychológiu ženy.

Adresa pro korespondenci:
ÚNŠP JLF UK v Martine
Malá Hora 5
036 32 Martin
Slovensko
+421 – 4906711
e-mail: **bubenikova@jfmed.uniba.sk**

Prof., PhDr. Ivo Čermák, CSc.
Psychologický ústav AV ČR

Ředitel Psychologického ústavu Akademie věd ČR, v.v.i. Přednáší na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně. Je autorem knihy o agresi (*Lidská agrese a její souvislosti*) a spolu s J. Lindénovou napsal monografii o psychologických souvislostech života herce (*Povolání: herec*). Zabývá narativní a hermeneutickou perspektivou v psychologii, kvalitativní metodologií a psychologií umění.

Adresa pro korespondenci:
Psychologický ústav AV ČR
Veveří 97
602 00 Brno
e-mail: **cermak@psu.cas.cz**

Doc., PhDr., Ing. Aleš Gregar, CSc.
Ústav managementu, Fakulta managementu a ekonomiky, Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně

Absolvoval Strojní fakultu SVŠT v Bratislavě, obor ekonomika a řízení a Filozofickou fakultu UP v Olomouci, obor psychologie. Řadu let působil v podnicích v oblasti personálního managementu. Od roku 1998 působí na Univerzitě Tomáše Bati ve Zlíně, na Fakultě managementu a ekonomiky a současně vykonává funkci proděkana pro KS a CŽV na této univerzitě. Výzkumně a pedagogicky se orientuje na personální řízení, přípravu manažerů, psychologii práce, manažérskou psychologii a na etiku v podnikání. Absolvoval řadu kratších studijních pobytů na zahraničních univerzitách. Publikoval více než 90 prací v odborných časopisech a ve sbornících z mezinárodních konferencí.

Adresa pro korespondenci:
Ústav managementu
Fakulta managementu a ekonomiky
Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně
Mostní 5139
760 01 Zlín
e-mail: **gregar@fame.utb.cz**

Mgr. Běla Hejná
UNDP/UNV Bosna a Hercegovina

Je absolventkou Právnické fakulty Západočeské univerzity v Plzni. Od doby studia se věnuje otázkám migrace, problematice cizinců a žadatelů o azyl žijících v České republice. Působila jako právní poradce v Poradně pro uprchlíky, kde se jako vedoucí právního oddělení věnovala mimo jiné problematice nezletilých cizinců a žadatelů o azyl bez doprovodu zákonných zástupců. Od roku 2005 pracuje na Ministerstvu vnitra ČR, Odboru azylové

a migrační politiky. V současnosti působí jako expert pro otázky zaměstnávání mládeže v rámci mise UNDP/UNV v Bosně a Hercegovině. Je členkou Výboru pro práva dítě Rady vlády ČR pro lidská práva.

e-mail: **Belahejna@seznam.cz**

PhDr. Daniel Heller
Psychologický ústav Akademie věd České republiky

PhDr. Daniel Heller absolvoval studium psychologie na FF UK v Praze. Pracuje v Psychologickém ústavu Akademie věd ČR v Praze. Dlouhodobě se zabývá kognitivní psychologií, zejména psychologií myšlení a řešení problémů, psychologickou metodologií (kterou učí na katedře školní a pedagogické psychologie PedF UK) a dějinami psychologie (které učí na katedře psychologie FF UK). Spoluredigoval první sborník u nás, věnovaný problematice vztahu kvantitativní a kvalitativní metodologie v psychologii (Heller, D., Sedláková, M., Vodičková, L. (Eds.). (1999). Kvantitativní a kvalitativní výzkum v psychologii. Praha: PsÚ AV ČR). Účastní se pravidelně konferencí věnovaných kvalitativní metodologii a publikuje ve sbornících z těchto konferencí.

Adresa pro korespondenci:
PhDr. Daniel Heller
Psychologický ústav Akademie věd České republiky
Husova 4
11000 Praha 1
e-mail: **heller@praha.psu.cas.cz**

David Hiles, PhD.
De Montfort University v Leicesteru

Je hlavním lektorem (principal lecturer) psychologie na De Montfort University v Leicesteru. V současné době se věnuje především narativním přístupům k porozumění mediální kultury, principům narativní analýzy a interpretace, problému konstrukce identity a self a poradenské praxi. Rozvíjí model disciplinovaného výzkumu a participativního vědění. Zabývá se diskurzivní analýzou, narativními a sémiotickými přístupy v poradenství, humanistickou, transpersonální a psychodynamickou psychologií. K dalším tématům jeho odborné činnosti patří: savant syndrom, psychologie filmového kódu, ztráta a zármutek, vyvolané vzpomínky.

Adresa pro korespondenci:
e-mail: **drhiles@dmu.ac.uk**
http://psy.dmu.ac.uk/drhiles/index.html

Mgr. Milada Horáková
Výzkumný ústav práce a sociálních věcí v.v.i.

Zabývala se postupně výzkumy v oblasti sociologie hromadného sdělování a dokumentační prací v masmediích, rozvojem lidských zdrojů ve stavebnictví, filosofickými, psychologickými a sociologickými problémy informatizace, personálním řízením, integrací cizinců a přesídlenců v ČR, bezdomovstvím, dlouhodobou a opakovanou nezaměstnaností, ohroženými skupinami na trhu práce, vývojem pracovních migrací cizinců a nelegálním zaměstnáváním cizinců, šedou ekonomikou, menšinovou politikou ČR a romskou problematikou. Dlouhodobě se věnuje sledování trendů v pracovních migracích cizinců a jejich souvislostmi s vývojem na trhu práce. Zabývá se také problematikou integrace cizinců a řízením migrací.

Adresa pro korespondenci:
Výzkumný ústav práce a sociálních věcí v.v.i.
Palackého náměstí 4
128 01 Praha 2
e-mail: **milada.horakova@vupsv.cz**

PhDr. Vladimír Chrz, PhD.
Psychologický ústav AV ČR

Pracuje jako výzkumný pracovník v Psychologickém ústavu AV ČR, v.v.i v Praze. Řadu let přednášel na Literární akademii Josefa Škvoreckého, nyní lektorsky působí na Katedře pedagogické a školní psychologie PedF UK v Praze. Je autorem knihy *Metafory v politice* (1999). Výzkumně se zaměřuje na oblast narativní psychologie a zabývá se psychologií umění.

Adresa pro korespondenci:
Psychologický ústav AV ČR
Husova 4
110 00 Praha
Czech Republic
e-mail: **chrz@site.cas.cz**

PhDr., Ing. Hana Konečná PhD.
Katedra klinických oborů, Zdravotně sociální fakulta, Jihočeská univerzita

Hana Konečná je psycholožka, pracuje na Zdravotně sociální fakultě, kde vyučuje předmět „Základy komplexního psychosomatického přístupu v medicíně“. Léta se zabývá problematikou nenaplňujícího se rodičovství jako dobrovolný pracovník v Nadaci Mateřská naděje. Na téma nedobrovolná bezdětnost napsala knihu „Na cestě za dítětem“, která vyšla i v anglické verzi pod názvem „On the Quest for a Child“.

Adresa pro korespondenci:
Katedra klinických oborů
Zdravotně sociální fakulta Jihočeské univerzity
B. Němcové 54
378 78 České Budějovice
e-mail: **materskanadeje@volny.cz**

Monika Kornaszewska-Polak, PhD.
Departament of Clinical Psychology, Institute of Psychology, University of Silesia

Main fields of interest: Clinical psychology: the contemporary situation of families in different cultural background, the family divorce situation in the world, system family therapy.

Current scientific work: the intergenerational transmission of different patterns and myths within families.

Dissertation: The emotional background for the differences between men and women in their ways of coping with stress.

Adresa pro korespondenci:
Departament of Clinical Psychology
Institute of Psychology
University of Silesia
Grażyńskiego 53
40-126 Katowice
Poland
e-mail: **m.j.polak@wp.pl**

Ing. Petra Kressová
Ústav managementu, Fakulta managementu a ekonomiky, Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně

Absolventka Fakulty managementu a ekonomiky UTB ve Zlíně. Asistentka a zároveň doktorandka na Ústavu managementu Fakulty managementu a ekonomiky UTB ve Zlíně. Výuka: Personální management, Komunikační praxe v českém jazyce, Communication Skills, Kultura manažerské komunikace. Zaměření disertační práce: Využití modelů manažerských způsobilostí pro rozvoj kvalifikace manažerů.

Adresa pro korespondenci:
Ústav managementu
Fakulta managementu a ekonomiky
Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně
Mostní 5139
760 01 Zlín
e-mail: **kressova@fame.utb.cz**

Mgr. Magdalena Koťová
FFUK Praha, doktorské studium klinické psychologie
Vojenský rehabilitační ústav Slapy nad Vltavou

Mgr. Magdalena Koťová studuje doktorský studijní program klinická psychologie, tématem její disertační práce je agorafobie. Pracuje jako psycholožka ve Vojenském rehabilitačním ústavu.

Adresa pro korespondenci:
e-mail: **magdalena.kotova@seznam.cz**

Mgr. Alina Kubicová, Ph.D.
Katedra psychologie a sociální práce, Filozofická fakulta, Ostravská univerzita

Autorka příspěvku je odbornou asistentkou katedry psychologie a sociální práce Filozofické fakulty Ostravské univerzity. V roce 2004 obhájila na katedře sociologie a andragogiky Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci disertační práci na téma Poradenství pro nezaměstnané, jejíž součástí byl kvalitativně vedený výzkum reakcí na nezaměstnanost.

Adresa pro korespondenci:
Filozofická fakulta, Ostravská univerzita v Ostravě
Katedra psychologie a sociální práce
Reální 5
701 03 Ostrava
e-mail: **alina.kubicova@osu.cz**

Doc., PhDr. Jana Kutnohorská, CSc.
Ústav společenských a humanitních věd, Lékařská fakulta, Univerzita Palackého Olomouc

Přednáší disciplínu Výzkum v ošetřovatelství, k dalším přednášeným disciplínám patří etika v ošetřovatelství, komunikace v ošetřovatelství. Svou vědeckou práci zaměřuje k etickým dilematům ošetřovatelské profese.

Adresa pro korespondenci:
Ústav společenských a humanitních věd
Lékařská fakulta
Univerzita Palackého
Hněvotínská 3
Olomouc 779 00
e-mail: **Kutnohor@tunw.upol.cz**

Mgr. Barbara Lášticová
Kabinet výskumu sociálnej a biologickej komunikácie, Slovenská akadémia vied

Barbara Lášticová (1975) je odborná pracovníčka v Kabinete výskumu sociálnej a biologickej komunikácie SAV. Vyštudovala psychológiu na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave (2000) a sociálnu psychológiu na Inštitúte psychológie Univerzity René Descartes-Paris 5 (2001). Venuje sa predovšetkým kvalitatívnemu výskumu regionálnych, národných a európskych identít, a odnedávna aj občianstva a migrácie. Po rokoch tvorivého utrpenia konečne odovzdala dizertačnú prácu s názvom „Národná identita v kontexte európskej integrácie". Externe prednáša na Katedre psychológie FiF UK v Bratislave (Teórie osobnej a sociálnej identity v spoločenských vedách) a na Katedre pedagogickej psychológie FSVaZ UKF v Nitre (Úvod do kvalitatívneho výskumu). Rada prekladá z francúzštiny a píše s Magdou Petrjánošovou.

Adresa pro korespondenci:
Kabinet výskumu sociálnej a biologickej komunikácie SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava 1
e-mail: **Barbara.Lasticova@savba.sk**

PhDr. Martin Lečbych
Katedra psychologie FF UP v Olomouci

Je absolventem jednooborové psychologie na FF UP Olomouc. Na této katedře nyní působí jako prezenční student doktorandského studia v oboru klinická psychologie. V průběhu svých studií pracoval pět let ve SPOLU Olomouc, Středisku podpory integrace, kde se věnoval integraci osob s mentální retardací do společnosti. Nyní pracuje v ordinaci klinické psychologie a psychoterapie v Prostějově. Intenzivně se zajímá o diagnostické a výzkumné aplikace Rorschachova testu, Kognitivní psychologii a problematiku mentální retardace.

Adresa pro korespondenci:
Katedra psychologie FF UP v Olomouci
Vodární 6
771 80 Olomouc
e-mail: **MartinLecbych@seznam.cz**

Doc., RNDr. Ivana Loučková, CSc.
Katedra sociologie a andragogiky FFUP v Olomouci

Autorka působí jako metodolog na katedře sociologie a andragogiky v Olomouci a na katedře sociální práce Zdravotně sociální fakultě Ostravské univerzity v Ostravě. Věnuje se integrovanému výzkumnému přístupu v humanitních vědách. Tuto problematiku přednáší

i na zahraničních pracovištích (ve Finsku na univerzitě v Kuopio, v Anglii na univerzitě v Canterbury, rovněž na Slovensku na Prešovské a Trnavské univerzitě).

Adresa pro korespondenci:
Wurmova 7
770 00 Olomouc
e-mail: **ilouckova@atlas.cz**

Ing. Jana Matošková
Ústav managementu, Fakulta managementu a ekonomiky, Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně

Absolventka Fakulty managementu a ekonomiky UTB ve Zlíně. Asistentka a zároveň doktorandka na Ústavu managementu Fakulty managementu a ekonomiky UTB ve Zlíně. Výuka: Personální management, Řízení lidských zdrojů, Manažerské metody a techniky. Zaměření disertační práce: Formování tacitních znalostí manažerů a jejich předávání jiným.

Adresa pro korespondenci:
Ústav managementu
Fakulta managementu a ekonomiky
Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně
Mostní 5139
760 01 Zlín
e-mail: **matoskova@fame.utb.cz**

Mgr. Pavel Nepustil, DiS.
Sdružení Podané ruce

Sociální pracovník a psycholog, pracuje ve Sdružení Podané ruce, v projektu Drogové služby ve vězení. Koordinuje výzkum „Mobilní uživatelé drog a jejich chování v Jihomoravském kraji" realizovaný Sdružením Marisa a Institutem pro výzkum reprodukce a integrace společnosti FSS MU. Je interním doktorandem na Katedře psychologie FSS MU v oboru Sociální psychologie.

Adresa pro korespondenci:
Sdružení Podané ruce
Francouzská 36
602 00 Brno
e-mail: **pnepustil@centrum.cz**

Mgr. Aleš Neusar
Katedra psychologie, Fakulta sociálních studií MU v Brně

Pracuji v Poradně pro rodinu Olomouckého kraje jako psycholog. Na Katedře psychologie Filozofické fakulty UP v Olomouci jsem zapojen do projektu „A nebo...", který se zabývá školením metodiků prevence na základních a středních školách. Na katedře psychologie Fakulty sociálních studií v Brně jsem interním doktorandem a zabývám se metodologií dotazování, kvalitativním přístupem a metodologií výzkumu obecně. Dále se věnuji zpracovávání psychosociálního výzkumu, sportu, četbě a kultuře.

Adresa pro korespondenci:
Katedra psychologie
Fakulta sociálních studií
Masarykova Univerzita
Joštova 10
602 00 Brno
e-mail: **a.neusar@seznam.cz**

Pavla Nuslauerová
Katedra psychologie FF UK Praha

Studentka 5. ročníku jednooborové psychologie na katedře psychologie FF UK v Praze a zároveň viceprezidentka České Asociace Studentů Psychologie, o. s. (ČASP). Hlavní oblastí jejího zájmu je psychologie práce a organizace. V roce 2004 jí vyšel článek *„Prokrastinace – Odkládání úkolů"* v odborném periodiku Psychologie v ekonomické praxi (č. 3-4/2004). V témže roce získala 3. místo v katedrovém kole a 5. místo v mezinárodním kole soutěže studentské vědecké odborné činnosti (SVOČ). O rok později se ve stejné soutěži umístila ještě o něco lépe (2. místo v katedrovém a 4. místo v mezinárodním kole).

Adresa pro korespondenci:
Šafaříkova 2254
430 03 Chomutov
e-mail: **Pavla.Nuslauerova@seznam.cz**

Mgr. Magda Petrjánošová
Katedra psychológie, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislava

Magda Petrjánošová (1976) je odborná pracovníčka na Katedre psychológie FiF UK v Bratislave, kde absolvovala magisterské (2001) a v súčasnosti sa snaží ukončiť doktorandské štúdium. Vďaka viacerým študijným pobytom v SRN pred pár rokmi objavila reflexívnu sociálnu psychológiu. Venuje sa kvalitatívnemu výskumu identít v rôznych súvislostiach. Zaujíma sa aj o (prípadné) rozdiely medzi ženami a mužmi, vplyv globalizácie

na každodenný život a francúzsku poéziu. Prekladá do/z nemčiny a angličtiny a publikuje najradšej s Barbarou Lášticovou.

Adresa pro korespondenci:
Katedra psychológie
Filozofická fakulta UK
Gondova 2
818 01 Bratislava 16
e-mail: **Magda.Petrjanosova@fphil.uniba.sk**

PhDr. Veronika Anna Polišenská, PhD., MSc.
Psychologický ústav AV ČR

Pracuje v Psychologickém ústavu AV ČR. V roce 2006 obhájila na Fakultě sociálních studií MU v Brně doktorskou disertační práce na téma Pachatelé vloupání: vliv osobnosti a vazby na místo na chování v prostoru. Zabývá se forenzní a sociální psychologií se zaměřením na pachatele trestné činnosti a jejich chování v prostoru, antisociální chování mladistvých a vliv stereotypů na integraci cizinců do české kultury.

Adresa pro korespondenci:
Psychologický ústav AV ČR
Husova 4
120 00 Praha
e-mail: v.polisen@seznam.cz

Izabela Rajska – Kulik
Clinical and Forensic Psychology Department University of Silesia in Katowice

The main area of interests: marital violence, child abuse, family abuse, psychological aspects of alcoholism.

Adresa pro korespondenci:
Clinical and Forensic Psychology Department
University of Silesia in Katowice
ul. Grażyńskiego 53
40 – 126 Katowice
Poland
e-mail: **irajska@us.edu.pl**

Danuta Rode, Ph.D.
Chair of Clinical and Judicial Psychology, Silesian University, Poland

Adresa pro korespondenci:
Institut of psychology
University of Silesia in Katowice
ul. Grażyńskiego 53
40 – 126 Katowice
Poland
e-mail: **rode.dan_xl@wp.pl**

Magdalena Rode, M.A.
Clinical and Judicial Psychology, Silesian University, Poland – asistant

Adresa pro korespondenci:
Institut of psychology
University of Silesia in Katowice
ul. Grażyńskiego 53
40 – 126 Katowice
Poland
e-mail: **magdalenarode@wp.pl**

Joanna Różańska – Kowal
Chair of Clinical and Forensic Psychology, Silesian University
The main area of interests: clinical psychology of adolescents, social non-adjustment and crime of juveniles.

Adresa pro korespondenci:
Chair of Clinical and Forensic Psychology
Silesian University
Grażyńskiego 53
40- 126 Katowice
Poland.
e-mail: **jtpkowal@interia.pl**

PhDr., Mgr. Martin Saic
Katedra psychologie, Filosofická fakulta UK, Praha
Vystudoval výuku angličtiny na Pedagogické fakultě UK a psychologii na Filosofické fakultě UK, kde dále pokračuje v interním doktorském studiu se zaměřením na obecnou

psychologii. Vyučuje psychologii na Fakultě sociálních věd UK a v programu Council on International Educational Exchange při UK.

Adresa pro korespondenci:
Univerzita Karlova
Filosofická fakulta
Katedra psychologie
Celetná 20
110 00 Praha 1
e-mail: **m.saic@seznam.cz**

JUDr., Mgr. Jož a Spurný, Ph.D
Policejní akademie ČR, Praha

Psycholog, vyučující policejní a forenzní psychologii na Policejní akademii ČR Praha. Autor publikací Psychologie násilí a Psychologie výslechu, spoluautor publikace Komunikačně náročné situace v policejní praxi. Předmětem jeho odborného, výzkumného a publikačního zájmu je problematika psychologické podpory při využívání kriminalistických metod, komunikačně emergenční situace v policejní praxi, policejní stres, řešení krizových situací vyjednáváním, psychologie hromadného chování, psychologická ochrana informací.

Adresa pro korespondenci:
Policejní akademie ČR Praha
Lhotecká 559/7
143 00 Praha 4
e-mail: **spurny@polac.cz**

Stanislav Suda, MgA. et MgA.
Katedra pedagogiky a psychologie, Pedagogická fakulta JU v Českých Budějovicích

Odborný asistent oddělení pedagogiky, vyučovací předměty Osobnostní průprava pedagoga, Autorské čtení, Dramatické improvizace. Externí doktorand Katedry autorské tvorby a pedagogiky DAMU Praha.

Adresa pro korespondenci:
Dukelská 9
370 01 České Budějovice
e-mail: **stanislav.suda@seznam.cz, suda@pf.jcu.cz**

PhDr. Alois Surynek
Vysoká škola ekonomická v Praze

Autor přednáší na VŠE v Praze v kurzech Sociologie a Metody výzkumu a jejich aplikace. Je zapojen do výzkumného týmu projektu Vliv změn světa práce na kvalitu života.

Adresa pro korespondenci:
Vysoká škola ekonomická v Praze, katedra psychologie a sociologie řízení
nám. W. Churchilla 4
130 67 Praha 3
e-mail: **surynek@vse.cz**

Mgr. Klára Šeďová, Ph.D.
Ústav pedagogických věd Filozofické fakulty Masarykovy univerzity

Autorka se zabývá kvalitativním výzkumem v pedagogických vědách, zakotvenou teorií, sociologií rodiny, mediální výchovou a studiem rodinné socializace dětského televizního diváctví a ICT ve škole.

Adresa pro korespondenci:
Arna Nováka 1
620 00 Brno
e-mail: **ksedova@phil.muni.cz**

Bc. et Bc. Petr Štěpánek
Filozofická fakulta MU Brno

Vystudoval Vyšší odbornou školu sociálně pedagogickou a teologickou – Jabok v Praze; bakalářské studium Sociální a pastorační práce na ETF UK; bakalářské studium Arteterapie na JČU v Českých Budějovicích. V současné době studuje 5. ročník Psychologie na FF MU v Brně a píše diplomovou práci na téma: Narativní konstrukce identity vynořující se při rozhovoru nad výtvarným artefaktem. Je účastníkem systemického psychoterapeutického výcviku Umění terapie v Institutu systemické zkušenosti (ISZ) v Praze. Třetím rokem vede sebezkušenostní kurzy Arteterapie na VOŠ Jabok.

Adresa pro korespondenci:
683 51 Holubice 242
e-mail: **step.petr@gmail.com**

Mgr. Roman Švaříček
Ústav pedagogických věd Filozofické fakulty Masarykovy univerzity

Autor se zabývá kvalitativním výzkumem v pedagogických vědách, filozofií pedagogických a sociálních věd, metodologií a studiem zkušených učitelů, učitelů expertů.

Adresa pro korespondenci:
Arna Nováka 1
620 00 Brno
e-mail: **svaricek@phil.muni.cz**

Prof., PhDr. Vlastimil Švec, CSc.
Ústav pedagogických věd, Fakulta humanitních studií, Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně

Ředitel Ústavu pedagogických věd na Fakultě humanitních studií Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně. Na Univerzitě Tomáše Bati garantuje obor pedagogika, a to v úzké návaznosti na psychologické disciplíny (zejména pedagogickou a sociální psychologii) a učitelské studijní programy. Vyučuje Pedagogiku, Metodologii pedagogického výzkumu a některé interdisciplinárně pojaté předměty (např. předmět Učení a vyučování). Výzkumně se zabývá implicitními pedagogickými znalostmi, vyučovacím stylem učitele, rozvojem pedagogického myšlení studentů učitelství a psychodidaktickými problémy učení a vyučování. Publikoval kolem 300 studií a článků v odborných časopisech a sbornících u nás i v zahraničí.

Adresa pro korespondenci:
Ústav pedagogických věd
Fakulta humanitních studií
Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně
nám. T. G. Masaryka 1279
760 01 Zlín
e-mail: **svec@fhs.utb.cz**

Ing., Mgr., Mgr. Peter Tavel, Ph.D.
Katedra psychologie, Filozofická Fakulta, Univerzita Palackého Olomouc

Prednáša psychológiu na FF, CMTF a PřF UP v Olomouci. Zvlášť sa venuje problematike zmyslu života, psychológii náboženstva (problémom na rozhraní psychoterapie a spirituality). Od roku 2000 žije v Rakúsku, kde se venuje paliativným, starým a umierajúcim pacientom. V súčasnosti navštevuje daseinsanalytický výcvik.

Adresa pro korespondenci:
Katedra psychologie
Filozofická Fakulta
Univerzita Palackého
Vodární 6
771 80 Olomouc
e-mail: **petertavel@seznam.cz**

Justyna Trepka – Starosta, Ph.D.
Chair of Clinical and Forensic Psychology, Silesian University Katowice

Adresa pro korespondenci:
Clinical and Forensic Psychology Department
University of Silesia in Katowice
ul. Grażyńskiego 53
40 – 126 Katowice
Poland
e-mail: **pstar@mp.pl**

CONTENT

The Third Country National "Street Children" Phenomenon in Prague – how can the problem be defined and solved?
Pavel Bareš, Milada Horáková, Běla Hejná 15

Preparation to work with suffering person – the students' ideas
Milina Bubeníková 25

The story and the picture: changes in our inner world
Ivo Čermák, Petr Štěpánek 37

Narratively-oriented inquiry: interpretive perspectives
Ivo Čermák, David Hiles, Vladimír Chrz 53

Research into Managerial Tacit Knowledge and the Use of Terms Maps
Aleš Gregar, Petra Kressová, Jana Matošková, Vlastimil Švec 67

Description, analysis and interpretation as three types and phases of qualitative data transformation
Daniel Heller 75

Holistic approach in medicine – an pilot analysis of topics
Hana Konečná 83

Several qualifications to divorce: A qualitative approach
Monika Kornaszewska-Polak 91

Narrative analysis of life-stories of the women sufferring from agoraphobia
Magdalena Koťová 103

The research of reaction to the unemployment as a starting point for shaping the counselling process
Alina Kubicová 113

Reaserch in nursing
Jana Kutnohorská 123

Great is His story, great is His glory: Methodological challenges in analysing press.
Barbara Lášticová, Magda Petrjánošová 129

Psychological aspect of supported employment – Qualitative research and persons with mental retardation
Martin Lečbych 141

Interaction in Research Setting and data creation
Ivana Loučková 149

Community Engagement Model
Pavel Nepustil 163

Poor, average and outstanding way of living from the viewpoint of children aged 8–11
Aleš Neusar 171

The Authenticity of Manager
Pavla Nuslauerová 179

Analysis of spatial behaviour: application of mental maps and interview
Veronika A. Polišenská 185

The psychological description of selected aspects of the functioning of ACOA (Adult Children of Alcoholics) based on anamnesis, the Rotter Incomplete Sentence Blank (RISB) and The J. Sacks & S. Levy Sentence Completion Test (SCT)
Izabela Rajska-Kulik 199

Characteristics of domestic violence offenders
Danuta Rode 211

The course of a mediation process in criminal cases of adults and its effects shown in the light of the opinion of mediators
Magdalena Rode 229

The Influence of a Minor Sufferer's Antisocial Behaviours on the Assessment of Her Testimony Credibility (case study)
Joanna Różańska-Kowal 247

The Integrative Model of the Interpretation of Dream Contents
Martin Saic 253

From Practical Problems of Police to Grounded Theory. Experience with Applying Qualitative Research Methodology when Solving Research Duties of Department of Social Sciences at Police Academy in the Czech Republic
Jože Spurný 263

Acting with the Inner Partner – Analyse of the Students' Reflections
Stanislav Suda 269

Quality of Life and Labor Officies
Alois Surynek 279

How to orientate in Babylon? Criteria of quality in qualitative research
Klára Šeďová, Roman Švaříček 289

Gender differences in living of religious belief based on content analysis IPA
Peter Tavel 301

Application of TAT in clinical diagnosis and judicial estimation – using TAT to research the motivation of people making a decision to adopt a child
Justyna Trepka – Starosta, Agnieszka Roszkowska 313

ABSTRACTS

THE THIRD COUNTRY NATIONAL "STREET CHILDREN" PHENOMENON IN PRAGUE – HOW CAN THE PROBLEM BE DEFINED AND SOLVED?

Milada Horáková, Pavel Bareš
Research Institute of Labour and Social Affairs
Běla Hejná
UNDP/UNV Bosnia and Herzegovina

Abstract:

The phenomenon of third country national "street children" is a reality in many cities across the globe and European cities are no exception. Consequently, the "Protection and Support Measures for Third Country National Street Children in EU Member States" international project was set up. This presentation discusses the most important methodological aspects surrounding the implementation of the project in the Czech Republic. The central term of Czech legislation (unaccompanied minors) and its application are investigated. Consequently, all the currently available data sources on the occurrence of the problem have been exploited. The results of interviews with experts from relevant institutions are discussed; the project's findings and recommendations are presented at the end.

Key words:

Integration, non-governmental organizations, socio-legal protection of children, statistics, residence status, unaccompanied minor

Contacts:

Milada Horáková
Vyzkumny ustav prace a socialnich veci v.v.i.
Palackeho nam. 4
128 01 Prague 2
Czech Republic
e-mail: **milada.horakova@vupsv.cz**

Pavel Bareš
Vyzkumny ustav prace a socialnich veci v.v.i.
Palackeho nam. 4
128 01 Prague 2
Czech Republic
e-mail: **pavel.bares@vupsv.cz**

Běla Hejná
e-mail: **Belahejna@seznam.cz**

Note:

The project was financed by the DAPHNE Programme of the European Union (2004-1080-YC)

PREPARATION TO WORK WITH SUFFERING PERSON – THE STUDENTS' IDEAS

Milina Bubeníková

The Institutes of non-medical study programmes,
Jessenius Faculty of Medicíne CU in Martin

Abstract:

The representatives of some helping professions get in contact with suffering people. Immediately after their graduation, the doctors, nurses,but also priests have to solve the problems of seriously ill or dying people, their relatives and bereaved. Our research was aimed at the students of the first and last years of the chosen professions. We wanted to find out what the students expected from university education in this field of preparation or how they have been prepared for this work. The results of the research have shown some difference between the students of the health care faculties and theological faculties as well as between the students of the first and the last year.

Key words:

Helping professions, pregradual preparation, suffering, nurse, priest

Contact:

Ustav nelekarskych studijnych programov
JLF UK v Martine
e-mail: **bubenikova@jfmed.uniba.sk**

Note:

Afiliace ke grantu VEGA 1/1393/04 Difference between preparation and requirements of the practice in the helping professions

THE STORY AND THE PICTURE: CHANGES IN OUR INNER WORLD

Ivo Čermák[1], *Petr Štěpánek*[2]
Institute of Psychology, Academy of Sciences[1];
Faculty of Art, Masaryk University, Brno [2]

Abstract:

Narratives (story telling, verbal representation) and pictures (drawing, painting) are the source of different information about our inner world. But both means of knowing serve also as a way of understanding of the same reality (psyche, subjectivity) and they potentiate themselves if they are used at the same time. Both modes of expression – narrative and picture related – indicate changes caused by various influences (e.g. therapeutic, developmental) as well. Paper is focused on interpretation of changes in story telling and pictures drawing during process of art therapy of one its participant.

Key words:

Narrative mode of expression, picture related mode of expression, changes in process of art therapy

Contact:

Ivo Čermák
Psychologicky ustav AV CR
Veveri 97
602 00 Brno
e-mail: **cermak@psu.cas.cz**

Petr Štěpánek
683 51 Holubice 242
e-mail: **step.petr@gmail.com**

Note:

The study is part of Research plan of the Institute of Psychology, Academy of Sciences (AV0Z70250504) and was also supported by Grant Agency of the Czech Republic (406/06/1577).

NARRATIVELY-ORIENTED INQUIRY: INTERPRETIVE PERSPECTIVES

Ivo Čermák[1], *David Hiles*[2], *Vladimír Chrz*[1]
[1]Institute of Psychology, Academy of Sciences
[2]Faculty of Health and Life Sciences, De Montfort University, Leicester, UK

Abstract:

This paper is focused upon the model of the Narrative Oriented Inquiry. Six approaches to analysis and interpretation are demonstrated by the story of woman suffering from breast cancer: sjuzet-fabula, holistic – content, holistic – form, categorical – content, categorical – form, and critical narrative analysis. Narrative analysis and interpretation are often overlaped which requires a commitment to transparency as a basic principle of qualitative research and great emphasis upon reflexivity and other hermeneutic principles of understanding.

Key words:

Narative analysis, interpretive approaches to naratives, transparency

Contact:

Psychologicky ustav AV CR
Veveri 97
602 00 Brno
e-mail: **cermak@psu.cas.cz**

Note:

The study is part of Research plan of the Institute of Psychology, Academy of Sciences (AV0Z70250504) and was also supported by Grant Agency of the Czech Republic (406/06/1577).

RESEARCH INTO MANAGERIAL TACIT KNOWLEDGE AND THE USE OF TERMS MAPS

Aleš Gregar, Jana Matošková, Vlastimil Švec, Petra Kressová
Tomas Bata University in Zlin

Abstract:

We take "Managerial Tacit Knowledge" to mean practical know-how gained on the basis of experience (personal or mediated) used by managers in their work to achieve their goals.
Our present research problem has been defined as follows: "Which personnel and what experiential and situational factors influence the process of Managerial Tacit Knowledge creation and formation?"
We chose interviews with managers as the most appropriate form to collect the data. A certain specificity of this form of data collection is the use of terms maps. The managers construct these terms maps themselves from a set of 30 terms at the beginning of the interview.
The interviews were recorded; and the (process of the) creation of these terms maps was also recorded, as was the basic data concerning the manager (e.g. age, length of service, etc.). Based on our experiences to-date, this method seems to have proved its worth since it leads managers to think over the issues and may bring to light information significant for the identification of Tacit Knowledge characteristics.

Key words:

Tacit Knowledge, Managerial Tacit Knowledge, terms map, semi-structured interviews

Contact:

Fakulta managementu a ekonomiky
Univerzita Tomase Bati ve Zline
Mostni 5139
760 01 Zlin
Czech Republic
e-mail: **matoskova@fame.utb.cz**

DESCRIPTION, ANALYSIS AND INTERPRETATION AS THREE TYPES AND PHASES OF QUALITATIVE DATA TRANSFORMATION

Daniel Heller

Institute of Psychology of the Academy of Sciences of the Czech Republic

Abstract:

Data description, data analysis, and data interpretation can be understood as three types of data transformation and at the same time as three phases of this transformation. The author compares these three procedures of qualitative data transformation and points to the differences that stem from emphasizing the data description, the data analysis, and the data interpretation. The different approaches can be illustrated by examples from the field of qualitative research. The data transformation is considered to be the superior and key concept.

Key words:

Qualitative data, data transformation, description, analysis, interpretation

Contact:

Psychologicky ustav Akademie ved Ceské republiky
e-mail: **heller@praha.psu.cas.cz**

Note:

This paper was supported by the Research project of the Academy of Sciences of the Czech Republic AV0Z 70250504 “Man in the context of life-span development”.

HOLISTIC APPROACH IN MEDICINE – AN PILOT ANALYSIS OF TOPICS

Hana Konečná
Faculty of Health and Social Studies, University of South Bohemia, České Budějovice

Abstract:

Last decades have brought changes in a view of patient as a psychological and somatical unit in an environmental context and have established the principes of multicausal view to relationships between a health and an illness. This approach is teached at universitises newly. This study is just based on teaching of a „holistic approach" at the Faculty of Health and Social Studies. This study is the first pilot qualitative analysis of 300 narratives what students wrote as a seminar work on topic „a story describing a connection between bio-psycho-social processes"

This study is a presentation of a first dataanalysing more than a presentation of the research conclusions. It is something like bringing first pages of a researchdiary into the open.

Key words:

Holistic approach, narrative-based medicine, pilot analysis, qualitative methodology, psychosomatics

Contact:

Hana Konečná
Zdravotne socialni fakulta
Jihoceska univerzita
B. Němcové 54
378 78 České Budějovice
e-mail: **materskanadeje@volny.cz**

SEVERAL QUALIFICATIONS TO DIVORCE: A QUALITATIVE APPROACH

Monika Kornaszewska-Polak
Institute of Psychology, University of Silesia, Poland

Abstract:

Separation, parting or divorce is generally presumed as the best solution for many marital problems. The review of international clinical and psycho-sociological research on divorce proves that the institution of divorce is the simplest answer for most kinds of disagreement between couples. Additionally, contemporary culture puts no pressure on durability of marriage and shows that children increasingly pose no impediment to divorce. Many of the external reasons of divorce such as financial problems can be easily weaken, but the internal ones as the lack of character adjustment can not be solved comparably. As evidence an intergenerational transmission analysis shows that some defective behavioral patterns bloc the possibility of personal development and can disable personal delivering from the cycle of divorce.

Key words:

Family, divorce, intergenerational transmission, transgression

Contact:

Monika Kornaszewska-Polak
Departament of Clinical Psychology
Institute of Psychology
University of Silesia
Grażyńskiego 53
40-126 Katowice
Poland
e-mail: **m.j.polak@wp.pl**

NARRATIVE ANALYSIS OF LIFE-STORIES OF THE WOMEN SUFFERRING FROM AGORAPHOBIA

Magdalena Koťová

Charles University, Philosophical Faculty, Prague, doctoral studies in clinical psychology
Military Remedial Institution in Slapy nad Vltavou

Abstract:

The thesis consists of outline of narrative research concerning analysis of life stories of women suffering from agoraphobia. The author is looking for possible causes of this disease by women.

Key Words:

Agoraphobia, life story, narrative analysis, women

Contact:

e-mail: **magdalena.kotova@seznam.cz**

THE RESEARCH OF REACTION TO THE UNEMPLOYMENT AS A STARTING POINT FOR SHAPING THE COUNSELLING PROCESS

Alina Kubicová
Faculty of Arts, University of Ostrava

Abstract:

The paper presents the results of research based on a qualitative strategy of the grounded theory. An analyses of testimonies of twelve unemployed women, who were seeking jobs in Moravian-Silesian region were used as a starting point for shaping the counselling process for the unemployed. The article explains also the methodology of the grounded theory applied in data analyses. The central category of the research – strategies of seeking jobs showed a variety of reactions and needs of women during the unemployment.

Key words:

The grounded theory, causality, context, strategies of seeking jobs

Contact:

Filozoficka fakulta, Ostravska univerzita v Ostrave
Katedra psychologie a socialni prace
Realni 5
701 03 Ostrava
e-mail: **alina.kubicova@osu.cz**

REASERCH IN NURSING

Jana Kutnohorská

Palacky University Olomouc, Faculty of Medicine, Department of Humanic reaserch
Charles University in Prague, Faculty of Medicine in Hradec Kralove, Department of Social Medicine, Divison of Nursing

Abstract:

As the responsibility of nurses is increasing, there appear to be more intense expectations of the nurse as an overall quality of nursing care improver. For this end, nursing research should provide significant contributions. Nursing research is a novel area of science. The nurse's attitude toward scientific research and her participation in this research have been streamlined by ethical guidlines in the nursing profession and by the Recommendations of the Council of Europe, 1996. Nursing research is a systematic way of asking various questions, which results in the preference of qualitative research methodology. The Institute of Nursing and Midwifery, Palacký University, Olomouc, yielded a number of high-level minor and major (diploma) theses in this respect.

Key words:

Nurse, nursing, ethical standards, research priorities, narrative approach

Contact:

Jana Kutnohorská, Doc. PhDr. CSc.
Institut of Humanic reaserch
Faculty of Medicine
Palacky University Olomouc
Hnevotinska 3
775 15 Olomouc
Czech Republic
e-mail: **Kutnohor@tunw.upol.cz**
Kutnohorska@lfhk.cuni.cz

GREAT IS HIS STORY, GREAT IS HIS GLORY: METHODOLOGICAL CHALLENGES IN ANALYSING PRESS.

Barbara Lášticová

Department of Social and Biological Communication, Slovak Academy of Sciences, Bratislava

Magda Petrjánošová

Department of Psychology, Faculty of Arts, Comenius University, Bratislava

Abstract:

This paper draws on the research project „Nation as a social category and narrative construction: Case of Slovakia 1989-2004". The aim of the project is to investigate media representations of the Slovak nation as produced by and circulated in selected newspapers in the critical phases of the period under investigation (1993, 1998, 2004). It also explores by whom and for what purposes these representations were used and what were their discursive resources. In many studies analysing the press the methodological assumptions and analytical processes are not sufficiently described. This paper points out some specificities and challenges of this method, especially concerning the data collection, analysis and interpretation. Selected articles from 1993 and 2004 are also presented.

Key words:

Analysis of press, social representations, national identity, Slovakia, discursive resources

Contact:

Department of Psychology
Faculty of Arts
Comenius University
Gondova 2
818 01 Bratislava 16
Slovakia
E-mail: **Magda.Petrjanosova@fphil.uniba.sk**

Note:

This text was supported by the grant VEGA 2/6159/26, Nation as a Social Category and Narrative Construction: Case of Slovakia 1989-2004, awarded to the Department of Social and Biological Communication SAS.

PSYCHOLOGICAL ASPECT OF SUPPORTED EMPLOYMENT QUALITATIVE RESEARCH AND PERSONS WITH MENTAL RETARDATION

Martin Lečbych
FF UP Olomouc, Department of Psychology, Vodární 6

Abstract:

This article if focused on the basic problems connected with research of peoples with mental retardation. On the base of our experiences we are trying to outline the solutions of such research in the context of qualitative methodology. We inform about our experiences with the research of people, who are passing throught the program of supported employment. Our research indicated that for succes of supported emloyment is not crucial the level of mental retardation, but the level of support provided by family members and professionals and the type of environment in which peoples with mental retardation grow up.

Key words:

Qualitative research, Mental retardation, Supported employment, Problems of research of peoples with mental retardation

Contact:

PhDr. Martin Lecbych
Katedra psychologie FF UP v Olomouci
Vodarni 6
771 80 Olomouc
e-mail: **MartinLecbych@seznam.cz**

INTERACTION IN RESEARCH SETTING AND DATA CREATION

Ivana Loučková
Department of Sociology and Andragogy

Abstract:

Epistemological activity is connected with the acceptance of the conctrete research paradigma used by the research worker. In these days is used the paradigma „experiencing – knowing – acting" that influences the process of the data creation. The operation „experiencing – knowing – acting" defines psychological facts qualitatively so that they can be later processed by qualitative and quantitative methods .

Key words:

Data, creation, integrated strategy, interaction, methodology

Contact:

Ivana Loučková
Department of Sociology and Andragogy
Filozoficka fakulta UP v Olomouci
Wurmova 7
770 00 Olomouc
e-mail: **ilouckova@atlas.cz**

COMMUNITY ENGAGEMENT MODEL

Pavel Nepustil
Helping Hands Association

Abstract:

The paper is introducing an innovative approach to research developed by the University of Central Lancashire, Great Britain, called Community Enagement Model. This approach has its roots in action research and is suitable especially for the research of so called „hidden populations". The main idea lies in direct engagement of the members of groups being studied into the research process, while the effect is not only in gaining information which are not easily achiveable by the common strategies, but also improving the communication between marginalized groups and mainstream society, enhancing qualification and strenghtening the self-awareness of the individuals participating in the research and the possibility of development of activities for the benefit of researched groups.

Key words:

Community engagement – action research – ethnic minorities – social exclusion

Contact:

Pavel Nepustil
Sdruzeni Podane ruce
Francouzska 36
602 00 Brno
e-mail: **pnepustil@centrum.cz**

Note:

This text was written within the project „New contact" sponsored by European Union, National Government of Czech Republic and Southern Moravian District.

POOR, AVERAGE AND OUTSTANDING WAY OF LIVING FROM THE VIEWPOINT OF CHILDREN AGED 8–11

Aleš Neusar
Department of Psychology, Faculty of Social Studies, Masaryk University in Brno

Abstract:

Our survey was completed by 152 children who are between 8 – 11 years old. Their task was to describe poor, average and outstanding way of living of their friends and acquaintances. This survey is a reaction to the lack of research interested in how children themselves see the quality of their lives. This survey is a part of a research project mapping the quality of life among children and adolescents.

Average or outstanding life is most commonly described (as opposite to poor life) by these categories: the child has (both) parents; parents take care of him/her; parents are nice; the family has enough money; the child is good at school; the child is well behaved; the child has everything necessary for its living; the child has relative freedom what to do; the child does a sport.

Key words:

Children's Quality of Life, poor life, average life, outstanding life

Contact:

Department of Psychology
Faculty of Social Studies
Masaryk University
Jostova 10
602 00 Brno
e-mail: **a.neusar@seznam.cz**

Note:

The project was supported by GA CR, project number 406/06/0035

THE AUTHENTICITY OF MANAGER

Pavla Nuslauerová
Department of Psychology, Faculty of Arts and Philosophy, Charles University, Prague

Abstract:

The article addresses the issue of the authenticity of managers and presents results of the first stage of research which forms a part of the author's dissertation. The research focuses on the importance and determinants of authenticity within the framework of the working process from the managers' point of view. The nature of this new and difficult-to-approach topic requires the use of qualitative methodology. The results are based on the analysis of in-depth interviews with managers where grounded theory has been applied. In addition to the results of her research, the author critically evaluates the existing definitions of authenticity and its detection.

Key words:

Authenticity – manager – working environment – grounded theory

Contact:

Katedra psychologie, FF UK Praha
email: **Pavla.Nuslauerova@seznam.cz**

ANALYSIS OF SPATIAL BEHAVIOUR: APPLICATION OF MENTAL MAPS AND INTERVIEWS

Veronika A. Polišenská
Institute of Psychology AV ČR

Abstract:

The article concentrates upon the theories and concepts of spatial behaviour of individuals. First, it introduces main theories regarding characteristics of the environment, the influence of the environment upon the individual and the spatial behaviour itself. Upon these concepts, it will introduce the method of sketching of mental maps of environment. Further, the article offers a typology of mental maps, which is based upon an extensive research.

Key words:

Spatial behaviour, mental map, interview

Contact:

Veronika A. Polišenská
Psychologicky ustav AV ČR
Husova 4
120 00 Praha
e- mail: **v.polisen@seznam.cz**

Note:

GAČR 406/07/0261 – The experience of offenders and its influence upon behaviour and prevention

THE PSYCHOLOGICAL DESCRIPTION OF SELECTED ASPECTS OF THE FUNCTIONING OF ACOA (ADULT CHILDREN OF ALCOHOLICS) BASED ON ANAMNESIS, THE ROTTER INCOMPLETE SENTENCE BLANK (RISB) AND THE J. SACKS & S. LEVY SENTENCE COMPLETION TEST (SCT)

Izabela Rajska-Kulik
Clinical and Forensic Psychology Department, University of Silesia in Katowice

Abstract:

60 people took part in this research project. Clinical group consisted of 30 people – adult children of an alcoholic (ACA). Psychological analysis of the clinical group was undertaken basing on anamnesis, The Sentence Completion Test Sacksa & Levy'ego and Rotter Incomplete Sentences Blank – RISB.

Contact:

Clinical and Forensic Psychology Department
University of Silesia in Katowice
ul. Grażyńskiego 53
40 – 126 Katowice
Poland
e-mail: **irajska@us.edu.pl**

THE INFLUENCE OF A MINOR SUFFERER'S ANTISOCIAL BEHAVIOURS ON THE ASSESSMENT OF HER TESTIMONY CREDIBILITY (CASE STUDY)

Joanna Różańska - Kowal
Chair of Clinical and Forensic Psychology
Silesian University

Abstract:

The subject of the author's consideration is a psychological analysis of the minor sufferer's testimony credibility when confronted with the evidence gathered in the criminal case. The minor testified that she was the victim of two rapes and one attempt of rape. Three out of her four testimonies as well as the evidence gathered during the preparatory proceedings proved that the even truly had taken place. Two court appointed psychology experts undermined the 12-year-old girl's testimony on the basis of the third testimony in which the girl recanted previous testimonies and the fact that the girl committed antisocial deeds (running away from home, thefts).

Key words:

Antisocial behaviours, the sufferer, credibility, testimony

Contact:

Chair of Clinical and Forensic Psychology
Silesian University
Grażyńskiego 53
40 – 126 Katowice
Poland
e-mail: **jtpkowal@interia.pl**

CHARACTERISTICS OF DOMESTIC VIOLENCE OFFENDERS

Danuta Rode
Chair of Clinical Judicial Psychology, Silesian University, Poland

Abstract:

The article aims at presenting the family violence offenders' characteristics in the area: personality, social functioning, psychical and organic disfunctions. The group consisted of 325 home violence offenders, convicted for cruelty over family members.

In the research the following methods have been used: WAIS-Re, E.M. Berger's Self-acceptance Scale, R. Drwal's Delta Questionnaire, Buss – Durkee's SABD Questionnaire, J. Strelau's FCZ-KT (Temperament Questionnaire), categorized interview. In order to receive information available in court files (investigation material, explanation of the offender, victims, witnesses, expert opinion, environmental interviews) – the new technique of data coding specially designed tool: Taxonomic Guide for Court Files has been used.

In the first stage of statistical analysis a group of 325 home violence offenders has been divided in order to get subgroups, which differed in terms of selected personality features. These groups have been called and described.

In the second stage, all four groups were characterized from the point of view of social functioning, course of socialization including violence experience in family home, spouse and family relations, psychopathological features (psychotic disorders, brain impairs), alcohol or other psychoactive substances addiction) and ways of managing difficult situations.

Key words:

Family violence offenders' characteristic, offenders' personality, offenders' social functioning

Contact:

Danuta Rode
Uniwersytet Śląski w Katowicach
Instytut Psychologii
Katedra Psychologii Klinicznej i Sądowej
e-mail: **rode.dan_xl@wp.pl**

THE COURSE OF A MEDIATION PROCESS IN CRIMINAL CASES OF ADULTS AND ITS EFFECTS SHOWN IN THE LIGHT OF THE OPINION OF MEDIATORS

Magdalena Rode
University of Silesia, Katowice, Poland
Institute of Clinical and Forensic Psychology
Forensic Psychology Unit

Abstract:

The article aims at presenting functioning of mediation process, its organization and effects referring to adult perpetrators of punishable acts on the basis of court mediators, criminal case files analysis.

The following areas have been analyzed:

- Number of cases referred to mediations in Regional Courts in Silesian Voivodship from 1999 to 30.06.2005
- Demographic characteristics of perpetrators and victims (mediation participants), category of crimes referred to mediation
- Factors influencing the mediation results, victims and perpetrators motivation , emotions appearing during mediation process
- usefulness of mediation activities in mediators' opinion

Presented research material is the results of court analysis files together with reports from course of mediation and specially designed M Questionnaire, filled by court mediators.

All data have been organized by means of information matrix according to assumed tasks.

Institution of mediation is alternative way of resolving problems, interpersonal conflicts. In Polish jurisdiction is a new phenomenon. The cases most often referred to mediation are those crimes subjected to 5-year imprisonment. The cases of psychical and physical cruelty over family members referred to mediation are most frequent.

In 71% of cases mediation finished with agreement. The course of mediation and effects is determined by the following factors: divergent expectations, motivation to the mediation, psychological features of offenders and victims, emotions.

Key words:

Court mediation, victim-offender mediation, reconciliation, mediator, ideas of mediation

Contact:

Magdalena Rode
Uniwersytet Śląski w Katowicach
Instytut Psychologii
Katedra Psychologii Klinicznej i Sądowej
e-mail: **magdalenarode@wp.pl**

THE INTEGRATIVE MODEL OF THE INTERPRETATION OF DREAM CONTENTS

Martin Saic
Department of Psychology, Faculty of Arts, Charles University

Abstract:

The contribution introduces the method of interpretation of dream contents based on four different and complementary approaches – psychoanalysis, analytical psychology, gestalt therapy, dasiensanalysis; and on two levels of interpretation – the level of an object and a subject. The advantages and disadvantages of the suggested method are discussed in the link with its eclectic character. The model of interpretation was created in order to analyse dreams mentioned in Božena Němcová's correspondence.

Key words:

Dream, psychoanalysis, analytical psychology, gestalt therapy, dasiensanalysis

Contact:

Univerzita Karlova
Filosoficka fakulta
Katedra psychologie
Celetna 20
110 00 Praha 1
e-mail: **m.saic@seznam.cz**

FROM PRACTICAL PROBLEMS OF POLICE TO GROUNDED THEORY. EXPERIENCE WITH APPLYING QUALITATIVE RESEARCH METHODOLOGY WHEN SOLVING RESEARCH DUTIES OF DEPARTMENT OF SOCIAL SCIENCES AT POLICE ACADEMY IN THE CZECH REPUBLIC.

Jože Spurný
Department of Social Sciences at Police Academy in the Czech Republic

Abstract:

The ambition of empiric research carried out by psychologists at Department of Social Sciences at Police Academy in the Czech Republic is to gather, analyze and interpret, from the psychological point of view, perception and behavior of policemen in situations that they have to face at their work and that are very demanding as far as mental health is concerned.

In regard of the specific conditions for gathering data in police terrain, the methodology that has proved functional is applying methods and processes of qualitative research. Existing experience as well as usage of qualitative methods in empirical research in police profession is presented in the paper.

Keywords:

Grounded theory of psychology support when questioning, extremely demanding situations in communication, critical event analysis, structure and dynamics of police interaction, aggressive manifestations of collective behavior in police profession

Contact:

Police Academy in the Czech Republic, Prague
e-mail: **spurny@polac.cz**

ACTING WITH THE INNER PARTNER – ANALYSE OF THE STUDENTS' REFLECTIONS

Stanislav Suda

Department of Pedagogy and Psychology of the Pedagogical Fakulty,
University of South Bohemia, Department of Authors Writing and Pedagogy, Theatre Academy of Arts, Prague.

Abstract:

This topic is created as an analyse of the students' reflections, that experimented with acting with the inner partner.

Key words:

Acting with the inner partner, reflection, consciousness, psychosomatic

Contact:

Stanislav Suda
Katedra pedagogiky a psychologie
Pedagogicka fakulta JU
Dukelska 9
370 01 Ceské Budejovice
e-mail.: **stanislav.suda@seznam.cz, suda@pf.jcu.cz**

QUALITY OF LIFE AND LABOR OFFICIES

Alois Surynek
University of Economics Prague

Abstract:

This article describes a method of a sociological empirical survey what was realized at employment officies in the Czech republic. The survey was a part of a research project „The Influence of Change of Work on Quality of Life". Project is solved in cooperation of The Institute of Occupational Safety, The Institute of Sociology of The Academy of Sciences of the Czech Republic and The Faculty of Business Administration of University of Economics Prague. Conditions and possibilities of labor officies and its action at labour market were topics of the survey. Employment was considered as important component and so indicator of quality of life. The survey has three parts and phases. 1. Interviews in groups. Chooced directors of labour officies or their assistants were objects. 2. Workshop with members of research teams, chooced directors of labour officies and opponents. 3. Question-form for all of directors of labour officies.

Key words:

Labor office; quality of life; unemployment; survey

Contact:

Vysoka škola ekonomicka v Praze
e-mail: **surynek@vse.cz**

Note:

This text was sponsored of Ministry of Labour and Social Affairs of Czech Republic, programme „Modern Society and Its Metamorphoses".

HOW TO ORIENTATE IN BABYLON? CRITERIA OF QUALITY IN QUALITATIVE RESEARCH

Roman Švaříček, Klára Šeďová
Masaryk University, Faculty of Arts, Department of Education

Abstract:

The paper presents one technique of enhancing quality of qualitative research. Technique called peer audit is tested with qualitative data. The result is that it is not a technique of validity but it is very useful way how to discover new themes in data.

Key words:

Education, peer auditing, criteria

Contact:

Masarykova univerzita
Filozoficka fakulta
Ustav pedagogickych ved
Arna Novaka 1
602 00 Brno
Czech Republic
e-mail: **svaricek@phil.muni.cz, ksedova@phil.muni.cz**

Note:

The study was realised as a part of project called Qualitative Research in Educational Sciences. Registration number: CZ.04.1.03/3.2.15.1./0153.

GENDER DIFFERENCES IN LIVING OF RELIGIOUS BELIEF BASED ON CONTENT ANALYSIS IPA

Peter Tavel

Department of Psychology, Philosophical Faculty, Palacky University, Olomouc

Abstract:

In the contribution there is analysed the subject of living of religious belief. The research is focused specifically on gender differences in living of personal belief in God of Christians. It questions gender differences, whether they exist, and what they are like. As a method we chose Interpretative Phenomenological Analysis by J. A. Smith, M. Osborn and M. Jarman. The sample includes 100 written witnesses describing living of faith. Sex men and sex women were chosen out of the sample. All analyses proved that gender differences do exist. For example men consider this subject (we mean religious belief in God) complicated, women tend to think it private. Men want to understand God, women to love God or that women need to speak about their faith etc.

Key words:

Gender differences, Interpretative Phenomenological Analysis (IPA), Religious belief, Christians, God

Contact:

Katedra psychologie, FF, UP Olomouc
e-mail: **petertavel@seznam.cz**

APPLICATION OF TAT IN CLINICAL DIAGNOSIS AND JUDICIAL ESTIMATION – USING TAT TO RESEARCH THE MOTIVATION OF PEOPLE MAKING A DECISION TO ADOPT A CHILD.

Justyna Trepka – Starosta
Agnieszka Roszkowska
Chair of Clinical and Forensic Psychology, Silesian University, Katowice, Poland

Abstract:

It is the natural and characteristic need of man to ask questions about personality dimension and questions related to one's own existence, its sense and value. What implies the peculiarity of man's behaviour is the fact of looking for rational answers and justifications concerning personality and existence. This behaviour is even more peculiar among people who decide to adopt a child.

Motivation, recognised values and interpersonal relations are the subject of special research and analysis which is based on the method of Case Study. The aim of this research and analysis is also to find answers about the meaning of subject-personal 'I' in the process of man's being and becoming.

I hope that the collected data and the conducted research and analysis would be the source of information that might deepen the knowledge about man and the basis for some conclusions that might be applied by Adoption Centres in the process of adoption and in the process of proper family matching.

Keywords:

Motivation, recognized values, interpersonal relations, adoption, meaning o life

Contact:

Clinical and Forensic Psychology Department
University of Silesia in Katowice
ul. Grażyńskiego 53
40 – 126 Katowice
Poland
e-mail: **pstar@mp.pl**

ACTA
UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA
PSYCHOLOGICA 37 – 2007
SUPPLEMENTUM

KVALITATIVNÍ PŘÍSTUP A METODY VE VĚDÁCH O ČLOVĚKU VI
„Vybrané aspekty teorie a praxe“

Editoři: Doc. PhDr. Vladimír Řehan, PhDr. Matúš Šucha
Výkonný redaktor: prof. PhDr. Ladislav Daniel, Ph.D.
Technický redaktor: Petr Jančík
Odpovědná redaktorka: Mgr. Jana Kreiselová

Vydala Univerzita Palackého v Olomouci, Křížkovského 8, 771 47 Olomouc
Vytiskl Papírtisk, s. r. o., Lindnerova 5, 779 00 Olomouc
www.upol.cz/vup
e-mail: vup@upol.cz

Olomouc 2007
1. vydání
Ediční řada – AUPO

Za obsah prací a jejich jazykovou správnost odpovídají autoři

ISBN 978-80-244-1813-1
ISSN 1214-3251